

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ORTA DOĞU
İLİŞKİLERİNE KURAMSAL BAKIŞ**

TİMUÇİN ARSLAN

TEZ DANIŞMAN

DOÇ. DR. BURAK GÜMÜŞ

EDİRNE 2016

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE- ORTA DOĞU İLİŞKİLERİNE KURAMSAL BAKIŞ

ÖZET

Türkiye, sahip olduğu coğrafya itibarıyla stratejik açıdan öne çıkan özellikler içermektedir. Bu durum ülkenin jeopolitik açıdan incelenmesini kayda değer kılmaktadır. Birçok açıdan küresel ve bölgesel siyasetin döndüğü Orta Doğu'ya komşu olan Türkiye, bu coğrafyadaki gelişmelerden sıkça etkilenmektedir. Bu tez öncelikle ilgili teorileri açıklayacaktır. İkinci bölümde 1908-2002 arası Türkiye-Orta Doğu ilişkileri özet olarak verilecek, zikredilen teoriler değerlendirilecektir. Son bölümde AK Parti dönemi Türkiye-Orta Doğu ilişkileri işlenecek, teoriler ile açıklanacaktır.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sürecinde bölgeden çekilmeye başlamış, savaş sonunda ise yıkılmıştır. 1923 yılında kurulan Türkiye bölge ile siyasetini kuruluş ve tek parti döneminde Osmanlı döneminde kalma sorunları çözmeyi hedeflemiştir. Soğuk Savaş sürecinde NATO politikalarına uygun olarak Bağdat Paktı ile Orta Doğu'da etkin bir siyaset izlemeyi amaçlamış, ancak bunu başaramamıştır. Soğuk Savaş sonrasında Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlayan Türkiye için 1997 yılından itibaren bölge ile ilişkiler daha önem arz eden pozisyon almıştır. Bu durumun etkisi ile 2002 yılında iktidara gelen AK Parti Orta Doğu'ya yönelik politikalarında komşularla sıfır sorun teorisi bağlamında ilişkileri derinleştirmiş, Türkiye'nin bölgesel güç olmasını amaçlamıştır. Çalışmada seçili yedi (İran, Irak, Suriye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan, Katar) Orta Doğu ülkesi ile Türkiye'nin ilişkileri kara hâkimiyeti teorisi, kenar kuşak teorisi bağlamında incelenmiş, bu teoriler kapsamında komşularla sıfır sorun politikasının ne kadar uygulanabildiği test edilmiştir.

2002-2015 yılları arasında Türkiye-Orta Doğu ilişkileri zikredilen teoriler açısından ele alındığında Arap Baharı'na kadar Türkiye'nin merkez ülke olabildiği ya da merkez ülke sinyalleri verdiği görülmüştür. Ancak bu süreçten sonra bölge içinde

ve dışında olan devletler ile Orta Doğu'ya dair politika farklılıkları Türkiye'nin merkez ülke olabilme özelliğini yitirmesine neden olmuştur.

Anahtar Sözcükler: AK Parti, Jeopolitik, Orta Doğu, Türk Dış Politikası, Türkiye-Orta Doğu İlişkileri

A THEORETICAL OVERVIEW OF TURKEY-MIDDLE EAST RELATIONS IN THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY PERIOD

ABSTRACT

Turkey has certain strategic features that stand out due to its geography position, which makes it notable to examine the country from a geopolitical perspective. Turkey neighbors the Middle East, which is the focal point of global and regional politics in many respects, and is most frequently affected by the developments in this region. This thesis will first explain the relevant theories. In the second part, Turkey-Middle East relations between 1908-2002 will be summarized and said theories will be assessed. In the last part of the thesis, Turkey-Middle East relations in the JDP period will be addressed and theories will be explained.

During the World War I, the Ottoman Empire began to withdraw from the region and collapsed at the end of the war. In its establishment and single-party periods, the Republic of Turkey, established in 1923, aimed to solve problems inherited from the Ottoman Empire. In accordance with the NATO policy, Turkey aimed to follow an active strategy in the Middle East during the Cold War, however failed to do so. Turkey began to improve its relations with Middle Eastern countries after the Cold War and relations in the region became even more important for Turkey starting from 1997. With this approach, the JDP which came to rule in 2002 deepened relations in the Middle East with “the zero problems with neighbors” policy and aimed to establish Turkey as a regional power. This study examines Turkey's relations with seven selected Middle Eastern countries (Iran, Iraq, Syria, Israel, Egypt, Saudi Arabia, Qatar) within the framework of the Heartland theory and the Rimland theory and tests to what extent the zero problems with neighbors policy could be implemented.

When Turkey-Middle East relations between 2002-2015 are considered within the framework of said theories, it is seen that Turkey managed to become or signal to become the central country in the region until the Arab Spring. However, after this period, differences of Turkey with countries in and out of the region in terms

of policies aimed at the Middle East caused Turkey to lose its feature of the central country of the region.

Keywords: Geopolitics, JDP, The Middle East, Turkey-Middle East Relations, Turkish Foreign Policy

ÖN SÖZ

Orta Doğu, tarihsel süreçten günümüze kadar birçok savaş, çatışma ve güvenlik sorunlarının yaşandığı bir bölge olarak bilinmektedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip bu bölge her dönem büyük devletlerin ilgi alanında bulunmuştur. Bu istikrarsız bölge Osmanlı Devleti sonrasında yabancı güçlerin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiş ve bu bölgeye kalıcı olarak zarar görmesine neden olmuştur. Türkiye, Orta Doğu coğrafyasına yakın olması nedeniyle bölgede yaşanan gelişmelerden etkilenmiş, Türk dış politikası oluşturulurken bölgeye önem gösterilmiştir. Bu çalışma ile Türkiye'nin merkez ülke olabilme ihtimali test edilerek, Türkiye'nin kara hâkimiyeti teorisi ile kenar kuşak teorisi içerisinde olan ülkeler ile komşularla sıfır sorun politikasının ne kadar uygulayabildiği irdelenmiştir. Türkiye, merkez ülke olarak kabul edildiği bu çalışmada bu iddianın ne kadar gerçekleşebildiği çalışma sonucunda ortaya konmuştur.

Birinci bölümde teorik çerçeve sunularak jeopolitik teorilerle ilgili bir bakış açısının kazandırılmasının ardından, ikinci bölümde 1908-2002 yılları arasında Türkiye-Orta Doğu ilişkileri teorilerle ele alınmıştır. Son bölümde ise çalışmanın ana konusu olan AK Parti dönemi Türkiye-Orta Doğu ilişkileri seçili ülkeler açısından teorilerle incelenmiştir. Çalışma konusunun Orta Doğu olması ve bölgede yaşanan hızlı gelişmeler ile bu gelişmelerin hangi sonuçları doğuracağının net bir şekilde bilinmemesi yazım sürecinde zorlayıcı bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında akademik anlamda desteklerini esirgemen danışmanım Doç. Dr. Burak Gümüş ile jüri üyeleri Yrd. Doç. Dr. İsmail Ermağan ve Yrd. Doç. Dr. Deniz Eroğlu'na katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışma verilerinin korunmasında destek olan Engin Güldalı'ya, çalışma esnasında manevi desteklerini esirgemeyen Bahar Kara, Esra Korkut, Hami Akkaya, Hasan Tahsin Bayoğlu ve Sidre Mete'ye teşekkürlerimi sunarım. Son olarak tezin yazım sürecinde sabır ve desteklerinden dolayı annem İsmnaz Arslan'a ve görmesi halinde mutlu olacağını düşündüğüm rahmetli babam Hüseyin Arslan'a buradan teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
HARİTALAR	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN ANALİTİK YAPISI	2
YÖNTEM	2
LİTERATÜR TARAMASI	4
GENEL KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
ORTA DOĞU KAVRAMI	5
JEOPOLİTİK KAVRAMI	6
JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR	8
KALPGAHA OLARAK TÜRKİYE	8

I.BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1.1.Kara Hakimiyeti Teorisi-Halfrod Mackinder	16
1.1.1.Kara Hakimiyeti Teorisinin Türkiye-Orta Doğu İlişkilerine Modellenmesi	22
1.2.Kenar Kuşak Teorisi-Nicholas J.Spykman	23
1.2.1.Kenar Kuşak Teorisinin Türkiye-Orta Doğu İlişkilerine Modellenmesi	25
1.3.Ahmet Davutoğlu-Stratejik Derinlik/Komşularla Sıfır Sorun	26
1.3.1.Stratejik Derinlik/Komşularla Sıfır Sorun Teorisinin Türkiye-Orta Doğu İlişkilerine Modellenmesi	38

II. BÖLÜM

TÜRKİYE-ORTA DOĞU İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GEÇMİŞİ

2.1.Geç Dönem Osmanlı Devleti-Orta Doğu İlişkileri (1908-1919)	41
2.1.1.İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	49
2.2.Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1919-1923)	51
2.2.1.İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	57
2.3.Tek Parti Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1923-1950)	58
2.3.1.İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	69
2.4.Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1950-1960)	71
2.4.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	85
2.5. İki Darbe Arası Dönem Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1960-1980)	85
2.5.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	96
2.6.2000’li Yıllar Öncesinde Türkiye-Orta Doğu İlişkileri	98
2.6.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	116

III. BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ TÜRKİYE-ORTA DOĞU İLİŞKİLERİ

3.1.Türkiye-İran İlişkileri	121
3.1.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	134
3.2.Türkiye-İrak İlişkileri	136
3.2.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	149
3.3.Türkiye-Suriye İlişkileri	151
3.3.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	165
3.4.Türkiye-İsrail İlişkileri	167
3.4.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	181

3.5.Türkiye-Mısır İlişkileri	183
3.5.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	197
3.6.Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri	199
3.6.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	212
3.7.Türkiye-Katar İlişkileri	214
3.7.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi	226
 SONUÇ	228
KAYNAKLAR	233
EKLER	262

HARİTALAR

HARİTA-1: Kara Hâkimiyeti Teorisi	16
HARİTA-2: Kenar Kuşak Teorisi	24

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AIOC: Anglo-İran Petrol Şirketi/Anglo-İranian Oil Company

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

AP: Adalet Partisi

ASALA: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu/ Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia

BAC: Birleşik Arap Cumhuriyeti

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

CENTO: Merkezî Antlaşma Teşkilatı/ Central Treaty Organization

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CIA: Merkezi İstihbarat Teşkilatı/ Central Intelligence Agency

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü/ World Trade Organization

DYP: Doğru Yol Partisi

ECO: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı/ Economic Cooperation Organization

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

HAMAS: İslami Direniş Hareketi/ H̱arakat al-Muqāwamah al-'İslāmiyyah

İİD: Irak İslam Devleti

IKBY: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi

ILSA: İran ve Libya Yaptırımlar Yasası/Iran and Libya Sanctions Act

IMF: Uluslararası Para Fonu/International Monetary Fund

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

İSNA: Öğrenciler Haber Ajansı/Iranian Students' News Agency

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

JCGA: Ermeni Soykırım Adalet Komandoları/ Justice Commandos of the Armenian Genocide

KDP: Kürdistan Demokrat Partisi/Partiya Demokrat a Kurdistanê

KİK: Türkiye-Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi/Meclis El-Te'avun Liduvel El-Halîc El-Arabî

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği/ Patriotic Union of Kurdistan

MBK: Milli Birlik Komitesi

MC: Milletler Cemiyeti

MEB: Münhasır Ekonomik Bölge

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİLLET: Millet Partisi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü/Organisation for Economic Co-operation and Development

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü/ Organization of the Petroleum Exporting Countries

OTK: Ortak Teknik Komite

ÖSO: Özgür Suriye Ordusu

P5+1: ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, Almanya

PKK: Kürdistan İşçi Partisi/ Partiya Karkerên Kurdistanê

PYD: Demokratik Birlik Partisi/ Partiya Yekîtiya Demokrat

RCD: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği

SA: Suudi Arabistan

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TUDEH: Kitleler Partisi/ Hezb-e Tudeh-ye Irân

UAEK: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu/International Atomic Energy Agency

UNIFIL: Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Görev Gücü/United Nations Interim Force In Lebanon

YDDİK: Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi

YDİK: Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi

YDSK: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

YPG: Halk Koruma Birlikleri/Yekîneyên Parastina Gel

GİRİŞ

Orta Doğu, tarihten bu yana önemini koruyan, birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış olan bir bölgedir. Bölge hem doğu-batı, hem de kuzey-güney yönlü hareket etmek isteyen devletler için bir geçiş güzergâhı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sona ermesinin ardından bölgede kurulan ve Batı dünyasının etkisinde ortaya çıkan devletler, bugün yaşanan birçok iç çatışma, savaş ve şiddete rağmen varlıklarına devam etmektedir. Bölge hakkında iyi bir çalışma yapılabilmesi adına öncelikle bölge sınırların belirlenmesi gerekmektedir. Literatürde Orta Doğu'nun nerede başlayıp, nerede bitişi ile ilgili çeşitli tanımlar vardır. Kavramsal çerçevede Orta Doğu kavramı irdelenmiş ve bu çalışmada Orta Doğu bölgesi olarak dar anlamda Orta Doğu ülkeleri yer almıştır. Bu ülkeler içerisinde ise İran, Irak, Suriye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Katar ile ilişkiler üçüncü bölümde işlenecektir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik çerçeve sunularak, seçilmiş olan jeopolitik teoriler açıklanmıştır. İkinci bölümde ise 1908-2002 yılları arasında Türkiye-Orta Doğu ilişkileri işlenmiştir. Bu bölüm içerisinde Türk iç politikasının geçirmiş olduğu önemli süreçler göz önüne alınarak başlıklar oluşturulmuştur. Bu dönemler daha sonra jeopolitik teoriler ışığında incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi¹ Türkiye-Orta Doğu ilişkileri seçilmiş ülkelerle ifade edilmiş ve jeopolitik teoriler ışığında incelenmiştir.

Bu çalışmayı ortaya çıkaran araştırma soruları, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesi ile olan ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde nasıl geliştiği ve bu ilişkilerin *kara ve kenar kuşak hâkimiyeti* teorileri ile incelenmesi sonucunda *komşularla sıfır sorun* politikasının uygulanıp, uygulanamadığının yanıtının aranmasıdır.

Çalışma Türk dış politikasının yakın dönemde merkez ülke olması konusunda Orta Doğu'yu mercek altına almıştır. Bu işlevde Türk dış politikası adına modelleme sunmuş yani bir kuram üzerine Türk dış politikasının Osmanlı geçmişinden günümüz Türkiye'sine kadar ölçmeyi amaçlanmıştır. Bu çalışma hem Türk dış politikasının hem de Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde Türkiye'nin merkez ülke olup olamayacağının

¹ 1 Kasım 2002 seçimlerinden 7 Haziran 2015 seçimlerine kadar olan dönem olarak kabul edilmiştir.

vurgulanması açısından özgün bir çalışmadır. Daha açık bir ifade ile bu çalışma Türk dış politikasının bir modellemesidir. Türkiye'nin merkez olup olamayacağının dış politikada ki ilişkiler ve teoriler üzerinden incelenmesidir.

ÇALIŞMANIN ANALİTİK YAPISI

Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmeler Türkiye'yi yakından ilgilendirmekte, dış politikasını oluşturmada etki etmektedir. Bunun nedeni ise Türkiye'nin coğrafi olarak Orta Doğu bölgesine komşu olması veya Orta Doğu'ya dâhil olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin bir Orta Doğu ülkesi olup olmadığı tartışması bir yana Türkiye'nin bölgeye yakın olması jeopolitik öneminin de artmasına neden olmaktadır. Tarihsel olarak da Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca bölgeye egemen olması Türkiye'nin bölge ile ilişkili olmasına neden olmuştur. Bu çalışmada ise jeopolitik teoriler Türk dış politikasını ve Türkiye'nin Orta Doğu politikasının çözümlenmesi adına tercih edilmiştir. “*Global sorunların çözümüne yön verecek siyasi tercihlerin, kararların ruh ve şekil alacağı bilimsel ortamı hazırlayan jeopolitik, dünyaya bir bütün olarak bakma imkânı verdiği gibi, bölgenin ve ulusun bu olgudan etkilenme durumunu meydana çıkarmak için gereklidir.*”² Bu anlamda Türkiye'nin önemli bir jeopolitik konuma sahip olması ve jeopolitik teorinin bölgesel ve küresel siyasetin oluşmasına etki ettiği gerçeğinden yola çıkılarak çalışmada bu teoriye yer verilmiştir.

YÖNTEM

Çalışmanın hazırlanmasında izlenen yöntem Orta Doğu, jeopolitik teoriler ve Türk dış politikası ile ilgili kitap, dergi, raporlar ve çeşitli internet yayınlarının kaynak olarak kullanılmasıdır. Devletler arasında yaşanan gelişmelerde, devlet temsilcilerinin olaya bakışının tarafsız bir şekilde ortaya konması amacı ile ilgili konular hakkındaki söylemler internet haber sayfaları ve arşivlerden bulunan haberler ile ifade edilmiştir. Çalışma ikincil kaynak irdelemeleri ile yapılmıştır. Yerli ve yabancı basın-yayın

² Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s.37.

organlarından ve konu ile ilgili literatür taraması yapılarak yayınlanan kitaplardan faydalanılmıştır.

Konu ile ilgili nitelikli bir çalışma ortaya çıkabilmesi adına çalışmanın yazarı çeşitli eğitim ve toplantılarda bulunmuş, akademik kongre ve sempozyumda yer almıştır.

Çalışmanın temelini oluşturan katı kaynaklar araştırmalar sonucunda bulunmuş, üzerinde ilgili çalışmaların yapılmasının ardından bütünlüklü bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın yöntemlerinden biri ise Max Weber'in ortaya koymuş olduğu anlamacı/yorumlamacı yaklaşımdır. Weber'in görüş ve sosyolojiye bakışının anlaşılması açısından öncelikle sosyoloji için yapmış olduğu tanıma bakmak gerekmektedir. Ona göre, *“sosyoloji, toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamakla ve dolayısıyla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklanmasıyla ilgilenen bir bilimdir. ‘Eylem’den eylemde bulunan bireyin -açık ya da örtük olarak, unutarak ya da bilerek yaptığı- davranışına özel bir anlam yüklediği derecede söz edeceğiz. Eylem, öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar ‘toplumsaldır.’”*³

Weber'in yöntemlerine bakıldığında ilki sosyal bir eylemin yüklenmiş bulunduğu anlamı pratik bilgilerin yardımıyla anlama yoluna gitmek, diğeri ise açıklayıcı anlayış yardımıyla bir sosyal eylemi neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklamaktadır.⁴ Anlamacı veya yorumlamacı yöntem *“aynı zamanda bir kimsenin kendisi adına anlam ifade eden bir amaca yönelmesini yorumlamaya ve kavramaya yarar. Yorumlama eylemi de söz konusu kimsenin eyleminin rasyonel amacını belirleyebilmek için yapılır. Bu yöntem insanın kendisini, oyuncunun ya da oyuncuların yerine koyarak tarihsel”*⁵ güncel veya gelecekteki gerçek ya da hayali toplumsal bir eylem veya gelişmenin arkasında yatan niyeti tahmin etmeyi amaçlamaktadır.

³ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev.) Latif Boyacı, Cilt 1, Yarın Yayınları, İstanbul 2012, s.112.

⁴ Akt. Demokkan Demirel, “Max Weber’in Sosyoloji Kuramı”, *Turkish Studies*, Sayı 8, 2013, s.364, http://turkishstudies.net/Makaleler/987658737_25demirel%20demokan%20sos-361-369.pdf, (26.07.2016)

⁵ Demokkan Demirel, “Max Weber’in Sosyoloji Kuramı”, *Turkish Studies*, Sayı 8, 2013, s.364, http://turkishstudies.net/Makaleler/987658737_25demirel%20demokan%20sos-361-369.pdf, (26.07.2016)

Bu çalışmada ise oyuncu ya da oyuncular olarak bireysel aktörler yerine bireysel aktörmüş gibi kabul edilen devletler ve örgütler gibi kuruluşların birbirleriyle olan ilişkileri içerisinde yatan karşılıklı veya tek yanlı eylemlerin yani atılan adımların ve izlenen siyasetin arkasında yatan niyetleri yorumlanarak bir sonuç elde edilmesi amaçlanmıştır. Kısa bir anlatım ile devletlerin yerine çalışmanın yazarı kendisini koyarak gelişmeleri weberyan yöntemle anlama ve yorumlamaya çalışmıştır. Bu esnada devletlerin, örgütlerin ve dolayısıyla onların baş(lar)ının vermiş oldukları sanılan kararların arkasında yatan kasıtlar araştırılmak istenmiştir. Yani eylemi yapan aktörün kendisinin öznel açıdan yüklediği anlam meydana çıkartılmak istenmiştir.

Bu tahmin yürütme ve aktöre niyeti, atfettiği önemi, fikri veya görüşünü almaksızın da mümkündür. Çünkü Weber'in deyiimiyle, “*Sezer’ı anlamak için kişinin Sezar olmasına gerek yoktur.*”⁶

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye’nin Orta Doğu’ya komşu olması, Türk dış politikasında ön sıralarda yer alması bölge üzerine çeşitli çalışmalar yapılmasına neden olmaktadır. Yerli yayınlara bakıldığında Baskın Oran’ın editörlüğünde 3 cilt olarak çıkmış olan *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar* isimli eserde çeşitli bölümlerinde Türkiye-Ortadoğu ilişkileri tarihsel süreçten 2012 yılına kadar işlenmiştir. SAÜ-ORMER tarafından çıkarılan *Ortadoğu Yıllığı* serisi ise 2005-2014 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ile ilgili gelişmeleri ile çeşitli kitap ve bölümlerinde Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri işlenmiştir. Orta Doğu ve Türk dış politikası ile ilgili olarak *Meliha Benli Altunışık, Mehmet Gönübol, Muhittin Ataman, Tayyar Arı, Ömer Kürkçüoğlu* yayınlar yapmaktadır. Bu çalışma içerisinde de ilgili çalışmalarda bulunan yazarların çeşitli yayınlarından bu çalışmada faydalanılmıştır.

Yabancı yazarların yazmış olduğu ve özellikle *Bernard Lewis* kaleme aldığı *Ortadoğu* eseri ve *Peter Mansfield* yazmış olduğu *Ortadoğu Tarihi* isimli yayınlardan

⁶ Max Weber, *a.g.e.* , s.113.

bu çalışma içerisinde faydalanılmıştır. Bölge hakkında genel bir tarihsel çerçevenin çizilmesi ve bilgi edinilmesi için bu yayınlar öne çıkmaktadır.

Jeopolitik ve Orta Doğu, Türkiye'nin konumu itibariyle akademik çalışmalarda sıkça yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak *Atilla Sandıklı, Murat Yeşiltaş, Suat İlhan, Ümit Özdağ* gibi isimlerin çalışmaları bulunmakla birlikte bu çalışmanın hazırlanma sürecinde faydalanılmıştır. Teorik çerçevenin hazırlanması sürecinde çalışma içerisinde yer alan *Halfrod Mackinder, Nicholas J. Spykman* ile jeopolitik teoriye dair genel bilgi kazanılması adına *Francis Fukuyama, Ahmet Davutoğlu, Zbigniew Brzezinski, Samuel Huntington* gibi önde gelen isimlerin jeopolitik ile ilgili çalışmaları incelenmiştir. Türkiye'de ki düşünce kuruluşları Orta Doğu bölgesi ile çalışmalara önem vermektedir. *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, BİLGESAM, ORSAM, SETA* ve diğer kuruluşlar yayınlarında bölge ve Türkiye'ye dair incelemeler yaparken, çeşitli açılardan jeopolitik incelemeler yapmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bu yayınlardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye-Orta Doğu ilişkileri tarihsel süreçten başlanarak incelenerek Türk dış politikası için modelleme yapmaktadır. Kara hâkimiyeti teorisi ve kenar kuşak teorisi bağlamında Türkiye'nin merkez ülke olabilme durumunu test etmektedir.

GENEL KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

ORTA DOĞU KAVRAMI

Orta Doğu kavramını ilk kez jeopolitik bir teorisyen olan Alfred Thayer Mahan kullanmıştır. Mahan'a göre Orta Doğu, “*Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır... A. T. Mahan, “Orta Doğu” (Middle East) kavramını jeostratejik içerikte ve Süveyş’ten Singapur’a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü anlatan bir bölge için kullanmıştır.*”⁷ Orta Doğu kelimesinin Batı kaynaklı bir isimlendirme olduğu kabul edilmektedir. Bugün Türkiye için Orta Doğu olarak bahsedilen bölge komşularının olduğu bir yerdir. Batı kaynaklı Orta Doğu ve

⁷ Davut Dursun, “Orta Doğu Neresi? Orta Doğu’nun Demografik, Ekonomik ve Siyasi Yapısı”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013,s.3.

Yakın Doğu gibi kavramlar ülkelerin konumlarına göre değişmekle beraber, literatür de kabul görmesi nedeniyle bu şekilde kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sitesinde tek Orta Doğu başlığı yerine “Ortadoğu ve Kuzey Afrika” kullanmıştır. Bakanlık bu sınırlama çerçevesinde örneğin İran’ı Güney Asya ülkesi olarak kabul etmiştir. Buradan yola çıkılırsa Orta Doğu⁸ Batı’da Fas, Doğu’da ise Irak ’da biten ve Körfez ülkelerinin dâhil olduğu bir bölgedir.

Bölge ile ilgili olarak dar anlamda ve geniş anlamda Orta Doğu tanımları bulunmaktadır. Dar anlamda Orta Doğu Türkiye, İran, Mısır ve Arap Yarımadası’nın dâhil olduğu bir tanımlamadır. Geniş anlamda Orta Doğu ise bunlara ek olarak “*Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan’ı da içerecek şekilde kullanıldığı bazı çalışmalarda ise kapsamın daha da genişletilerek Atlas Okyanusu’ndan Mısır’a kadar tüm Kuzey Afrika’yı içine alacak genişlikte kullanılmakta olduğu da görülmektedir.*”⁹ Çalışmada Orta Doğu bölgesi olarak dar anlamda Orta Doğu ülkeleri yer alacaktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere İran, Irak, Suriye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Katar ile ilişkiler üçüncü bölümde işlenecektir.

JEOPOLİTİK KAVRAMI

Jeopolitik kavramı ilk kez İsveçli Prof.Rudolf Kjellen tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Kjellen’e göre jeopolitik, “*coğrafi oluşum ya da mekân içinde, devletin bilimsel olarak tetkik edilmesidir.*”¹⁰ Jeopolitik ile ilgili çeşitli kaynaklarda muhtelif tanımlar bulunmaktadır. Bu tanımlardan bir tanesi “*günümüzdeki çalışmalardan yola çıkarak tanımlandığı biçimiyle, jeopolitik, coğrafi alandaki etkileşimleri ve bunlardan kaynaklanan güç mücadelelerini irdeler.*”¹¹ Bir başka tanımda ise jeopolitik, “*bir devletin savunma politikasını ve savunma*

⁸ Bakanlık sayfasında Ortadoğu ülkeleri olarak, -Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Filistin, Irak, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Oman (Umman), Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Yemen, Cezayir, Fas, Libya, Tunus’u- ele almıştır. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Orta Doğu ve Kuzey Afrika*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ff1be5b3-51d9-4c0a-99f5-291c33c39414>, (23.11.2015)

⁹ Davut Dursun, *a.g.m.*, s.6.

¹⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.64.

¹¹ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, (Çev.) İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s.8.

stratejisini coğrafi faktörü dikkate alarak planlama esasıdır. Jeopolitik; devlet, coğrafya ve politika üçlüsünün ilişkisine, etkileşimine yoğunlaşmaktadır.”¹²

Her devletin jeopolitik konumu ülkenin bulunduğu coğrafi konuma göre değişmektedir. Türkiye ile Makedonya’nın, Norveç ile Çin’in jeopolitik önemleri konumlarına bağlı olarak farklı olacaktır. Küresel siyasette etkin olan devletler ve uluslararası örgütlerin politik amaçları ve öncelikleri de diğer devletlerin jeopolitik olarak değerini etkileyecektir. Jeopolitiğe göre ülkelerin coğrafi konumları, o ülkenin yerel, bölgesel ve küresel güçlerine etki yapmaktadır. Bu açıdan Türkiye örneği üzerinden gidilirse, Türkiye’nin klasik bir tabir ile üç tarafının denizlerle çevrili olması, iki boğaza sahip olması, Asya-Avrupa geçiş güzergâhında olması ve önemli geçiş yollarına yakın olması (Süveyş Kanalı gibi) Türkiye’nin gücünü yerel, bölgesel ve küresel olarak çeşitli oranlarda etkilemektedir.

Jeopolitik kendi içinde jeokültürel ve jeoekonomik gibi alt başlıklarda ayrılmaktadır. Jeoekonomi, “*teknolojinin, beşeri sermayenin ve doğal kaynakların bölgesel ve giderek küresel ölçekte siyasi yapılar tarafından en verimli ve etkin olarak nasıl bir araya geleceği araştırır.*”¹³ Jeokültürde ise, daha çok din üzerinden bir ayrıma gidilerek toplumlar arasında ki farklılıkların göz önüne koyularak bunun ülkelerin siyasetine etki ettiği varsayılmaktadır. Bunun en iyi örneği Huntington’un ortaya koymuş olduğu Medeniyetler Çatışması tezidir.

Daha detaylı bir şekilde bakıldığında ise çeşitli jeopolitik teoriler ortaya konmuş ve bu teoriler ile güçlü bir devlet yapılanması için hangi konularda devletin kendini geliştirmesi gerektiği anlatılmıştır. Bu teorilerin ana temasında, devletin coğrafi konumu ve buna bağlı olarak bölgesel ve küresel olarak güçlü olması için atması gereken adımlar ifade edilmiştir.

Jeopolitik teoriler genel olarak kendi içerisinde ekol (Alman, İngiliz vb.), öne çıkarmış olduğu coğrafi etken (deniz, kara vb.) vd. isimlendirmelerle alt teorilere ayrılmaktadır. Bu çalışmada ise *kara hâkimiyeti teorisi* ve *kenar kuşak teorisi*

¹² İsmail Ermağan, “Uluslararası İlişkilerde Çatışma ve İşbirliği Olgularına İlişkin Teoriler” *Siyaset Bilimi’nde Kuram-Yöntem-Güncel Tartışmalar*, 2.Baskı, Derleyen: A. Baran Dural, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013, s.411.

¹³ Atilla Sandıklı, “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201404088jeopolitikveturkiye.pdf>, (17.11.2015), s.17.

seçilmiştir. Birinci bölümde teoriler hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilecek ve bir perspektif kazandırılmaya çalışılacaktır. Ancak çalışmanın anlaşılması adına kısaca bilgi verilmesi gerekirse, *kara hâkimiyeti teorisine* göre *kalpgaha* hâkim olmak isteyen iç ve dış hilale hâkim olmalıdır. *Kenar kuşak teorisine* göre ise *kenar kuşak* ülkelere hâkim olan *kalpgaha* hâkim olacaktır.

JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR

Bu çalışma içerisinde üç jeopolitik teori yer almaktadır. *Kara hâkimiyeti teorisi*, *kenar kuşak teorisi* ve *komşularla sıfır sorun politikası*. *Kara hâkimiyeti teorisi* açısından Türkiye-Orta Doğu ilişkileri ele alındığında bu çalışmada teorinin orijinal yapısına uygun olarak *Kalpgah* bölgesi Türkiye kabul edilmiştir. *İç hilal* Suriye, Irak, Lübnan, Filistin, İsrail, Ürdün ve Kuveyt'i içine alan bir yapıdır. *Dış hilal* Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar'dır. Teorinin bu şekilde uyarlanmasında ülkelerin coğrafi konumu temel alınmış ve bu anlamda teoriye sadık kalınmıştır. Ancak çalışma içerisinde, konunun genişliğinden ve ülkelerin hepsinin ele alınmasının bir tez çalışmasını aşacağından mevcut siyaset açısından en etkin ülkeler seçilmiştir. Bu çerçevede *iç hilal* ülkeleri olan İran, Irak, Suriye ve İsrail, *dış hilal* ülkelerinden Mısır, Suudi Arabistan ve Katar ile ilişkiler incelenecektir. Türkiye'nin merkez ülke olarak kabul edilmesinin ise çeşitli nedenleri bulunmaktadır ve bu da çalışmanın ilk hipotezini oluşturmaktadır.

KALPGAHA OLARAK TÜRKİYE

Türkiye'de 2002 yılında iktidara gelen AK Parti tarafından Orta Doğu bölgesinde merkez ülke olabileceği iddiası bulunmaktadır ve mevcut Türk dış politikası Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koymuş olduğu “komşularla sıfır sorun” politikası üzerine kurulmuştur.

Ülkeleri yöneten iktidarlar kuşkusuz dış politikaların oluşturulmasında öncü ve başat rol oynamaktadır. İktidar olma hedefiyle kurulan siyasi partiler yürütmeyi düşündükleri dış politikayı seçim beyannameleri ve seçim sürecinde yapmış oldukları

çalışmalarla seçmenlere aktarılır. Her parti kendi modelini sunarak bölgesel ve küresel siyaset için bir dış politika öngörüsünde bulunur.

Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel anlamda merkez ülke olabileceğine dair iddialar ise 2002 öncesi Demokratik Sol Parti (DSP) seçim beyannamesinde, 2002 sonrasında ise AK Parti, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) seçim beyannamelerinde yer almıştır. DSP, 1995 seçim beyannamesinde Türkiye'nin bölgesel bir güç olabilecek güce sahip olduğunu ve bunu “bölge merkezli dış politika” anlayışı ile gerçekleştirebileceğini açıklamıştır.

AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi'nde Türkiye'nin yeni bir dış politika çizgisi¹⁴ belirleyerek “çekim alanı” oluşturabilecek bir ülke olarak nitelemiştir. 2007 seçimleri için hazırlanan beyannamesinde “*Adalet ve Kalkınma Partisi olarak Türkiye'yi bölgesel bir güç ve etkin bir küresel aktör yapabilmek için kriz-odaklı değil vizyon-odaklı bir yaklaşımı temel alıyoruz... Türkiye'yi krizlere tepki veren savunmacı bir ülke konumundan çıkararak bölgesel ve küresel vizyonu ile gelişmeleri yönlendirebilen belirleyici bir aktör haline getirmek en temel amacımızdır*”¹⁵ denilerek yine Türkiye'nin merkez bir ülke olabileceği vurgulanmıştır. Bir önceki seçimden farklı olarak ise Orta Doğu ve Irak politikasına dair ikili bir ayrıma gidilmiştir. 2011 seçim beyannamesinde ise “*Küreselleşmeyi bir fırsata çeviren partimiz, milli ve evrensel değerler arasında bir denge kurmuş ve Türkiye'yi 21'inci yüzyılın lider ülkelerinden biri haline getirme yolunda bir paradigma değişikliğine gitmiştir*.”¹⁶ Orta Doğu politikası ile ilgili olarak ise bölgede Türkiye'nin aktif bir politika izleyerek, bölge ile ilgili gelişmelerde siyaseti merak edilen bir ülke olduğu vurgulanmış, Türkiye'nin bölgede ki olumlu gelişmelere katkı sunduğu ifade edilmiştir. 2015 yılında ise gerçekleşen 7 Haziran ve 1 Kasım seçimleri için hazırlanan beyannamelerde ise Türkiye dış politika da “vizyoner ve öncü Türkiye” olarak ortaya

¹⁴ Ortadoğu Politikası ise şu şekilde hedeflenmiştir: Orta-Doğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir. Ak Parti, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Türkiye, Filistin'de barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. AK Parti, 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2002-beyanname.pdf>, (19.11.2015), s.134.

¹⁵ AK Parti, 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2007-beyanname.pdf>, (19.11.2015), s.231-232.

¹⁶ AK Parti, 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2011-beyanname.pdf>, (19.11.2015), s.269.

konmuştur. Bu başlık izlenilmesi düşünülen dış politika da Türkiye'nin merkeze konulduğunun göstergesidir. Beyanname içinde yer alan “*daha önce başka ülkelerin izinden giden, kendi çıkarlarını bile koruyamayan bir ülke iken, bugün bölgemizde ve dünyada liderlik yapan bir ülkeyiz*”¹⁷ denilerek artık Türkiye'nin bölgesel ve küresel olarak merkez ülke olduğu ifade edilmiştir. Orta Doğu politikası¹⁸ ile ilgili olarak ise, Irak, Filistin ve Suriye olarak açıklamalar yer almış genel olarak bakıldığında ise değer odaklı dış politika bağlamında ülkelerde olan şiddet olaylarında toplumların yanında olunacağı vurgulanmıştır.

CHP ise seçim beyannamelerinde dış politika ile ilgili olarak Türkiye'nin merkez ülke olabileceğini vurgulamıştır. İlk olarak 2002 seçim beyannamesinde “*onurlu, kişilikli, saygın, aktif bir dış politika izleyeceğiz. Türkiye'yi, saygın ve bölgede önder, komşuları ile barış içinde yaşayan bir ülke yapacağız*”¹⁹ ifadesi ile Türkiye'nin önder bir ülke olmasından bahsedilmiştir. Bölgesinde önder olabilmeyi başarmış olan Türkiye, bölge ülkelerinin dikkatle takip ettiği merkez bir ülke olabilecektir. 2007 seçim beyannamesinde ise “*...Demokrasinin bölgemizde yayılıp güçlenmesinde Türkiye'nin “öncü ve model bir ülke” rolü oynamasını sağlayacağız*”²⁰ denilerek, Türkiye burada merkez ülke olabileceği bir kez daha öne konmuştur. 2011 seçim beyannamesinde ise “*CHP, Türkiye'yi bölgesel barış, kalkınma ve demokrasi merkezi haline getirecektir*”²¹ denilmiş ve 2015 seçim beyannamesinde ise “*Türkiye'yi bölgesel barış, kalkınma ve demokrasi merkezi haline getirecektir*”²² söylemi seçim beyannamesinde kendine yer bulmuştur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus hem iktidar hem de ana muhalefet partisinin dış politika

¹⁷ AK Parti, 7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2015-secim-beyannamesi-20nisan.pdf>, (19.11.2015), s.324.

¹⁸ 2011 yılından bu yana sancılı bir dönüşüm sürecinden geçmekte olan Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında, geçmiş iktidarımız döneminde olduğu gibi, birleştirici ve yapıcı bir rol oynamaya devam edeceğiz. AK Parti, a.g.e., (19.11.2015), s.324.

¹⁹ CHP, Cumhuriyet Halk Partisi 2002 Seçim Bildirgesi, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200304232%20CHP%20SECIM%20BILDIRGESI%202002/200304232%20CHP%20SECIM%20BILDIRGESI%202002.pdf>, (19.11.2015), s.91.

²⁰ CHP, Cumhuriyet Halk Partisi Pusula'07, <http://chpizmir.org.tr/index.php/anasayfa-2/chp-secim-bildirgeleri/chp-2007-secim-bildirgesi>, (19.11.2015), s.15.

²¹ CHP, 2011 Seçim Beyannamesi, http://chpizmir.org.tr/kurumsal/secim_bildirgesi-web.pdf, (19.11.2015), s.121.

²² CHP, 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi, <https://www.chp.org.tr/Public%5C1%5CFolder/%5C52608.pdf>, (19.11.2015), s.200.

da Türkiye’yi merkez olabilecek bir ülke olarak görmesi ve buna seçim beyannamelerinde yer vermesidir.

MHP’nin seçim beyannamelerine bakıldığında ise ilk olarak 2002 seçim beyannamesinde “*Ülkemizin, 21. yüzyılda, bölgesinde barış ve istikrarın teminatı olan, uluslararası ilişkilerde söz ve itibar sahibi güçlü bir "Lider Ülke" konumuna gelmesi için gerekli bütün şartların hazırlanması, Milliyetçi Hareket Partisi'nin stratejik hedefidir*”²³ cümleleri ile dönemin iktidar ortağı olan parti, yeniden iktidar veya iktidar ortağı olması halinde Türk dış politikası’nın merkez olduğu bir rotayı hedeflemiştir. 2007 Seçim Beyannamesinde ise yine “lider ülke Türkiye” görüşü tekrar edilmiştir. 2011 Seçim Beyannamesinde “*Milliyetçi Hareket, Türkiye merkezli yeni bir medeniyet ve yeni bir dünya tesis etmeyi kendisine siyasi misyon olarak kabul etmiştir. Bu misyon, Türkiye’yi lider ülke konumuna taşıırken...*”²⁴ ifadesi ile bir kez daha Türkiye’nin dış politikada lider olabileceği vurgulanmıştır. 2015 seçim beyannamelerinde “*Türkiye’nin, huzur ve istikrarın teminatı “Bölgesel Lider Ülke” olması, uzun vadede ise uluslararası güvenliğe, barışa ve adalete katkıda bulunacak “Küresel Güç” konumuna gelmesi Partimizin dış politika vizyonudur*”²⁵ ifadesi ile Türkiye’nin bölgesel ve küresel arenada bir merkez ülke olabileceği vurgulanmıştır.

Türkiye’nin merkez ülke olduğu bu çalışmada *iç hilal* olarak komşu ülkeler İran, Irak, Suriye ve bölgede önemli bir ülke olması bakımından İsrail seçilmiştir. 2003 İşgali sonrasında Irak’ta ortaya çıkan Irak Bölgesel Kürt Yönetimi (IKBY) ile ilişkiler, çeşitli gruplarla Türkiye’nin ilişkileri yine incelenecek konular arasında yer almaktadır. Irak işgali sonrasında merkezi yönetim ve ülke içinde ki çeşitli gruplar (Türkmen, Arap, Kürt, Şii, Sünni) ile olumlu ilişkileri olan Türkiye ilerleyen süreçte dönemsel olarak bu gruplar ile sorunlar yaşamaya başlamıştır. Suriye’de ise 2002 sonrasında ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmiş ancak Arap Baharı sonrasında Şam

²³ MHP, 2002 Seçim Beyannamesi, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200300790%20MHP%20SECIM%20BEYANNAMESI%202002/200300790%20MHP%20SECIM%20BEYANNAMESI%2002%200000_0124.pdf, (19.11.2015), s.114.

²⁴ MHP, 2011 Seçim Beyannamesi, https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBeyannamesi.pdf, (19.11.2015), s.65.

²⁵ MHP, 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi, https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecimleri/beyanname_1kasim2015.pdf, (19.11.2015), s.250.

yönetimi ile ilişkiler bozulmuştur. Türkiye burada Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)/İlımlı Muhalefet ile ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Ülke de yaşanan gelişmeler nedeniyle Suriye’de bugün Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), ÖSO, Esad Rejimi, Demokratik Birlik Partisi/ Partiya Yekîtiya Demokrat (PYD) arasında bölünmüş bir durumdadır. Çalışma içerisinde Türkiye’nin bu gruplarla ilgili siyasetine de bakılacaktır. İsrail ile Davos Krizi, Mavi Marmara Saldırısı ve Alçak Koltuk Krizi gibi çeşitli sorunlar sonrasında ilişkiler bozulmuştur. Türkiye burada İsrail karşıtı ve Arap yanlısı bir söylem geliştirerek Orta Doğu’da güçlenmeyi hedeflemiş ancak beklediği desteği bulamamıştır.

Dış hilal ülkeleri olarak Mısır, Suudi Arabistan ve Katar seçilmiştir. Türkiye-Mısır ilişkilerine bakıldığında ise Mübarek dönemi ilişkiler olumlu tutulmaya çalışılmış, Arap Baharı sonrası Mursi iktidarı döneminde ise İhvan hareketi desteklenerek Türkiye’nin bölgede etkin bir güç olması amaçlanmıştır. Ancak Mısır’da gerçekleşen darbe ile Sisi’nin iktidara gelmesi ve Türkiye’nin darbe karşıtı söylemi iki ülke ilişkileri gerilmiştir. Gelişmeler sonrası ise bu ülke ile ilişkiler alt seviyeye inmiştir. Suudi Arabistan ile ilişkilere bakıldığında Türkiye ilişkileri geliştirmeyi amaçlamış ancak bölgede yaşanan gelişmeler ile ilgili olarak iki ülke zıt açıklamalar yapmıştır. Suudi Arabistan bölgede etkin bir Türkiye varlığından her zaman rahatsız duyacaktır. Türkiye’nin bölgede son dönemde herhangi bir olumsuzluk yaşamadığı ülke olan Katar ile ilişkileri özellikle Körfez sermayesinin Türkiye’ye yakın ilgisi üzerinden devam etmektedir. Türkiye ise doğalgaz tedarik ederek ve askeri üs antlaşmaları ile bu ülke ile ilişkileri önemli derecede ilerletmiştir.

Bu ülkelerle ilişkilerde Türkiye’nin liderliği ön plana alınmış ve Türkiye *Komşularla sıfır sorun* politikası bağlamında Ahmet Davutoğlu’nun ortaya koyduğu ilkeler üzerinden hareket etmiştir. Davutoğlu politikasını Baskın Oran *Türk Dış Politikası* kitabının üçüncü cildinde şu şekilde kaleme almıştır,

“yeni dış politikanın 3 metodolojik, 5 de operasyonel ilkesi vardır ve bunlara varılmak istenen 5 de amaç mevcuttur. Metodolojik ilkeler, ilk olarak –vizyon sahibi bir dış politika, ikinci olarak –tutarlı ve sistematik bir çerçeve-, üçüncü olarak

–*Türk yumuşak gücünü bölgede yayacak yeni bir diplomasi ve söylem-dir.*

Beş operasyonel ilke ise ilk olarak, -güvenlik ve demokrasi dengesi-,ikincisi - Komşularla sıfır sorun politikası-,üçüncüsü - Proaktif ve önalcı diplomasi-,dördüncüsü - Çok yönlü dış politika- ve beşincisi ise - Ritmik diplomasi-dir.

Beş amaç ise, ilk olarak -2023'te AB üyeliği-,ikinci olarak –güvenlik ve ekonomik işbirliği anlamında bölgesel entegrasyon-,üçüncü olarak –bölgesel çatışmaların çözümünde etkili rol oynamak-,dördüncü olarak –bütün küresel arenalarda rol almak- ve son olarak ise –uluslar arası örgütlerde önemli rol almak ve dünyanın başta gelen 10 ekonomisi arasına girmek-’²⁶ olarak belirlenmiştir.

Bu sayılan ilkeler bağlamında ve *kara hâkimiyeti* teorisinde Ak Parti’nin Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde ne kadar başarılı olduğu ve ilkeleri ne kadar gerçekleştirebildiği incelenecektir. Türkiye bölgede hâkim ve merkez ülke olmak istiyorsa *iç ve dış hilalde* olması gerekmektedir. Bunu başarabilmesi içinse Davutoğlu’nun ortaya koymuş olduğu ilkeler doğrultusunda siyaset geliştirmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’nin *kalpgah* olabilmek için izlemiş olduğu siyaset ve ne kadar başarılı olduğunun çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Kenar kuşak teorisi açısından bakıldığında ise şu hipotezler üzerinden hareket edilecektir, dünya hâkimiyetini ele geçirmek isteyen ülkeler bu çalışmada *kalpgah* olarak tanımlanan Türkiye’yi çevrelemek isteyeceklerdir. Bu bağlamda *rimland* yani *kenar kuşak* ülkelerine kim hükmederse *Kalpgaha* hükmedecektir. Bu geçmişte Osmanlı Devleti zamanında yaşanmıştır. Büyük güçler devleti çökertmek adına Arap Yarımadası, Balkanlar ve Kafkaslarda isyanlar çıkarılmasına destek vererek Osmanlı Devleti’nin çökmesi için gerekli alt yapıyı oluşturmuşlardır. Günümüzde ise *Kalpgaha* hâkim olabilmek için iki siyaset izlendiği düşüncesinden yola çıkılarak ilk olarak

²⁶ Baskın Oran, “Dönemin Bilançosu” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 3, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.139-140.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya hâkim olabilmesi için *kenar kuşak* ülkelerine hâkim olmaya çalıştığı ve bölge ülkeleri veya küresel güçlerin bunu önleme amaçlı siyaset izlediği varsayılacaktır. İkinci olarak ise *kenar kuşak* ülkelerinin *Kalpgaha* hâkim olabilmek amacıyla siyaset izledikleri düşüncesinden hareket edilerek üçüncü bölümde Türkiye-Orta Doğu ilişkileri incelenecektir. 2002 sonrası dönem içinse Türkiye'nin *iç* ve *dış hilalde* etkin olmasının önlenebilmesi için bölgesel ve küresel güçler çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kürdistan İşçi Partisi/ Partiye Karkerên Kurdistanê (PKK) terör örgütü, son dönemde Suriye'de PYD, Rusya'nın Suriye'ye rejim yanlısı müdahalesi gibi faaliyetler ile Türkiye'nin etki kurması engellenmeye çalışılmıştır. Suriye'de rejimin PYD'ye göz yumması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından Türkiye karşıtı çeşitli eylemlerin desteklenmesi, Irak 'da IKBY desteklenmesi Türkiye'nin sınırlarının hemen yanında hareket alanını sınırlamıştır.

Bölgede ise İran, Irak ve Suriye Türkiye'nin bölgeye yayılmasının önleyebilmek adına siyaset geliştirmiştir. Üçüncü bölümde görüleceği üzere Şii kimlik etrafında birleşen bu yönetimler Sünni Türkiye'nin yayılmasını bir Şii Hilali ile engellemeyi amaçlamıştır. Bunun için çatışma ve savaş ortamında Şii unsurlar desteklenerek Türkiye'ye yakın gruplar ve Sünni yapıların saha etkinliğinin kırması hedeflenmiştir. Suriye'de rejim yönetimi de Haziran 2012'de Türk jetini vurması ile Türkiye'ye karşı duruşunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Her ne kadar Türkiye'nin etkinliğine karşı olmasına rağmen İran'da Orta Doğu'ya egemen olmak istemektedir. Bu nedenle daha önce vurgulandığı üzere din ve mezhep temelli politikalar izlemektedir. Türkiye'nin ise Kuzey Irak temelli terör sorunları yaşayarak bölgeye etkin olarak genişlemesinin engellenmesi adına Kürt gruplar desteklenmektedir. Bu yapılırken de her ne kadar laik bir yapıya sahip olsa da Suriye yönetimi ile İran yönetimi işbirliği yapmakta; Türkiye'nin bölgede etkin olmaması için laik ve teokratik devlet yapıları bir araya gelmektedir. İsrail ise Türkiye'ye karşı olaylar ve gelişmeler üzerinden bir politika üretmiştir. Türkiye'nin özellikle Filistin sorunu ile ilgili olarak politika geliştirmeye başlaması ve bununla ilgili söylemlerde bulunması İsrail'i rahatsız etmiş ve Mavi Marmara olayı ile ilişkiler kötüleşmiştir. İsrail, Mavi Marmara gelişmesi ile Türkiye'nin Filistin sorununa dahil olmasını ve bölgede aktif olmasını engellemeyi amaçlamış ve bir şekilde bunu başarmıştır.

Çalışma iki hipotez üzerine kurulmuştur. *Kara hâkimiyeti teorisi* açısından Türkiye'nin Orta Doğu'da merkez ülke olabileceği ve bölgede etkin olması için *iç ve dış hilale* inmesi gereğidir. *Kenar kuşak teorisinde* ise tarihte Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ve yıkılmasıyla sonuçlanan çevrelenme politikasının günümüzde Türkiye tarafından reddedilmesi ve Türkiye'nin bu politikaya rağmen siyasetini nasıl geliştirdiğidir. Bir diğer varsayım ise *kenar kuşak* ülkelerinin *kalpgaha* hâkim olma amacıyla siyaset izlediğidir. Tüm bu gelişmelerde ise Davutoğlu'nun ortaya koymuş olduğu *komşularla sıfır sorun* politikasının ne derecede uygulandığı ve hangi sonuçları doğurduğu tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın bağımsız değişkenleri jeopolitik teoride olan sabit ve değişken verilerdir. Bağımlı değişkeni ise Türkiye'nin Orta Doğu'ya ne kadar hükmedebildiğidir. Sabit ve değişken veriler ise, “*Değişmeyen unsurlar; (a) ...konum ve sınırları, (b) ...coğrafi karakteri, (c) ...arazi yapısıdır. Değişen unsurlar ise; (a) ...sosyo-kültürel değerleri, (b) ...ekonomik değerleri, (c) ...politik değerleri, (d) Askeri değerleridir.*”²⁷ Bağımlı değişken Türkiye'nin bölge düzeyinde izlemiş olduğu siyasettir. Türkiye'nin bölge ile ilişkileri istikrarlı bir şekilde ilerlememiş dönemsel olarak değişmiştir. İki savaş arası dönemde komşu ülkeleri ile uyumlu bir siyaseti olan Türkiye bölge ülkelerine bir şekilde hükmedebilmiş ve onlarla anlaşmalar yaparak siyasetini geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise izlenen yeni dış politikada bölgesel ve küresel gelişmelere bağlı olarak Mısır, Suudi Arabistan, Suriye gibi ülkelerle sorunlar yaşanmıştır. Ancak bu ülkelerle 1980'li yılların ardından ilişkilerin gelişmelere bağlı olarak sorunlu olsa da daha uyumlu ve sorunları çözmeye yönelik olduğu görülmüştür.

²⁷ Sait Yılmaz, “Jeopolitik ve Jeostrateji”, https://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji, (10.06.2016), s.4.

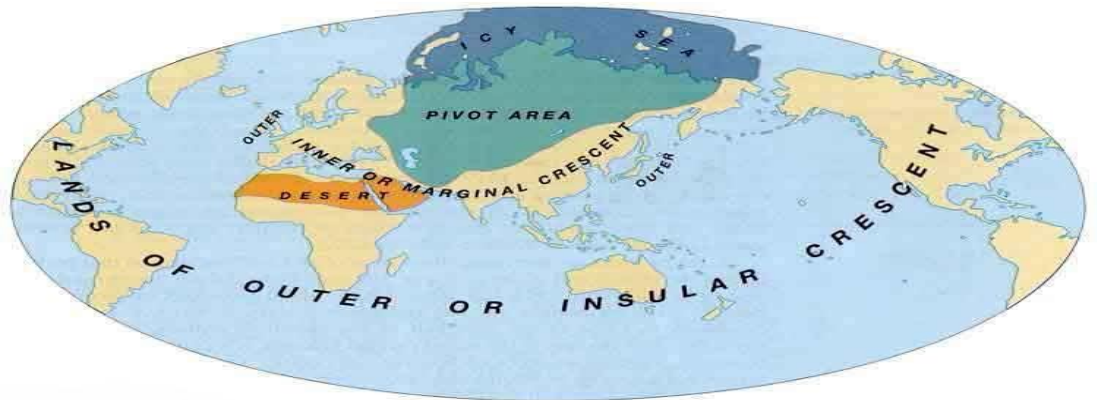
I. BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1.Kara Hâkimiyet Teorisi-Halfrod Mackinder

İngiliz coğrafyacı, siyasetçi ve iktisat teorisyeni olan Halford Mackinder jeopolitik çalışmaların gelişmesinde ve İngiliz Jeopolitik çalışmalarının başlamasında etkili olan kişidir. 1904 yılında coğrafya, tarih ve siyasetin birbirlerine karşı yapmış oldukları etki ile ilgili bir sunum yapan ve sunumdan 3 ay sonra “Tarihin Coğrafi Kalbi” isimli makale yayınlamaya bu alanda görüşlerini ortaya koyan Mackinder jeopolitik alanda iz bırakmıştır.

Mackinder makalesinde ve İngiliz Jeopolitik Teorisi’ni oluşturan görüşlerinde şunu belirtmiştir, “*Doğu Avrupa’yı kontrol eden Kâlpğah’a hâkim olur, Kâlpğah’ı yöneten Dünya-Adası’na (Mackinder’e göre, Avrupa-Asya-Afrika) hükmeder, Dünya Adası’nı yöneten dünyaya (ya da yeryüzüne) hükmeder.*”²⁸ Mackinder’in bu ifadesinin daha iyi anlaşılabilmesi için Tarihin Coğrafi Kalbi isimli makalesinin incelenmesi gerekmektedir. Makalenin yazılmasında ve ortaya koyulan görüşlerde Mackinder’in coğrafyacı olmasının yanında iktisat ile ilgilenmeside etkili olduğu söylenebilir.

HARİTA-1: Kara Hâkimiyet Teorisi²⁹

²⁸ Akt. Halford Mackinder, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, (Çev.) Kadir Yılmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013, s.53.

²⁹ Australian Strategic Policy Institute, Near or far? The choices of a top 20 defence nation, <http://www.aspistrategist.org.au/near-or-far-the-choices-of-a-top-20-defence-nation/>, (12.07.2015)

Mackinder'in jeopolitik görüşlerini ortaya koyduğu makalesinde dünyanın coğrafi olarak keşfinin artık tamamlandığının ve yaşanacak toplumsal gelişmelerin bu süreçten sonra dünyanın her yerinde etki yaratacağını tespit etmesinin ardından bunu fark eden yöneticilerin ülke sınırlarını genişletmekten dünya üzerinde etkin olabilme mücadelesine girdiğini iddia etmiştir. Makale de vurgulanan önemli bir nokta ise ulusların ve devletlerin ortaya çıkışında dışarıdan gelen baskılar ve toplumların üzerinde bir şekilde oluşan olumsuz olaylar olduğu söz edilmiştir. Bu bağlamda örnek olarak ABD oluşmasında kolonilerin vatanseverliği, Fransa'nın oluşmasında Gotlar ve Romalıların Hunlara karşı beraber savaşması örneklendirmiştir. Makale de yapılan önemli bir tespit ise Avrupa uygarlığının oluşumu ile ilgilidir. Avrupa uygarlığının oluşumunda Asya etkisi vurgulanmış ve şu şekilde açıklanmıştır, “...Asya'yı ve Asya tarihini Avrupa'dan ve Avrupa tarihinden daha önemli addetmenizi istirham ediyorum; çünkü Avrupa medeniyeti, çok büyük bir oranda, Asyalı toplulukların istilasına karşı verilen dünyevi varolma mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.”³⁰ Mackinder'in jeopolitik anlayışının Asya ve Rusya temalı olacağı buradan da belirlemeye başlamıştır. Avrupa medeniyetinin Asya'dan gelen topluluklara bağlanması ise onun jeopolitik anlayışının temel verileri arasında yer almaktadır. Turani kavimler olarak vurgulamış olduğu Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Hazarlar, Kumanlar, Peçenekler, Moğollar ve Kalmukları ise Avrupa'ya baskılar yaparak yeni Avrupa uluslarının ortaya çıkmasında etkin olduğunu belirtmiştir. Avrupa'nın içlerine ilerleyen toplumların Avrupa uluslarının oluşumu dışında etkilerini de açıklamıştır. Avusturya'nın bu kavimlere karşı kurulduğu ve Viyana'nın bu kavimlere karşı stratejik önemi olması nedeniyle güçlü bir bölge olarak tutulmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Yine Macarların etkisi ile Almanya'nın siyasi olarak doğu sınırlarının belirlendiği de vurgulanmıştır.

Coğrafyanın etkisini göz ardı etmeyen Mackinder Turani kavimlerin step bölgelerde ki etkinliğinin ormanlık ve dağlık alanlarda mevcut olmadığını belirtmiştir. Benzer bir örneklendirme olarak ise Vikingler gösterilmiştir. Vikingler saldırılarında kuzey-güney uzantılı Avrupa nehirlerinin yardımı ile iç Avrupa'ya saldırmış ancak güçlerinin etkisi sadece suya yakın bölgeler ile sınırlı kalmıştır. Bu Turani kavimlerde

³⁰ Halford Mackinder, *a.g.e.* , s.53.

ise step bölgeler olarak görülmüştür. Mackinder coğrafi şartların Turani ve Vikinglere etkisini belirtmesinin ardından bir tespit yapmıştır, “*Böylece Avrupa’nın yerleşik halkları hem doğudan gelen Turani kavimlerin hem de diğer taraftan deniz yoluyla gelen korsanların baskılar bunaltıcı mahiyette olmuş ve sonuçları itibarıyla Avrupa’nın yerleşik topluluklarını harekete geçmek zorunda bırakmıştır. ... İngiltere hem de Fransa kendi içlerinde bütünleşme için uzun ve meşakkatli bir yola çıkmak zorunda kalırken, İtalya da mevcut birliğini kaybetmiştir.*”³¹

Mackinder Avrupa uluslarının ortaya çıkışı ve Turani kavimlerin etkisi tespitlerini yaptıktan sonra bu iki unsuru etkileyen bir başka etken olarak Moğol istilasının incelenmesi gerektiğini ve bu sayede mevcut siyaset-coğrafya ilişkisinin daha iyi anlaşılabilceğini söylemiştir. Coğrafya ve nüfus yoğunluğu bağlantısı yapan Mackinder yağış alan ve denize yakın bölgelerde nüfusların yoğunlaştığını belirtmiş ve bunu Avrupa’nın Atlantik kıyıları, Hindistan ve Çin’de ise Hint ve Pasifik Okyanusu’nda olduğunu belirtmiştir. Yağmurun az olması nedeniyle de Kuzey Afrika Sahrası ve Arabistan’ın dâhil olduğu bölgede nüfusun daha az yoğun olduğunu vurgulamıştır. Avro-Asya dediği bölgede ise nehirlerin var olmasına rağmen bölge de yaşayan insanlar için önemli bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Örneğin Yenisey, Obi ve Lena nehirlerinin kuzeye dökülmesi ve buranın buzullarla kaplı olması burada yaşayan halklara pozitif bir etki sağlamamıştır. Burada yaşayan halkların tek çıkar yolu ise at ve develerle göç edebilen bir yapıya sahip olmalarıdır. Coğrafi yapının olumsuzluğu bataklık ve yoğun orman yapısı yerleşim ve gelişim için engeldir. Bu coğrafi yapı ise toplumların göç etmesine ve yeni siyasi yapıların ortaya çıkmasına veya mevcut yapının değişmesine neden olabilecektir.

Moğol İstilasası ile de coğrafyanın siyasete etkisi bir kez daha vurgulanmıştır. Mackinder Moğol istilasının yayılmacılığını açıkladıktan sonra tespitlerini açıklamıştır, “*...Eski Dünya’nın yerleşim alanı olarak kullanılan tüm bölgeleri eninde sonunda steplerden gücünü alan bu yayılımcı ve hareketli güç karşısında düşmüşlerdir. Rusya, İran, Hindistan ve Çin ya vergi vermek zorunda kalmış ya da Moğol hanedanları tarafından bizzat yönetilmişlerdir. ...Türklerin hâkimiyeti bile yarım yüzyıl kadar yara almıştır.*”³² Selçukluların Hazar Denizi, Karadeniz, Akdeniz,

³¹ Halford Mackinder, *a.g.e.* , s.60.

³² Halford Mackinder, *a.g.e.* , s.64.

Kızıl Deniz ve Fars Denizi'ne yerleşmesinin sonucu olarak ise yine Avrupa toplumunun Asya'dan gelen bir baskı sonucu bir araya gelmesi olarak görmüştür. Bu bir araya geliş Haçlı Seferleri olarak nitelenebilir.

Mackinder'in kâlpгах olarak tanımladığı bölgenin alt kısmını ise hilal şeklinde ki kenar bir bölge olarak tanımlar. Kenar bölgenin sınırlarını coğrafi olarak tanımlamış ve bölgenin kendi içerisinde ayrımını ise din ve fiziki coğrafya beraberliğinde yapmıştır. İslam, Hristiyanlık, Budizm ve Brahmanizm dinleri bağlamında yapılan ayrımında din ve bölge sınırları belirlenmiştir. Buna göre kenar bölgenin İslam sınırları Yakın Doğu ve Beş Deniz toprakları olarak tanımlanmış ve Afrika'ya yakın bölge olarak belirlenmiştir. Bölge yağış olarak az ve çöllerden oluşmaktadır. Körfez, koy ve okyanusların etkisi vurgulanmıştır. İslam kenar kuşağı Avro-Asya'nın hem kenar hem de merkez bölgenin özelliklerinin taşındığını da vurgulanmaktadır. Budizm ve Brahmanizm bölgesinin ise ortak özelliği muson bölgesi olması ve bir yanının Pasifik diğer yanının ise Hint Okyanusu ile bağıntılı olmasıdır. Hristiyan bölge olan Avrupa ise Atlantik'ten gelen yağışların etkisindedir. Mezopotamya bölgesi, Hindistan, Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya ise göçebe akıncıların kullandığı rota olarak vurgulanmış ve daha önce vurgulandığı üzere Viyana bu gelen akıncıların Avrupa'yı koruyan bir kapısı, kalesi olarak nitelendirilmiştir.

Coğrafi keşifler ile Avrupa'nın yaşamış olduğu sıkıntıların aşıldığı ve steplerden gelen göçebe olarak tanımlanan güçlerin stratejik avantajının dengelendiği belirtilmektedir. Burada Avro-Asya'nın batı ve doğusu arasında bağlantı kurulmasının etkili olduğu vurgulanmıştır. Yapılan bu keşifler ile Avrupa yaşamış olduğu sıkışmadan kurtulmuş ve coğrafi olarak engellerden bir şekilde sıyrılarak yeni bir çıkış yolu bulmuştur. Bu da Avro-Asya bölgesinden gelen baskıların tersine dönmesine ve bu güçlere karşı daha etkin olmasını sağlamıştır. Burada muhtemel olarak vurgulanan güçlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu olabilir. Osmanlı'nın keşiflerden önce bilinen ticaret yollarına hâkim olması Avrupa'nın işini zorlaştırırken şimdi Avrupa hem yeni kıtalar keşfetmiş hem de yeni ulaşım yolları ile Osmanlı'yı kuşatma şansı yakalamıştır. Mackinder durumu şu şekilde özetlemiştir, *“Denizlerin ortalarında keşfedilen yeni kara parçalarında yeni Avrupalılar yaratılmaya başlanmış ve bir zamanlar Britanya Adası ve İskandinavya Avrupa için hangi anlamları taşıyodularsa şimdi Amerika, Avusturalya ve hatta Sahra ötesi Afrika da Avro-Asya için aynı*

anlamları taşımaya başlamıştır. Britanya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Afrika, Avusturalya ve Japonya, Avro-Asya'nın ulaşılması imkânsız kara gücünün etrafındaki en dış kuşağı deniz gücünün ve ticaretin üsleri olarak şekillendiriyorlar.''³³

Burada yeniden Rusların egemen olduğu topraklara vurgu yapılmış ve Rusların tüm bu yaşananlara karşın genişlemeye Moskova'dan Sibirya'ya egemen bir güç haline gelmeye başladığı belirtilmiştir. Ruslar ormanlık olan alanlarında çıkmış ve güneye inmeye de başlamış yeni tarım alanları kurmuş ve Rus nüfus bu alana yerleşmiştir. Rusya demiryolu yapımında ilerleme kaydetmiş ve ülke içerisinde bir uçtan diğer uca ulaşım ağları kurarak ticari, askeri ve siyasi olarak ilerlemeye başlamıştır. Bu ise ülkeyi buğday, pamuk, yakıt, beşeri faktör açısından güçlü bir hale getirecektir.

Mackinder makale sonunda ise coğrafya ve tarih ilişkisini vurgulamıştır. Tarihin her aşamasında Avro-Asya'nın geniş coğrafi yapısının dünyada ki önemli siyasi olayların temeli olduğu ve buradan çıkan yapıların ilerleme kaydettiği vurgulanmıştır. Bu ise önceden Moğol İmparatorluğu yerine günümüzde Rusya olduğu vurgulanarak tarihten günümüze yapılan atıf ile vurgulanmıştır. Rusya'nın gelişimi ile büyük bir önem kazanan Avro-Asya bölgesinde bugün demiryolları geliştirilmiş, Rusya coğrafi olarak kuzey hariç her yönden tehlikeye açık bir ülke olarak tanımlanmıştır. Tarihte ki Moğol İmparatorluğu'na benzetilmiş ve etrafında olan Finlandiya, İskandinavya, Çin, Polonya, Türkiye ve Hindistan gibi ülkelere geçmiş tarihte olan steplerden gelen göçebe toplumların yapmış olduğu baskıları yapabileceğini söylemiştir. Tarihte'de bunun örnekleri olmuş ve step coğrafyasından gelenler bu alanlara yayılma göstermiştir. Rusya özellikle demiryolları ile güç kazanacak ve bu ülkelere baskılarını arttıracaktır. Burada bir yön daha vurgulanmış Avrupa için Almanya'nın merkezi konumu ne ise Rusya'nın dünya için o olduğu belirtilmiştir.

Kalpgahın etrafında olan iç hilal kuşak ise Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin olarak sıralanmış, dış hilal ise İngiltere, Güney Afrika, Avusturalya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya olarak belirlenmiştir. Rusya'nın

³³ Halford Mackinder, *a.g.e.* , s.70.

sayılan ülkelere güç olarak denge de olabilmesi için ise Fransa ile ilişkilerinin geliştirilmesi gereği vurgulanmıştır.

Avro-Asya coğrafyasının kenar bölgelerini ele geçirmeyi başaran devlet elde edeceği kaynaklar ile bir güç haline gelecek ve dünya imparatorluğu olacaktır. Ancak imparatorluk olmanın en önemli aşamalarından biri ise Almanya ve Rusya ile ittifak olabilmesine bağlıdır. Bu gelişmeye ise Fransa, İtalya, Mısır, Hindistan ve Kore ise bu oluşan karşı yapıyı önleyen ülkeler olabilir. Burada vurgulanan Rusya'nın mevcut olduğu bölgenin değeridir. Mackinder Rusya'nın mevcut yönetiminde olan bölgeye Çinlilerin egemen olması durumunda dünyayı sarı bir tehlike beklediğini belirtmiştir. Kısaca Rusya'nı mevcut topraklarına Kalpgah'a kim egemen olursa dünyaya onun egemen olacağı sonucu çıkarılmaktadır.

Mackinder 1908 yılında Kraliyet Coğrafya Topluluğunda “İngiliz İmparatorluğu’nu Etkileyen Coğrafi Şartlar-İngiliz Adaları” isimli konuşmasında coğrafyanın şehirlerin gelişmesine etkisini vurgulamıştır ve bunu şu şekilde ifade etmiştir, “...Avrupa’da şehirleri nehir kıyılarına, genellikle akarsuların birleşme noktalarına ya da gel-git yataklarının başına kurulmuştur ve tabii bölge birlikleri, sınırları takriben su ayırım hattı olacak şekilde aşağı yukarı aynı nehir havzasının içinde oluşturulmuştur. Örneğin, bu şekildeki bir bölgeler birliğine Avrupa’nın kalbinde Silezya’da, Bohemya’da, Morovya’da ya da İngiltere’nin içinde Yorkshire ve Leicestershire’da şahit olmaktayız.”³⁴ Kalpgahda olan Rusya’dan da bir örnek verilirse St. Petersburg’un gelişmesinde Volga ile olan kanal bağlantısı olduğu da vurgulanmıştır. Günümüzde ise bu durum nehir kenarları ve benzer coğrafi yapılardan değil ekonomik, iktisadi veya geçmişten gelen önemli merkez olma nedeniyle şehirler merkez konumunda olmaktadır.

Mackinder yine başka bir konuşmasında deniz gücü olan bir devletin bu durumunu sürdürmesini iki yolu olduğunu söylemiştir. Ya kendisine ait olmayan bir bölgede deniz filosu bulundurmak ya da filo bulundurmak yerine kendisine ait olan bölgede her an savaşa hazırlıklı bir filo bulundurmak. Bu iki seçeneğin diğer devletleri olası bir denizlerde egemenlik artırma veya etki artırma amaçlarında caydırma özelliği olacağı vurgulanmıştır. Tarihten ve Orta Doğu coğrafyasını etkilemesi

³⁴ Halford Mackinder, *a.g.e.* , s.117-118.

bakımından bu siyasetin uygulandığı olay olarak ise Mackinder Türkiye ve Mısır örneklerini vermektedir. Örnekte anlatılan siyasi gelişme ise, “*aşağı yukarı otuz yıl önce, deniz gücümüzün kullanılmasıyla Sultan’ın İstanbul’daki hâkimiyetini desteklemiş ve onun adına ve onunla eşit derecede söz hakkı elde ederek Kahire’de kontrolü ele almıştık.*”³⁵ Mackinder başka bir konuşmasında güç dengesinin önemini vurgulamış ve askeri veya siyasi güç kayıplarının uluslararası ilişkileri etkileyeceğini bu ilişkilerde alınan bir yenilgi ve zaferin geleceği bağladığını belirtmiştir. Bu bakımdan ülkelerin ilerisi için yaşayacağı diplomatik yenilgi ve zaferlerin ipuçlarının geçmişte yaşanan olaylara göre yön alacağı anlaşılmaktadır.

1.1.1.Kara Hâkimiyeti Teorisinin Türkiye-Orta Doğu İlişkilerine Modellenmesi

Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden silinmesi sonrasında Anadolu ve Trakya topraklarında üzerinde kurulan Türkiye jeopolitik konumu ve üç kıtaya yakınlığı ile stratejik olarak değerli bir konumdur. Bulunduğu coğrafya dışında Türkiye’nin değerini arttıran bir başka etken ise enerji konusunda zengin sahalar olan Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’e de komşu olmasıdır.

Teorinin özüne bağlı kalınarak Türkiye kalpgah olarak kabul edilmiş, İran, Irak, Suriye ve İsrail iç hilal olarak kabul edilmiştir. Dış hilal ülkelerini Mısır, Suudi Arabistan ve Katar oluşturmaktadır. Buradan yola çıkılarak şu şekilde ifade edilebilir, Türkiye kalpgah olarak merkez ülke olabilmesi iç ve dış hilale hâkim olmasından geçmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında Osmanlı Devleti iç ve dış hilal ülkelerine egemen olduğunda dünya ticareti açısından önemli ticaret yollarını da elinde bulundurmuş, Süveyş Kanalı ve İstanbul Boğazı gibi Asya, Avrupa ve Afrika’ya geçiş yollarına egemen olması dünya siyasetinde etkin bir devlet olmasına katkı sağlamıştır. Ancak devletlerin siyasi güçlerinin değiştiği süreçte Osmanlı Devleti iç ve dış hilalde ki hâkimiyetini yitirmesi aynı zamanda merkez ülke olma unvanına da zarar vermiştir. Nihai olarak yıkılış sürecinde Orta Doğu bölgesine egemen olsa da iç ve dış hilalde siyasi ve askeri olarak diğer devletlerin etkin olması Osmanlı Devleti’nin iç ve dış hilal

³⁵ Halford Mackinder, *a.g.e.* , s.160.

coğrafyasını kaybetmesine ve sonraki süreçte Anadolu yani kalpgahı kaybetmesi ile sonuçlanmıştır.

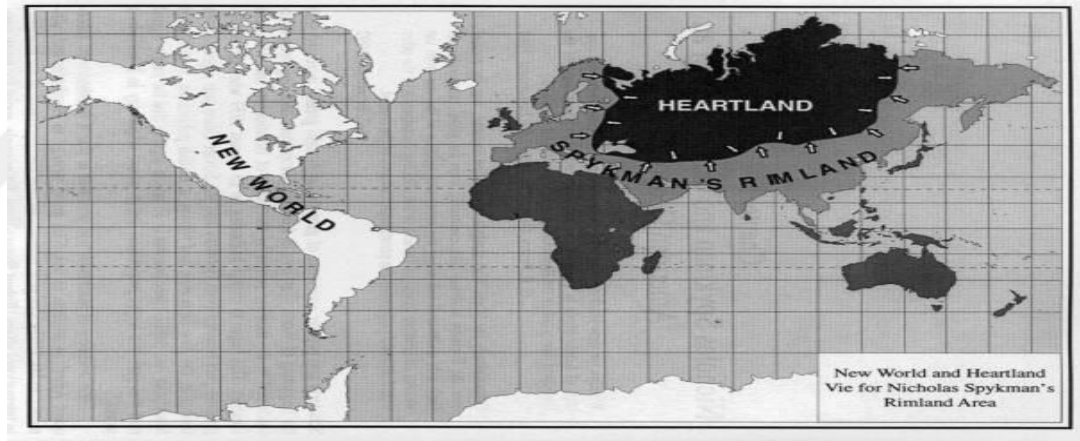
1923 yılında Anadolu ve Trakya toprakları üzerinde kalpgahı kurulan Türkiye ise dış politika önceliği nedeniyle iç hilal ülkeleri ile ilişkiler kurmayı tercih etmiş ancak İkinci Dünya Savaşı sürecinden sonra ise bölge ile Batı İttifakı çerçevesinde ilişkilerini kurmuştur. Bu ise ilerleyen sayfalarda işleneceği üzere 1960-1980 dönemi hariç bölgeye bağımsız bir politika geliştirmesini engellemiştir. Türkiye'nin iç ve dış hilal ülkeleri ile ilişkilerinin çeşitli nedenlerle sorunlu olması merkez ülke olmasını da engellemiştir.

2002 yılından itibaren ise Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine dair izlemiş olduğu siyaset iç ve dış hilal ülkelerinin tümüyle mevcut siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirme isteği Türkiye'nin merkez ülke olmasını ardından iç ve dış hilal ülkelerinden etkin olmasını sağlamıştır. Bu süreç bölgede yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin merkez ülke olma unvanının tartışılmasına da neden olmuştur. Örnek verilecek olunursa, İran'ın nükleer faaliyetlerine rağmen ilişkilerini geliştirmesi, Suriye ile neredeyse düşmanlıktan etkin işbirliğine geçilmesi, Suudi Arabistan ile önyargılara dayalı ilişkilerden ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine dayalı atılan adımlar Türkiye'nin iç ve dış hilale hâkim olmasını sağlamıştır. Ancak Arap Baharı ve Orta Doğu'da yaşanan süreçler sonucunda Türkiye'nin Mısır, Suriye gibi yönetimlerle ters düşmesi ve Katar'la ilişkilerini daha da geliştirmesi iç hilal ve dış hilalde etkinliğini sınırlamış ve merkez ülke olma özelliğini de tartışılmasına neden olmuştur.

1.2.Kenar Kuşak Teorisi-Nicholas J.Spykman

Spykman “Dünya Politikasında Amerika'nın Stratejisi ve Barışın Coğrafyası” isimli çalışmaları ile yeni jeopolitik teori ortaya koymuştur. “*Spykman, Jeopolitiği ABD'nin güvenliği ve savunması çerçevesinde değerlendirmiş ve Kenar Kuşak ülkelerinin bulunduğu coğrafya üzerinde durmuştur. “Kenar kuşak ülkelerini hâkimiyet altında tutan; Avrupa ve Asya'ya hükmeder. Avrupa ile Asya'ya hükmeden,*

dünyanın kaderine hâkim olur” demiştir.”³⁶ Kalpgah topraklarının etrafında kenar kuşak-iç hilal ülkeleri vardır. Bu ülkeler Batı Avrupa’dan-Japonya’ya kadar uzanan bir kapsamda yer almaktadır. Britanya adası ve Endonezya’da bu ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkeler coğrafi şartları nedeniyle güç merkezi olma şansına sahip değildirler. İç kuşak denizler ve karalardaki güçlü devlet arasında bir tampon bölge görevi görmektedir, bu nedenle önem arz etmektedir. Spykman ABD’nin üstün bir güç olduğunu ve bu gücü nedeniyle Yeni Dünya’nın hegamonu olmasını sağladığını belirtmiştir. Ancak coğrafya, nüfus, doğal kaynaklar ve diğer etmenler göz önüne alındığında Eski Dünya’nın üstün olduğunu bu durumun ABD siyasal ve stratejik olarak kuşatılmasına neden olacağını vurgulamış, bu nedenle ABD’nin Asya ve Avrupa’da ortaya çıkabilecek güç dengesine müdahale etmesi gerektiğini söylemiştir.

HARİTA-2: Kenar Kuşak Teorisi³⁷

Avrupa ile ilgili olarak Almanya-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dengelenebilmesi için bu iki ülkenin birbirlerine ortak sınırı olması gerekmektedir. Aksi takdirde ise bu iki ülke bir “Doğu Avrupa Federasyonu” kurabilir. Asya ile ilgili olarak ise tehlikenin Japonya olmadığını bölgede olası bir SSCB ve Çin tehdidine karşı Japonya’nın desteklenmesi gerektiğini söylemiştir.

³⁶ Atilla Sandıklı, *a.g.e.*, s.4.

³⁷ Tayyar Arı, *a.g.e.*, s.69.

1.2.1.Kenar Kuşak Teorisinin Türkiye-Orta Doğu İlişkilerine Modellenmesi

Türkiye komşusu olduğu Orta Doğu topraklarında yaşanan gelişmelerden olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Bölgede istikrarlı dönemler veya istikrarlı ülkeler ile ilişkiler kurduğunda siyasi ve ekonomik olarak kazançlar elde edebilmektedir. Ancak bölgenin dünya siyaseti açısından önemi, bölge ülkeleri ile ilgili sürekli gelişmeler yaşanmasına neden olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında petrol ve önemli geçiş yollarına egemen olmak isteyen ülkeler Osmanlı Devleti toprakları ile ilgili planlar yaparak ülkenin hâkim olduğu toprakları ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Kalpgah/Türkiye'yi ele geçirmek içinse çalışmada kenar kuşak olarak geçen alanlara saldırılarla bulunmuş, çeşitli gruplarla işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ni zorlamaya çalışmıştır. Amaç kalpgah ele geçirilerek jeopolitik olarak değerli Osmanlı Devleti'ni topraklarına egemen olmaktır. Anlaşmalar sonucu Orta Doğu topraklarını işgal eden ülkeler ilerleyen süreçte kalpgah günümüz Türkiye sınırlarını da işgal etmiş böylelikle Osmanlı Devleti'nin çevrelenmesi ile başlayan süreç kalpgaha hâkim olunması ile sona ermiştir.

Türkiye'nin kurulması ile başlayan süreçte izlemiş olduğu siyaset ise Orta Doğu'ya hâkim olabilmek adına kenar kuşak ülkelere hâkim olması olarak çalışmada kabul edilmiştir. Türkiye'nin bu siyasetine karşı ise bölgesel ve küresel güçlerin Türkiye'nin bu siyasetini engellemeye çalıştığıdır. Kenar kuşak ülkeleri dönemsel olarak kalpgaha egemen olabilmek için çeşitli politikalar geliştirmiş, küresel güçler de bölgede ki ülkeler veya gruplar ile çalıştığı gözlemlenmiştir.

Türkiye Orta Doğu'da hâkim olabilmesi adına kenar kuşak ile ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Birkaç gelişme üzerinden ilerlenirse, İran ile ticari ve siyasi ilişkilerini iyi tutulmuş, 2003 Irak Savaşı sonrası ülke ve bölgedeki ki tüm gruplarla görüşerek olumlu bir imaj sağladığı ve Suriye ile terör, su ve sınır olmak üzere çeşitli konularda sorunların yerine ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye bu adımlar ile Orta Doğu'ya hâkim olabilmek adına kenar kuşak ülkeleri ile ilişkilerini geliştirilmiştir.

İlerleyen süreçte Arap Baharı sonrası Suriye örneğinden hareket edilirse, bölgesel ve küresel aktörler Türkiye'nin yukarıda bahsedilen siyasetini önleyici politikalar uygulamıştır. İran Türkiye'nin destek vermediği Esad rejimine destek verirken, Türkiye muhalefeti desteklemesi nedeniyle Esad rejimi ile arasının açılmasını engelleyememiştir. Suriye'de yaşanan gelişmelere bağlı olarak Kuzey Suriye'de hâkim olmak isteyen terör bağlantılı gruplar burada kazanım elde edebilmek adına Irak'tan ve Suriye'den Türkiye'ye karşı terör faaliyetlerinde bulunmuştur. Türkiye'nin bunu önlemek adına IKBY ilişkilerini geliştirmesi merkezi Irak yönetimi ile ilişkilerini bozmuştur. Küresel aktörler açısından ise Türkiye'nin Orta Doğu'da ki etkisinin sınırlanması adına Moskova yönetimi Esad rejimini desteklerken, Washington ise saha da etkili olabilecek Kürt grupları desteklemiştir.

Yukarıda örnek bir gelişme üzerinden ifade edilen süreç Türkiye'nin bölgesel ve küresel güçler tarafından Orta Doğu'da özellikle kenar kuşak ülkelerinde egemen olma siyasetini engellemek ve ilerleyen süreçte Kalpgah'a hâkim olma amacını taşımaktadır. Örneğin, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de çeşitli yönetim yapısı elde eden Kürtler bir sonraki aşamada Türkiye'nin güneyini ele geçirme amaçlı motive ediliyor olabilir. Bu siyaset ile bölgesel veya küresel güçler kalpgaha doğrudan veya dolaylı olarak egemen olma siyasetini izleyebilirler.

1.3.Ahmet Davutoğlu-Stratejik Derinlik/Komşularla Sıfır Sorun

Davutoğlu'nun Türkiye'nin stratejik konumu ve tarihsel geçmişi üzerine temellendirdiği ve siyaset, uluslararası ilişkiler alanında Türkiye'nin “komşularla sıfır sorun” politikasının ortaya konduğu eser olarak kabul edilen Stratejik Derinlik Türkiye'nin geçmiş ve gelecek dış politikasının jeopolitik açısından incelenmiş olduğu bir çalışmadır.

Davutoğlu kitabında üç kısımdan oluşan eserinin birinci kısmında genel uluslararası ilişkiler ve Türkiye ile ilgili olarak kavramsal ve teorik bir çerçeve çizerek anlattığı stratejik derinliği ve Türkiye'nin mevcut potansiyelinin daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır. Buna göre bir ülkenin uluslararası politikada ağırlığını ve gücünü etkileyecek unsurları dörde ayırmıştır. Bu unsurlara bakıldığında ise birinci olarak

sabit verileri, coğrafya, tarih, nüfus ve kültür olarak açıklarken, potansiyel verileri ise ekonomik, teknolojik ve askeri kapasite olarak saymıştır. Üçüncü unsur stratejik zihniyet ve kültürel kimlik, son olarak ise stratejik planlama ve siyasi irade olarak belirlenmiştir. Davutoğlu, Türkiye'nin dış politikada yaşamış olduğu sıkıntıların dönemsel değil uzun süredir olan bir durum olduğunu belirtmiş ve bu durumun nedeni olarak ise stratejik zihniyet, siyasi irade ve stratejik planlamalar konusunda olan mevcut ve kalıtsal eksiklikler olduğunu vurgulamıştır.

Tarihsel olarak Türkiye'nin sorumlulukları olduğu belirtilen eserde bununla ilgili olarak şu atıfta bulunulmuştur, “*Türkiye'nin günümüzdeki uluslararası konumunu avantaj ve dezavantajlarıyla tespit edebilmek için bu tarihi mirasın dönüşüm seyrini ortaya koymak gerekmektedir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, bu tarihi mirasın kaynağı olan Osmanlı Devleti Avrupa karşısında doğrudan hâkimiyet kurmuş yegâne medeniyet havzasının siyasi yapılanması idi.*”³⁸ .Bu cümle ile Türkiye'nin tarihsel sorumluluğunun kaynağı Osmanlı Devleti'nden ve bu devletin kurulmuş olduğu coğrafi havzaya atıf yapılmış ve coğrafyanın önemi ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasında izlemiş olduğu dış politikanın Soğuk Savaş'ın da etkisi ile tek yönlü olduğunu ve bunun Batı ile aynı kutupta olmayan, sömürge durumundan kurtulan ve bağımsızlığına kavuşan ülkeler ile ilişki kurulmasına engel teşkil ettiği belirtilmektedir. Bu ise Türkiye'ye karşı bir psikolojik engellerin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye Orta Doğu coğrafyası ile güçlü temelleri olan ilişkiler kuramamış bu ise Türkiye'nin bölgeye yabancılaşmasına neden olmuş, Batı ülkelerinin çeşitli yollarla ilişkiler kurmasına rağmen Türkiye bölgede hem sağlam ve kalıcı ilişkiler kuramamış hem de Soğuk Savaş döneminde Batı dünyasında olması nedeniyle çeşitli riskler ile karşı karşıya kalmıştır.

Davutoğlu uluslararası sistemde ülkeleri dört sınıf olarak tasnif etmiştir. Buna göre ülkeler süper devletler, büyük devletler, bölgesel güçler ve küçük devletler olarak ayrılmıştır. Türkiye ise bu ayrımada bölgesel güç olarak tanımlanmıştır. Bölgesel güç, “*bölgedeki etki alanlarını ve dış politikalarını bir süper gücün konjonktürel*

³⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 48.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s. 67.

*politikalarına bağımlı kılmak zorunda kalmış...*³⁹ olan devlet olarak tanımlanmıştır. Dünyada ise Hindistan, Brezilya, Mısır, Arjantin ve Irak örnek verilmiştir.

Türkiye'nin jeopolitik önemi vurgulanmış, boğazlar, kara ve deniz geçiş bölgesinde olmasının Türkiye'nin önemini arttırdığı değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bu avantajı uluslararası ilişkilerde nasıl kullandığına bakıldığında ise dönemsel olarak bir ayırım yapılmıştır. Soğuk Savaş süresince bu avantaj Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde pazarlık gücünü arttırmıştır ve bu dönem boyunca önemi sıkça vurgulanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde için ise Davutoğlu bu coğrafi avantajın hem küresel hem de bölgesel etkinliğin artırılması için avantaj olarak kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu ise yeni ve uzun vadeli bir dış politika hedefi belirlenmesine ihtiyaç duyulacağının işaretidir. Türkiye bu politikasını ise önceliği değişebilecek üç jeopolitik alana dayandırmalıdır. Birincisi, Yakın Kara Havzası: Balkanlar-Orta Doğu-Kafkaslar, ikincisi Yakın Deniz Havzası: Karadeniz-Adriyatik-Doğu Akdeniz-Kızıldeniz-Körfez-Hazar Denizi ve üçüncüsü ise Yakın Kıta Havzası, Avrupa-Kuzey Afrika-Güney Asya-Orta ve Doğu Asya'dır.

Türkiye'nin bu coğrafi alanlarda etki alanını genişletmesi ve güçlü ilişkiler kurması önce bölgesel daha sonra küresel uluslararası ilişkilerde etkisinin artmasını neden olacaktır. Stratejik Derinlik kitabına Orta Doğu özelinde bakılması çalışmanın amacı nedeniyle önemlidir. Bölge bir medeniyet ve insanlık sahasının gelişim alanı olarak kabul edilmiştir. Sanayi Devrimine kadar bölge insanlık tarihi için önemli gelişmelerin alanı olurken kendi alanı dışında gelişen ve birebir olumlu etkisini göremediği Sanayi Devrimi nedeniyle geride kalmıştır. Sanayi Devrimi sonrası büyük güçlerin etki alanına girmeye başlayan Orta Doğu, Osmanlı Devleti'nin çekilmesinin ardından büyük güçlerin eline geçmiş ve kendi çıkarları doğrultusunda ise şekillenmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise ideolojik olarak ayrılan bölge ile Türkiye'nin ilişkileri ise verimli olmamıştır. 20.yüzyılın *“ilk çeyreğinde Ortadoğu bölgesinin en stratejik kuşaklarını kaybeden, ikinci ve üçüncü çeyrekte bölge ile genelde bir yabancılaşma süreci yaşayan, dördüncü çeyrekte ise tekrar yöneldiği bölgede inişli çıkışlı ilişkiler zinciri geliştiren Türkiye bölge ile olan ilişkilerini yeniden ve köklü bir şekilde değerlendirmek zorundadır”*⁴⁰ işte bu anlayış Türkiye-

³⁹ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁰ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

Orta Doğu ilişkilerinin hem geçmişini hem de geleceğe yönelik yapması gerekeni işaret etmektedir.

Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olarak görülmesi etkilidir. Bu durum ise Türkiye'den yakın kara havzası ülkelerinin beklentilerini etkilemektedir. Bu açıdan Türkiye öncelikle komşuları ve yakın kara havzası ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmelidir. Olumlu adımlar olmadan Türkiye'nin bölgesel ve küresel güç olması zordur. Yine bu anlamda Türkiye'nin yakın kara havzası komşuları ile arası iyi olmadan diğer ülkelerle kuracağı ilişkiler anlam açısından değerini arttırmayacaktır. Komşu ülkeler ile ilişkiler geliştirilmesi isteniyorsa ilişkiler siyasilerin elinde alınıp toplumlararası ilişkiler olarak geliştirilmelidir. Burada ekonomi ve kültürel etkenler ise ilişkilere olumlu katkılar yapacaktır. Bu adımlar ilişkileri güçlendirirken aynı zamanda Türkiye karşılıklı bağımlılığı arttıracak adımlarda atmalıdır. Ekonomik ve kültürel işbirlikleri siyasi gerginliklerin azalmasına olumlu katkı sağlayacak ve tarafların birbirlerine karşı politikalarında olası tıkanmaları önleyecektir.

Soğuk Savaş dönemi İslam ülkeleri ile genel olarak derin ilişkiler kuramayan Türkiye blok içi gerilimler etkisiyle dönem dönem bu ülkeler ile ilişkilerini geliştirirken kimi zaman ise yine blok içi ortak tavır desteklemesi nedeniyle bu ülkeler ile ilişkilerde kopma yaşamıştır. Buna en önemli örnek ise Cezayir'in bağımsızlığı konusudur. İsrail'in kurulması ve bu ülke ile olumlu ilişkiler İslam dünyası ile Türkiye'nin ilişkilerine önemli bir etki de yapmıştır. Türkiye-İslam ülkeleri ilişkilerinin olumlu olması hem Türkiye'nin bölgesel ve küresel olarak güçlenmesine neden olacaktır. Yine bu ülkeler ile ilişkilerin seyri diğer ülkeler ve uluslararası örgütler örneğin İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile ilişkileri etkileyecektir.

Orta Doğu coğrafi tanımlama olarak nesnel bir tanım olmamasına rağmen küresel ve bölgesel olarak önemi kabul edilmiş bir bölgedir. Yine Çanakkale, İstanbul, Aden ve diğer önemli geçiş noktaları bu bölgededir. Bölge kültürel ve dini olarak da bir merkez konumundadır. Türkiye, Osmanlı Devleti'nin bölgede sağlamış olduğu yüzyıllar süren barış geçmişini kullanması önem arz etmektedir. Böylelikle Türkiye bölgede kalıcı bir barış ve huzur ortamının tesis edilmesinde etkili olacaktır. Bölgede petrolün bulunması Orta Doğu'nun bir rekabet ve çıkar çatışması alanına dönüşmesine neden olmuştur. Yine Soğuk Savaş döneminde petrol Orta Doğu ülkelerinin

bulunduğu bloğa göre blok çıkarlarına hizmet etmiştir. Türkiye ise petrol ile ilgili siyasette zayıf kalmış hatta yetmişli yıllarda zarara uğramıştır. Ancak Türkiye için önemli olan bir jeoekonomik unsur ise su kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'da suyun öneminin bir hayli fazla olması ve bölge sınırlarının yapaylığı potansiyel çatışmalara kaynaklık edebilecektir. Türkiye açısından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) önemli bir su politikasına kaynaklık eden projedir. Su kaynakları Orta Doğu için önemli bir etken olmasına rağmen birincil dereceden bir çatışmaya kaynaklık etmemiştir.

Davutoğlu'na göre Orta Doğu'da temel ve stratejik denge Mısır-Türkiye-İran arasında bulunmaktadır. Bu denge faktörünün oluşmasında tarihi ve coğrafi nedenler dışında önemli su ve deniz yollarının kesiştiği bir merkez üçgen oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu üç ülkenin bir önemli durumu ise küresel ve bölgesel politikaların oluşum sürecinde üç ülkenin de aynı anda dışlanmamasının görülmesidir. Bu dengenin bozulması Orta Doğu coğrafyasının siyasi ve uluslararası ilişkiler anlamında daha karmaşık bir hal almasına neden olacaktır. Yine bu ülkelerden ikisi arasında yapılan bir ittifak dışarıda kalan üçüncü ülkenin bulunması uluslararası sistem açısından tehlikeli olacaktır. Türkiye bu üç ülke içerisinde daha dengeli olan ve İran ile işbirliği yapıldığında dahi üçüncü ülke ile ilişkilerini devam ettiren bir görüntü sergilemiştir. Bu ülkelerin bir arada olması bölgesel barış içinde önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu üçgen dışında bölgede başka üçgenlerde bulunmaktadır, “*dış üçgenin dengeleri Irak-Suriye-Suudi Arabistan iç üçgeni ile grift bir ilişkiler ağı oluşturur. Aslında Ortadoğu'daki ittifakları ve karşılıklı dengeleri tahlil ederken daha küçük ölçekli ve bu dengelerde daha edilgen konumda bulunan Ürdün-Filistin-Lübnan üçgenini de göz önünde bulundurmak gerekir. İsrail ile doğrudan cephe ilişkisinde bulunan Ürdün-Filistin-Lübnan üçgenindeki dengeler büyük ölçüde dış üçgenlerdeki ilişkiler tarafından belirlenir.*”⁴¹ Üçgenler arasındaki ilişkilere bakıldığında ise üçgenler aynı anda bir araya gelmemekte, genel olarak 1+2 ve 2+1 birliktelikleri olduğu görülmektedir. Bağdat Paketi oluşumunda iki dış ve bir iç üçgen bulunmaktadır. Türkiye-İran-Irak birlikteliği Mısır-Suriye-Suudi Arabistan birlikteliği ile yanıtlanmıştır. Camp David sonrası ise Mısır'ın devre dışı kalması ile Irak liderliğinde

⁴¹ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 355.

Arap Birliği birlikteliği gözlemlenmiştir. Ancak Irak'ın İran'a saldırması sonrasında ise Suriye İran'a yakınlaşmış bölgenin denge unsuru olmuştur. Bu ise Irak-Mısır-Suudi Arabistan yakınlaşması ile yanıt buldu. Körfez Savaşı sonrası ise Ürdün-Filistin-Lübnan iç üçgenine Kuzey Irak eklenmiştir.

Bölge'de birliktelikler olsa dahi bir çelişkiler içeren bir Pan-Arap ideali vardır. Burada çelişki bu idealin Arap olmayan devletlere karşı değil Arap devletlerinin zararına olmasıdır. Pan-Arap ideali bulunan Suriye, Irak ve Mısır Arap ülkelerinin topraklarına karşı genişlemeyi öngörmektedir. Suriye için ideal olan Büyük Suriye sınırları Şam merkezli Lübnan, Ürdün, Filistin ve Hatay'ı kapsarken, Irak içinse Kuveyt, Mezopotamya, Şattü'l-Arap ve İran'ın içinde olan Huzistan bölgesinden oluşmaktadır. Mısır'ın ise Kahire'nin merkez olduğu ve Kuzey Afrika merkezli bir hedef belirlemiştir.

Türkiye'nin bölgede siyasi etkinliğini etkileyen önemli unsurlar ise Avrupa Birliği (AB)-Türkiye ilişkilerinin durumu, Rusya-Türkiye arasında olan Avrasya stratejilerinde olan farklılıklar, ABD'nin Irak ve Kürt politikası bölgede ki Türkiye siyasetini etkilemektedir. Türkiye-Irak ve Türkiye-Suriye ilişkilerine bakıldığında ise bu ilişkiler Mezopotamya-Basra ve Doğu Akdeniz olarak iki önemli hat üzerinden ilerlemektedir. Mezopotamya-Basra hattına bakıldığında bu hat etkileşim olarak geniş bir alana hitap etmektedir. Hattın etkisi Doğu Anadolu'dan Körfez'e ve Hint denizine kadar ulaşmakta. Böylelikle Kafkasya'yı hem bir coğrafyaya bağlarken hem de Kafkasya-Orta Doğu etkileşimine hizmet etmektedir.

Doğu Akdeniz bölgesi ise yine Türkiye için önemli bir konumda bulunmaktadır. Balkanlar ve Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler bu bölgede etkisini göstermektedir. Türkiye-İsrail, Suriye-Yunanistan ilişkileri Doğu Akdeniz'in merkez alındığı ve önemini ortaya koyan bir siyasetin göstergesidir. Bu coğrafyada önemli olan kalıcı ittifak yerine dinamik ve dengeli siyaset önemlidir. Örneğin, İsrail Türkiye ittifak halinde iken Orta Doğu Barış Süreci içinde Suriye ile arasında Golan Tepesi kaynaklı su sorunu ile ilgili olarak Suriye'ye su ihtiyacı ile ilgili olarak Türkiye'yi dâhil etme çabası örnek verilebilir. Davutoğlu bölgenin bu yapısında göz önüne alarak şu öneride bulunmaktadır, *“bundan sonra bölgede atılan her adım dinamik bir karşı dengenin oluşmasına yol açacaktır. Türkiye de bu çerçevede kalıcı gerginlik ve ittifak politikalarından çok denge denklemlerinin kısa dönemli seyirlerinde dahi aktif olarak*

tavır sergileyen müdahil bir aktör tavrına yönelmelidir.’’⁴² Bu ise Türkiye’nin bölgede güçlü bir konum elde etmesine fayda sağlayacaktır.

Türkiye-Suriye ilişkileri Doğu Akdeniz için önemli bir ikili ilişkidir. İki ülke birbirleriyle uzun bir sınır hattına sahiptir ve Türkiye için güneye, Suriye için kuzeye bir açılma noktasıdır. Bu iki ülkenin ticaret, ulaşım, güvenlik gibi konularından birbirlerine destek ve ortak hareket etme konusunda bir potansiyelleri vardır. Bu iki ülkenin ilişkilerinin gergin olmasından ise üçüncü taraflar memnun olmakta ve kazançlı çıkmaktadır. İsrail’in Suriye’nin Golan Tepeleri’ni kaybı ile oluşacak su kaybını Türkiye’den telafi etmesi önerisi ile Yunanistan’ın Türkiye-Suriye gerginliği olduğu dönemde Kıbrıs konusunda attığı adımlar bu iki ülke arasında olan gerginliklerin üçüncü taraflara kazanç sağladığının en önemli örneklerindendir. İki ülke ilişkilerinin gelişmesi Konya, Kayseri, Adana, Halep ve Şam gibi merkezlerin ekonomik olarak gelişmesine ve ilişkilerin gerginlik ve düşmanlıktan ekonomik çıkarların olduğu bir seyre dönmesine neden olacaktır. Türkiye-İran-İrak Mezopotamya-Basra hattını, Türkiye-Suriye-Mısır üçgeni ise Doğu Akdeniz hattını etkilemektedir. Bu açıdan Türkiye burada dışlanan ve yalnız bırakılan ülke konumuna düşmekten kaçınılmalıdır. Türkiye olası bir dışlanma pozisyonunda Orta Doğu’da zorlanabilecektir. Irak-İran savaşında ki gibi aktif tarafsızlık bölgede Türkiye’nin avantajlar elde etmesine de yardımcı olabilecektir. Bölgede diplomatik olarak esnek olmayan ülke için askeri başarının uzun süreli etkisi olamayacaktır.

Türk-Arap ilişkilerine bakıldığında ise Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ulusçuluk akımı etkili olmuştur. Arap toplumunda ki bazı entelektüeller için Osmanlı Devleti içinde ki dönem Arap tarihi için yok sayılmaktadır. Araplar için bu dönem Arap Modernleşmesini engellemiş ve Arapların kendini ispat etmesi Türk etkisinden kurtulması ile mümkün olacaktır. Bu anlayış Türkiye-Suriye gibi coğrafi, kültürel olarak yakın olmasına rağmen diplomatik ve siyasi olarak uzak ve kopuk olmasına neden olmuştur. Araplar ’da olan bu anlayış yani psikolojik etken küresel ve bölgesel olarak olumsuz etkilere neden olmuştur. Davutoğlu burada Türkiye’nin yapması gerekenin bölgede bu psikolojik engelleri aşması ve bu önyargıyı tahlil etmesi, yönlendirmesi ve bunun için bir strateji geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir.

⁴² Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.* , s. 401.

Türkiye'nin bölgeden ve Araplardan kopmasına neden bir önemli durum ise Soğuk Savaş'tır. İsrail'i tanıyan ilk ülkelerden olması, Bağdat Paktı'nın kurulması, Suriye ile savaşın eşiğine gelinmesi gibi etkenler anti-sömürgeci hareketlerin olduğu Arap toplumunda Türkiye'ye karşı tepkilere neden oldu. Altmışlı yıllarda Filistin Sorunu, Kıbrıs Bunalımı ve Arap milliyetçiliğinin düşüşe geçmesi Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir dönemin işaretini verdi. Yetmişli yıllarda ise iyileşme artmış, seksenlerde ise ekonomik çıkar birliktelikleri, Irak ile Kerkük-Yumurtalık boru hattı projesi ilişkilere ivme kazandırdı. Yine bu dönemde Mısır, Suudi Arabistan ve Irak ile ilişkiler Türkiye'nin bölgedeki imajına katkı sağladı.

Orta Doğu'da yaşanan üç önemli olay Türkiye'nin imajına olumsuz etki de bulundu. İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ile Irak'ın silahlanması ve saldırgan tavrı, PKK terörü ve su sorunu dikkati Irak'a çevirmiştir. Körfez Savaşı'na giden süreç ise Türkiye'yi Batı'nın Irak politikasına yakınlaştırmış ve Türkiye ABD'nin talebi olmadan İncirlik üssünü açmış, boru hattını kapatması bölgedeki Türkiye'ye karşı tepkilerin yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. Orta Doğu Barış Süreci'nin ise yine bir etkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin bu sürece dâhil edilmemesi ve ekonomik alanla ilgili toplantılara dahi dâhil edilmemesi Türkiye'nin bölgedeki aktifliğine olumsuz etkide bulunmuştur. İsrail ile bu dönemde ilişkilerin yoğunlaşması Türk-Arap ilişkilerini germiştir.

Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesi için ve geleceği için bazı durumlar öngörülebilmektedir. Öncelikle amaç çıkarlar değil bölgesel barış olmalıdır ve bunun için psikolojik engellerin aşılması, ortak bölge kaderi bilincinin oluşması ve ikili ilişkilerde küresel siyasetin etkinliğine izin verilmemesi ile olacaktır. Burada Türkiye Arap coğrafyası ve toplumu için gerekli sosyal, kültürel ve siyasi değişime hâkim bir bakış açısı ile hazırlık yapmalıdır. Önemli bir etken ise Arap toplumlarına tek tip olarak bakılmaması Mısır'ın, Fas'ın ve diğer Arap ülkeleri arasındaki farklar göz ardı edilmemelidir.

İkili ilişkiler için en tehlikeli durumlardan biri bölgesel politikalarda milliyetçilik akımının artması olacaktır. Bu durum *“Türkiye'nin bölgede doğrudan etki kurma yollarını kapatacak ve Türkiye'yi diğer aktörlere bağımlı politika*

oluşumlarına mahkûm bırakacaktır.’’⁴³ İsrail ile hızlı gelişen ilişkilerde Arap milliyetçiliğinin hızlı olarak artmasına katkı da bulunmuştur. Her ne kadar bölünmüş bir görüntü sergilesede Arap toplumları tepki vermede bir araya gelebilmektedirler. İsrail ile hızlı şekilde gelişen ilişkiler Türkiye’nin bölgeden dışlanmasına neden olabilecektir. Buna engel olabilecek en önemli siyasi adım ise Arap ülkeleri ile kurulabilecek tek tek ilişkiler olacaktır. Bu çeşitli ilişkilerin derinleşip gelişmesi önem arz etmektedir. Önem arz eden bir başka konu ise bölgede Arap olmayan bir devlet olan İran ilişkileridir. Türk-Arap ilişkilerinin tıkandığı ve sıkıntılı olduğu dönemlerde İran ile ilişkileri Türkiye’nin yalnızlaşmasını engelleyecek ve Türk-İran-Arap dengesinde İsrail ile ilişkiler etkisi ile yalnız kalmasını engelleyecektir. Küresel siyasetin etkisi de burada önemlidir. Küresel siyaset ile bölgesel siyaset ilişkilerin kutuplaşmasına yol açacak şekilde ilerlememesi gerekmektedir. Türkiye’nin Arap toplumu tarafından bölgede başka ülkelere bağılıymış gibi gözükmesi Türkiye’nin imajına ve etkin olma isteğine zarar verecektir. Bunun önüne geçmek için Arap toplumunda kamuoyu oluşturulmasına önem verilmelidir.

Türkiye için bölgede önemli olan bir diğer ilişki ise İsrail’le olan ilişkilerdir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin başlamasına Soğuk Savaş döneminde aynı tarafta olmaları etkendir. Türkiye, İsrail ile ilişkilerde ABD etkisini göz önüne de almıştır. ABD etkisi ve bölgede Arap ülkelerinin talepleri Türkiye’yi dengeli bir politikaya yönelmesine neden olmuştur. Orta Doğu Barış Süreci’nin İsrail üzerindeki baskıları azaltması da ilişkileri etkilemiştir. İsrail dış politikası “dış çevre (periphery pact)” üzerine kurulmuştur. Bu politikaya göre Arap ülkelerinin çevreleyen Arap olmayan Türkiye, İran ve Etiyopya ile iyi ve yakın işbirliği öngörülmüştür. İsrail’in Türkiye ile ilişkisinin üç dayanağı bulunmaktadır. Buna göre İsrail bölgede Arap-İsrail ilişkisi dışında Türk-Arap ilişkilerinde gerilim olabileceğini göstermek, Türkiye ilişkisi kurarak meşrutiyetini arttırmak ve Arapların Türkiye’ye karşı oluşturacakları tavırda Arap ülkelerinin farklı politikalar izlemesine neden olacaktır. Türkiye-İsrail ilişkileri bölgede farklı bir ilişki olmasına rağmen örneğin İsrail, Kıbrıs ve Yunanistan ile de ilişki kurmaya önem vermektedir. Bu İsrail’in siyasi olarak sahasını geniş tutma isteği ile alakalıdır. Yine İsrail Suriye yaptığı görüşmelerde hem 1995 hem de 2000 yılında Golan Tepeleri

⁴³ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.* , s. 415.

kaynaklı su kaybını Türkiye’den telafi etmesi tezini öne sürmüştür. Türkiye’nin burada yapması gereken daha aktif ve stratejik bir siyaset izlemesi gerekmektedir.

Bölgede Arap olmayan ülkelerden bir diğeri ise İran’dır. Türkiye-İran ilişkilerinin daha iyi kavranabilmesi adına Davutoğlu iki ülkenin jeopolitik özelliklerini açıklayarak ilişkilere etkisini açıklamayı amaçlamıştır. Bu özellikler şu şekilde açıklanmıştır.

“(i)İran da Türkiye gibi Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır ve bu iki ülke kuzeyde Rusya’nın tek başına sağladığı step geçişinin alternatifini güneyde ılıman iklim kuşağındaki daha girift bir tabii coğrafya üzerinden birlikte sağlamaktadır. (ii), Her iki ülke de Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş hattını oluşturan Kafkaslar’la doğrudan sınıra sahiptir ve Türkiye bu kuzey-güney geçiş hattının batı yakasını oluşturan Balkanlar’a, İran da doğu yakasını oluşturan Orta Asya-Afgan-Hint hattına komşudur. (iii) Avrasya kıtasının dört önemli iç deniz ve körfezinden ikisinin Türkiye (Karadeniz ve Akdeniz),diğer ikisinin bağlantısı ise İran (Hazar ve Basra Körfezi) üzerinden sağlanmaktadır. (iv) her ikisi de temel özellikleri itibarıyla Batı Asya gücü olan bu iki ülkeden Türkiye Güney Avrupa, İran ise Güney Asya ile doğrudan irtibatlıdır ki bu Avrasya ana kıtasının güney bağlantıları açısından büyük bir önem taşımaktadır. (v) Bu çerçevede Türkiye Afroavrasya ana kıtasının kesişim alanında bulunan Ortadoğu bölgesinin Avrupa bağlantısını, İran ise Asya bağlantısını oluşturmaktadır ve son olarak ise Avrasya anakıtası için geliştirilen jeopolitik kavramlar kullanılarak bir tanımlama yapılırsa kenar kuşağın (rimland) merkezi hattını oluşturan bu iki ülke mihver alana (heartland) egemen olan gücün (Rusya) baskını sürekli olarak hissetmişlerdir ki bu

özellik iki ülkenin modern dönemdeki siyasi ve stratejik tercihlerini etkilemiştir.”⁴⁴

Sovyetler sonrası dönemde Kafkaslar ve Orta Asya’da çıkan jeopolitik boşluk hem iki ülkenin birbirine ihtiyacını hem de küresel siyaset kaynaklı rekabetlerini de arttırdı. Doksanlı yıllarda ilişkileri ise ABD-İran ilişkisinin yumuşaması, Türkiye’nin Helsinki Zirvesi sonrası AB ile ilgili yeni süreci ve Putin dönemi Rusya’nın izlediği Avrasya politikası etkilemiştir. Davutoğlu’na göre İran’a karşı üç kanatlı yani Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya olarak oluşmalıdır. İran bu üç bölgenin geçiş noktasında olması nedeniyle Türkiye bu ülkeyi dikkate alarak siyaset üretmelidir. Sadece Orta Doğu kanadına bakıldığında ilk olarak iki ülke bölgeyi kuşatan üçgen olan Türkiye-İran-Mısır oluşumu içindedir. İki ülkenin de Arap olmaması Arap devletleri ile ilişkilere yansımaktadır. İran-Irak Savaşı’nı da İran karşıtlığı, Türkiye-İsrail yakınlaşmasında Türkiye olarak görülmüştür. İki ülke istikrarsız Irak’a komşu olmalarının yanında bölgede Türkiye-İran ilişkileri denge sağlamaya devam etmektedir. Kafkasya-Orta Doğu bağımlılık ilişkisini bu iki ülkenin ilişkileri belirlemektedir. İran’ın Basra Körfezi’nin doğu yakasını oluşturması, Türkiye’nin Orta Akdeniz’de olması Basra’da olan Arap-İran dengesinin Orta Akdeniz’de Türk-Arap-İsrail olarak ortaya çıktığını ve bu yapıların iki havzaya da etki yapabilecek etkiye sahiptirler. Burada görülmesi gereken Türkiye-İran ilişkilerinin Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya dikkate alındığında dengeli olması iki taraf içinde önem arz etmektedir.

Davutoğlu Türkiye’nin kendi içinde ülke bütünlüğünü pekiştirerek, Orta Doğu ile ilgili olarak küresel ve bölgesel bir dış politika stratejisi belirlemek zorunda olduğunu belirtmiştir. Burada ülke bütünlüğü daha çok kitabında Kürt Meselesi olarak belirtilen konuya atıf yapılarak işlenmiştir. Türkiye’nin Orta Doğu ile ilgili olarak geliştirmesi gereken strateji ise, “*jeopolitik parçalanmanın risklerini minimize eden, jeoekonomik parçalanmanın kaynak dağılımı üzerindeki etkilerini denetim altında tutan ve jeokültürel parçalanmanın çözücü etkilerini yok eden bölgesel politikalar*”⁴⁵ şeklinde özetlenebilir. Türkiye’nin bölgeye stratejik bir yaklaşımda bulunması gerektiği vurgulanmış bunun ise psikolojik engellerin aşılması,

⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.* , s. 426-427.

⁴⁵ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.* , s. 451.

akademik çalışmaların değerlendirilmesi, küresel ve bölgesel politika ararsında bir gerçekçi bir bağlantı kurulması, bölge ile ilgili kuşatıcı politikaların üretilmesi, bölgede barış için ortak çıkar alanlarını oluşturulması için aktif siyaset izlenmesi, bölgeye etki yapabilecek milliyetçi blokların engellenmesi, ikili ilişkilerin çeşitlendirilmesi, Orta Doğu Barış Süreci'nde etkin rol alınması ve bölgede Türkiye'nin imajı için yatay ilişkilere önem verilmesi olarak sıralanmıştır.

Stratejik Derinlik kitabının son bölümünde ise önemli bir vurgu yapılmıştır, *“Türkiye için de bugün temel mesele, tarih ve coğrafya sabit verilerini etkin bir şekilde kullanabilecek, kültür faktörünün birleştirici ve kuşatıcı niteliğini öne çıkarabilecek, dinamik nüfus unsurunu harekete geçirebilecek ve bu sabit verilerden hareketle ekonomik, askeri ve teknolojik kapasiteyi maksimum düzeyde arttırabilecek bir stratejik zihniyeti uygun bir stratejik planlama ve tutarlı bir siyasi irade ile devreye sokabilmektir.”*⁴⁶ Türkiye'nin aktif bir politika izleyerek başarılı olacağı ifade edilmektedir. Burada Türkiye'nin tarihsel geçmişi ülkeyi diğer ulus devletlerden ayırmaktadır. Bu tarihsel mirası daha net bir şekilde açıklanırsa, Türkiye Osmanlı Devleti'nin tarihi birikimi üzerine kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük siyasi yapılanması olan Osmanlı Devleti üzerine kurulmuştur. Ancak savaş sonrası jeoekonomik, jeokültürel ve jeopolitik parçalanma olmuştur. Diğer büyük devletler örneğin İngiltere Commonwealth gibi bir yapılanmaya gitmiş ve kendine yeni bir stratejik alan yaratmıştır. Türkiye ise Anadolu coğrafyasında yeni bir siyasal rejim kurarak diğer ülkeler gibi yaşanan daralmayı engellemiştir. Şunun da vurgulanması gerekir ki Balkanlar-Orta Doğu ve Kafkaslar'da yaşanacak her jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel parçalanma Türkiye'yi etkileyecektir. Aynı şekilde Türkiye'de olabilecek gelişmelerde bu bölgeleri etkileyebilecektir. Türkiye için tarihten gelen ve siyasi konjonktüre bağlı oluşabilecek riskler, iyi bir stratejik politika ile avantaja çevrilebilir. Soğuk Savaş bitse dahi uluslararası dengeler nihai olarak belirlenmemiştir bu açıdan bu belirsizlik yeni oluşacak düzende aktif olmak isteyen ülkeler için avantaj olacaktır.

⁴⁶ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.* , s. 553.

1.3.1. Stratejik Derinlik/Komşularla Sıfır Sorun Teorisinin Türkiye-Orta Doğu İlişkilerine Modellenmesi

Türkiye-Orta Doğu ilişkileri Stratejik Derinlik kitabında Osmanlı Devleti sonrası dönemde yeterince etkin olunamadığı ve bu coğrafyadaki ülkelerle yeterince ilişkiler kurulamadığına dair görüşleri ifade etmektedir. Kitabın yazarı Davutoğlu ise danışmanlık, dışişleri ve başbakanlık döneminde Türkiye'nin Orta Doğu politikasını genel olarak bu teori üzerine kurmuştur.

Orta Doğu devletleriyle ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye sadece Batı'ya değil aynı zaman bölgeye de dış politikada önem vermesiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. 1990'lı yılların sonuna doğru özellikle Suriye ile başlayan yakınlaşma bölgede Türkiye'ye bakışı etkilemiştir. 2002 yılından itibaren Türkiye çalışmada işlenecek olan İran, Irak, Suriye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Katar ile ilişkilerini bu teorinin öngördüğü üzere geliştirmeye başlamıştır. Tarihsel sürece bakıldığında da Türkiye-Orta Doğu'da ki devletler ile de ilişkilerini geliştirdiği ancak belirli bölgesel ve küresel gelişmeler nedeniyle etkin bir sonuç alamadığı tartışılmaktadır. Örneğin tek parti döneminde İran ile ilişkilerin uyumu Sadabad Paketi'nin ortaya çıkmasına neden olmuş, iki ülke arasında ticaretin arttırılmasına dair ve ulaşım yollarının durumu gibi konular gündeme gelmiştir. Yine Irak devleti ile ilişkiler Musul Sorunu sonrasında gelişmiştir. Her iki devletle de gelişen bu ilişkiler teorisinin öngördüğü şekilde ilerlememiştir. Türkiye Orta Doğu ülkeleri için bir merkez ülke olabilme konusunda sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye İsrail ile ilişkilerini geliştirirken, Körfez ülkeleri de dış politika da geçmiş yıllara göre etkin yol almaya başlamıştır. Suriye ile terör kaynaklı sorunların çözülmesi, İran ve Irak'la bir şekilde ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Teorinin reel politikada uygulanmaya başlandığı dönem 2002 yılı ve sonrası olarak kabul edilirse, çalışmada işlenecek olan ülkelerle Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinin olumlu anlamda geliştiği ifade edilebilir. Suriye ile vizelerin kalkması, İran ile artan ticaret hacmi, Mısır ile bölgesel rekabetten ekonomik işbirliğine gibi örnek verilebilecek gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ancak ilerleyen süreçte Arap Baharı, Mavi Marmara ve Mısır'da yaşanan askeri darbe gibi konularda Türkiye'nin ilgili ülke

veya hükümetleri ile ilgili yaşadığı krizler Türkiye'nin merkez ülke olabilme amacını riske atmıştır. Bu ise teorinin açıkladığı kültürel, ekonomik vs. ilişkilerin gelişmesini durdururken, bölgede izlenen diplomasiyi de olumsuz anlamda etkilemiştir.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE-ORTA DOĞU İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GEÇMİŞİ (1908-2002)

1908-2002 yılları arasında ki dönem Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu bölgesinden çekilmeye başladığı ve ilerleyen süreçte ülkenin yıkılması ile yerine Anadolu ve Trakya topraklarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu bir dönemdir. Orta Doğu'dan çekilen Osmanlı'nın yerini dönemin büyük güçleri almış ve burada kurmuş oldukları devletler ile manda yönetimlerini uygulamaya geçirmişlerdir.

Bölge içerisinde ki Arapların desteklenmesi ile Osmanlı'ya karşı çıkarılan isyanlar ülkenin elini daha da zayıflatmış, askeri olarak sıkıntılı olan ordu, hem dış hem de içte çatışmalarla savaşmak zorunda kalmıştır. Dünya siyasetinde ki anlaşmazlıklar Osmanlı Devleti'nin birkaç yüzyıl daha yaşamasına neden olmuş ancak kaçınılmaz son Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile yeni bir başlangıç yapan Türk Milleti Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunmuş ancak yeni kurulmuş olan Orta Doğu devletleri ile ilişkilerini daha sınırlı ve dar bir çerçevede tutmayı tercih etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, dünyanın siyasal olarak kutuplara ayrılması, çok partili hayata geçilmesi yaşanan gelişmeler Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinin değişmesine neden olmuştur. Yaşanan değişiklikler birçok işbirliğine, zıtlıklara ve dış ilişkilerin Orta Doğu coğrafyasında hızlı bir şekilde değişme gösterebileceğini gözler önüne sermiştir. Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerde Türk iç siyasetinin de etkileri gözükecek iktidarlar milletten almış oldukları desteğe veya ideolojilerine göre bölge ülkeleri ile ilişkilerine dair bir rota çizecektir.

Bölge ile ilişkilerde çeşitli etkenlerin yansımaları görülmüş ve Türkiye-Orta Doğu ilişkileri kesintisiz bir süreç olarak ilerlemiştir. Özellikle 20. yüzyılın son 10-20 yıllık evresinde yaşanan gelişmeler, bölge siyasetinin geleceğine dair de işaretleri vermeye başlamıştır. Amerika'nın dünyada tek güç olarak kalması, Türkiye'nin

Sovyetlerin dağılması ile Türk Dünyası ile ilgili söylemleri⁴⁷, küreselleşme, enerji kaynaklarının durumu ve birçok unsur 2000’li yılların Orta Doğu’sunun farklı olacağını ortaya koymuştur.

11 Eylül saldırıları ile hem dünyanın hem de Orta Doğu’nun kaderi değişecektir. İslami terör fenomeni ortaya çıkmış, dünyanın en güçlü devleti bu terör karşısında çaresiz kalmıştır. Bu ülke, yani ABD yaşanan saldırıyı bir açıdan, iyi bir şekilde dünya siyasetine istediği bir şekilde sunmuş ve Orta Doğu’da istediği şekilde hareket edebilme serbestisine kavuşmuştur. Bu bölüm 2002 yılına kadar Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde yaşanan gelişmeleri ele almakla beraber gelişmeleri kara hâkimiyeti ve kenar kuşak teorileri ile ele alınmasının ardından komşularla sıfır sorun teorisi açısından ne kadar uyumlu olduğunun incelenmesini içermektedir. 1908-2002 tarihsel perspektifin verilmesi, bu dönem sonrası Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinin anlaşılması için bir yol gösterici olacaktır.

2.1.Geç Dönem Osmanlı Devleti-Orta Doğu İlişkileri (1908-1919)

1908-1919 dönemi hem Türk hem de Dünya tarihi için önemli bir zaman dilimidir. Bu dönem özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı tarihsel bir süreç olarak Orta Doğu bölgesi içinde bir dönemin bitişi ve aynı zamanda yeni bir dönemin başladığı, yeni gelişmelerin temelinin atılmış olduğu bir süreçtir. Orta Doğu bölgesine egemen olan Osmanlı Devleti artık hem siyasal hem de askeri güç olarak zayıflamıştır. Ülke bu dönemde Balkan Savaşları ile askeri açıdan ne kadar zayıf olduğunu yeni kurulan Balkan Devletleri’ne karşı yapmış olduğu savaşlarda ve almış olduğu yenilgiler ile tescillemiştir.

Osmanlı Devleti’de 1908-1919 döneminde yaşanan iç siyasi gelişmeler gelecekte verilecek olan dış politika kararlarının anlaşılmasının ipuçlarını verecektir. 1908 yılında Osmanlı Devleti’nde İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş, ülkede buna bağlı olarak siyasi gelişmeler yaşanmıştır. İkinci Meşrutiyet ilanı ile Kanun-i Esasi yeniden uygulanmaya başlanacak ve Meclis-i Mebusan yeniden toplanacaktır. Öncelikle 1909-

⁴⁷ Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile ilgili ‘‘Adriyatik’ten Çin’e Türk Dünyası’’ söylemi daha sonra ortaya çıkabilecek bölgesel veya tarihsel geçmişe dayalı siyasi hedeflere bir örnek teşkil ettiği çalışmada kabul edilmiştir.

1913 dönemini siyasi olarak istikrarlı bir dönem olarak nitelemek zordur. Bunu en önemli nedeni, “1909 sonu ile 1913 başı arasındaki üç yıllık sürede, dört kez hükümet değişikliğine gidilmiştir. Bu ise ortalama hükümet etme süresinin dokuz ay olduğunu göstermektedir. Bir bütün olarak baktığımızda ise, 1908-1913 arası yaklaşık 54 aylık dönemde, dokuz hükümet kurulmuştur. Bu ortalaması ise altı aydır.”⁴⁸ Devletin yönetiminde olan istikrarsızlık toprak kayıplarını da arttırmıştır. Orta Doğu’da Uşi Antlaşmasıyla Libya kaybedilmiş, Balkan Savaşları’nda ise Batı’da toprak kayıpları yaşanmış ve Bulgar Orduları Çatalca’ya kadar gelmiştir. Yaşanan 31 Mart Vakası, Babıali Baskını yine 1908-1913 dönemine denk gelmektedir.

1913 sonrası dönem ise İttihat ve Terakki’nin Osmanlı Devlet yönetiminde artık tam egemen olduğu bir dönemdir. Parti hem iç hem de dış politikada kendi siyasi görüşü “Türkçülük” çerçevesinde kararlar almakta ve bu kararları alınması sırasında ise dar bir kadrodan faydalanmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu dönemde yaşanan toprak kayıpları bir yana 1913 sonrası dönemde ülke Birinci Dünya Savaşı ile karşılaşacak ve Osmanlı Devleti yıkılacaktır. “Savaş öncesi aylarda bir yandan da 1913’te başlayan Osmanlı Ordusundaki yeniden yapılandırma hazırlıkları sürmektedir. Bu konuda Almanlar kara ordusunu, İngilizler donanmayı ve Fransızlar jandarma teşkilatını yeniden yapılandırmaktadır.”⁴⁹ Ancak Osmanlı Devleti veya İttihat ve Terakki yönetimi Almanya ile savaşa girmeyi tercih edecektir. Tek seçeneğin Almanya olarak kalması da bu tercihte etkindir. 1911 yılında İngiltere ve 1914 yılında Fransa’ya yapılan ittifak tekliflerine alınan olumsuz yanıtlar Almanya ile ittifak yapılmasında etkili olacaktır. Bir başka etken ise Almanya’nın savaşı kazanacağına dair bulunan güçlü inanç etkili olmasıdır. Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifaka giderek kaybedilen toprakların geri kazanılmasını amaçlamıştır. Burada ele alınması gereken bir başka konu Almanya’nın Osmanlı Devleti ile ittifak yapmasına neden olan etkenlerdir. “Her şeyden önce, Osmanlı devletinin Kafkaslar’da açacağı bir cephe, Rusya’ya karşı yürütülecek savaşı kolaylaştıracak, özellikle Avusturya’nın Galiçya cephesindeki yükü hafifleyecekti. Ayrıca, Osmanlı monarkının ‘Halife’ sıfatıyla tüm Müslümanlar için ilan edeceği ‘kutsal cihat’ İngiliz ve Fransız sömürge

⁴⁸ Erdoğan Günel, *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*, 1.Baskı, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009, s.28.

⁴⁹ Erdoğan Günel, *a.g.e.*, s.37.

imparatorluklarında yaşayan Müslüman halkı ayaklandıracak ve böylece İtilaf devletleri en hassas noktalarından vurulmuş olacaktı.”⁵⁰ Kısaca bu ittifak antlaşmasından Osmanlı Devleti’nden çok Almanya’nın siyasi ve askeri çıkarları öne çıkmaktadır. Tüm bu dinamikler ve koşulların sonucu olarak Osmanlı Devleti, Almanya ile yapmış olduğu ittifak sonucunda Kasım 1914’de Birinci Dünya Savaşı’na dâhil olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı başladığında taraflar belirlenmiş bir durumdaydı. İtilaf Devletleri⁵¹, Britanya İmparatorluğu (İngiltere), Üçüncü Fransa Cumhuriyeti (Fransa), Rusya İmparatorluğu (Rusya), İtalya Krallığı (İtalya), İttifak Devletleri ise Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan Krallığı, Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti savaşta hem kendi topraklarını hem de katılmış olduğu ittifakın topraklarının korunması için birçok cephede savaşmıştır. Ülkenin kendi topraklarını savunmak için savaşmış olduğu cepheler Kafkas Cephesi, Çanakkale Cephesi, Sina-Filistin Cephesi, Irak Cephesi ve Hicaz-Yemen Cephesi’dir. Her cephede yaşanan gelişme diğer cepheye etki etmiştir. Osmanlı askeri gücünün kritik seviyede olması cephelerde yaşanacak ufak başarı/başarısızlığın diğer cephelere kolayca yansımaya neden olacaktır. Devletin Orta Doğu’da olan cepheleri ise Sina-Filistin Cephesi, Irak Cephesi ve Hicaz-Yemen Cephesi’dir

Sina-Filistin Cephesi’ne bakıldığında bu cephenin açılmasında özellikle İngilizleri stratejik olarak bağlantılarını kesmek ve Almanya’nın Avrupa’da ki cephelerde rahatlamasını da sağlamaktır. Enver Paşa ise bu cephenin açılması İngilizlerin Hindistan’dan gelen askeri desteğinin engelleneceğini ve Çanakkale Boğazı ile İstanbul’un güvenliğinin sağlanacağını düşünmüştür. Cemal Paşa’nın yönettiği I. Kanal Harekâtı bu cephede başarısız olarak sonuçlanmıştır. Sina Çölü’nün geçilmesi ve Süveyş Kanalı’nın ele geçirilmek istenmesi amacı ile ordunun kuvveti ve coğrafi yapı arasında bir fark bulunmaktaydı. Her şeye rağmen yapılan ilk harekât başarısız olmuştur. Bu seferin bir faydası olarak ise “*İngilizlerin Çanakkale saldırısını geciktirdiği gibi, 250-300 bin kişilik bir kuvveti Mısır’da alıkoymak zorunda bırakıp*

⁵⁰ Oran Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, 18.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.368.

⁵¹ İtilaf Devletleri yanında yer alan diğer devletlere burada yer verilmemiştir. İngiltere ve Fransa katılmış olduğu savaşta sömürge ülkelerinden askeri destek almıştır.

pratik faydalar sağladığını da gözden uzak tutmamak gerekmektedir”⁵² bu açıdan I. Kanal Harekâtı önemli etki yapmıştır. Temmuz 1916’da yapılan II. Kanal Harekâtı’nda ise İngilizler karşısında büyük bir yenilgi alınmış ve Osmanlı ordusu büyük kayıplar vermiştir. Osmanlı’nın yenilmesi üzerine İngilizler karşı taarruza geçmiş özellikle Gazze Cephesi’nde⁵³ yaşanan önemli çatışmalar olmuş bazı başarılar kazanılmış İngilizler geri çekilmiş ve bir sonra ki saldırıları Kasım ayına kalmıştır. Kasım ayında yapılan İngiliz Taarruzu ise başarılı olmuş ve İngilizler Kudüs bölgesini ele geçirilmiştir. 1918 yılında saldırıya geçen İngilizler sırayla Nablus, Hayfa, Akka, Amman, Şam, Beyrut, Humus, Hama ve Halep kaybedilmiştir. Bu arada Araplar’da bölgede Osmanlı Devleti’ne karşı pozisyon almış, örneğin “*Suriye Arapları, Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmıştı. Türk ordusu iki ateş arasında kalmıştı. Geri çekilirken içinden geçilen köylerden Arap isyancıların ateşine maruz kalıyordu. Düşman tertipçilerini de içinde barındıran bu Arap iskân bölgelerinden geçmenin imkânsız olduğu bir süre sonra anlaşılmıştır.*”⁵⁴ Osmanlı Devleti’nin savaşta birçok cephede savaşıyor olması ve bölgenin zorlu şartları devletin bu cephede işini zorlaştırmıştır. Her açıdan üstün ve sürekli destek alabilen İngiliz Ordusu’na karşın Osmanlı Ordusu düşman dışında birçok etken ile savaşmak zorunda kalmıştır. Burada Alman generallerin kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda kararlar alınmasını sağlayıp Osmanlı ordusu ve devletini düşünmemesi müttefik bir devletten tarafından beklenilmeyen bir harekettir. Bölgeye etkisi bakımından Arap-İngiliz dayanışması ve Şerif Hüseyin faktörü ise önemlidir.

Irak Cephesi’nin önemi ise yine İngiltere’nin askeri hedeflerini engellemek üzerine kurulmuştur. Bu cephe ile “*İngiltere açısından amaç, bir yanda Rusya ile kara bağlantısını sağlamak, öte yanda Abadan petrollerini korumaktır*”⁵⁵ ve İngiltere’de bu cephede de başarı sağlamıştır. Bu cephenin önemini arttıran ise Bağdat Demiryolu ve bugün dahi stratejik bir meta olan petroldür. Öncelikle Basra’yı ele geçiren İngilizler daha sonra Bağdat’ı ele geçirmeye yönelik planlar yaptılar. İngilizlerle bu cephede Nisan 1915’de yapılan Şuayyibe Savaşı’nda Osmanlı güçleri yenildi. Bu yenilgi

⁵² Mithat Aydın, “Birinci Dünya Savaşında Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleri”, *100.Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Derleyen: Ümit Özdağ, Kripto Yayın, Ankara 2014, s.271.

⁵³ 1916 başlayan İngiliz Taarruzunda Gazze Cephesi’nde başarılar Mart-Nisan 1917 yılında olmuştur.

⁵⁴ Mithat Aydın, *a.g.e.* , s.290-291.

⁵⁵ Oral Sander, *a.g.e.* , s.374.

sonrasında İngilizler Kurna, Şuaybe, Amare, Nasiriye ve daha sonra Kutü'l-Amare'yi ele geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu cephede ki en büyük başarısı ise Kutü'l-Amare Zaferi'dir. İngilizlere karşı zafer kazanılmış İngiliz Ordusu büyük kayıplar vermiştir. Ancak yenilgi yaşayan İngilizler bölgeye daha fazla önem vermişler ve bölgede ki askeri varlıklarını arttırmışlardır. Aralık 1916 saldırıya geçen İngiliz kuvvetleri önce Kutü'l-Amare daha sonra Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. İngilizlerin Osmanlı tarafından Amare'de yaşadıkları yenilgi bölgede ki varlıklarını hem arttırmalarına hem de bölgede izlemiş oldukları siyasette daha dikkatli olmalarına neden olmuş “*neticede meydana gelen gelişmeler İngiltere'nin Orta Doğu'ya iyice yerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum ise Orta Doğu'nun bugünkü şekillenmesinin başlangıcını oluşturmuştur.*”⁵⁶

Hicaz-Yemen Cephesi'nde ise Osmanlı Devleti'nin asıl mücadele ettiği yabancı güçler değil Şerif Hüseyin ve Arap isyancılarıdır. Şerif Hüseyin bölgenin kendine bırakılmasını istemiş bunun kabul görmemesi üzerine isyan başlatmış ve Arap Yarımadası'nda yayılımcı bir politika izlemiştir. Dünya Savaşı'nın başlamış olması ve Arap İsyanlarına rağmen bölgede Mekke ve Medine'nin olması nedeniyle Osmanlı Devleti buraya önem vermiştir. İngiltere burada Şerif Hüseyin üzerinde bir siyaset izlemiş, doğrudan diğer cephelerde ki gibi devamlı sıcak temas olmamıştır. Ancak birkaç istisnayı durum yaşanmıştır örneğin, “*iki devlet arasında savaş başladıktan sonra Kasım 1914'te Minto adlı İngiliz savaş gemisi Cidde'ye yaklaşmış ve İngilizler bazı Osmanlı görevlilerini esir almışlardır... 21 Mart 1915'te ise İngiliz savaş gemilerinden bir tanesi Osmanlı aleyhine propaganda yapmak için Kızıldeniz sahilindeki Muveylîh Limanı'na demir attığında Osmanlı askerleri tarafından kurşun yağmuruna tutulmuş ve bu olayda bir İngiliz askeri ölmüş, on İngiliz askeri de yaralanmıştır*”⁵⁷ ancak bu olaylar daha önce belirtildiği üzere cephe savaşları olarak görülmemiştir.

⁵⁶ Serdar Sakin, “Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915) ”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2010, s.150, <http://www.gaziakademikbakis.com/index.php/gab/article/view/104>, (07.04.2015)

⁵⁷ Mustafa Bostancı, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi” , Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, 2014, s.122-123, <http://gazi.edu.tr/posts/download?id=115391>, (08.04.2015)

Bu dönem yaşanan bir gelişme ise hem dönemi hem de gelecek yılları dahi etkileyecek öneme sahiptir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ise Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından bölgede nasıl bir paylaşım olması gerektiğini düşünen dönemin büyük güçleri kendi aralarında bir paylaşım planı yapmışlar ve sonuçta ortaya 1916 yılında Sykes-Picot Antlaşması ortaya çıkmıştır. İngiltere hükümeti temsilen Mark Sykes ve Fransa hükümeti adına Georges Picot tarafından imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Orta Doğu'da şu şekilde paylaşılmıştır, “ *Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i eline geçirmektedir. Filistin'in geriye kalan toprakları üzerinde uluslararası bir rejim ve sınırları belli olmayan Arap devleti kurulacaktır.* ”⁵⁸ İngilizler bu antlaşmayı bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttığı Arapların haberi olmadan Fransa ile yapmış ve bu nedenle Araplarla ilerleyen dönemde zıtlıklar yaşadığı görülmüştür.

Bölgede İngiliz ve Fransız paylaşımının daha iyi anlaşılabilmesi adına bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış olan Arap Ayaklanmasına bakılması gerekmektedir. Bu ayaklanma Osmanlı Devleti'nin bölgede planlarını bozmuş hem dıştan gelen hem de içten gelen unsurlar arasında kalmasına neden olmuştur. “ *1914'de Araplar arasında İslamcılık hâlâ hâkim bir görüştü ve birçok Müslüman Arap, Osmanlı Devleti'nin devamından yanaydı. Fakat savaş yıllarının baskısı ve özellikle İngilizlerin faaliyetleriyle ayrılıkçı Arap hareketlerinde de hızlı bir gelişme olmuştur.* ”⁵⁹ İngilizlerin bölgede yapmış olduğu faaliyetler Arapların kendilerine yanaşmasına neden olmuş ve bölgede ki Osmanlı egemenliğini alt-üst etmiştir. Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizler ile temasa geçmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir harekette bulunması halinde kendisine destek verilip verilmeyeceğini sormuş İngilizler buna fazla yanaşmamış ancak Birinci Dünya Savaşı'nın seyri bu politikayı değiştirmiştir. Bu duruma etkisi olan siyasi durum ise Şerif Hüseyin isminde bölgenin tümünde bir uzlaşma olmamasıdır. Kısaca bölgede herkes Şerif Hüseyin ile aynı amaçta değil ve onun liderliğini kabul etmiş değildir. Bakıldığında Arap İsyanı olduğu vakit farklı fikirlere sahip üç grup ortaya çıkmıştı: “ *bunlardan ilki Suriyelileri temsil*

⁵⁸ Oral Sander, a.g.e. , s.382.

⁵⁹ H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar” , Bilig Dergisi, Sayı 30, 2004, s.187, http://www.academia.edu/14456235/Arap_Milliyet%C3%A7ili%C4%9Fi_Ortaya_%C3%87%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndan_1918_e_kadar, (07.04.2015)

edenlerdi ve temel hedefleri Fransızları Suriye'ye sokmamaktı. İkinci grup Şerif Hüseyin'in grubuydu ve bu grupla İngilizler, hem dünyevî hem de manevî otoriteyi bünyesinde bulunduracak bir Arap krallığı oluşturmanın görüşmelerini yapıyorlardı. Üçüncü grup ise, Irak grubu idi ve bağımsız bir hükümet oluşturarak İngilizlerden kurtulmak istiyorlardı.’’⁶⁰ Araplar kendi içlerinde çeşitli siyasi amaçlarının peşinde koşarken İngilizlerin bölgede izlemiş olduğu bir başka siyaset ortaya çıkmış ve Araplar'ın hiç beklemediği bir durum yaşanmıştır. 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour dönemin Siyonist Dernekleri Federasyonu Başkanı Lord Rotschild'e yazmış olduğu bir mektup olan ve Balfour Deklarasyonu olarak geçen yazıda Filistin'de Yahudiler için bir milli devlet kurulmasını destekleyeceklerini belirtmiştir. Bu durum İngilizlerle bir olmuş olan Arap dünyası için beklenen bir durum değildi. Arap dünyasını şoka uğratan bir başka durum ise Rusya tarafından açıklanan Sykes-Picot Antlaşması'nın açıklanmasıdır. Bağımsız Arap devleti kurmayı hedeflerken aslında beraber hareket ettikleri İngiltere'nin bölgeyi çoktan paylaştığını ve bölge geleceğinin çoktan belirlendiğini öğrendiler. Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır'da ki Yüksek Komiseri Henry McMahon arasında kurulacak bir Arap Devleti ile ilgili olarak çeşitli yazışmalar⁶¹ olmuştur.

Şerif Hüseyin-McMahon arasında birçok yazışma yapılacak Şerif Hüseyin hem isteklerine ulaşamayacak hem de Balfour ve Sykes-Picot gibi iki önemli metni sonradan öğrenecektir. İngiltere, Filistin'de Yahudi ve Arapların birinin diğerine egemen olmadığı, iki grubunda işbirliğine dayanan bir düzenleme taraftarıydı. Hicaz Arap Devleti adına Emir Faysal ve Dünya Siyonist Teşkilatı adına ise Chaim Weizmann 3 Ocak 1919'da bir antlaşma yapmış ve böylelikle Arap Devleti ve Filistin arasında ilişkilerin nasıl olacağına dair maddeler belirlenmiştir. 1919 yolunda artan

⁶⁰ H. Bayram Soy, *a.g.m.*, s.189.

⁶¹ 14 Temmuz 1915 tarihli mektubunda Şerif Hüseyin isteklerini İngiltere'ye şu şekilde sıralamıştır, “birincisi, kuzeyde 37.enleme kadar olup Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Mardin ve Midyat'ı da içine alıp İran sınırına kadar uzanan topraklar, doğuda İran sınırından Basra Körfezine kadar uzanan topraklar; güneyde, Aden hariç Hind Okyanusu, batıda ise Kızıldeniz ve oradan da Mersin'e kadar uzanan Akdeniz kıyıları arasında kalan Arap ülkelerinin bağımsızlığını İngiltere tanıyacaktır. İkinci istek İngiltere, “Arap İslam Hilafeti”nin ilanını da onaylayacaktır. (Yani Şerif Hüseyin, “İslamın Halifesi” olacak ve bunu da “hristiyan” İngiltere onaylayacaktır). Üçüncüsü, bütün Arab ülkelerindeki ekonomik teşebbüslerde İngiltere'ye tercih hakkı tanınacaktır.(Yani kapitülasyonlar) ve son olarak ise dördüncü istek İngiltere ile Şerif Hüseyinin başında olacağı bu Arap Devleti veya İmparatorluğu arasında 15 yıl süreli bir “ittifak” imzalanacaktır.” Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s.29.

Arap milliyetçiliği ve “1919 Ocak’ında başlayan Paris Konferansı’nda bağımsız bir Arap devleti kurulması yönündeki Faysal’ın çabalarının bir fayda vermemesi üzerine Arap temsilcilerin katılımıyla oluşan Suriye Ulusal Kongresi 1920 Mart’ında Faysal’ı Suriye Kralı ilan etmiş”⁶² ve bu da Filistin’de Arap-Yahudi yapay birlikteliğinin sonu olmuştur. Bahsedilen Suriye, günümüz Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün’den oluşmaktadır. Ancak Fransa etki alanında olan bölgeye Fransa hemen müdahalesini yapmış ve yeniden etki alanı altına almıştır.

Yaşanan gelişmeler ve 1920 yılında yapılan San Remo Konferansı ardından Orta Doğu İngiltere ve Fransa arasında nihai olarak bölünmüştür. Buna göre, “Suriye ve Lübnan Fransız ‘‘manda’’sına, Filistin, Ürdün ve Irak ’da İngiliz ‘‘manda’’sına verildi.”⁶³ Daha sonra Fransa ve İngiltere ülkeleri kendi isteklerine göre siyasi olarak yönlendirmeye başladılar. Yapılan bu paylaşım sonrasında Orta Doğu ülkelerinin hem yönetimleri hem de sınırları belirlenmiş oldu. Bu antlaşma bugün Orta Doğu coğrafyasında yaşanan karmaşaların, istikrarsızlıkların ve bölgenin bir batağa dönüşmesinin en önemli sebepleri arasında kabul edilmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere cephelerde alınan yenilgiler, İttifak Devletleri’nin de savaşta başarı kazanamamaları üzerine Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’nı kaybetmiş ve bu süreçten itibaren devlet olarak varlığı son bulmaya başlamıştır. Bu başlık altında ise döneme dair son önemli olan gelişme Mondros Ateşkes Antlaşması kısaca incelenerek 1919-1923 döneminde geçilecektir. Savaşın sonunda İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın içeriği ateşkes antlaşmasından çok Osmanlı Devleti’nin nasıl paylaşılacağı ve bunun için hangi bahanelerin kullanılacağı kâğıda dökülmüş hali olarak görülebilir. “Çok ağır koşullara sahip 25 maddelik bu antlaşmanın bazı hükümleri şöyledir: Çanakkale ve Karadeniz Boğazları’nın geçişe açılması ve bunların istihkâmlarının İtilaf Devletleri askerlerine bırakılması, İtilaf Devletlerince iç düzenin korunması için kararlaştırılacak sayıdaki kuvvetlerin dışında kalan ordunun dağıtılması, donanmanın teslim edilmesi, silah, cephane bütün araç ve gereçlerin teslim edilmesi, demiryolu merkezlerinin, limanların denetim altına alınması, Toros tünellerinin, telgraf ve posta merkezlerinin kontrol

⁶² Davut Dursun, a.g.e. , s.35.

⁶³ Fahir Armaoğlu, a.g.e. , s.35.

edilmesi ve İtilaf Devletlerinin güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olması gibi’’⁶⁴ maddeler Osmanlı Devleti’nin yok edilmesi için atılmış bir adım göstergesidir.

2.1.1.İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Bu dönem Osmanlı Devleti’nin dünya siyasetinden çekilmesi ve bölge haritasının kökten değişmesi hem yaşanan dönem hem de geleceğe sorunlu bir mirasın kalmasına neden olmuştur.

Kara hâkimiyeti teorisi açısından bu dönem incelendiğinde dönemin büyük güçleri *iç hilal* ve *dış hilal* ülkelerini işgal ederek başkenti *kalpgahta* olan Osmanlı Devleti’ni bölgeden çıkarmışlar ve ardından *kalpgah* bölgesini ele geçirmişlerdir. Bu sonuca ulaşılmasında Osmanlı Devleti’nin *dış hilal* ve *iç hilalde* askeri gücünün saldıran devletlerle uzun süreli savaşa dayanamayacak olması etkilidir. Orta Doğu’dan Osmanlı Devleti’nin çekilmesi ve dağılma sürecine girmesi Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar olan süreçte merkez olma özelliğini de kaybetmesine neden olmuştur. Coğrafya bu özelliğini kaybetmese de devletin ortadan kalkması merkez ülke özelliğinin bu devletten *kalpgaha* hâkim devletlere geçmesine neden olmuştur. Her ne kadar kazanılan çeşitli savaşlarda *iç hilal* ve *dış hilal* de Osmanlı Devleti tutunmaya çalışsa da bunu başaramamıştır. Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesi ve *iç hilal* ile *dış hilali* kaybetmesi bu bölgelerde egemen olan ülkelerin *kalpgaha* hâkim olmasını ve bölge de yeni haritaların oluşmasına neden olmuştur.

Kenar kuşak teorisi bağlamında dönem incelendiğinde Osmanlı Devleti o tarihte mevcut olmayan *kenar kuşak* Irak ve Suriye topraklarını kaybetmekle *kalpgahı* kaybetme sürecine girmiştir. *Kenar kuşak* ülkelerine hâkim olan ülkeler *kalpgaha* hâkim olarak bölge siyasetine tamamen egemen olmayı başarmışlardır. Osmanlı Devleti her ne kadar *kenar kuşak* bölgesinde egemenliğini sağlamaya çalışsa da yapılan savaşların kaybedilmesi ve orduların zayıflaması devletin bu bölgeden çekilmesine neden olmuştur. *Kenar kuşak* bölgelerinde kurulan cepheler ve savunma

⁶⁴ Kemal Yakut, “Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)”, *Siyasi Tarih-I*, Derleyen: Çağrı Erhan-Esra Yakut, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012, s.190.

hatları İngiltere ve sonrasında Fransa gibi güçlerin kenar kuşak ülkelerine egemen olmasını engelleyememiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile de *kara hâkimiyeti teorisinde* olan *dış ve iç hilal, kenar kuşak teorisine* göre *kenar kuşak bölgeleri* işgal edilmiş ve *kalpgaha* hâkimiyet kapıları sonuna kadar açılmıştır. *Kalpgaha* ele geçiren yabancı güçlerin egemen olması Orta Doğu bölgesini çıkarları doğrultusunda şekil vermesine ve yeni çıkar alanları oluşmasını sağlamıştır.

Komşularla sıfır sorun politikası bağlamında bakıldığında bu dönem bölgede Osmanlı Devleti bölgeye egemen olması nedeniyle siyaset geliştireceği günümüz modern devletleri bulunmamaktadır. Ancak bunun yerine bölgede ki halklar ile ilişkilerine bakılabilir. Bölgede yaşayan halkın Osmanlı Ordularına katıldığı bilinmektedir. Ancak bu bilgi dışında özellikle Arap topluluklarının bölgedeki kimi alanlarda Osmanlı aleyhine faaliyetlerde bulunduğu da çeşitli eserlerde yazılmaktadır. Bu nedenle bu halklar göz önüne alındığında bölge halkı ile tamamıyla uyumlu bir politika izlendiği iddia edilemeyebilir. Her ne kadar dinsel ve kültürel olarak bölge ile ortak noktalar bulunsada dış güçlerin bölgeye girmesini engelleyecek bir yapı ortaya çıkmamıştır. Savaş öncesi dönemde bölgedeki yabancı misyonerler, okullar ve ticari ayrıcalıklar zaten bölgenin yabancı ülke vatandaşlarına açılmasına neden olmuştur.

Kara ve kenar kuşak teorileri bağlamında komşularla *sıfır sorun* politikası bu dönem işleyememiştir. Toprakların elden çıkmasıyla beraber ve bölgeyi işgal eden ülkeler bir politika izlenmesini engellerken, Osmanlı Devleti'nin yıkılması yani *kalpgahta* olan egemen devletin ortadan kalkması her hangi bir siyaset oluşturulmasına engel olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde bölgeyi işgal eden devletler ile ilişkilerine bakılması düşünüldüğünde de kesin yenilgi alan bir devlet galip devletlerin politikalarını kabul ettiği görülecektir. Her ne kadar bazı askeri birimlerin işgal kuvvetlerinin isteklerine karşı koyduğu bilinse de Osmanlı Devleti bu dönem içerisinde işgal güçlerine topraklarını savaşı kaybeden devlet olarak teslim etmek zorunda kalmış ve yıkılmıştır.

2.2.Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1919-1923)

1919-1923 dönemi Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden resmen çekildiği ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu dönemdir. Bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti kadar Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerde bulunmadığı görülmektedir. Orta Doğu ile ilgili ilişkiler İngiltere ve Fransa ile alınan kararlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu tarih aralığında Türk Kurtuluş Savaşı verilecek ve işgal edilen-edilmeyen alan üzerinde yeni bir devlet kurulması için çalışmalar yapılacaktır.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile İtilaf Devletleri ve onların yönlendirmesi ile Yunanistan Osmanlı toprakları üzerinde işgallere başlamış, yüzyıllarca beraber yaşanılmış Kürtler ve Ermeniler bağımsız devlet kurma amacı ile hareketlenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde istikrarsız hükümetler süreci başlamış Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa gibi isimler hükümet kurma çalışmalarında bulunmuşlardır. İstanbul'un işgal altında bulunması ve devletin durumu Osmanlı Devleti'nin eski günlerine geri dönme ihtimalinin imkânsızlığını göstermiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi gibi olaylar ulusal bir mücadele yapılması gereği fikrinin artmasına neden oldu. Bu dönemde III. Ordu Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 Samsun'a çıkışı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın temellerinin atılmasını sağlayan aşamalardan biri olacaktır. 22 Haziran 1919 Amasya Tamimi yayınlanmış, 23 Temmuz 1919 tarihinde ise Erzurum Kongresi toplanmıştır. Burada alınan kararlar geleceğe dair atılacak adımların ve benimsenen anlayışı ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'nde vermiş olduğu söylevde Orta Doğu⁶⁵ coğrafyası ile ilgili olarak, “*dört aydan beri Mısır'da ulusal bağımsızlığın sağlanması ve geri alınması için pek kanlı olaylar ve ayaklanmalar sürüyor. Sonunda İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya götürülmüş olan delege salıverilmiş ve Paris Barış Konferansı'na gitmelerini uygun bulmak zorunda kalmışlardır.*

Suriye 'de ve Irak'ta İngilizlerin ve yabancıların baskı ve yönetiminden bütün Arabistan kaynamaktadır. Arabistan'ın her yerinde yabancı boyunduruğu red

⁶⁵ Çalışma sınırları olan Dar Anlamda Orta Doğu çerçevesinde ki ülkeler hakkında bilgiler verilmiştir.

olunuyor. Yalnız ülkenin genliği ve mutluluğu için yabancılara iktisadi, bayındırlık, uygarlık araçlarından yardıma razı olunuyor. Bağdat ve Şam genel toplantıları her yana bu kararı yaymıştır.”⁶⁶ Erzurum Kongresi sonrasında ise ulusal kurtuluş için hız kazanan çalışmalar 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi’nin yapılması ile “devletin düşman işgalinden kurtarılması yönünde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin(ARMHC) kurulması ve Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanarak Misak-ı Milli’yi kabul etmesinin tavsiyesi gibi önemli kararlar alınmıştır.”⁶⁷ 20-22 Ekim 1919’da İstanbul Hükümeti ile yapılan görüşmeler sonucunda önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar içerisinde Heyet-i Temsiliye’nin tanınması ve Meclis-i Mebusan’ın toplanması gibi öne çıkan olumlu adımlar vardır. Bu adımların bir gereği olarak 12 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Devleti Meclis-i Mebusan’ı toplandı. Meclisin toplanması ile Türk tarihi için önemli bir karar alınacak ve 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli kabul edilecektir. Misak-ı Milli kararlarından Orta Doğu toprakları ile ilgili olarak ise Osmanlı Devleti içerisinde Arapların çoğunlukta bulunduğu topraklarda halkoylaması başvurulması gerektiği söylenmiş, Hatay, Musul, Kerkük Türk toprakları içerisinde gösterilmiştir. Yaşanan bu gelişmenin de etkisi ile 16 Mart 1920 günü Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7.maddesine dayanılarak işgal edildi.

Tüm bunlar yaşanırken 23 Nisan 1920 Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurulmuş ve milli mücadele önemli bir aşama daha kaydetmiştir.⁶⁸ TBMM açılması ve Ankara’da ki milli mücadelenin ivme kazanmaya devam etmesi İtilaf Devletleri’ni yeni bir adım atmaya sevk etmiş ve 10 Ağustos 1920’de Sevr Barış Antlaşması Osmanlı Devleti adına Damat Ferit Paşa tarafından imzalanmıştır.

Sevr Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti büyük güçler ve onların çıkarlarını temsil edebilecek millet ve etnik gruplar tarafından pay edilmekteydi. Antlaşmaya göre İtalyan, Fransız ve İngiliz bölgeleri belirlenmesinin dışında Ermenistan ve Kürdistan yapay devletleri Anadolu coğrafyasında öngörülmüştür. Osmanlı

⁶⁶ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev Vesikalar-Belgeler*, Cilt 3, 3.Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012,s.1257.

⁶⁷ Erdoğan Günel, *a.g.e.*, s.51.

⁶⁸ Meclisin kurulduğu süreçten itibaren yaşanan iç siyasi gelişmelere çalışmanın çerçevesi nedeniyle yer verilmemiştir.

Devleti'nin güney yani Orta Doğu'ya bakan sınırları⁶⁹ ise, “*Suriye ve Irak’la olan güney sınırı, bugünkü Türkiye sınırının biraz daha kuzeyinden geçerek Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye’yi Osmanlı toprakları dışında bırakmakta ve Adana’yu Osmanlı tarafında, bütün İskenderun körfezini ise bugünkü Suriye tarafında bırakarak biçimde, Çukurova’nın doğusundaki Karataş burnunda denize inmekteydi. İran sınır eski haliyle bırakılmıştı.*”⁷⁰ Orta Doğu açısından önemli olması bakımından “Kürdistan” planından burada bahsedilmesi gereklidir. Irak topraklarında İngiltere’nin hâkimiyeti mevcuttu, kısaca Kürt nüfusun bir kısmı İngiltere yönetiminin elindeydi. Anadolu coğrafyasında ki Kürtlerle ilgili olarak ise özerklik öngörülmekte, ilerleyen dönemler içinse antlaşmanın 64.maddesi⁷¹ ile bağımsız olabilme ihtimaline yer verilmişti. Burada ki problemli durum ise olası bir devletin kuzey sınırları ile ilgili netlik olmamasıydı. Ayrıca yine kurulması düşünülen Ermenistan ile bu ülkenin sınırları arasında çıkarlar bağlamında bir denge var olmasına dikkat ediliyordu.

Şubat 1921’de ise Londra Konferansı yapılmış her ne kadar bu konferans sonuçsuz kalsa dahi Ankara Hükümeti’nin gücünü göstermesi açısından öne çıkmıştır. Bu konferansın dolaylı bir sonucu olarak ise 20 Ekim 1921’de Ankara Hükümeti ve Fransa arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın en önemli tarafı Ankara ile anlaşma yapan ilk Batılı devletin Fransa olmasıdır. Antlaşmaya bakıldığında iki ülke arasında savaş bitirilmiş ve Hatay haricinde, Suriye ile sınır günümüzde ki gibi kabul edildi. Tarihi ve manevi bir değer olarak Süleyman Şah’ın Caber Kalesi’nde bulunan mezarı Türk toprağı olarak kabul edilmiştir. Antlaşma’da İskenderun ve Antakya’da Türk vatandaşları için özel ekonomik, ticari ve siyasi haklar verilmiştir. 1921 yılı İngiltere ile de Orta Doğu açısından rekabetin sürdüğü bir yıl olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Irak konusunda Ankara Hükümeti ile İngiltere sıkça karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde İngiltere “*18 Ekim 1921’de İngiliz Hava*

⁶⁹ Çalışma çerçevesi kapsamında sadece güney sınırların detaylı bir şekilde verilmesi tercih edilmiştir.

⁷⁰ Baskın Oran, “Sevres Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.125.

⁷¹ İşbu muahedenin mevki-i meriyete vazından bir sene sonra 62 inci maddede zikredilen havalideki kürtler, bu havalî kürtlerinin ekseriyeti Türkiye’den ayrılarak müstakil olmak arzu ettiğini ispat ederek Cemiyet-i Akvam Meclisine müracaat ederler ve Meclis de ahali-i mezkûreyi bu istiklâlê lâyük görür ve onlara istiklâl bahşetmesini Türkiye’ye tavsiye eyler ise Türkiye işbu tavsiyeye muvafakat ve bu havalî üzerindeki bilcümle hukukundan feragat etmeği şimdiden taahhüt eder. Nihat Erim, “Sevr Metni”, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/sevr/sevr23-44.pdf>, (29.07.2015), s.552.

Kuvvetleri Rania ve Revanduz'daki Türk garnizonları üzerinde başarı sağladı ve Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. 1922'de sıcak çatışmalar yaşandı.”⁷²Bu dönemde Ankara Hükümeti ve Irak arasındaki ilişkilerde İngiltere, Kral Faysal ve çeşitli aşiret gruplarının etkili olduğu görülmektedir. Genellemenin yapılması dahi Ankara Hükümeti'nin mücadelesine ilgi gösteren grupların olduğu görülmüştür. *“Irak'ta Arap Kuvâ-yı Milliyesi ile Ankara Hükümeti arasında ortak düşman olan İngilizlere karşı işbirliği vardı. Ankara Hükümetinin idare ve talimatı ile hareket eden bu Arap kuvvetleri, İngilizleri Irak'ta çıkarmak için gereken hazırlık ve önlemleri almaya çalışmışlardır.*”⁷³

Yaşanan bu gelişmelerden ayrı olarak Ankara Hükümeti askeri başarılar kazanmaya devam etmiş, kazanılan askeri ve devamında ki siyasi başarılar İtilaf Devletleri'nin birbirleri arasında politik ayrışmaya devam etmiştir. Bundan faydalanan Ankara Hükümeti ise Fransa, İtalya gibi ülkelerle çeşitli antlaşmalar yapıp, siyasi ilişkiler kurarak bundan faydalanmıştır. Sovyetlerle kurulan ilişkiler yine olumlu yönde olmuş yapılan ulusal mücadelede destek bulunmasına neden olmuştur. 26 Ağustos 1922 sabahı Türk Ordusu, Yunan Ordusu'na taarruz yapmış ve 30 Ağustos 1922 günü ise Yunan Ordusu ortadan kaldırılmış, kalanlar ise ordu disiplini kaybolması nedeniyle savaş meydanından kaçmıştır. 9 Eylül 1922 günü Türk Ordusu İzmir'e girmiş, 10 Eylül'de Bursa, 17 Eylül'de Bandırma ve Mudanya geri alınmıştır. Kesin zaferin ardından Türk Ordusu artık Çanakkale'ye ve Birinci Dünya Savaşı'nın önemli noktalarından biri olan boğaza doğru ilerleyişe geçmiştir. 23 Eylül'de Çanakkale ve 24 Eylül'de tarafsız bölge Türk Ordusu'nun hâkimiyetine geçmiştir. Yaşanan askeri başarıların ardından 3 Ekim 1922'de Mudanya'da Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalyan temsilcileri toplandı. Görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922 günü Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya genel olarak bakılırsa Türk ve Yunan kuvvetleri arasında ateşkes yapılmış, Doğu Trakya'yı Yunanlıların

⁷² Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Sevres Barış Antlaşması” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.203.

⁷³ Akt. Ömer Osman Umar, “Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, 2010, s.453, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt20/sayi1/443-470.pdf>, (06.07.2015)

boşaltılmasına karar verilmiştir. Bu işlemlerin gerçekleşme sürecinde, Müttefik Devletler'in bazı sorumlulukları da belirlenmiştir.

Kazanılan askeri ve siyasi başarılar, ileriye yönelik yapılacak yeni hamlelerinde ortaya çıkmasına neden oluyordu. Ankara Hükümeti elde etmiş olduğu başarıların ardından Osmanlı Devleti Hükümeti'nin kazanılan zafere ortak olmaması ve siyasal olarak tekliğin sağlanabilmesi gerekiyordu. Bu amaç doğrultusunda saltanatın kaldırılmasına karar verildi. Öncelikle Halifelik ve Osmanlı Saltanat'ı arasında bir ayrıma gidildi. Bu ayrımın sonucunda ise 1 Kasım 1922 Saltanatın kaldırılmasına karar verildi.

Mudanya Ateşkes Anlaşması sonrası Anadolu coğrafyasında ki savaş durumunun kesin olarak bir sonuca bağlanması amacıyla Lozan'da görüşmeler yapılmasına karar verilmiştir. İki dönem halinde yapılan konferansın ilk dönemi 21 Kasım 1922-4 Şubat 1923 arasında, ikinci dönemi ise 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923 arasında yapılmıştır.

24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşmasının siyasi, iktisadi, egemenlik olmak üzere birçok alanda sonuçları bulunmaktadır.⁷⁴ Sınırlar bağlamında bakıldığında, Suriye Sınırı, Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile kabul edildiği şekilde onaylandı. Irak Sınırı ise Musul nedeniyle çözülemedi ve Türkiye-İngiltere arasında dokuz ay içerisinde yapılacak görüşmelere bırakıldı. Batı Sınırında ise Batı Trakya ve Ege Adaları Yunanistan'a bırakıldı. Adaların bir kısmı o dönemde İtalya'nın egemenliği altındaydı. Karaağaç savaş tazminatı olarak alındı. Boğazlar konusunda ise boğazlar askerden arındırılmış, İstanbul'da ise Boğazlar Komisyonu isimli bir komisyon olacak ve bu komisyon ile boğazlar üzerinde yetkiler kullanılacaktır. Komisyonun başkanı Türk olacak bunu dışında İngiltere, Fransa, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Japonya'nın da temsilcileri olacaktır. Tüm bunlar göz önüne alındığında boğazlar üzerinde tam bir Türk egemenliği olduğu iddia edilemez

1919-1923 döneminde Orta Doğu coğrafyasında da birçok önemli gelişmeler yaşanmıştır. İngiltere egemen olduğu Orta Doğu topraklarında çıkarlarının gereği olarak siyasi adımlar atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Irak devletinin oluşturulması

⁷⁴ Çalışma nedeniyle sadece sınırlar ve boğazlar konusunda ki sonuçlarının verilmesi tercih edilmiştir.

için 1920 yılında Basra, Bağdat ve Musul birleştirilmiştir. 1921 Kahire Konferansı ile Irak'ın başına Faysal, bir başka yeni devlet olan Maver-i Ürdün başına ise Abdullah getirilerek bu ülkelerin krallık olarak manda yönetiminde ortaya çıkmasını sağlamıştır. “*Suriye ve Levant olarak bilinen batıdaki devletin kuzeyi ile ortası Fransız Mandası'na girdi. Manda devletleri, denetimleri altındaki bu ülkeleri yeniden alt bölümlere ayırdılar. Fransa birçok kez denemesinin sonucunda birisi Lübnan adını alan ve diğeri de Suriye adını koruyan iki cumhuriyet kurdu.*”⁷⁵ Fransa öncelikle 25 Temmuz 1920'de Şam'ı işgal etmiş, Faysal yönetimine son vermiştir. “*Fransa, Suriye'nin idari taksimatından böl parçala taktiği bir idari politika izledi. Lübnan'da Büyük Lübnan Devleti, Lazkiye ve çevresinde Aleviler Devleti, Cebel-i Druz'da Dürzi Devleti, Suriye'nin diğer kesimlerinden de Şam ve Halep Devletleri kuruldu. Daha sonra Şam ve Halep Devletleri Suriye Devleti adı altında birleştirildi.*”⁷⁶ 1922'de ise Şam, Halep ve Aleviler Devleti'nin bir araya getirilmesi ile Suriye Federasyonu oluşturulacak ancak ilerleyen yıllarda değişiklikler olacaktır. Bölge'de yaşana bir başka önemli gelişme ise 1922 yılında İngiltere'nin Mısır'a tek taraflı bağımsızlığını vermesidir. İngiltere'nin bu tek taraflı bağımsızlığı gerçek bir bağımsızlık anlamı taşımıyordu. “*Buna göre, Mısır'ın savunması, İngiliz imparatorluk ulaşım yollarının korunması, Mısır'da oturan yabancılar ve azınlıkların korunması ve Sudan'da İngiliz yönetiminin devam etmesi öngörülmekteydi. Yine bu çerçevede İngiliz işgal kuvvetleri, danışmanlar ve diğer temsilciler Mısır'da olduğu gibi kalacaktı.*”⁷⁷ İngilizlerin bu siyaseti bölgeden hiçbir zaman kalıcı bir şekilde çıkmaya niyetlerinin olmadığını işaretlerini vermektedir.

Orta Doğu, yukarıda anlatılan dönemde yeni kurulan devletlerin, Türk Milleti özelinde ise Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı bir tarih olarak var olmaktadır. Yeni devletlerin kurulması yüzyıllarca sürecek sorunların temelini atılmasına neden olmuş, Türkiye ise bu dönemde bağımsızlığı elde etmiş bir devlet olarak ise varlığını sağlamlaştırma ve bölge ülkeleri ile dostça ilişkiler kurmaya başlayacaktır. Bu

⁷⁵ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Çev.) Selen Y. Kölay, 9.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s.430-431.

⁷⁶ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.455.

⁷⁷ Tayyar Arı, “20.Yüzyılda Orta Doğu: Sömürgecilikten Bağımsızlığa”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.39.

anlatılanlar çerçevesinde bir sonraki başlık altında 1923-1950 dönemi Türkiye-Orta Doğu ilişkileri işlenecektir.

2.2.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

1919-1923 döneminde Orta Doğu bölgesine egemen olan güçler kalıcı olarak bölgeye şekil vermeye başlamışlardır. *Kara hâkimiyeti* teorisi bakımından *kalpgah*, *iç* ve *dış hilal*, *kenar kuşak teorisi* bağlamında *kalpgah* ve *kenar kuşak* için öngördükleri çıkarları bağlamında şekil vermişlerdir. Her iki teori için önemli olan *kalpgah* bölgesinde çeşitli siyasi planlamalar öngörmelerine rağmen işgallere karşı Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve başta Fransa ve İngiltere olmak üzere bu ülkelerle beraber hareket eden güçler *kalpgah* coğrafyasında atılmıştır.

Kara hâkimiyeti teorisi bağlamında bu dönem incelendiğinde, Orta Doğu bölgesine egemen olmak isteyen güçler, *kalpgah* bölgesinde yeni bir güç çıkmaması adına bölgeyi kendi aralarında paylaşmışlar. Stratejik değeri olan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ise yeni kurulan Türkiye ile paylaşmak istememiş, uluslararası bir yapı kurmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin *kalpgahta* egemenlik alanının boğazlar bağlamında sınırlı olduğu iddia edilebilir. Dönem içerisinde *iç hilal* ve *dış hilal* bölgelerinde manda yönetimleri kurularak *kalpgahta* kurulan *devletin iç hilal* bölgesine inmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Irak ve Suriye devletleri daha önce bir ortaklığı olmayan şehirlerin ve grupların bir araya getirilmesi ile kurulmuştur. Yeni kurulan bu devletlerin önde olduğu aslında arkalarında büyük güçlerin olduğu bir manda yönetimi ile Türkiye'nin iç hilalde siyaset alanı sınırlandırılmıştır. Örneğin Hatay, Musul gibi sorunlar ile ilerleyen yıllarda bu ülke yönetimleri ile ilişkilerin dönem dönem gerilmesine neden olacak sorunlarında temeli atılmıştır. Aynı zamanda kurulan yeni ülkelerin yapaylığı ilerleyen yıllarda bu ülkelerin kendi içlerinde karışıklıklar yaşamasına da neden olacaktır. *Dış hilal* bölgesi ile bu dönemde ilişkilerin kurulması imkânı olmamış öncelik *iç hilal* ülkelerine verilmiştir.

Kenar kuşak teorisi bağlamında bakıldığında, *kalpgah* bölgesinin kenarına kurulan ülkeler ile Türkiye'yi *kalpgah* bölgesine hapsedmek amaçlanmıştır. İlerleyen yıllarda görüleceği üzere *kenar kuşak* ülkeleri üzerinden *kalpgah* bölgesinin

sınırlarının da değiştirilmesinin amaçlandığı görülecektir. Bu bağlamda korunabilir sınırlar perspektifinden hareket eden Türkiye ise dönem dönem Irak'ta kalmış olan Türk toprakları için askeri girişimlerde bulunsa da bu konuda sonuç alamamıştır. Uygulanamamış olan Sevr Antlaşması ile dönemin güçleri *kalpgah* bölgesinde Osmanlı Devleti'ne küçük bir alan bırakarak ve kurdukları manda yönetimleri ile *kalpgah* bölgesinde ki Kürt ve Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'nin *kenar kuşakta* yeniden aktif veya etkin olmasını engellemeyi amaçlamıştır. Kısaca bölgede kendi çıkarları bağlamında taşeron ülkeler kurarak *kalpgahta* dar alana sıkışmış bir devletin kenar kuşağa kurdukları ülkelerle inmesini engellemeyi planlamıştır.

Türkiye bu dönem içerisinde her iki teori bağlamında da merkez ülke olabilmeyi başaramamıştır. Kurulan manda yönetimleri altında bağımsız siyaset izleyemeyen devletlerle merkez ülke olabilme amaçlı bir siyaset izlenmesi zaten zordur. Kaldı ki İngiltere ve Fransa gibi güçler Türkiye'nin veya yıkılmış olan Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafyadan merkez ülke olabilen bir Türkiye çıkmasını istemezler. *Komşularla sıfır sorun* politikası bağımsız devletler olmaması nedeniyle bu dönem yine işleyememiştir. Ancak izlenen dış politika ile büyük güçler arasında siyasi çatlaklar oluşmuş askeri ve diplomatik olarak olumlu neticeler olunması sağlanmıştır.

2.3.Tek Parti Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1923-1950)

1923-1950 dönemi Lozan Barış Anlaşması ile varlığını uluslararası topluma kabul ettirmiş Türkiye'nin dış politikada kendi anlayışı çerçevesinde siyaset izlemiş olduğu bir dönemdir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde büyük devletler ile dengeli bir siyaset izlenirken çatışmadan kaçınılmıştır. Ülkenin savaştan yorulmuş olması ve yeni bir savaşın artık sürdürülebilirliğinin zorluğu dış politikada karar alımında etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye Orta Doğulu komşuları ile ilişkiler kurarken bölgede İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri olması nedeniyle ilişkilerin kolay olmadığı görülecektir. Hatay'ın Anavatan'a katılması ve Musul sorunu ile ilgili olarak bu iki devlet ile çözülmesi gerekmiştir.

29 Ekim 1923 günü Türkiye’de Cumhuriyet ilan edilmiş ve ülkenin yönetim biçimi belirlenmiştir. Daha önce Halifelik ve Saltanat ayrılmış, Halifeliğin varlığına dokunulmamıştır. Ancak 3 Mart 1924 yılında ise Halifelik kaldırılmış ve Osmanlı Hanedanı’nın ülke dışına süresiz şekilde çıkarılmasına karar verilmiştir. Yaşanan bu iç siyasi gelişmeler artık Türkiye’nin kendi içerisinde sorunlu görmüş olduğu alanları veya kendini daha sağlam temellere oturtma isteğinin bir sonucuydu.

Dış politikaya bakıldığında ilk olarak Lozan’da çözülemeyen Musul sorunu Türkiye-Orta Doğu ilişkileri açısından önemini korumuştur. Musul sorununun başlangıcı Birinci Dünya Savaşı’na dayanmaktadır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın ardından Osmanlı Devleti Musul’da ki varlığını devam ettirmiştir. “30 Ekim 1918 günü, Kerkük merkezi hariç, Musul ve Musul vilayetinin büyük bir bölümü Osmanlı Devleti’nin kontrolündedir. İngilizler ise, ateşkesle savaşın sona ermesine rağmen, süratli bir işgal hareketi ile Musul’a hâkim olma çabalarını sürdürmüşlerdir.”⁷⁸ 15 Kasım 1918 günü ise İngilizler Musul’u Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7.maddesine dayanarak işgal etmişlerdir. Lozan’da Musul ile ilgili görüşmelerde ise İngiltere ve Türkiye etnik oranlar üzerinden bölgenin yapısını ispat etmek ve Musul’un statüsünü buna göre kabul ettirmeyi amaçlamıştır.

Musul’un yüzyıllardır, Türk egemenliği altında olması gibi gerçek atlanarak tamamıyla İngiltere kendi çıkarları bağlamında Musul’un Irak’a dolaylı olarak kendi etki alanı altında olmasını amaçlamıştır. Musul’un işgali Mondros’un 7.maddesine dayandırılrsa dahi anlaşma sonrası gerçekleşmesi nedeniyle işgal hukuksal açıdan sorunludur. “1 Kasım 1918’de Osmanlı’nın ahaliye zulmetmesini bahane ederek Musul’a girmiştir. Mütarekenin 7. Maddesini işleterek lüzumlu gördüğü stratejik noktaları işgal ettiğini belirten İngiliz generali Marshall, Türk ordusu Musul’u terk etmediği takdirde 7. maddeyi işletmeye devam ederek geri kalan bölgeleri de almak için savaşacaklarını ve bundan Osmanlı birliklerinin komutanı Ali İhsan Paşanın sorumlu olacağını bildirmiştir.”⁷⁹ Lozan’da Musul sorunu bir sonuca bağlanamayınca İngiltere ve Türkiye arasında dokuz ay içerisinde sınırın belirlenmesine karar

⁷⁸ Emine Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 24, 1999-2003, s.491, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf>, (07.07.2015)

⁷⁹ Sezen Kılıç, “Musul Sorunu ve Lozan”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-71/musul-sorunu-ve-lozan>, (02.08.2015)

verilmiştir. Bu karar çerçevesinde iki ülke 19 Mayıs 1924 yılında Haliç (İstanbul) Konferansı'nda bir araya geldiler. Ancak bu konferansta İngilizlerin çözümden yana olmadığı net bir şekilde ortaya çıktı. Türkiye Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'de olması karşılığında İngiltere'ye petrolle ilgili olarak ortaklık vermeyi önermiş, İngiltere ise Musul'dan da fazlasını istemiş ve Nasturiler için Hakkâri'yi bir yurt olarak istemiştir. Türk tarafı bu isteği normal olarak reddetmiş ve Musul Sorunu Milletler Cemiyeti (MC)'ne götürülmüştür. Sorunun MC gitmesine karar verilmesinin ardından ara dönemde 7 Ağustos 1924'de İngiltere destekli Nasturi Ayaklanması başladı. “*Hakkâri İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin Tevfik'in 08 Ağustos 1924'te şehit edilmesi Cumhuriyet tarihinin ilk ayaklanmasının da başlangıcı sayılması açısından önemlidir.*”⁸⁰ 14 Ağustos 1924'de ise Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasına karar verilir. Yukarıda da yazıldığı üzere ayaklanmada İngiliz etkisi açık bir şekilde görülmektedir. “*İngiliz mandası altında kurulacak Arap devletine bağlamayı düşündüğü Musul vilayeti içerisinde Kürt ve Nasturi özerk bölgeleri oluşturmayı planlayan İngiltere, hem Ortadoğu'daki petrol yataklarını koruyacak tampon bölge oluşturmayı hem de Kürt ve Nasturi nüfus alanlarını Kuzeye doğru kaydırarak zamanla egemenlik alanını genişletmeyi amaçlıyordu.*”⁸¹ Ayaklanma 11 Ekim 1924 yılında bastırılmıştır.

MC'de ise Musul Sorunu 20 Eylül 1924 yılında görüşülmeye başlanmıştır. Türk tarafı Musul'da plebisit isterken, İngiltere ise bu isteğe karşı çıkmıştır. Musul halkının isteğinin ne olduğunun anlaşılması ve sorunun çözülmesi adına bir komisyon kurulmuştur. Bölgede İngiltere'nin sınırlarını genişletme çabalarının sıcak çatışmaya dönüşmesi üzerine MC Meclisi 29 Ekim 1924 tarihinde Türkiye ile Irak arasında bir geçici bir sınır çizmiştir. Musul sorununun çözümünün gündemde olduğu anda ise doğuda bir isyan ortaya çıkmıştır. 13 Şubat 1925'de Şeyh Sait Ayaklanması yaşanmıştır. “*İsyanın çıkış noktası, Halifeliği tekrar ihya etmek ve ‘Elden gitmek üzere olan’ dini kurtarmaktır. Civardan bazı aşiretlerin ve Kürt beyliklerinin de*

⁸⁰ Akt. Abdurrahman Yılmaz, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, http://www.johschool.com/Makaleler/1543165557_4.%20Abdurrahman%20YILMAZ.pdf, (02.08.2015), s.110.

⁸¹ Akt. Abdurrahman Yılmaz, “XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite İle İlişkileri”, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1046305259_14Y%20c4%b1lmazAbdurrahman-trh-225-242.pdf, (02.08.2015), s.238.

destekledikleri isyan, kısa sürede çevreye yayıldı, jandarma müfrezelere baskınlar, hükümet konaklarına saldırılar düzenlendi.”⁸² İsyan 14 Nisan 1925’de ise bastırılmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması’nın ortaya çıkmasında İngiltere’nin etkili olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Ancak yaşanan bu iç gelişmenin dış politikaya kısaca Musul sorununa etkisi olduğu kabul edilmektedir.

16 Aralık 1925 Musul Sorunu çözüldü. Ancak çözüm Türkiye’nin isteğinin tersine ve İngiltere’nin bölge politikasına uygun bir şekilde sonuçlandı. Buna göre iki ülke için çatışmasızlığın oluşması için çizmiş olduğu hat olan “Bruxelles Hattı”nı sınır olarak kabul etmiştir. Halkın ise Türkiye ve Irak devletine katılmak için herhangi bir yoğun talebi olmadığı da komisyon raporunda vurgulanmıştır. Musul sorununun sonuçlarına bakıldığında, *“birincisi, ülke 25 yıl MC mandası altında kalacaktır (sonuçta Irak 1932’de mandadan kurtulacaktır).İkincisi, adaletin yürütülmesi ve okullardaki eğitim için Kürtlerden memur istenecek, Kürtçe resmi dil kabul edilecektir. Üçüncü olarak manda sonra erer ve Kürtlere özerklik sağlanmazsa, halk Araplar yerine Türkiye’yi tercih edecektir. Türkiye’nin durumu Irak’tan daha iyi olduğundan, bölgenin o zaman Türkiye’ye devri gerekecektir. Son olarak ise yine de bölgenin taksimine karar verilirse, Küçük Zap Suyu sınır olabilir(bu durumda Musul Türkiye’ye, Kerkük Irak’a kalmaktadır.)”*⁸³

Musul sorununun bu şekilde sonuca bağlanması Türkiye-İngiltere ilişkilerinin sorunsuz yeni bir sayfanın açılmasına neden olmadı. İlişkilerin gerilmesi, Türkiye’nin çözümünden rahatsızlık duyması iki ülke arasında yeniden görüşmeler gerçekleşmesine ve bir anlaşma yapılmasına neden oldu. Görüşmeler sonucunda ise 3 ülkenin imzacı olduğu 5 Haziran 1926 tarihli Türkiye, İngiltere ve Irak arasında “Türk-Irak Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması”⁸⁴ imzalandı. Antlaşmaya göre, Bruxelles Hattı Türkiye’ye lehine değişiklik yapılacak, Türkiye’nin Musul’da ki haklarından vazgeçmesi karşılığında Irak, Türkiye’ye her yıl petrol gelirlerinde %10 pay verecektir. Ancak Türkiye 500.000 İngiliz Sterlini karşılığında bu hakkından

⁸² A. Baran Dural, *Atatürk’ün Liderlik Sırları*, 3.Baskı, Yenyüzyıl Yayınları, İstanbul 2008, s.405.

⁸³ İlhan Uzgel-Ömer Kürkçüoğlu “İngiltere’yle İlişkiler” , Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.264.

⁸⁴ Antlaşmanın detayları için bakınız. Türk Tarih Kurumu, *Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması*, <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=250>, (02.08.2015)

vazgeçmiştir. 1926 antlaşmasını süresi 10 yıllık olarak belirlenmiş ancak iki ülke 1936'da antlaşmanın süresiz bir şekilde uzatılmasına karar verdiler. İlişkilerin düzelmesi Türkiye-Irak ilişkileri açısından 1928 yılında iki ülkenin karşılıklı elçilikler açmasıyla devam edecektir.

1926 yılı Türkiye'nin Orta Doğu kaynaklı Batılı devletler ile sorunlarının çözümüne yönelik adımların atıldığı bir yıl olarak kabul edilebilir. İngiltere ile Musul sorununun nihai bir çözüme ulaşmasının ardından bir başka batılı devlet olan Fransa ile Sancak ile ilgili olarak adımlar atılmaya başlanmıştır. 30 Mayıs 1926'da Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme ile Türkiye ve Fransa, Suriye ile ilgili düzenlemelere gitmiştir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta Ankara Antlaşması'nın bu sözleşme ile de onaylanmasıdır. Güvenlikle ilgili maddelerin yoğun olduğu bu antlaşma ile ilişkiler iyileşmiş, Sancak Türklerinin ise gelişmesine imkân verilmiştir.

1936 yılında Fransa-Suriye arasında yaşanan gelişmeler Sancak'ın statüsüne de etki yapacaktır. Dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler ve Suriye'de Fransız yönetimine karşı artan tepkiler Fransa'nın bu ülkede ki statüsü ile ilgili değişikliğe gitmesine neden olacaktır. Dünya siyaseti açısından bakıldığında yavaş yavaş yeni bir dünya savaşının ilk işaretleri verilmeye başlanmıştır. Almanya'da Adolf Hitler ortaya çıkmış ve atmış olduğu adımlar ile izleyeceği saldırgan politikanın işaretlerini vermiştir. Versailles Barış Anlaşması'nın hükümlerine de uymak istemeyen Hitler, kısıtlamalardan kurtulmak ve güçlü bir Almanya yaratmak istiyordu. Bu dönemde Avrupa'da bir başka devlet daha İngiltere ve Fransa'nın kurmuş olduğu düzene itiraz etmekte ve yavaş yavaş kendi çıkarı için hareket etmeye başlamıştır. İtalya özellikle Habeşistan'ı işgal ederek izlemeyi düşündüğü yayılımcı ve sömürge ele geçirme politikasının işaretlerini vermiştir. Bu gelişmeler Fransa'nın dikkatini daha çok Avrupa'ya çevirmesine neden olmuştur. Suriye'de Fransa'ya karşı tepkilerde yukarıda yazıldığı üzere bu ülke ile ilgili politikanın değişmesine neden olmuştur. *“1936 yılına kadar geçen süre içerisinde Fransızların yönetime ve halka olan baskıları nedeniyle birçok olumsuzluk ve kargaşa ortaya çıktı. Milliyetçiler hükümet üzerindeki baskılarını arttırdılar. 1934 yılında Devlet Başkanı ve Başbakanın Halep'i ziyaretleri sırasında tüm vatandaşlar ve milliyetçiler Suriye'nin birlik ve bağımsızlığını*

istediler.’’⁸⁵ Suriye’de ki Fransa karşıtlığı gittikçe artmakta ve milliyetçi görüş taleplerini protestolar ile gösteriyordu. Fransa’da Suriye’deki manda yönetiminden çeşitli etkenler nedeniyle çekilmeye karar vermişti.

Yaşanan iç ve dış gelişmeler sonucu Fransa ve Suriye’den heyet 9 Eylül 1936 günü anlaşma sağlamışlardır. “*Antlaşma özetle şöyleydi: Suriye’nin Milletler Cemiyetine girişini Fransa destekleyecek, Cebel-İ Druz ve Aleviler Devleti Suriye ile birleştirilecek, Fransızlar Suriye’de askeri üslere sahip olacak ve dış siyasette dayanışma sağlanacak. Antlaşma süresi yirmi beş yıl olacak.*”⁸⁶ Görüldüğü üzere Fransa’nın antlaşma ile Suriye’ye bağımsızlık verdiği görülmemektedir. İskenderun Sancağı’na ise daha önce sağlanmış olan ayrıcalıklardan, bu anlaşmadan bahsedilmemiş bu ise hem bölgede yaşayanlar hem de Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır. Yaşananlar üzerine Türkiye 6 Ekim 1936’da MC’ye, Fransa’ya ise 9 Ekim 1936’da nota verilmiştir. İki ülkenin sorunu çözmemesi üzerine MC’nin İsveç temsilcisi Sandler’in mevcut sorun ile ilgili bir rapor hazırlanması istenir. 27 Ocak 1937’de açıklanan raporun en önemli sonucu ise, Sancak’ın ayrı bir bölge olarak kabul edilmesidir. Buna göre iç işlerinde bağımsız dış işlerinde ise Suriye’ye bağlı olacaktır. Bunun dışında raporda Türkiye-Suriye-Fransa’ya sorumluluklar veren hükümler bulunmaktadır. Sancak ile ilgili olarak üç devlet çeşitli belgeler imzalanmıştır. Bunlar, İskenderun Sancağının “Ayrı Varlık”ını Kuran Uluslararası Bağlılar, Sancak’ın Toprak Bütünlüğünü Güvenceye Alan Antlaşma ve Türkiye-Suriye Sınırının Güvenceye Alınmasına İlişkin Anlaşma’dır. Türkiye ve Fransa arasında birçok tartışmaya neden olan ve daha sonra çözüme ulaştırılan Seçim Kanunu çerçevesinde yapılan seçimler sonucunda Türkler mecliste çoğunluğu elde etmiş (22/40), meclisin kurumlarının oluşturulmasının ardından Sancak Devleti’nin adı Hatay Devleti olarak değiştirilmiştir.

Mecliste Türk vekillerin çoğunluğu, vekillik yeminlerinin Türkçe yapılması gibi durumlar Hatay’da ki Türk varlığını gösterirken, Araplar ise bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır. Misak-ı Milli sınırları içinde olan ve Türk toprağı olarak kabul edilen Hatay, devlet yöneticilerinin almış olduğu karar ile 29 Haziran 1939

⁸⁵ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız...* ,s.455

⁸⁶ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız...* ,s.503

yılında Türkiye'ye katılmaya karar vermişlerdir. Hatay'ın sonunun Musul gibi olmaması o dönem ve gelecek kuşaklar için önemli bir başarı olarak kabul edilebilir.

1923-1950 dönemi arasında bölgede ki sorunlar İngiltere ve Fransa ile çözülmesi dışında önemli bir kültür ve devlet olan İran ile de ilişkiler kurulmuştur. Dönemin en önemli özelliği Türkiye'de yapılan devrimlerin İran'da devlet yönetimi tarafından dikkatle takip edilmesidir. Tarihsel çekişmelerin bu dönemde gündeme gelmediği iki devletin uyumlu bir politika izlediği görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün yapmış olduğu devrimleri ülkesinde uygulamak isteyen Rıza Şah ve bu ilgiyi fark eden Türkiye dostane ilişkiler kurmaya dikkat etmişleridir.

İki ülke arasında devrimler konusunda bir birliktelik olduğu görülse de özellikle sınır ve bununla bağlantılı olarak Kürt aşiretlerin isyanları iki ülke arasında sorunların yaşanmasına neden oluyordu. Türkiye-İran sınırı büyük oranda 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla belirlenmiştir. Aşiretlerin Türkiye'de isyan çıkartması, düzensizlik ortamına neden olmasının ardından İran'a kaçması Türkiye'yi rahatsız etmekteydi. Sınır ile ilgili sorunların çözülmesi amacıyla 22 Nisan 1926 Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır. *“Bu Antlaşma yapılmadan önce, iki ülke karşılıklı olarak, Türkiye ve İran gözlerini İran Azerbaycan'ına ve Doğu Anadolu'ya dikmişlerdi. Bu andlaşma ile otonom bir Kürdistan'ın Doğu Anadolu'da kurulmasına sempati besleyen İran, Türkiye'nin kuşkularını giderirse buna karşılık olarak da Türkiye İran'daki ayrılıkçı hareketleri kışkırtmadan vazgeçerek iki komşu ülke arasında ilişkiler iyi olacaktı.”*⁸⁷ Ancak 1926 antlaşması istenilen düzeyde etki yaratmadı. Kürt aşiretler kaynaklı sınır problemleri çeşitli şekilde devam etti. İki devlet bir kez daha sorunun çözümü için 1926 antlaşmasına ek olarak kabul edilecek olan 15 Haziran 1928 Dostluk ve Güvenlik Antlaşması Ek Protokol'ünü imzaladılar. 1928 protokolünün getirdiklerine bakıldığında *“ taraflardan birinin bir ya da birkaç devlet tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğer taraf duruma çare bulmak için gereken çabayı gösterecek; ekonomik alanda sıkı bir işbirliği sağlanacak ve transit geçiş ve ulaşım olanaklarının artırılması konusunda her iki tarafça uzmanlar atanacaktır. Bu protokolle Türkiye, İran'ı sınırda daha aktif bir politika izleme*

⁸⁷ Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasî İlişkileri (1920-1938)” , <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-33/ingiliz-belgeleri-isinginda-turk-iran-siyasi-iliskileri-1920-1938>, (04.08.2015)

konusunda, 1926 anlaşmasına göre daha fazla yükümlülük altına sokabilmiştir.”⁸⁸ Antlaşma ve protokole bakıldığında Türkiye’nin yaşanan Kürt isyanlarından ve İran’ın tutumundan rahatsız olduğu ve İran’ın daha aktif davranması için girişimler yaptığı sonucu çıkmaktadır. Ekonomik olarak ise Tebriz-Trabzon-Erzurum yolunun aktif olarak kullanılması amaçlanmıştır. İki devlet arasında antlaşmalar üzerinde ilerleyen ilişkiler gelecek için ümit vadeliyordu.

Ancak iki ülke arasında sınır kaynaklı sorunların nihai çözümü ve ilişkilerin ilerlemesi 1932 yılında gerçekleşecektir. “*Tahran’da, biri Türk-İran sınır hattının tayini, diğeri de Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakemlik konularında iki andlaşmanın akdi üzerine Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesi kesin bir şekilde halledilmiştir.*”⁸⁹ Sınır ile ilgili olarak ise son olarak 27 Mayıs 1937’de antlaşma yapılmıştır. Antlaşma ile Türkiye İran’a Van’ın Kotur bölgesinden toprak parçası verirken, İran ise Türkiye’ye Ağrı Dağı’nı bırakmıştır ve bunun sonucunda iki ülke arasında ki arazi sorunu da sona ermiştir.

Türkiye’nin bu dönemde İran ile giden iyi ilişkilerinde etkisi ile beraber bölgede atmış olduğu en önemli ve dikkat çekici adım Sadabad Pakti’dır. Türkiye, Balkan Antantı’na benzer bir oluşumun benzerini doğuda/Orta Doğu’da uygulamayı amaçlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’na giden dünyanın görülmeye başlanması da bu adımın atılmasında etkilidir. Türkiye, İran ile sınır sorunlarını çözmüş, Afganistan ile ilişkilerinde ise bu dönemde en iyi düzeyde devam ettirmektedir. Irak ile Musul Sorunu bir şekilde çözülmüş ve sorun kalmamıştır. Paktın imzalanmasında önce ülkelerin birbirleri arasındaki mevcut çekinceleri ve sorunları gündeme gelmiştir. İran ve Irak arasında mevcut olan sınır sorunu, sınırın Şattü’l-Arap’ın hangi tarafından geçeceği ile ilgiliydi. “*Bu sırada bölge için önemli bir sorun olan İran-Afganistan sınır anlaşmazlığının ise Türkiye’nin hakemliğinde çözülmesine karar verilmiş. Türkiye’nin hakemliği ile iki komşu ülke arasındaki sınır sorunları çözülmüştür.*”⁹⁰

⁸⁸ Efdal As, “XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 46, Ankara 2010, s.240, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1564/16983.pdf> (04.08.2015)

⁸⁹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996,s.90.

⁹⁰ Akt. İbrahim Erdal, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Pakti” , Karadeniz Araştırmaları, Sayı 34, 2012, s.84, http://www.karam.org.tr/Makaleler/271663839_007erdal.pdf, (06.07.2015)

Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın bir araya gelmesi ile 8 Temmuz 1937'de imzalanan metin, 25 Haziran 1938'de onaylanması ile Sadabad Paktı oluşturulmuştur. Paktın oluşturulması ile imzacı ülkeler birbirlerinin iç işlerine karışmama, ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası sorunlarda birbirlerine danışma gibi bölge ülkelerinin birlikteliğini öne çıkaran maddeler bulunmaktadır. Yine bu devletler biri üçüncü bir ülkeye karşı saldırıya geçerse imzacı devletler saldırıya geçen devlete bilgi vermeden antlaşmaya son verebilecektir. Kürt Aşiretler sorunu ile ilgili olarak devletlerin kendi içlerinde bu ve benzeri grupların imzacı devletlere zarar verecek çalışmalarını kendi içinde engelleyeceği kabul etmiştir. Pakt İkinci Dünya Savaşı'na yakın bir süreçte imzalanmış, savaş dönemi söz edilmemiş daha sonra aktif etkinliğini yitirmiştir.

Türkiye aynı dönemde uluslararası ortamın durumunda boğazlarla ilgili bir karar alınması için uzun zamandır beri aktif olarak çaba göstermekteydi. Bu çabaların bu sonucu olarak 10 Nisan 1936'da uluslararası bir konferans toplanması isteğini dile getirdi. Konferans'da 20 Temmuz 1936 günü Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile boğazların Türk ordusu tarafından askerileştirilmesine karar verildi ve boğazlar üzerinde Türkiye Cumhuriyeti egemenliği sağlanmış oldu. Boğazlar ile ilgili kurallar üç duruma ayrılmış bunlar, a)barış zamanı, b)savaş zamanı ve c)Türkiye'nin kendisini yakın bir savaş tehlikesinde hissettiği zaman olarak belirlenmiştir.⁹¹ Burada öne çıkan sonuç Boğazlar üzerindeki egemenliğin Türkiye'ye geçmesi ve buranın askerileştirilmesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na gidilen uluslararası ortamda Türkiye'nin kazanmış olduğu bu avantaj hem toprak bütünlüğü açısından hem de dış dünyaya karşı verilecek mesaj açısından önemlidir.

Türkiye'nin kendi toprakları ve bölgesi ile ilgilendiği bu dönemde Avrupa'da ise Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikaları devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda iyi bir şekilde oluşturulamayan dengeler, 1929 ekonomik bunalımı gibi etkenlerinde eklenmesiyle beraber 1 Eylül 1939 tarihinde İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye bu savaşın bir tarafı olmayı düşünmemiş, tarafsız kalarak topraklarını korumayı düşünmüştür. Ülkenin yeni bir savaşı kaldırabilecek ne askeri gücü ne ekonomisi mevcut idi. Bunların dışında yeni bir savaşa girmek olası bir toprak kaybına neden olabilir, büyük devletlerin etkisine doğrudan girmeye neden olabilirdi.

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf, (07.08.2015)

Türkiye savaş sürecinde Almanya, Sovyetler, İngiltere gibi büyük güçlerin savaşa girme baskılarını izlemiş olduğu dikkatli dış politika ile atlatmıştır. Savaşın sonucunun netleşmeye başladığı dönemde ise Türkiye yeni kurulacak sisteme dâhil olma isteğindedir. “*BM Konferansına sadece 1 Mart 1945 itibariyle Almanya ve Japonya’yla savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilmeleri idi.*”⁹² Türkiye yeni sisteme dâhil olma isteğinin bir sonucu olarak 6 Ocak günü Japonya ilişkileri kesmiş ve 23 Şubatta ise Almanya ve Japonya’ya savaş ilan ederek BM Konferansına katılmak için gereken şartları gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na katılmaması hem iç hem de dış politika da sonuçlar doğurmuş, günümüzde ise bu sonuçların nasıl bir etki yarattığı tartışılmaya devam etmektedir.

Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile 1930 ve 1940’lı yıllarda antlaşmalar yaparak ilişkiler tesis ettiği görülmektedir. İran, Irak gibi ülkelerle sorunlar çözümünün ardından Sadabad Paketi yapılmıştır. Bölgede bulunan diğer devletlerle de ilişkiler kurulmuştur. 1922 yılında bağımsızlığına kavuşan Mısır ile 1937 yılında Türkiye-Mısır Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. “*Dostluk Antlaşması’nın 1. maddesinde “Türkiye ve Mısır arasında bozulmaz bir barış; samimi ve daimi bir dostluk” hükmü süreceği belirtilmiş, 2. ve 3. maddesiyle diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin, karşılıklılık esasına göre, tüm ayrıcalıklardan yararlanmaları öngörülmüş ve onların işlevlerine ilişkin koşullar düzenlenmiştir. 4. ve son madde ise antlaşmanın onay belgelerinin verişiminden 15 gün sonra yürürlüğe girmesini hükme bağlamıştır.*”⁹³ Mısır ile o dönemde mevcut olan Türkler onların mahkemelerde ki durumları, mülkiyet hakları gibi konular iki ülke arasında dönem dönem sorunlara neden olmuş, Halifeliğin kaldırılması ülkeden eleştiri alınmasına neden olmuştur.

Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkiler bağlamında 1946 yılında iki devletin, Suriye ve Lübnan’ın bağımsızlığını tanıdı. Bu dönemde Türkiye’nin bölge ülkeleri ile etkileşiminin olumlu düzeyde olduğu görülebilir. Türkiye’nin komşularından olan ve 1932 yılında bağımsız olan Irak ile de 29 Mart 1946’da Türk-Irak Dostluk ve İyi

⁹² Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler*, Yorumlar, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.472.

⁹³ Semih Bulut, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)” , <http://www.atam.gov.tr/dergi/ata%C2%ADturk-do%C2%ADne%C2%ADmi-tur%C2%ADki%C2%ADye-mi%C2%ADsir-ilis%C2%ADki%C2%ADle%C2%ADri-1926-1938> , (08.08.2015)

Komşuluk Antlaşması imzalamıştır. Antlaşma ile 1926 sınırlarının kabulü ve aynı şekilde korunacağı kabul edilirken, iki ülkenin de sınır ötesinden gelen etkiler nedeniyle yaşanacak sorunlarda işbirliği yapacağı kabul edilmiştir. Bu antlaşma ile iki ülke arasında güvenlik ve sınır ile ilgili konularda düzenin korunması için kararlılık öne çıkmıştır. Antlaşmanın 1 numaralı eki ise Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü'dür. *“1946 protokolünde Türkiye, Irak’a yıllık taşkınların denetlenmesi ve düzenli akışın sağlanması için destek vermesi yer almaktadır.”*⁹⁴ Ancak su konusu ile ilgili protokoller ilerleyen dönemlerde de imzalanacaktır.

İngiltere'nin bölge de oluşturmuş olduğu devletlerden biri olan Ürdün 1946 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Türkiye bölgenin bu yeni ülkesi ile 8 Ocak 1947'de Türkiye-Ürdün Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalamıştır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölge ülkeleri ile geliştirmeye başladığı iyi ilişkiler ve ileriye yönelik politikalarını etkileyecek bir olay bu tarihlerde dünya siyasetinin önüne gelecektir. 1947 yılında Filistin konusu Birleşmiş Milletler (BM)'nin önüne gelmiştir. Filistin konusu ile ilgili olarak BM Filistin Özel Komisyonu'nun kurulmasına karar verildi. Komisyon yapmış olduğu çalışmalar sonucunda iki plan ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki komisyon üyelerinin çoğunluğu tarafından desteklenen Çoğunluk Planı'dır. Plana göre, *“Filistin, Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üçe taksim edilmekteydi. Arap ve Yahudi devletleri 1 Eylül 1947 tarihinden itibaren iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaktı.”*⁹⁵ İkinci olarak ise Azınlık Planı vardır. Bu plana göre ise Filistin Arap ve Yahudiler arasında bölünürken Kudüs başkent, Filistin ise Arap ve Yahudilerin bir araya gelerek oluşturduğu federal bir devlet oluyordu. Türkiye ise BM yapılan oylamada Filistin'in taksim edilmesine karşı çıkmış ve bu hareketi ile Arap Dünyası memnuniyet duymuştur. Arap Dünyası bu dönemde bir araya gelebilmeyi başarmış ve 1945 yılında Arap Ligi (Birliği)'ni kurmuştur. Kurucu devletler ise Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen'den oluşmuştur.

⁹⁴ Tuğba Evrim Maden, “Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Irak Ziyaretinde, Irak tarafından Su Sorunu Tekrar Gündeme Getirildi”, http://www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=4872, (09.08.2015)

⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e. , s.84.

İngiltere bu dönemde Filistin topraklarından çekilmeye başlamıştır. 29 Kasım 1947 tarihinde ise Çoğunluk Planı'na göre Filistin'in iki toplum arasında taksim edilmesine karar verilmiştir. 1948 yılında ki bağımsızlık ilanına kadar iki toplum arasında çatışmalar başladı. 14 Mayıs 1948 tarihinde ise Yahudi Milli Konseyi İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanının ardından Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Mısır askerleri Filistin'e girmeye başlamış ve Arap-İsrail çatışmaları askeri olarak başlamıştır. “1948 Savaşı, Gazze'nin İsrail ve Mısır tarafından; Filistin'in Araplara bırakılan kısmının ise İsrail ile Ürdün arasında paylaşılmasıyla sona ermekteydi.”⁹⁶ Türkiye ise yaşanan bu gelişmelerin ardından bir ilki gerçekleştiriyor ve 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur.

2.3.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile uluslararası alanda kendini kabul ettirmesi ile bölgede izleyeceği politikalar bu süreçten itibaren daha aktif bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. Orta Doğu bölgesinde bu süreçte devletler kurularak veya kurulu olan devletlere bağımsızlıklar verilerek bölgede siyasi olarak değişiklikler yaşanmaya başlamıştır.

Türkiye'nin 1923-1950 yıllarında arasında izlemiş olduğu Orta Doğu politikası *kara hâkimiyeti teorisi* bağlamında incelendiğinde *kalpgah* olarak *iç* ve *dış hilal* ülkeleri ile ilişkiler kurduğu ilk olarak tespit edilmelidir. Irak'la izlenen ilişkiler her ne kadar dönemin ilk yıllarında Türkiye'nin isteği doğrultusunda gerçekleşmese de ilerleyen süreçte ilişkiler bir şekilde normalleşmiştir. İngiltere'nin Musul sorununu kendi çıkarında çözmeye çalışması ve bunda petrol kaynaklarının etkisi ilerleyen yıllara bölge ve dünya politikası için fikir vermiştir. İngiltere izlemiş olduğu siyaset ve Türkiye içerisinde ki ayaklanmalar çıkartarak ülkenin değil *kalpgah* ve *iç hilal* sınırlarının kendi lehine değişmesini amaçlamıştır. Fransız yönetimi de İngiltere ile benzer bir politikayı Hatay sorunun da izlemiş ancak Türkiye *iç hilal* sınırlarında kalmış olan bu bölgeyi *kalpgah* sınırlarına katabilmeyi başarmıştır. İran ile izlenen olumlu siyaset, iki ülke siyasilerinin yakın ilişkileri Türkiye'nin doğusunda *iç hilal*

⁹⁶ Tayyar Arı, *Orta Doğu'da Siyaset*, s.137-138.

içerisinde bir tehlike gelmesini engellemiştir. Türkiye'nin *iç hilal* ülkeleri ile izlemiş olduğu politika sonucunda ise Sadabad Paktı ortaya çıkmıştır. İsrail Devleti'ni bu dönem kuruluşunun ardından tanıması da yeni kurulan bir *iç hilal* ülkesi ile gelecek dönem ilişkilerine dair olumlu bir adım olmuştur.

Bölgede bağımsızlığını kazanan *dış hilal* ülkesi Mısır ile dostluk antlaşması imzalaması geçen yıllara göre Türkiye'nin *dış hilal* ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek istediğini ortaya koymuştur. *İç hilalde* bulunan Ürdün, Suriye ve Lübnan ülkelerinin bağımsızlığının tanınması Türkiye'nin bölge ile uyumlu bir politika izleyeceğinin ilk işaretlerini vermiştir. Filistin sorununda ise Arap ülkelerinin yanında duruşu *kalpgah* olan Türkiye'nin merkez ülke olabilme sıfatına sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Bu tespitin yapılmasında öne çıkan etken ise Türkiye'nin hem *iç hilalde* bulunan komşuları ve diğer ülkelerle hem de *dış hilalde* bulunan Mısır ile ilişkiler kurarak bu ülkelerle siyaseti geliştirmeyi amaçlaması ve herhangi bir sorun ile karşılaşmamasıdır. Türkiye bu bağlamda *komşularla sıfır politikasını* bu dönem uygulayabilmiştir. *İç hilal* ülkeleri ile uyumlu siyasi ilişkiler ve ilişkilerin çeşitli anlaşmalarla gelişmesi, ülkeler arasında güvenlik temelli sorunların çözülmesi ve ekonomik işbirliklerinin gündeme gelmesi merkez ülke olabileceğini ortaya koymuştur. Yine kullanılan etkin diplomasi ile ilişkilerde sonuç alınması komşularla sıfır sorun politikası ile uyumlu bir başka noktadır.

Kenar kuşak teorisi bağlamında ise Türkiye, İran ve Irak ile uyumlu ilişkiler geliştirerek bu bölge de etkin bir devlet olabilmeyi başarmış ve *kalpgah* sınırlarından bu ülkelerin veya İngiltere ve Fransa'nın Türkiye aleyhine faaliyetlerini engellemiştir. Hatay'ın alınması ve Suriye'nin bağımsızlığının tanınması hem *kalpgah* sınırlarını belirlenmesi açısından hem de bir *kenar kuşak* ülkesi ile uyumlu politikalar izleyeceğinin göstermesi açısından önemlidir. Özellikle İngilizler bu dönem Musul sorunu ile Şeyh Sait Ayaklanması, Nasturi Ayaklanması ile Türkiye'nin *kenar kuşak* ülkeleri ilişkilerini geliştirmesini engellemeyi amaçlamış ardından ise *kalpgah* bölgesine yönelik siyasi faaliyetler izleyerek Türkiye'nin etkin olabilmesini engellemeyi amaçlamıştır. Başarılı olması halinde *kalpgah* içerisinde çeşitli isyanlar ve toprakların elden çıkması bağlamında çeşitli hareketlerin çıkması muhtemeldir. Musul sorunun da petrol kaynaklarının önemi ortaya çıkmış İngiltere Türkiye'nin bu kaynaklara sahip olarak *kalpgah* sınırlarının gelişmesini ve Türkiye'nin ekonomik

açından gelişmesini engellemeyi amaçlamıştır. İran'la izlenen siyaset ortaya çıkan Sadabad Paktı, Türkiye'nin bu dönem *kenar kuşak* bölgesinde uyguladığı en siyasetlerin başında gelmektedir.

Bu yaşanan gelişmeler *komşularla sıfır sorun* teorisi bağlamında incelendiğinde dönem koşulları gereği öne çıkan diplomasinin etkin kullanımı ile ilişkilerin geliştirilme çabası nedeniyle Türkiye'nin bir merkez ülke olabilme özelliğine sahip olduğu görülecektir. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin merkez ülke olduğunu söylemek ise eksik bir iddia olacaktır. Bölgede İngiltere ve Fransa'nın varlığı bu iddianın zayıflamasına en büyük etkindir. Askeri başarıların diplomasi ile desteklenmesi, sorunlu alanlarda MC gidilerek çözüme ulaşılmaya çalışılması önemlidir. İzlenen aktif diplomasi her ne kadar Musul sorunun da sonuç vermese de çeşitli kazanımların ortaya çıkması ile son bulurken, Hatay sorununun Türkiye'nin lehinde çözülmesi bölgede izlediği politikanın sonuç verdiğini ortaya koymuştur. Montreux Boğazlar Sözleşmesi, İran ve Irak'la güvenlik sınır sorunlarının diplomasi ile çözülmesi ve ardından ortaya çıkan Sadabad Paktı Türkiye'nin bu dönem içerisinde bölge için merkez ülke olmaya aday olduğunu ortaya konmuştur. Türkiye bu dönem bölgede teori dışında kalan ülkelerin bağımsızlığını tanımış olması, Filistin sorununda azınlık planını desteklemesi ama aynı zamanda ilerleyen süreçte İsrail'i tanınması bölge ülkeleri ile bir şekilde olumlu siyasi temasların kurulması açısından önemlidir.

2.4.Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1950-1960)

1950 yılı Türk siyasal hayatı için önemli bir dönüm noktasının tarihidir. Mayıs 1950 yılında yapılan seçim ile iktidar partisi olan CHP iktidarını kaybetmiş ve ezici bir galibiyet elde eden Demokrat Parti (DP) ülkenin iktidar koltuğuna sahip olmuştur. 1950 yılı seçimlerinde partilerin aldıkları oy oranları⁹⁷ bakıldığında ise DP %52,68, CHP %39,45, Bağımsızlar %4,76 ve Millet Partisi (MİLLET) %3,11 oy almıştır. Bu sonuçlar ile DP 408,CHP ise 69 milletvekilliği kazanmıştır.

⁹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri 1950 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları*, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950, (22.10.2015)

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada çift kutuplu bir sistem kurulmuş ve Türkiye Batı-Atlantik yönlü bir tercih yaparak bu dünyanın tercihlerine uyumlu bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. 1950-1960 dönemi tam da bu politikaların net bir şekilde uygulanmaya başladığı ve bu nedenle Orta Doğu'da ki ülke ve toplumlarla ilişkilerin bozulmasına neden olduğu dönemdir. Türkiye “komünizm” tehdidi veya tehlikesi ile Orta Doğu'da uygulanan siyasetin en önemli ayaklarında biri olmuş ve komünizme karşı olarak oluşturulan bölge politikasını kendi dış politikası olarak kabul etmiştir. “*Bu yıllarda Türkiye, ABD ve müttefiklerinin kendi ülkelerinde demokrasinin mevcudiyetini ve serbest girişimi korumak için kurdukları siyasal ve askeri yapıların –bir çevre ülkesi olsa bile- sağlam bir parçası haline gelmişti. Bu, Kemalizmin dış ilişkilerdeki ihtiyatlı tarafsızlık siyasetinden önemli bir kopuştu.*”⁹⁸ Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının en önemli adımı ise 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization (NATO)'ya üye olunmasıdır. NATO'ya katılım özellikle Sovyetlerden gelebilecek tehditlere karşı Türkiye'nin kendini güvende hissetmesini sağlayacak hem de Batı'dan çeşitli askeri ve ekonomik konularda yardım almasını sağlayacaktır.

Bölgede en önemli sorun olarak ortaya çıkmış olan Filistin sorununun da İsrail'i tanımış ve Müslüman bir devlet olarak bölgenin dengeleri açısından cesaretli bir adım atmıştır. İsrail'in tanınmasının ardından 9 Mart 1950 İsrail ile diplomatik ilişkiler kuruldu. “*Türkiye-İsrail ilişkileri DP döneminde de artarak devam etti. Bu durumun ortaya çıkmasında öncelikli olarak ABD'nin Ortadoğu'ya hızlı bir giriş yaparak İsrail'le kurduğu yakın ilişkinin Türkiye üzerinde oluşturduğu etki ifade edilmelidir. İkinci olarak her iki ülkenin de Batı gelişme modelini benimsemiş olması ve Batı kampında yer alıyor oluşu ilişkilerin hızlı gelişmesinde etkili olmuştu.*”⁹⁹ İsrail bölgede bir devlet olarak var olmasının ardından Arap komşuları ile savaşmış ve bölgede yalnız bir devlet kalma ihtimali ile yüz yüze kalmıştır. Bölgede Arap olmayan bir devlet olarak Türkiye ile kurulacak ilişkiler bu nedenle İsrail için önemliydi. Bir başka etken olarak ise Türkiye'de Yahudi vatandaşların bulunması ve azınlık hakları

⁹⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.) Yasemin Soner, 23.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.341.

⁹⁹ Stratejik Düşünce Enstitüsü, *Türkiye-İsrail İlişkileri*, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf>, (09.08.2015), s.7.

çerçevesinde haklarının korunmasıydı. Osmanlı Devleti'nden bu yana Türk ve Yahudi toplumu bir arada yaşamışlardır. Türkiye ile ilişkilerin kurulması da bu nedenle de önemliydi. 4 Temmuz 1950 tarihinde ise iki devlet arasında Modüs vivendi ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları¹⁰⁰ imzalanmıştır. Anlaşma seyrisefain ile ithalat ve ihracat konularını içermekteydi. Yapılan anlaşmaya göre anlaşma altı ay önceden haber verilerek feshedilebilirdi.

Bölgede yaşanan gelişmelerin kontrol altına alınması ve dönemin Batı Dünyası'na göre tehlikesi olan komünizmin engellenmesi için Orta Doğu bölgesinde 1951 yılında Orta Doğu Komutanlığı kurulması fikri öne atılmıştır. Ancak proje daha başlamadan bitmiştir. Burada girişimin olumsuz sonuçlanmasında Mısır'ın pozisyonu belirleyici bir etki yapmıştır. İngiltere'nin önderliğinde ortaya çıkan Orta Doğu Komutanlığı adımıyla İngiltere-Mısır ilişkileri etken olmuştur. İngiltere Mısır'ın bu oluşumda yer alması karşılığında Mısır'da bulunan askerilerini ülkeden çekeceğini belirtmiştir. Yine Mısır'ın bu yapıda olması için komutanlıkta İsrail'in olmayacağı ve bu organizasyonun merkezinin Mısır'ın başkenti Kahire'de olacağını belirtmiştir. Türkiye'nin bu oluşum ile ilgili pozisyonuna bakıldığında ise herhangi bir şekilde itirazda bulunmamış ABD, İngiltere ve Fransa'nın içinde olduğu bir oluşumun içinde olacağını belirtmiştir. Türkiye ve Mısır'ın bu tür bir yapı içinde yer alması dönemin uluslararası siyaseti açısından da önemlidir. Orta Doğu Komutanlığı ile *“temelde Sovyetler Birliği'ni Doğu Akdeniz'den uzak tutmayı hedefleyen bir Soğuk Savaş hamlesi olmasına karşın, zaten başarısızlığa mahkûmdur. Siyasi tarafsızlık düşüncesi, eski imparatorluk devletlerinin Sovyet komünizminden daha büyük bir tehlike olarak görüldüğü Ortadoğu için çok yeni bir düşünceydi.”*¹⁰¹ Türkiye ve Mısır'ın bölgenin hem nüfus hem de stratejik olarak sahip olduğu değerler iki ülkenin de önemini arttırıyordu. Mısır'ın bir şekilde Batı dünyası ile birlikte olması bölgenin ve ülkenin kontrol edilmesini kolaylaştıracaktır. Ancak tüm bu etkenlere ve hedeflere rağmen Mısır'ın Orta Doğu Komutanlığı içerisinde olmayı reddetmiştir.

¹⁰⁰ Anlaşma ile ilgili detaylı bilgi için sayfaya bakınız. Tbbm.gov.tr, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Hükümeti arasında imzalanan Modüs vivendi ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının onanması hakkında Kanun https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305707.pdf , (09.08.2015)

¹⁰¹ Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal) 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2012, s.344.

Bu dönemde olan bir başka gelişme ise 1951-1953 yılları arasında Türk-İran ilişkilerinde yaşanan ve petrol kaynaklı ortaya çıkan gerilimdir. İki ülke arasında İkinci Dünya Savaşı öncesinde ilişkiler olumlu bir seyir göstermiş sınır sorunu gibi önemli bir konu sonuca bağlanmıştır. 1951 yılında problem ise dönemin İran Başbakan'ı Muhammed Musaddık'ın İran petrolünü millileştirme amacını ortaya koyması ile ortaya çıktı. İran petrolünün millileştirilmesi sadece İran ile ilgili bir mesele değil ABD/İngiltere-Sovyetler rekabetinin de bir yansımasıydı. İran'ın petrol gelirlerinin azlığı rahatsız edici bir boyuttaydı. *“1944 ve 1950 yılları arasında Anglo-İran Petrol Şirketi/Anglo-İranian Oil Company (AIOC) 'nin kari on misli artarken, İran devletinin geliri yalnızca dört misli artmıştı. 1948 yılında İran'ın payını arttırmak için şirketle başlatılan görüşmeler, İran'ın ülkenin başlıca doğal kaynağı üzerindeki denetimini yeniden elde geçirmesinde ısrarlı olan Musaddık ve onun Meclisteki destekçileri tarafından bozuldu.”*¹⁰² Yaşanan gelişmeler sonucunda İran Şahı baskılara dayanmayarak Musaddık'ı başbakan olarak atadı ve bunun bir sonucu olarak ise İran petroleri özelleştirildi. Özelleştirme adımının ardından İran'a ambargo uygulanmaya başlanmış Türkiye ise bu ambargoyu desteklemiştir. Bu nedenle Musaddık döneminde Türkiye-İran ilişkileri bozulmuştur. Türkiye'nin, ABD ve İngiltere'nin istekleri doğrultusunda bir politika izlediği iddiasıyla suçlanmıştır. Ancak Musaddık'ın petrolü millileştirmesi ve Sovyet yanlısı Kitleler Partisi/ Hezb-e Tudeh-ye Irān (TUDEH) partisine bir şekilde göz yumması İngiltere ve ABD ülkeye müdahale etmesine ve *“Ajax Operasyonu”* olarak bilinen Merkezi İstihbarat Teşkilatı/ Central Intelligence Agency (CIA) destekli örtülü bir operasyonla iktidardan uzaklaşması ile son bulmuştur. Operasyon sonrası İran Şah'ı yeniden devletin başına geçirilmiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinin yoğun olduğu ve bir şekilde insiyatif almaya çabaladığı bu dönemde Bağdat Paktı hem Türkiye-Orta Doğu hem de Türkiye-ABD ilişkileri için ilişkileri için yeni sonuçların oluşmasına neden olmuştur. Paktın ortaya çıkmasında ABD komünizm tehlikesine karşı oluşturmak istediği *“kuzey kuşağı”* düşüncesi etkilidir. Kuzey Kuşağı olarak kast edilen bölgede Türkiye, Suriye, Irak, İran ve Pakistan yer almaktaydı. Bu girişimin bir başka özelliği ise başarısız olan Orta Doğu Komutanlığı girişiminden farklı olarak Türkiye'nin merkez olarak kabul

¹⁰² Peter Mansfield, *a.g.e.*, s.355.

edilmesidir. Türkiye'nin merkez olabilme ihtimali ve Orta Doğu'da öne çıkabilecek bir ülke olması Türk dış politikasında uzun süreli olumsuz etkiler yaratacaktır. Sadece Türkiye açısından değil ABD bölge politikası açısından da beklenmedik sonuçlara neden olacak, “*Bağdat Paktı ile SSCB’yi çevrelemeye çalışırken aynı zamanda bölge devletlerinin tepkisini çekerek SSCB’nin bu devletlerle ilişki kurmasını, Orta Doğu’ya girmesini sağladı.*”¹⁰³ Aynı dönemde Arap Dünyasında özellikle Mısır’da yaşanan gelişmelerde pakta etki yapacaktır.

Paktın oluşturulması için ülkeler birbirleriyle antlaşmalar yaparak temelleri atmaya başladılar. 28 Aralık 1953’te ABD-Pakistan arasında bir antlaşma yapılmış, 2 Nisan 1954’de ise Türkiye-Pakistan arasında antlaşma imzalanmıştır. Daha sonra 24 Şubat 1955 Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. 4 Nisan 1955’te ise İngiltere Bağdat Paktı’na katılmıştır. İran ise 3 Kasım 1955 tarihinde pakta katılımını gerçekleştirmiştir. Pakta genel olarak bakıldığında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere tarafından olduğu görülmektedir. İlk olarak Türkiye ve Pakistan arasında ki antlaşmaya hem Sovyetler hem de Mısır’dan eleştiri gelmiştir. İki devletin ortak eleştiri noktası bu antlaşmanın dostluktan öte bir tehdite karşı yapılmış bir işbirliği olarak görüldüğünü belirtmiştir. Türkiye ile Mısır’ın arasında ki ilişkilerin bu dönemde gittikçe gerilmesi pakta Arap Dünyası’nın bakışını olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu dönemde Arap Dünyası’na çıkış ise Irak’tan bulunmuştur. Irak’ta ki İngiliz etkisinin olduğu dikkate alınırsa Irak’ın pakta katılması neredeyse sorunsuz olmuştur. Irak ile yapılacak antlaşma ile tüm Arap Dünyasına ve Orta Doğu’ya net bir mesaj verilebilirdi. Bununla ilgili olarak Menderes’in 1955 yılında ki Irak ziyaretinde, antlaşma ile bölge içi ve bölge dışından gelecek saldırılarda işbirliği olacağı vurgulanmıştır. Filistin sorununda Araplara destek verileceği ve son olarak ise bu antlaşmaya barışçıl olarak katkı sunmak isteyen devletlere açık olunduğu vurgulanacaktır. Bölge içi saldırılardan kast edilen olası bir İsrail saldırısı iken, bölge dışından ise Sovyetlerden gelebileceği varsayılan saldırılar kast edilmiştir. Bu nedenle İsrail ile ilgili doğrudan bir madde olmasa bile Türkiye-İsrail ilişkilerinde rahatsızlığa neden olmuştur. Yine Filistin sorununda Araplara destek verileceğinin belirtilmesi rahatsızlık yaratacaktır. “*Bu girişim, dolaylı olarak İsrail’in bu örgüte*

¹⁰³ Erel Tellal, “Soğuk Savaş’ta Tırmanma (1950-1962)”, *Siyasi Tarih-II*, İlber Ortaylı (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.s.94.

*alınmayacağıının açıklanmasına rağmen, başta Mısır olmak üzere diğer Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Çünkü bu sıralarda Mısır, kendi liderliğinde bir Arap Birliği kurmak istiyordu ve girilen bu hareketi Arap birliğine indirilmiş bir darbe olarak görüyordu.”*¹⁰⁴ Son olarak ise barışçıl katkı şartıyla antlaşmaya devletlerin katılımının açık bırakılması İngiltere, ABD veya Fransa gibi komünizm karşıtı devletlerin bu oluşuma dâhil olmasına yardımcı olacaktır.

Arap Dünyası’ndan tepki gelmesine rağmen Türkiye’den Suriye ve Lübnan’a ziyaretler düzenlenmiş ve pakta katılımları için teklifler yapılmıştır. Mısır’ın Suriye üzerinde ki etkisi göz önüne alındığında teklifin olumsuz olarak yanıtlandırılması normal olarak görülebilir. Yine Lübnan’da Türkiye’nin pakt ile ilgili teklifine olumsuz yanıt vermiştir. Türkiye Arap Dünyası’nın varolacağıının planlandığı pakta iki Arap ülkesini dâhil edememiş ve Kahire’yi de kendisine karşı bir konumda bulmuştur. Bağdat Paketi’nin çekirdeğini oluşturan 1955 Türkiye-İrak Antlaşması’nın maddelerine kısaca bakıldığında, üyelik için kapının Arap Devletlerine açık olduğu vurgulanmış bu ise “Arap Birliği” üyeleri ülkeler denilerek İsrail’in üyeliğine dolaylı olarak engel koyulmuştur. Antlaşmanın devletlerin yapmış oldukları başka bir antlaşma veya uluslararası örgütte ki varlıklarına ve çalışmalarına engel olamayacağı vurgulanmıştır. Böylelikle Arap Birliği, Balkan Paketi gibi organizasyonlara atıf yapılmıştır. Pakta her devletin katılabilecek olması Pakistan, İran, İngiltere ve ABD’nin de önünün açılmasını sağlamıştır. Irak tarafının isteği üzerine yazılan bir mektup ile Filistin Sorunu ile ilgili olarak Türkiye ve Irak’ın işbirliği yapacağıda vurgulanmıştır. Burada Arap Devletleri’nin bir şekilde tepkilerinin azaltılması amaçlanmıştır. Mektup ise Türkiye tarafından meclisin onayına sunulmadı ve bağlayıcı bir hüküme sahip olmadı. Irak ve Türkiye’nin yapmış olduğu antlaşmaya ise Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan’dan yanıt gecikmemiştir. “6 Mart’ta, Kahire, Şam ve Riyad’da bir ortak bildiri yayınlanmış; Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan’ın “Arap dünyasının askeri, siyasi ve ekonomik yapısını kuvvetlendirecek...” bir antlaşma yapılmasına ve bu üç devletin Türk-İrak Paktına katılmamalarına karar verdikleri bildirilmiştir.”¹⁰⁵ Bu gelişmenin ardından ise Yemen bu ülkelerinde yanında olmayı tercih etmiş Ürdün ve

¹⁰⁴ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994, s.734.

¹⁰⁵ Mehmet Gönübol-Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s.90.

Lübnan ise herhangi bir tarafta olmayı tercih etmemiştir. Pakta bir başka Arap ülkesi olan Ürdün'ün kazandırılması hedeflenmiştir. Ürdün'ün pakta katılmasında ise ülke içerisinde ki yaşanan gelişmeler etki etmiştir. Ürdün Kralı ve hükümetin pakta katılımına dair olumlu bakış açısına rağmen halkın buna tepki vermesi ve ülke içerisinde bu nedenle yapılan hükümet değişiklikleri Ürdün'ün paktın dışında kalmasına neden olmuştur.

Bağdat Paktı oluşumu Mısır-Suriye-Suudi Arabistan karşıtlığını yaratmış hatta Mısır ve Suriye'nin 1955 yılında askeri bir pakta imzalamasına neden olmuştur. Bu pakt ile iki ülke orduları arasında bir ortaklık oluşacak ve ortak bir kumandanlık yapısı meydana getirilecektir. Atlanılmaması gereken önemli bir nokta Türkiye-Suriye ilişkileridir. Türkiye, Suriye'nin pakta girmesini amaçlamış ancak bu gerçekleşmeyince Türkiye sert açıklamalarda bulunmuştur. Bu ise hem iki ülke ilişkilerinin gerilmesine hem de Türkiye-Suriye ilişkilerinin ilerleyen dönemlerde de bu geçmiş nedeniyle sorunlar yaşamasına neden olacaktır.

Bağdat Paktı oluştuğu süreç kadar da hassas sonuçlar doğurmuştur. Sonuçları bölgesel ve Türkiye açısından ikiye ayırmak anlamlandırma açısından daha sağlıklı olacaktır. Bölgesel olarak bakıldığında Bağdat Paktı bölgede ki her devlet için farklı bir anlam ifade etmiş ve İslam ülkeleri arasında bölünmelere neden olmuştur. Irak pakta dâhil olurken, Suriye-Mısır-Suudi Arabistan baktın karşısında yer almış ve Ürdün-Lübnan ikilisi ise her iki tarafada mesafeli kalmıştır. İsrail'in bölgede ki durumu göz önüne alındığında İslam Dünyası içinde bir bölünme fayda değil zarar getirmiştir. İsrail açısından Bağdat Paktı'nı kendisine karşı oluşturulan bir yapı olarak görmesi nedeniyle Türkiye ile ilişkilerde şüpheler oluşmuştur. Irak ise pakta dâhil tek Arap ülkesi olarak, Arap Dünyasından soyutlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bir başka sonuç ise bölge ülkelerinin Batı Dünyası'na çekilmesi amaçlanırken izlenen politikalar nedeniyle Sovyetlere karşı bölgede olumlu bir bakış açısı oluşmuştur. Askeri olarak ise oluşturulmak istenen caydırıcı yapı bir türlü oluşturulamamıştır.

Pakttan belki de en büyük zararı Türkiye görmüştür. Türkiye'nin paktta lider rolü oynamaya çalışması ve komşusu Suriye ile bölgenin en önemli ülkelerinde Mısır'ı karşısına alması Türk dış politikasının yara almasına neden olmuştur. Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu Bağdat Paktı'nın Türkiye açısından sonuçları şu şekilde sıralamışlardır, ilk olarak, “*Ortadoğu devletlerinin, özellikle Arapların Batı'yla*

ilişkilerini geliştirmelerini sağlayamadı. İkinci olarak ise Ortadoğu’da önderliği üstlenemediği gibi, Osmanlı geçmişini hatırlatarak yeniden emperyalist politikalar izlemekle suçlandı. Başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap devletleriyle ilişkileri gerginleşti. Üçüncüsü, Bağlantısızlar tarafından dışlandı. Dördüncüsü, Bağdat Paktının kendisine yönelik algılayan İsrail’le ilişkileri bozuldu. Son olarak ise Batı’dan beklediği desteği alamadı. Özellikle 1955’ten sonra ABD ekonomik yardımlarında görülen düşüş bunun en açık göstergesidir.”¹⁰⁶ Türkiye bu pakt ile bölgesel olarak ön yargıların oluşmasına neden olmuş ve bu nedenle Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtmada uzun süre zaman kaybetmiştir.

Bağdat Paktı’nın etkisi tam olarak geçmemişken bölgede 1956 Süveyş Bunalımı yaşanmıştır. Türkiye bölge ülkeleri ile mevcut olan ilişkilerini bu bunalım etkisi ile olumlu bir noktaya taşımayı ve Bağdat Paktı’nı güçlendirmeyi amaçlarken, umduğunun aksine bir son ile karşılaşmıştır. Süveyş Bunalımı’nın oluşmasında dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır ve onun politikalarının bunalımın ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. 1952 yılında Mısır Ordusu’nun içinde oluşan bir yapı olarak ortaya çıkan Hür Subaylar grubu yönetimi askeri darbe ile ele geçirmiş, devlet yönetimi ise darbe içerisinde olan Albay Cemal Abdül Nasır tarafından ele alınmıştır. Nasır dönemi “*dış politikadaki radikalleşme baş döndürücü bir hal almadan yavaş ilerler ve bir dizi etkenle açıklanabilir: ‘sol’ fikirleri benimseyen Suriye ile yakınlaşma, Mısır’ın Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi’ne verdiği destek, bu yüzden Guy Mollet¹⁰⁷ hükümeti tarafından ‘yeni Hitler’ diye nitelendirilmesi, Fransa’nın Ortadoğu’daki İsrail odaklı politikası ve son olarak da Washington’un Asvan barajının inşası için gereken krediyi vermeyi reddetmesi*”¹⁰⁸ Mısır’ın dış politikasında etki yaratmıştır. Batı tarafından istenilen politikaların oluşmaması Nasır’ın hem Batı karşıtı hem de Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesini tercih etmesine neden oldu.

26 Temmuz 1956’da Nasır Süveyş Kanalı’nı millileştirdiğini ilan etti. Kanaldan geçişler 1888 İstanbul Sözleşmesi ile belirlenmiş olması nedeniyle

¹⁰⁶ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.626.

¹⁰⁷ Dönemin Fransa Başbakanı

¹⁰⁸ Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.91.

Londra’da yapılacak konferansa İngiltere, Fransa, ABD ve Türkiye katıldı. Türkiye’nin katılmasının en büyük sebebi sözleşmeye taraf olması, İngiltere’nin Bağdat Paktı’nda olması ve en önemli neden olarak ise 1954 İngiltere-Mısır antlaşmasında İngiltere’nin kanaldan faydalanabilme nedenleri arasında Türkiye’nin bir saldırıya uğramasının yer almasıdır. Ancak konferans bir sonuca ulaşmadı. Daha sonrada yapılan girişimlerden netice alınamaması üzerine İngiltere-Fransa ve İsrail gizli bir plan yaparak sonucu çözmeyi hedeflediler. Buna göre İsrail Mısır’a saldıracak, İngiltere ve Fransa ise çatışmaların sona ermesi için Süveyş Kanalı’na müdahale edecektir. İsrail Mısır’a saldırmış ve Sina Yarımadası’nı işgal etmeye başladı. Mısır’ın karşı koymasına rağmen İsrail hızlı bir şekilde ilerledi. 29 Ekim günü başlayan savaşta, 30 Ekim tarihinde İngiltere ve Fransa anlaşıldığı üzere Mısır ve İsrail’e nota verdiler. Notanın içeriğine bakıldığında, birinci olarak, *“her iki taraf kara, deniz ve hava harekâtını durduracaktır. İkincisi, İsrail kuvvetleri Süveyş Kanalının doğu kıyısının 10 mil(16 km) gerisine ve Mısır kuvvetleri de Kanalin batı kıyısının 10 mil(16 km) gerisine çekilecektir. Son olarak ise, Mısır hükümeti, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Kanalin üç noktasına, Port Said, İsmailiye ve Süveyş’e “geçici olarak” yerleşmesine ve Kanalda geçişin güvenliğini sağlamalarına müsaade edecektir. Yani, Mısırdan Süveyş Kanalını İngiltere ve Fransaya teslim etmesi isteniyordu.”*¹⁰⁹ Beklenen üzerine Mısır bu beklentileri kabul etmedi ve İngiltere-Fransa hava saldırısı düzenledi ve kanal bölgesine asker çıkardılar. Türkiye ise yaşanan bu gelişmeler esnasında İngiltere ve Fransa işbirliğinin hukuki olmadığını vurgularken, belki de bir fırsatı elinden geçirerek Mısır yönetiminde yaşanan savaş nedeniyle suçlamıştır. Mısır’ın karşısına alınmasına İsrail’de eklenmiştir. Türkiye, İsrail’in Mısır’a saldırması ve Filistin sorununu öne sürerek büyükelçisini geri çekmiş ve İsrail ile ilişkiler de bozulmuştur. Her ne kadar amaç Arap Dünyası’nın ve Mısır’ın gözünde ki Türkiye resmini değiştirmek olsada amaçlanan hedefe ulaşılammış, Türkiye hem Mısır hem de İsrail ile arasında sorun çıkmasına neden olmuştur. Süveyş Bunalımı’nın sonucunda ise Mısır Devleti kanal üzerinde hâkimiyetini sağlamış ve kanalı kesin olarak egemenliği altına almıştır. ABD veya Batı Dünyası bölgede güç kaybederken, Sovyetler bölgede güç kazanmış ve önemli bir yol almıştır.

¹⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e. , s.163.

Süveyş Bunalımı ABD'nin bölgede ki etkinliğini sorgulamasına neden olmuştur. Sovyetlerin bölgede yaşanan gelişmeleri değerlendirmesi ve kendine alan açması ABD bölgede yeni bir siyasi doktrin ortaya koymasına neden olmuştur. ABD 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini'nin açıklamıştır. Doktrine bakıldığında, ilk olarak, “*ABD Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı için hayati olarak kabul etmekteydi, ikincisi, uluslararası komünizm tarafından desteklenen herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya karşı yardım isteyen devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak amacıyla, Amerikan askeri kuvvetlerinin kullanılması da dâhil olmak üzere, gerekli yardım ve işbirliğinin sağlanması için, Kongre Amerikan Başkanı'na yetki vermektedir. Son olarak ise, doktrin ayrıca, Başkan'ın bu amaçla serbestçe kullanabileceği 200 milyon dolarlık ödenek de ayırmaktaydı.*”¹¹⁰ Doktrine normal olarak en fazla tepkiyi Sovyetler vermiştir. Bölge ülkelerinden ise Türkiye, İran, Irak, Lübnan ve Libya destek vermiştir. Mısır ve Suriye önde olmak üzere diğer Arap Devletleri'nin ise karşı çıktığı görülmüştür. İlginç bir sonuç olarak ise doktrinden İsrail'in rahatsız olmasıdır. İsrail kendisine karşı olan Arap Devletleri'nin bu doktrin ile güçleneceğini öngörmüş ve rahatsız olmuştur.

1950-1960 dönemi her yıl yeni sorun ve yeni bunalımların olduğu bir dönem olarak görülebilir. 1957 yılında Orta Doğu için başka bir bunalım olan Suriye Bunalımı yaşanmıştır. Suriye Bunalımı Soğuk Savaş ortamının tam olarak Orta Doğu'da vücut bulmuş halidir. Türkiye-Suriye ilişkileri Bağdat Paktı nedeniyle daha önce gerilmişti, Türkiye dışında ise Suriye'nin Batı yanlısı olmaktan öte Mısır ile hareket etmesi ve Sovyetlerle ilişkileri olması ABD'yi rahatsız etmekteydi. İlk olarak sorunun başlangıcı Ürdün'de yaşanan gelişmelerle ilgili ortaya çıkmıştır. Ürdün'de Kralı devirmeyi hedefleyen taraftarların Suriye'ye sığınmışlardır. Ürdün yönetimi ise kralı devirmeyi hedefleyen güçlerin kaynağı Mısır ve Sovyetler olduğu iddia edilmiştir. Suriye'de ise Ürdün'de ki ABD temsilciliklerinin Suriye'de bir darbe gerçekleşmesi için faaliyette bulunduklarına dair iddialar ciddi bir şekilde tartışılır olmuştur. Yine bu dönemde Suriye ile Sovyetler arasında ekonomik antlaşmanın yapılması ABD harekete

¹¹⁰ Oran Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 18.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.306-307.

geçirmiştir. Yine bölgede olanlardan rahatsızlık duyan Ürdün ve Irak Kralları Türkiye'yi ziyaret etmiş, ziyarete ABD temsilciside katılmıştır.

Görüşmelerin ardından ise ABD Suriye'ye komşu olan ülkeler, Irak, Ürdün, Lübnan ve Türkiye'ye askeri yardım yapacağını açıklamıştır. “*ABD'nin tavrı sertleştikçe Türkiye'nin Suriye'ye karşı aldığı tedbirler de sertleşti. Türkiye'nin Suriye sınırında sürdürdüğü askeri manevralar hız kazandı. Bu askeri hareketlilik Sovyetler Birliği, Mısır ve Suriye tarafından Türkiye'nin Suriye'yi işgali için ilk adımlar olarak yorumlandı. ABD de başlangıçta Türkiye'nin Suriye sınırında yürüttüğü askeri harekâta destek verdi.*”¹¹¹ Türkiye'nin bu adımına Sovyetler tepki gelmiş, Türkiye ise yaşanan gelişmeler nedeniyle, kendisini korumak maksadıyla önlemler aldığını belirtmiştir. Suriye ise Türkiye'nin sınır ile ilgili olarak ihlallerde bulunduğunu belirtmiş ve BM Genel Sekreterliğine Türkiye'yi şikâyet etmiştir. Yaşanan gelişmeler öngörülemez şekilde uluslararası alana taşınmış oldu. Suriye şikâyet öncesi Türkiye'ye vermiş olduğu 8 Ekim tarihli notanın içeriğinde ise, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde rahatsızlık verici eylemlerde bulunduğu, iki ülkenin sınırına yapılan askeri yığının rahatsız edici düzeyde olması ve Türk Hava Kuvvetlerinin sınır ihlali yaptığına dair şikâyetlerden oluşmaktadır. Tüm bunlar devam ederken Soğuk Savaş şartlarına uygun olarak Sovyetler Suriye'de Lazkiye, ABD Türkiye'de İzmir limanını donanmalarıyla ziyaret etmiş ve mesaj vermişlerdir.

Mısır ise bölgede önemli bir oyuncu olduğunu göstermek amacıyla “*Suriye'nin savunma gücünü desteklemek ve arttırmak amacıyla bu ülkeye iki tabur asker yolladığı açıklamıştır.*”¹¹² Bölgede yaşanan gerginliğin bir son bulması adına Suudi Arabistan Ürdün-Suriye ve Türkiye-Suriye arasında arabuluculuk yapmak istemiş, Türkiye'nin teklifi kabul etmesine rağmen Suriye bunu reddetmiştir. Suudi Arabistan ile Lübnan görüşmesinden sonra ortak bir açıklama yapılmış ancak bu açıklama bir açıdan Türkiye'ye mesaj vermek açısından farklılık taşımıştır. Açıklamada “*Suriye-Türkiye anlaşmazlığına doğrudan doğruya değinilmemekle beraber, Suriye'ye, ya da herhangi bir Arap Devletine yapılacak bir saldırı halinde,*

¹¹¹ Arda Baş, “1957 Suriye Krizi ve Türkiye”, History Studies, Cilt 4, Sayı 1, 2012, s.100, <http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2/History/Dergi/426.pdf>, (08.04.2015)

¹¹² Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, a.g.e., s.294

bu iki devletin öteki Arap Devletlerinin yanında yer alacakları açıklanmaktadır.”¹¹³ BM 22 Ekim’de görüşmeler başlamış alınan karar sonrası konunun iki taraf arasında görüşmelerle çözülmesine karar verilmiştir. “*Görüşmelerin iki ülke arasındaki bir düzeye indirgenmesi duruma Amerika ve Sovyetler Birliğinin müdahale etmesini engellemiştir. İki ülke arasındaki gerilimin tansiyonu düştükçe ve dış müdahaleler azaldıkça Suriye dış politikada daha rahat hareket etme imkânı buldu ve yüzünü tekrar Ortadoğu’ya döndü...*”¹¹⁴İki ülke arasında ki gerginlik 1 Şubat 1958 yılında Suriye ve Mısır’ın oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)’nin kurulması ile son bulmuştur. Türkiye Suriye’nin Mısır ile federasyon kurmasına Sovyetler ile yakın ilişkili olmasına tercih etmiş ve daha uygun görmüştür. Bölgede ortaya çıkan bu federasyonun dengelenmesi içinse Batı Dünyası’nın ve Türkiye’nin de destek verdiği Irak ve Ürdün’ün bir araya gelerek oluşturduğu Arap Birliği ise 14 Şubat 1958 tarihinde ilan edilecektir.

Soğuk Savaş döneminin Orta Doğu’da ki en önemli yapılarından biri olan Bağdat Paktı 1958 yılında yaşanan gelişme ile değişiklik geçirecektir. 14 Temmuz 1958 yılında bölgede beklenmeyen bir gelişme yaşanmış ve Irak’ta darbe gerçekleşmiştir. Darbe Ürdün Kralı Hüseyin’e kaşı yapılan darbe girişimini önlemek için gönderilen ve başına General Abdülkerim Kasım’ın bulunduğu Hür Subaylar grubu tarafından gerçekleştirmiştir. Darbe ile Irak Kralı Faysal yönetimden indirilmiş ve Irak’ta monarşi yönetimi son bulmuştur. Darbe sonrası Irak dış siyasetinde yenilikler yaşanmıştır. Yeni yönetim sadece Batı ile değil Sovyetler ile de kurmaya başlamıştır. 19 Temmuz 1958 tarihinde ise BAC ile savunma antlaşması yaparak, Irak’ın Arap Dünyası’nda ki ayrı pozisyonu geride bırakılmıştır. Bir çıkış yolu olarak 14 Şubat 1958’de kurulan Arap Birliği çerçevesinde Ürdün Kralı Hüseyin’in devletin yöneticisi olduğu iddia edilmiş, ancak fiili durum itibarıyla bu düşünce kolayca ortadan kalkmıştır. Yaşanan darbeden Türkiye büyük rahatsızlık duymuştur. Türkiye darbeyi iki açıdan ele almıştır, dış güçlerin etkisi ve Bağdat Paktı’nın mevcudiyetini sarsmak. Türkiye bu nedenle darbe ile yakından ilgilenmiştir. Ancak siyasi ve askeri

¹¹³ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, *a.g.e.*, s.295

¹¹⁴ Mahir Küçükvatan, “Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri Ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2011, s.107, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi_23_en_son/04_.pdf, (08.04.2015)

bir müdahale seçeneği Irak'ın uzaklaşmasına ve Sovyetlere yakınlaşmasına neden olabilirdi. Bu nedenle Türkiye Irak'ta ki yönetimi 31 Temmuz 1958'de tanımıştır. Darbenin Bağdat Paktı'na etkisine bakıldığında ise, paktın üyeleri ve ABD Londra'da toplanmışlardır. Toplantının sonucunda ABD pakta davet edilmiştir. Irak'ta yaşanan darbe nedeniyle pakt merkezinin Bağdat'dan Ankara'ya taşınmasına karar verilmiştir. Irak ise 1959 yılında pakttan çekilmeye karar vermiştir. Merkezin taşınması ve Irak'ın çekilmesi nedeniyle paktın adı Merkezî Antlaşma Teşkilatı/ Central Treaty Organization (CENTO) olarak değiştirilmiş ilk toplantısını ise 7-9 Ekim 1959'da Washington'da yapmıştır.

1958 yılı bölgede sadece Irak'ta yaşanan darbe ile değil Lübnan ve Ürdün'de yaşanan olaylar nedeniyle de hızlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Türkiye bu olaylar karşısında izlediği siyaset ile Batı'ya olumlu bir mesaj vermeye çalışırken, bölgeden de uzaklaşmaya başlamıştır. Irak'ta yaşanan darbe, Nasır'ın yaratmış olduğu Arap milliyetçiliği bölgede ki dengeleri etkilemiştir. Lübnan'da 1958 yılında Cumhurbaşkanı Camille Chamoun görev süresi bitmesine rağmen anayasa değişikliği yaparak uzatmak istemiştir. Chamoun Hıristiyan olması da bir başka noktadır. Chamoun bu adımı ülke içerisinde ki özellikle Nasır yanlısı gruplar tarafından karşı çıkılmasına neden oldu ve ülkede yaşanan gelişmeler üzerine Lübnan ABD'den yardım istemiş ve bunun sonucunda Lübnan'a asker çıkarılmıştır. Türkiye'nin bu yaşanan gelişmede ki pozisyonu ABD'ye İncirlik Üssü'nü açmış ve Lübnan'a bir şekilde yapılan müdahaleden memnun olduğunu açıklamıştır.

Aynı dönemde Ürdün'de yaşanan iç gelişmeler sonucu İngiltere'nin ülkeye askeri destek vermek amacıyla asker gönderdiği görülmüştür. Türkiye İngiltere'nin de Ürdün'de askeri olarak destek vermesinden memnuniyet duyduğunu belirterek Batı Dünyası'nın iki büyük gücü ABD ve İngiltere'ye destek sunmuştur. Ancak bölgede Arap milliyetçiliği ve Nasır'ın etkisinin varlığı düşünüldüğünde Türkiye bu gelişmelere destek vermesi nedeniyle Arap Dünyası ile arasında ki mesafenin açılmasına neden olmuştur.

1950-1960 döneminde Orta Doğu ve Türkiye ilişkilerinde köklü ve derin etkiler bırakan olaylar yaşanırken, Türkiye'de ise DP hükümetine eleştiriler artmaya devam etmiştir. Hem iç hem de dış politikada yaşanan gelişmeler, ülke içerisinde ki tartışmalar ülkenin siyasi olarak tartışmalı bir ortam oluşmasına neden olmuştur. Bu

dönemin Orta Doğu’da rutin bir uygulaması olarak görülen askeri darbeler 27 Mayıs 1960 yılında Türkiye’de yaşanmış ve Menderes Hükümeti ve Demokrat Parti’nin siyasi varlığına son verilmiştir.

2.4.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Bu dönem Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinin derin yara aldığı ve bölgede Türkiye’ye olumsuz bakış açısının karşılık bulduğu bir süreçtir. Türkiye’nin izlemiş olduğu dış politikanın kendi iç dinamiklerinden çok tercihte bulunduğu Batı-Atlantik kanadı dış politikası odaklı olması Türkiye’nin bölge ile sorun yaşamasına neden olmuştur. Bu sürece *kara hâkimiyeti teorisi* bakımından incelendiğinde Türkiye’nin öncelikle *kalpgah* sınırlarının herhangi bir şekilde bölgesel ve küresel bir güç tarafından değiştirilmesi için fiili bir gelişme olmadığı vurgulanmalıdır. Ancak küresel siyasette tercih edilen blok siyasetinin Orta Doğu ve Türkiye için öngördüğü gelecek *kalpgah* ile *iç* ve *dış hilal* ülkelerinin uzaklaşmasına ve Türkiye’nin bu ülkelerde etkinlik yaratarak merkez ülke olma ihtimalinin olmadığı görülmektedir. *İç hilal* ülkelerinden sadece Irak ile izlenen dış politika uyumlu olmuş diğer *iç hilal* ülkeleri olan İran ve Suriye ilişkiler gerginleşmiştir. Hatta izlenen siyaset Suriye’yi bir *dış hilal* ülkesi olan Mısır ve Suudi Arabistan ile işbirliklerine yöneltmiştir. Türkiye’nin Bağdat Paketi, Orta Doğu Komutanlığı gibi oluşumlarda yer *alması iç hilal* ülkeleri ile ilişkilerini olumsuz etkilemiş, Washington yönetimin desteğini alan ve bölgede Arap olmayan İsrail ile ilişkilerini etkilemiştir. Süveyş Kanalı ve diğer yaşanan gelişmelerde Mısır ile karşı karşıya kalınması bölgede bu ülkenin etkinliğini arttırırken, *dış hilal* ve Arap Dünyası için önemli bir ülke olması nedeniyle *iç hilalde* etki edecek şekilde Arap Dünyası ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Suud yönetiminde her ne kadar tarafız gibi görünse de Arap yönetimlerinin yanında olması Türkiye’nin Irak dışında tüm ülkeleri karşısında bulmasına neden olmuştur. Lübnan ve Ürdün’e müdahalelerde destek açıklaması bu dönemde Türkiye’nin merkez ülke söyleminin çöktüğü ve izlenen dış politikanın Türkiye’ye olumsuz geri dönüşlere neden olduğu görülecektir.

Kenar kuşak teorisi bağlamında ise *kenar kuşak* ülkeleri bu dönem Türkiye ile ilişkilerinde gerginlikler ve sorunlar yaşamıştır. İran ile petrol kaynaklı ilişkiler

gerilmiş ve tek parti döneminden gelen iyi ilişkiler sonlanmıştır. Türkiye'nin doğuya çıkış noktası olan İran ile ilişkilerin bozulması *kenar kuşakta* bir çıkış noktasının kapanmasına neden olmuştur. Irak ile ilişkilere bakıldığında ise ülke içerisinde yaşanan darbe sürecine kadar bu dönem içerisinde izlenen en uyumlu siyaset bu ülke ile olmuş ve Türkiye *kenar kuşak* ülkesi olarak sadece bu ülkede etkin olabilmeyi başarmış ve bu dönem belki de sadece Irak'ın merkez ülkesi olabilmıştır. Suriye ile yaşanan sorunlar güneyde bir *kenar kuşak* ülkesi ile de çıkış noktasının kapanmasına neden olmuştur. Aslında bu 3 komşu ülkelerle ilişkilerin bozulmasında blok siyasetinin Orta Doğu'da öngördüğü düzene göre Türkiye'nin dış politika belirlemesi etkili olmuştur. İsrail ile de ilişkilerin Bağdat Paktı ile başlayan ve Süveyş Kanalı ve Filistin sorunu kaynaklı büyükelçinin geri çağırılması Türkiye-İsrail ilişkilerini derinden sarsmıştır. Bu bağlamda Türkiye bu dönem içerisinde *kenar kuşak* ülkelerinin neredeyse tümü ile sorunlar yaşayarak *kalpgah* bölgesine sıkışmış, *kenar kuşak* ülkelerinde bir etki yaratamayarak merkez ülke olabilme ihtimalinde hızla uzaklaşmıştır.

İki teori açısından da bakıldığında Türkiye *komşularla sıfır sorun* politikası bağlamında bölge ile ilişkiler kuramamış, izlemiş olduğu siyaset ile bölgenin tümünü karşısına almayı başarmıştır. Merkez ülke söylemi bu dönemde özellikle Mısır'ın elinde olmuş ve Türkiye'nin bölgede bir önceki dönemde oluşan olumlu imajı büyük oranda zarar görmüştür. Türkiye bu dönemde blok siyasetini uygularken bir şekilde tüm ülkelerle ilişki kanallarını açık tutabilecek şekilde siyaset izlemesi halinde bölgede olumsuz bakış açısı oluşmayabilirdi. Ancak geniş açılı bir şekilde bakıldığında 1950-1960 dönemi Türkiye'nin merkez ülke olabileceği söyleminden uzaklaştığının bir örneği olarak tarihte yer almıştır. Türkiye'nin bu dönemde blok siyasetine uygun izlemiş olduğu dış politika ve bölgede ki siyaseti istediği şekilde yönlendirebileceği inancı da bu olumsuz sürecin nedenleri arasında yer almıştır.

2.5.İki Darbe Arası Dönem Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1960-1980)

Türkiye, 1960 yılında ilk kez bir askeri darbe yaşamış ve yönetim darbe sonrası sivillerden alınmıştır. Darbe sonrası yönetimi Milli Birlik Komitesi (MBK) ele

almış komitenin başkanlığını dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel yapmıştır. MBK seçimlerle yeni bir hükümet görev alana kadar varlığını devam ettirmiştir. Yapılan darbeye ABD etkisi olup olmadığı ile ilgili tartışmalar günümüzde varlığını sürdürmektedir. Bu şüphenin en etkili nedeni ise “ABD, 1958 yılında Menderes Hükümetinin kredi talebini geri çevirmiş ve Menderes de söz konusu krediyi temin amacıyla Uzakdoğu’ya bir gezi düzenlemiştir. Bu geziden istediği karşılığı bulamayan Menderes, bu kez de SSCB’ne bir gezi planlamış, bu gezi gerçekleşmeden 27 Mayıs 1960 müdahalesi gerçekleşmiştir.”¹¹⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yayınlamış olduğu bildiride, “müttefiklerimiz, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine samimiyetle riayettir. Büyük Atatürk’ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve tahhütlerimize sadıkız. NATO ve CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz, Yurtta Sulh, Cihanda Sulhtur.”¹¹⁶ Darbeyi yapanlar NATO ve CENTO bağlılıklarını bildirerek olası bir tepkiyi azaltmayı amaçlamıştır. ABD’de 30 Mayıs 1960 yılında Türkiye’de ki mevcut yönetimi tanıdığını açıklamış ve yeni şartlara uyum sağlamıştır.

Türkiye, 1960 sonrası dönemde bölge ülkeleri ile mevcut sorunları çözmeyi amaçlamış, daha yakın ilişkiler kurmaya çabalamıştır. 1950-1960 döneminde Orta Doğu ülkeleriyle bozulan ilişkiler bu dönemde tamir edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilk fırsat Cezayir’in bağımsızlığı ile ilgili konuda ortaya çıkmıştır. 20 Aralık 1961 yılında Türkiye BM yapılan oylamada Cezayir’in self-determinasyon hakkı tanınmasını desteklemiştir. Türkiye’nin atmış olduğu adım Orta Doğu’da izleyeceği yeni dış politikanın işaretini vermesi açısından stratejik bir önem taşımıştır. 1950’li yılların önemli bir birlikteliği olan Mısır-Suriye ise bu dönemde ayrışma yaşamıştır. “1961 Eylül’ünde Suriye’de bir grup subayın Şam’da gerçekleştirdiği darbe sonucunda yönetimi devralmaları, Orta Doğu’daki dengelerin bir kez daha değişmesine neden olmuştur. Zira, Nasır’ın BAC’daki dominat etkisinden rahatsız oldukları için darbeyi gerçekleştiren subaylar, ilk iş olarak Suriye’nin BAC’dan

¹¹⁵ Günel, a.g.e. , s.167.

¹¹⁶ “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Millete Tebliğleri”, *Hürriyet Gazetesi*, No:4340, 27 Mayıs 1960, s.1.

ayrıldığını ilan etmişlerdi.”¹¹⁷ Türkiye ise yaşanan bu gelişmede tercihini Suriye’de ki yönetimi tanımaktan tercih etmiştir. Türkiye’nin bu adımı iki ülke arasında ki ilişkilerin normal bir hal alabilmesi ve gerginliklerin son bulması amacı için önemlidir. Ancak Türkiye’nin bu adımı Kahire tarafından tepki ile karşılanmış ve Mısır 30 Eylül 1961’de Türkiye ile ilişkilerini kesme kararı almıştır.

Suriye’de yaşanan gelişmeye bir şekilde uyum sağlayan Türkiye 1962 yılında ise Irak’ta yaşanan başka bir gelişme ile bölge gerçeklerini bir kez daha hatırlamıştır. 1962 yılında Irak’ın kuzeyinde bulunan Kürtler Molla Mustafa Barzani liderliğinde Irak’a karşı ayaklanmışlardır. Türkiye’nin içerisinde de önemli miktarda Kürt kökenli Türk vatandaşlarının olması Türkiye’nin Irak’ta ki gelişmeleri takip etmesine neden olmuştur. *“1961’den itibaren Türkiye Kuzey Irak’taki ayaklanmanın ülke içinde de bir kıpırdanmaya neden olacağı endişesiyle sınırı sıkı bir şekilde korumaya çalışarak bu hareketin sınırlarının içine girmesine engel olmaya çalışacaktı. 1961 yılından sonra Irak Kürtleri kendi hareketlerinin diğer ülkelerde de yankı bulacağını tahmin ediyorlardı.*”¹¹⁸ Barzani Irak’ta bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı amaçladıklarını açıklamıştır. Ayaklanmanın bu kadar ciddi bir hedefinin olması Türkiye’nin sınırı korumaya yönelik önlemler almasına neden olmuştur. Irak tarafı ise isyanın bastırılması sürecinde Türkiye topraklarını da bombalamış bu ise iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesi sağlamıştır. Irak’ın gerçekleştirdiği bombalamada iki Türk askerinin şehit olması gerginliğin artmasına neden olmuştur. Türkiye ise hem isyanın devam etmesi hem de Irak’ın tutumu nedeniyle, *“ bölgeye avcı uçakları gönderecek ve bu devriyelerden birisi bir Irak uçağını 16 Ağustos’ta düşürecekti. Irak, Türkiye’yi kanun kaçaklarına yardım ettiği gerekçesiyle suçlayacak bunu reddeden Türkiye ise 23 Ağustos’ta Bağdat büyükelçisini geri çağıracaktı.*”¹¹⁹ Bu dönemde Türkiye-Irak ilişkileri Kürt İsyanı etrafında şekillenmiş ancak ilerleyen dönemde yakınlaşma ile sonuçlanacaktır.

¹¹⁷ Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Döneminde Orta Doğu”, *Orta Doğuda Siyaset*, Davut Dursun-Tayyar Arı (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.80.

¹¹⁸ Zafer Yıldırım, “1972-1975 Dönemi Irak’ın ‘Ulus Devlet’ Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2007, s.179, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/zafer_yildirim.pdf, (11.08.2015)

¹¹⁹ Zafer Yıldırım, *a.g.m.*, s.180.

Bu dönemde doğrudan Orta Doğu ile ilgili olmasa da Türk dış politikasını etkileyecek bir gelişme yaşanmıştır. 5 Haziran 1964 yılında dönemin ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson Kıbrıs Sorunu ile ilgili kaleme almış olduğu ‘‘Johnson Mektubu’’ ile Türkiye’nin dış politikasının değişikliğe gitmesine neden olacaktır. Mektubun sonuçlarına bakıldığında, Türkiye mektup sonrası çok yönlü bir dış politika uygulamaya karar vermiş, sorgusuz ABD politikalarının desteklenmesinin Türkiye’ye fayda ve zararını tartışmaya başlamıştır. Yine NATO ve ABD’ye askeri olarak bakış açısının sorgulanmasına neden olmuştur. Türkiye bu gelişme bağlamında artık ABD etkisinin yoğun hissedildiği bir dış politika tercihindan daha bağımsız ve inisiyatif sahibi bir dış politika izlemeye karar vermiştir.

Irak ve Suriye ile ilişkilerin etkisinin yoğun olduğu bu dönemde Türkiye bir diğer komşusu olan İran ile Pakistan’ın içinde olduğu 21 Temmuz 1964 tarihli Türkiye-İran-Pakistan ile beraber Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) örgütünü kurmuştur. Ancak bu işbirliğinin ilerleyen dönemlerde verimli bir birliktelik olmadığı ortaya çıkacaktır. ‘‘RCD çerçevesinde çeşitli sektörlerde işbirliğini, geliştirmeye yönelik olarak telekomünikasyon, ulaştırma, turizm, bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda ihtisas komiteleri kurulmuştur... bölge içi ticaret yeterince geliştirememiş, üç ülkenin toplam ticaretinin ancak yüzde ikisi dolaylarında gerçekleştirilmiştir.’’¹²⁰ Bu işbirliğinin başarısız olmasında Türkiye’nin İran’dan beklediği ekonomik desteği görememiş olması etkili olmuştur.

Bu dönemde Türkiye’nin uluslararası alanda ilgilendiği en önemli başlık veya başlıklardan bir tanesi Kıbrıs sorunudur. Türkiye 1960 sonrası uygulamaya koyduğu dış politika kapsamında bölge ülkeleri ile kendi inisiyatifinde bir dış politika uygulamayı amaçlamıştır. 1965 yılında Türkiye’de iktidara gelen Adalet Partisi (AP) Orta Doğu ülkeleri ve Arap toplumu ile ilişkilere önem verdiğini belirtmiştir. Türkiye 1965 yılına kadar komşu ülkeleri ile bir şekilde içişlerine karışmadan ilişkileri yürütmeye devam etmiştir. Ancak 1965 yılının son ayında yaşanan bir gelişme bölgede Türkiye’ye karşı bakış açısının değişmesinin zorluğunu bir kez daha ortaya

¹²⁰ Aydın Sarı, ‘‘Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri’’, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2005, s.125, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sduibfd/article/viewFile/5000122748/5000113053>, (12.08.2015)

çıkarmıştır. “16 Aralık 1965’te BM’nin XX. dönem toplantısında konu görüşülürken, Arap ülkeleri Türkiye’nin yanında yer almadılar ve Makarios’un başkanlığındaki Kıbrıs hükümetini desteklediler.”¹²¹ Türkiye bu gelişmenin ardından bölgeye yönelik daha aktif ve kapsamlı bir politika izlemeye karar verecek ve 1965 sonrası bir dizi görüşmeler yapmaya başlayacaktır.

1966 yılında Türkiye birçok bölge ülkesi ile ikili görüşmeler yaparak bölge siyasetinde kendine yeni bir hareket alanı açmaya çalışacaktır. Bu çalışmanın dikkate değer kısmı ise ilişkilerde komşu ülkeler dışında Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin olmasıdır. Türkiye-Irak ilişkileri bu dönemde başlayacak ve dolaylı olarak Kıbrıs sorununa da etkisi olacaktır. Şubat 1966 Irak tarafından yapılan ziyaret hem ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bir adım olacak hem de Irak tarafının Kıbrıs sorununda Türkiye’nin yanında olduğunu belirtmesi ile artı bir değer kazanacaktır. Son 10-15 yıllık süreçte bölgede ikili ilişkilerin sorunlu olduğu Mısır ile de 16 Mart 1966 yılında Ticaret Antlaşması yapılmıştır. Antlaşma’nın yapılma amacını dönemin Ticaret Bakanı Bursa Milletvekili Adnan Türkel TBMM yapmış olduğu konuşmada Mısır ile ilgili olarak yapılan antlaşmanın yapılış amacını şu cümlelerle aktarmıştır, “Afrika memleketlerinin sınırlı ödeme imkânları ve piyasalarının hâlihazırda diğer ihracatçı ülkeler tarafından tutulmuş olması dolayısıyla bu ülkelerle tercihan kliringe dayanan, ancak, bu esas üzerinde mutabık kalmamadığı takdirde serhest dövizli anlaşmalar akdedilmesi bahis konusu toplantılarda kararlaştırılmıştı.”¹²² Yapılan antlaşma 1 Nisan 1966 yürürlüğe girmiş ve ilişkiler için önemli bir gelişme olarak yerini almıştır.

Mısır ile atılan ticari antlaşma adımıyla sonra Türkiye 1966 Nisan’ın da Suudi Arabistan’a meclis heyeti seviyesinde ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin bu adımına karşılık 29 Ağustos 1966’da “Kral Faysal... Türkiye’ye kısa süreli bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret, Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye Kral düzeyinde yapılan ilk, uzun süre içinde tek, ziyaret olmuştur. Kral Faysal’ın ziyaretine cevap gelmeyince

¹²¹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011. s.788.

¹²² TBMM Meclis Görüşmesi, *Birleşim:133, Oturum:1, 12.07.1967*, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c020/b138/mm__020201380651.pdf, (13.08.2015)

çekingen tavırlar sürmüştür.”¹²³ Mısır ve Suudi Arabistan ile ilişkilerin bir şekilde gelişmesi için adımlar atılmış, Mayıs ayında ise Türkiye komşu Irak’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Irak’ta yaşanan Kürt İsyanı ve Türkiye’nin bu konuda ki adımları, İran’ı yaşanan gelişmeleri dikkatle takip etmesine neden olmuştur. İran’ın içerisinde de var olan Kürtler bu açıdan üç ülke içinde hayati bir konu durumdaydı. Türkiye, İran’ın bölgede ki Kürtlere destek verdiğinden şüphelenmekteydi. “*Şah ülkesinde genel bir Farslaştırma politikası uyguluyor ve Orta Doğu’daki Fars kökenlilerin de koruyucusu olduğunu ima ediyordu. Şah’a göre Kürtler de (değişik bir lehçe konuşan) Farslardı.*”¹²⁴ İran’ın yine bir başka adımı daha dikkat çekiciydi. “*1971’den itibaren İngiltere’nin Basra Körfezi’ni boşaltmasıyla, bölgede hâkim güç haline gelmeyi planlayan ve bunun için ABD’nin desteğini arkasına alan İran, ilk olarak en önemli rakibi Irak’ı zayıflatmak için askerî, ekonomik ve siyasi girişimlerini artırdı. Bunun için Kürt kartını devreye soktu.*”¹²⁵ İran’ın bu düşünce tarzı Türkiye’nin İran’ın Kürt politikasından şüphelenmesi için yeterliydi. Türkiye 1966-1967 yılında İran’a daha çok bu nedenlerle ziyarette bulundu. Şah ise 1973 yılında Türkiye’yi ziyaret ederek karşılığını vermiştir. Ancak bu konu hem bu dönem hem de ilerleyen zamanlarda iki ülkenin ilişkilerine etki eden unsurlardan olacaktır.

1967 yılı Orta Doğu bölgesinde suların ısındığı bir dönem ve yeni bir Arap-İsrail savaşının yaşanacağı bir yıldır. Mısır yönetimi bu dönemde savaşmak için eskisi kadar istekli değildir. “*Savaştan beş hafta önce, 7 Nisan günü İsrail uçakları Golan tepelerindeki Suriye mevzilerini bombaladığı ve o gün 6 Suriye uçağını düşürdüğü zaman, Mısır kılını bile kıpırdatmamıştır. Kaldı ki, bu sırada Mısır ordusunun mühim bir bölümü de Yemen’de bulunmaktaydı.*”¹²⁶ İsrail ise bu duruma dayanarak Mısır ile aralarında askeri bir gelişme yaşanmayacağını öngörüyordu. İşte Türkiye bu yaşanan gelişmeler ve savaş durumuna karşın 22-24 Mayıs 1967 bölge ülkelerinin

¹²³ Muhittin Ataman, “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Ankara 2009, s. 75.

¹²⁴ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.802.

¹²⁵ Serhat Erkmen, “1945-1989 Yılları Arasında ABD’nin Kuzey Irak Politikası”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s.77, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu5%20makale/serhat_erkmen.pdf, (12.08.2015)

¹²⁶ Armaoğlu, a.g.e. , s.240.

temsilcilerini bir araya getirmiş ve Türkiye'nin politikasını açıklamıştır. Buna göre ilk olarak, *“tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak. İkinci olarak, Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak ve son olarak ise Arapları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmamak.”*¹²⁷ Türkiye'nin bu belirtmiş olduğu ilkelerin ise samimiyeti Arap-İsrail Savaşı ile test edilme imkânı doğmuş, Türkiye ise izleyeceği politika ile olumlu veya olumsuz olarak bölge ülkelerine kendini gösterme şansını yakalamıştır.

5 Haziran 1967 günü Arap-İsrail Savaşı İsrail'in saldırısı ile başlamıştır. Türkiye Arap-İsrail Savaşı ile ilgili olarak Türkiye'de ki üslerin Araplara karşı olarak kullanılmayacağını belirtmiş, savaşın sonucunda ise Arapların yanında yer almıştır. Türkiye, Araplara desteğini somut olarak ise savaşta taraf olan Arap Devletlerine yiyecek, giyecek vb. yardımlar yaparak göstermiştir. Türkiye, Araplardan yana siyasetini devamında da göstermiş 22 Haziran'da BM savaş ile ilgili yapılan görüşmelerde Arapları desteklemiştir. Türkiye işgal edilen topraklardan çekilmenin gerçekleşmesi ve oldu-bitti ile toprakların gasp edilmesine karşı olduğunu bildiren açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin izlemiş olduğu politika bölgede özellikle Araplarla olan ilişkilerin geliştirilmesine yönelik izlemiş olduğu siyasetin en iyi örneğidir. Bunun dışında bağımsız bir politika izleyen Türkiye'nin ABD etkisi dışında İsrail'e destek vermediğinin de bir örneği olarak görülebilir. Türkiye'nin izlemiş olduğu bu siyaset özellikle sürekli sorunlu ilişkiler yaşadığı Mısır ve Suriye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin bu iki ülke ile arasında ki ilişkilerin bir şekilde yumuşaması Türkiye'nin bölgede ki siyaset alanının açılmasını sağlayacaktır. Bir başka kazanım ise Arapların Kıbrıs sorununda Türkiye'yi desteklemesine katkı sağlayacak olmasıdır. 1967 Savaşı'nın bir sonucu olarak Ürdün'de bulunan Filistinli gruplar Ürdün Devleti'ni rahatsız etmeye başlamıştı. *“El-Fetih'in Ürdün topraklarına girmesi, Ürdün'ün, bir yandan İsrail ile başını derde sokarken, öte yandan da Kral Hüseyin'in tahtını tehlikeye sokacak”*¹²⁸ ülkede bir iç savaş yaşanmasına neden olacaktır. Türkiye bu konu ile ilgili olarak ise yaşanan gelişmeyi Ürdün'ün iç sorunu olarak görmüş ve ABD İncirlik üssünü kullanma talebini reddetmiştir. Türkiye hem

¹²⁷ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, s.789.

¹²⁸ Armaoğlu, a.g.e. , s.281.

yaşanan gelişme hakkında müdahaleci bir tavır koymayarak izlemiş olduğu bölge siyasetini korumuş hem de ABD talebini geri çevirerek bölgeye kendi üzerinde bir müdahale yapılmasını engellemiştir.

Türkiye izlemiş olduğu bu politikanın karşılığı somut olarak ise Arap ve Müslüman ülkelerin toplanacağı bir zirveye çağırılarak görmüştür. Türkiye, Rabat'ta yapılacak toplantıya hem iç hem de dış politika nedeniyle kararsız kalmıştır. Türkiye'nin laik devlet olması, toplantıya katılımın bölge siyasetinde Türkiye'nin yürütmüş olduğu politikaya ters düşebilme ihtimali gibi konular tartışılmış ancak Türkiye toplantıda dışişleri bakanı ile katılarak, örgüte ise gözlemci üye olmayı kabul etmeyi tercih etmiştir. Rabat'da yapılan toplantı sonucunda ortaya konulan İsrail ile ilişkilerin kesilmesi düşüncesini Türkiye reddetmesi tepki almasına neden oldu. Ancak sonuç olarak Türkiye 1970 yılında Dışişleri Bakanları'nın katılımı ile gerçekleşen İslam Konferansına Türkiye Dışişleri Genel Sekteri ile katılmıştır. Türkiye'nin bu mesafeli yaklaşımına rağmen Arap ülkelerinde olduğu Bağlantısızlar Hareketi Kıbrıs Sorunu ile bağlı olarak Kıbrıs Türk Halkı'nın haklarının korunması gerektiğini açıklamışlar ve Makarios'un Kıbrıs ile ilgili adımlarını kabul etmemişleridir. Türkiye'nin değişen Orta Doğu politikası hem bölge ülkeleri hem de Kıbrıs sorununa katkılarda bulunmuştur. İlerleyen süreçte ise İKÖ'nün 1975 Cidde toplantısına katılım Dışişleri Bakanlığı seviyesinde gerçekleşmiş, Mart 1976 İKÖ toplantısı ise İstanbul'da gerçekleşmiştir. *“İKÖ, kurucu üyesi olan Türkiye'nin Orta Doğu'yu 1970'li yıllardan itibaren tekrar fark etmesinde önemli bir rol oynadı. Kıbrıs ve Filistin Sorunları dahilinde karşılıklı diplomatik destek ihtiyacının getirdiği pragmatik konjonktür, Türk-Arap ilişkilerinin 70'li yıllarda iyileşme sürecine girmesine, 80'li yıllarda ise yoğun ekonomik bağlantılarla ortak çıkar alanları oluşturmaya hizmet etmiştir.”*¹²⁹

1970 yıllarda Türkiye-Mısır ilişkilerinde de hareketlenme mevcuttur. 1973 yılında Türkiye Mısır'ı ziyaret etmiştir. İkili ilişkileri ise yine bir Arap-İsrail Savaşı etkileyecektir. 6 Ekim 1973 tarihinde 1973 Ekim Savaşı başlamıştır. Savaş literatürde Ramazan Savaşı, Yom Kippur isimleri ile bilinmektedir. Araplar, İsrail'e sürpriz bir saldırı yaparak savaşta avantajlı bir konum elde etmeyi amaçlamışlardır. Hedeflendiği üzere Araplar İsrail'in hiç beklemediği bir an savaş başlatarak İsrail Devleti'ni

¹²⁹ Yasin Athloğlu, “ İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Türkiye”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/129/islam_konferansi_orgutu_iko_ve_turkiye, (13.08.2015)

hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Ancak İsrail hazırlıklarını tamamlayıp kısa zamanda avantajlı bir konuma geçmeyi başarmıştır. “1973 Arap-İsrail savaşının ve sonucunun Filistin davasına uluslararası düzeyde yararları dokundu. İsrail’in artık yenilmez olmadığı düşüncesi, Arap ordularının gelişmiş performansı ve Arap petrol devletlerinin zenginliklerinde ve etkilerindeki büyük artış, Filistin’in kendi kaderini tayin hakkı mücadelesinde yeni bir farkındalığa yansıdı.”¹³⁰ Savaşın uluslararası ilişkiler açısından da birçok sonucu vardır. Sovyetlerin tarafında olan dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat Sovyet desteğini yetersiz bularak ABD’ye yönelmeye karar vermiştir. Savaş esnasında atılan en önemli adım ise Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü/ Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) ülkelerinin almış olduğu ambargo kararıdır. Petrol ambargosu ile petrol fiyatlarında yüksek oranda artış gerçekleşmiştir. Öncelikle Türkiye’nin 1973 Savaşı’nda ki politikasına bakılırsa Türkiye dönemin geleneksel siyasetini devam ettirmiş ve İsrail’e yardım edecek olan ABD uçaklarına İncirlik Üssü’nü açmamıştır. “1973 yılında patlak veren Arap-İsrail savaşı, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikasında önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Bu döneme kadar Türkiye, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması meselesi ile ilgilenmemiştir. 1973 yılında Arap-İsrail Savaşı sonrasında petrol krizinin ortaya çıkması, Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine daha çok yakınlaşma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.”¹³¹ Türkiye’nin savaş zamanı izlemiş olduğu olumlu politikalar ve petrol gerçeğine dayalı izlemiş olduğu siyasetin bir karşılığı ve o dönem Arap ülkeleriyle iyi ilişkilerin bir sonucu olarak ise OPEC ülkeleri Türkiye’yi petrol ambargosunun dışında tutmuştur.

1973 yılını Ağustos’un da ise önemli bir antlaşma yapılacak ve stratejik bir meta olan petrol ile Türkiye-Irak ilişkileri ileri bir noktaya taşınmış olacaktır. 25 Ağustos 1973 yılında Türkiye-Irak devletleri Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı’nın yapımı için bir antlaşma yaptı. Antlaşmanın “dikkat çeken maddeleri ise şunlardır, İlk olarak, her iki taraf da ham petrolün boru hatlarıyla Irak ve Türkiye topraklarından nakledilmesi ve bu petrollerin Akdeniz’de bir terminalden yüklenmesi

¹³⁰ Peter Mansfield, *a.g.e.*, s.431.

¹³¹ Hasan Duran-Ahmet Karaca, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2013, s.133, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/195082111980dnemindetrtkiyeortadoulilikleri.pdf>, (06.07.2015)

için projenin kendi topraklarında kalan kısımlarının montajı, inşaatı, işletmesi ve bakımı ile birlikte diğer tüm ihtiyaçların karşılanmasını garanti eder. İkinci olarak, Irak petrollerinin Türkiye topraklarından nakliyesi ve FOB tankerlerine yüklenmesi, varil başına 0,35 Amerikan Doları olarak belirlenmiştir. Taşıma ve yükleme ücreti Irak tarafından Türk tarafına ödenecektir. Son olarak ise, 1977-1979 yılları arasında 10 milyon ton, 1980-1982 yılları arasında 12 milyon ton, 1983 ve daha sonrası için ise 14 milyon ton petrolü, Irak tarafı satmak Türkiye ise satın almak zorundadır.”¹³²

Antlaşma Türkiye-Irak ilişkilerinden öte Türk-Arap ilişkilerinin de geliştiğine bir işarettir. Bu petrol hattının yapılmasının stratejik dönemi ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak, bölge dâhilinde atılan bu adım iki ülkeye her ne olursa olsun fayda sağlayacaktır. Petrol hattı 3 Ocak 1977 tarihinde çalışmaya başlayacak ve iki ülkeye de katkı sağlayacaktır.

1975 yılı Türkiye'nin Filistin sorununda attığı adımlar ile önemli bir yıldır. Türkiye 1975 Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) tanıyarak Filistin Mücadelesi için önemli bir olan bir yapının varlığını kabul etmiş oldu. Bu tanıma adımı FKÖ Ankara'da bir temsilcilik açmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Türkiye Mısır'da bulunan FKÖ temsilciği ile ikili ilişkiler kurmaya başladı. Türkiye'nin FKÖ tanıması Filistin sorununa ve Arap halklarına verilecek mesaj açısından önemliydi. FKÖ'nün tanınması bir şekilde İsrail'e de mesaj verilmesini de sağlamıştır. Aynı yılın sonlarında ise Türkiye Siyonizmi ırkçılık olarak sayılması ile ilgili BM oylamasında Arap ülkelerine destek vererek, 1960 sonrası izlenen politikayı bu dönemde de devam ettirmiş ve Filistin sorununda bir şekilde Batı Dünyası'nın yanında ayrılmaya başladığının bir gerçek olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır.

Arap-İsrail Savaşları'nın ardından bölgede bir barış ihtiyacı doğmuştur. Bunun dışında yapılan savaşlarda İsrail'in sürekli bir şekilde askeri üstünlüğü bölgede ki Arap toplumlarının psikolojik olarak da etkilemiştir. Yapılan savaşlarda sürekli katılım sağlayan ve doğrudan etkin olan Mısır, savaşlardan da zarar görmüş ve sürekli olarak yıpranmıştır. 1973 Savaşı sonrası yönünü ABD'ye çeviren Mısır, bu etki ile de beraber 1978 yılında İsrail ile antlaşma yapmıştır. Tarihte Camp-David Antlaşması olarak geçecek antlaşma ile Mısır, İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır.

¹³² Aybüke İnan, “Kerkük Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 56, Ankara 2013, s. 71-72.

Mısır'ın bu adımı tepki ile karşılanmıştır. Arap Birliği'nin merkezi Tunus'a taşınmış ve ülkenin üyeliği askıya alınmıştır. Türkiye burada yapıcı bir rol oynamış ve bölge barışı adına atılan bu adımı desteklediğini belirtmiştir. Kaldı ki Türkiye'nin Mısır'ı İsrail ile ilgili olarak karşısına alması hem İsrail hem de Mısır'ın kaybedilmesine neden olurdu. Bunun da Türkiye'ye gerçekçi olarak büyük bir faydası olmayacaktır.

Bölgede yeni dengelerin oluşmaya başlamışken Türkiye'nin komşusu İran'da ise değişimler yaşanacaktır. İran'da 13 Şubat 1979 İran Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye yeni rejimi de tanımıştır. İran'da yaşanan toplumsal ve siyasal baskılar Şah Rıza Pehlevi'yi sadece tahttan indirmemiş aynı zamanda monarşi yönetiminin de sonunu getirmiştir. Şah'a karşı toplumsal hareketlerde sosyal sınıflar, etnik gruplar, ekonomik yapılar gibi çeşitli kesimler yer almıştır. Şah'ın ardından İran 11 Mart 1979'da CENTO'dan çekildiğini de açıklamıştır. Bu gelişmenin ardından Pakistan ve Türkiye'de çekilmiş ve işbirliği sona ermiştir. Ancak asıl gelişme 1 Şubat 1979 sürgünden dönen Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin başa geçmesi olacaktır. İran İslam Devrimi böylelikle gerçekleşmiş olacak ve bölgenin kaderi de kökten değişecektir. Türkiye'nin yeni rejimi tanımış olmasına rağmen ortaya çıkan ile beklenen arasında bir farklılık ortaya çıkmıştır. Ancak İran'da yaşanan bu değişimin Türkiye ile ilişkilerde ne kökten bir kopma ne de bir müttefiklik seviyesine ulaştığı söylenebilir.

1960-1980 dönemi Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle daha sakin ilişkilerinin olduğu bir dönemdir. Bölge bu dönemde savaş, barış ve devrimlere sahne olurken Türkiye içinse bu dönem 1980 Askeri Müdahalesi ile son bulacaktır. Müdahale ile Türkiye- Orta Doğu ilişkilerinde bu iyimser hava eskisi kadar mevcut olmayacak ilişkiler de yeni etkenler, değişimler, işbirlikleri ve çekişmeler ortaya çıkacaktır. Kısaca 1980 ve sonrası dönem Orta Doğu için her zaman olduğu gibi karmaşanın hâkim olduğu ancak yeni gerçeklerin ortaya çıkmaya başladığı dönem olacaktır. 1980 Askeri Müdahalesi ve Orta Doğu'nun 21.yüzyıl öncesi durumu bir sonraki başlık altında işlenecektir.

2.5.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde ki istikrarsız durum 1980 yılına kadar ki süreçte net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Süreç içerisinde Türkiye çeşitli bölge ülkeleri ile ilişkilerinde iyimser bir hava hâkim olmuş ancak birden gerginlikler ilişkileri zorlu bir sürece sokmuştur. Ardından yeniden bir iyimser ve yeniden gergin ilişkiler görülmüştür. Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinin istikrarsızlığı bu dönem içerisinde Türk dış politikası için ne kadar önemli ve diğer ülkeler arası ilişkilere etki ettiğini görmüştür.

Kara hâkimiyeti teorisi açısından 1960-1980 arası dönemde Türkiye *kalpgahın* sınırları ile ilgili olarak ilk uzun bir dönem sonrasında sıkıntılı bir sürecin ilk işaretlerini görmüştür. *İç hilal* ülkesi Irak'ta ortaya çıkan Kürt ayaklanması ve bağımsız bir ülke kurma amacının devamında Türkiye'yi sıçrama olasılığı *kalpgahın* sınırları üzerinde planlar olduğunu ortaya koymuştur. Bu aynı zamanda Irak ile ilişkilerin bu konu etrafında gerilmesine neden olmuştur. Ancak Türkiye bu ülke ile enerji anlaşması imzalayarak, stratejik değeri olan petrolün kendi topraklarından taşınmasını sağlaması *kalpgah* bölgesinin değerini arttırmıştır. İran ile de bu dönemde izlenen siyasetinde uyumlu olması ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında ilerlemesi ve bir örgüt çatısı altında bulunulması Türkiye-İran ilişkilerini olumlu alanda etkilemiştir. Her ne kadar İran'ın Kürtlerle ilgili planları olduğu bu süreç içerisinde düşünülse de iki ülke arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi önemlidir. Suriye ile BAC ayrılma sürecinden sonra ilişkilerin normalleşmesi *iç hilal* ülkeleri ile ilişkilerini normalleşmesini sağlayarak sınır ülkeleri ile etkin ilişkiler kurmasına katkı sağlamıştır. Bu dönem içerisinde İsrail ile ilgili izlenen siyaset daha çok Arap ülkelerini destekler biçimde gerçekleşmiş ancak 1973 yılında ki savaşta Türkiye tarafsız kalarak bu ülkeyi doğrudan cephe almamıştır. Geniş açıdan bakıldığında Türkiye *iç hilal* ile uyumlu, dönemsel krizlerin bir şekilde aşıldığı bir politika izlemiştir. *Dış hilal* ülkelerinden Mısır ile BAC'ın dağılması sürecinde her ne kadar ilişkiler kopsa da sonradan imzalanan ticaret antlaşması ile ilişkiler uyumlu bir hale gelmiştir. Bir diğer *dış hilal* ülkesi Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye kral düzeyinde gerçekleşen ziyaret ise Körfez ile ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir

başlangıç olmuştur. *Kalpgah* bu dönem izlemiş olduğu siyaset ile *iç* ve *dış hilal* ülkeleri ile dönemsel sorunlar dışında olumlu bir politika izlemiş ve blok siyasetinden sıyrılıp kendi dış politikasını oluşturarak *iç* ve *dış hilal* ülkelerinden etkin olmayı başarmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin bu dönem bir merkez ülke olabilecek şekilde siyaset izlediği iddia edilebilir. İzlenen aktif diplomasi, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin bu dönem petrol ambargosu dışında tutulması ve İslam Konferansına daveti başarılı bir dış politikanın sonucudur.

Kenar kuşak teorisi bağlamında ise bu dönem Kürtler üzerinden İran ve Irak devletlerinin Türkiye'yi *kalpgah* alanında sınırlamak istediği görülmektedir. Irak ile askeri anlamda sürtüşme yaşanması, İran'ın Kürtleri kullanma isteği bu düşüncenin bir nedenidir. Ancak döneme genel olarak bakıldığında iki ülke ile Türkiye'nin ilişkileri olumlu ilerlemesi *kenar kuşak ülkelerinden* etkin olunmasını sağlamıştır. Özellikle Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı Türkiye'nin *kenar kuşak ülkesi* olan Irak ile ilişkilerinin bir sonucudur. Yine İran'ın içinde olduğu RCD Türkiye'nin bu ülke ile izlediği olumlu dış siyasetin bir sonucu olarak görülebilir. Suriye ile ilişkilerin normalleşmeye başlaması özellikle bu ülkeden *kalpgah* bölgesine yönelik gerçekleştirilecek güvenlik tehlikelerinin ve bölgede Suriye üzerinden oluşturulan Türkiye karşıtlığının durdurulmasını sağlamıştır. Aslında bu *kenar kuşak ülkesi* ile ilişkilerin normalleşmesi Orta Doğu ülkelerine yönelik verilmiş bir mesajdır. İsrail ile ilişkilere bakıldığında ise FKÖ'nün tanınması, İsrail'e bu dönem aktif bir desteğin olmaması bu ülke ilişkileri geriletmese de, ilerletmemiş ama Arap kamuoyunda Türkiye'ye bakışı etkilemiştir. Bu bağlamda *kenar kuşak ülkeleri* olan ilişkiler sadece *kenar kuşak* ile sınırlı kalmamış ve bölgede ki Türkiye'ye bakışın değişmesine de katkı sağlamıştır.

Türkiye bu dönem izlemiş olduğu *tarafsız diplomasi, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi* ve *tüm ülkelerle ilişkilerini geliştirilmesi* sonucunda *Kıbrıs sorunu* ve yukarıda ifade edilen bir takım *uluslararası alanda desteklenmesine* neden olmuştur. İfade edilen gelişmelerin bir kriter olarak kabul edilmesi halinde Türkiye bu dönem her iki teoride de *komşularla sıfır sorun* politikası başarılı bir şekilde uygulanarak merkez ülke olabilecek potansiyelini ortaya koymuştur.

2.6.2000'li Yıllar Öncesinde Türkiye-Orta Doğu İlişkileri (1980-2002)

Türkiye, 1980 yılında bir kez daha askeri darbe yaşamış ve Türk siyasi hayatı bir kez daha müdahale ile durdurulmuştur. 12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ülke yönetimine el koymuştur. Evren imzalı Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi'nde askeri müdahalenin nedenleri açıklanmıştır. Bildiride “*devlet başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır*”¹³³ ifadeleri yer almıştır. 1980 yılında ki askeri darbeden önce 1971 yılında da askerin bir şekilde siyasete müdahalesi olmuştur. Bu açıdan on yılda bir asker etkisinden söz edilebilir. 1960 yılında gerçekleşen darbe gibi 1980 yılında ki askeri darbe ile ilgili olarak da ABD ve CIA etkisi olduğu tartışılmakta, hatta geniş kesimlerce kabul görmektedir. Türkiye yaşanan askeri müdahale ile bölge ülkeleri ile ilgili izlediği siyasette askıya alınacak ve Türk dış Politikası Orta Doğu ile daha fazla olayların ve gelişmelerin içinde olacaktır.

Dış politika ile ilgili olarak Kenan Evren, “ ‘NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirme kararında’ ” olduklarını vurgulamıştır.”¹³⁴ Özellikle Özal hükümeti döneminde Orta Doğu'ya ilgi yeniden artmaya başlayacak, Soğuk Savaş'ın bitişi ile Türkiye kendini yeniden konumlandırma bağlamında ABD ile bölge ile ilgili konularda yakın temas kuracaktır. Kürt Sorunu, Su Sorunu, Türkiye'nin iç siyaseti, askeri konular bu dönemin temel dinamiklerini oluşturacaktır.

1980-2002 sonrası dönem önemli bölgesel anlamda önemli gelişmelerin yaşandığı olma özelliği nedeniyle öncelikle 1980-1990 daha sonra 1990-2002 olarak işlenecektir. Türkiye'nin komşu ülkeler İran, Irak ve Suriye ile bu dönemde kuracağı

¹³³ “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, *Milliyet Gazetesi*, No:11807, 12 Eylül 1980, s1.

¹³⁴ Birol Akgün, “12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Derleyen: Adem Çaylak-Cihat Göktepe vd. , Savaş Yayınevi, Ankara 2009, s.560.

ilişkiler hızlı bir değişimin olduğu, gelişmelerin hem ülkeler arası hem de bölgesel dinamiklerin etkisinde olduğu görülecektir.

1980-1990 döneminde Türkiye iki komşu ülkesi Suriye ve Irak ile ilişkilerin beraber ele alınması gelişmelerin ve dinamiklerin anlaşılması adına önemlidir. Bu dönemde özellikle Kürt Sorunu ve Su Sorunu ikili ve üçlü ilişkileri etkilemiştir. Ancak her ne olursa olsun iki komşu ülkenin Türkiye'ye karşı faaliyetleri bu dönemin reddedilemez bir gerçeği olarak görülmektedir.

1980 yılında İran-Irak savaşı gerçekleşecek ve bu savaş bölge dengelerine etki yapacaktır. İki ülke daha önce Şatt'ül Arap suyunun durumunu 1975 Cezayir Antlaşması ile çözmüş ve iki ülke sınırı bu suyunun sınırını oluşturmuştur. Irak bu antlaşmadan memnun kalmayan taraf olarak antlaşmayı imzalamıştır. 17 Eylül 1980 Saddam Hüseyin bu antlaşmayı kabul etmediğini belirterek 22 Eylül 1980 tarihinde İran'a saldırmıştır. Savaş iki ülkenin hem ekonomisine, halkına zarar verecek dahası Türkiye için Kürt Sorunu bağlamında sorunların başlangıcı olacaktır. Türkiye savaş ile ilgili olarak tarafsız kaldığını açıklamış, böylelikle 1960-1980 arası bölge siyasetini hatırlatmıştır. İran-Irak Savaşı Türkiye'nin kazanç-kayıp açısından getirisi ile götürüsünün bir olduğu savaş olarak görülebilir. Türkiye bu dönemde ABD ticaret ambargosuna uymamış ve iki ülke ile ticaret yaparak ekonomik anlamda kazanç sağlamıştır. Ancak zararı ise uzun vade de daha fazla olmuştur. Savaşın Irak'ın güneyinde gerçekleşiyor olması ülkenin kuzeyinde bir otorite boşluğu oluşmasına ve bu bölgenin PKK tarafından doldurulmasına neden olmuştur. Türkiye bu tarihten itibaren günümüze kadar ülkenin kuzeyine bölücü örgüte operasyonlar düzenlemek için sürekli olarak müdahale etmek zorunda kalacaktır.

Savaş BM almış olduğu ateşkes kararını İran'ın 18 Temmuz 1988'de kabul etmesiyle son bulmuştur. Savaş devam ederken Türkiye, Irak ile ilişkileri bitirme gibi bir yol izlememiştir. Bu dönemde ziyaretler ve çeşitli antlaşmalar yapılmış, ilişkiler devam etmiştir. İki ülke arasında 19 Aralık 1980 tarihli çeşitli antlaşmalar yapılarak, savaşın etkisinden uzak ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Savaş devam ederken bir diğer komşu ülke Suriye ise Irak içerisinde ki Kürt gruplara destek vermeyi tercih etmiştir. Suriye'nin bu yardımları ilerleyen dönemde artacak olan Türkiye karşıtı terör saldırılarının ise temelini oluşturmasına yardımcı olacaktır.

Türkiye hem Kürt sorununun temelini oluşturduğu bu günlerde iç siyasetin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Suriye’de olan Kürtlere de dikkat etmekteydi. Bunun bir sonucu olarak “12 Eylül sonrasında Türkiye’den kaçan Türk ve Kürtlerin Ermenilerle birlikte Suriye’de faaliyet göstermeleri iki ülke arasında temel bir sorundu.”¹³⁵ Suriye’de görüldüğü üzere Türkiye karşıtı oluşan gruplara bir şekilde ev sahipliği yapıyordu. Türkiye bu nedenle Suriye Adalet Bakanı’nın 15-19 Haziran 1981 yılında ki ziyareti esnasında Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Sözleşmesi imzalanmıştır. Ancak bu sözleşmenin ne kadar etkili olduğu ve Suriye Devleti’nin ne kadar uyguladığı ilerleyen zamanlarda kendini gösterecektir.

Bir ay sonra ise 15-26 Temmuz 1981 tarihinde PKK 1.Konferansı’nı düzenleyecektir. Konferansın ile ilgili duyurunda bölücü örgüt, “*Kürdistan İşçi Partisi (PKK) I. Konferansı 15-26 Temmuz 1981 tarihinde yapıldı. Konferans, ABD emperyalizminin başını çektiği dünya karşı devrimci güçlerinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, Ortadoğu’da Israil siyonizminin yeni saldırılar düzenlediği, Türkiye’de askeri faşist cuntanın, yaklaşık bir yıldan beri, devrimci güçleri her türlü yöntemi kullanarak yok etmeye çalıştığı bir dönemde gerçekleşti.*”¹³⁶ ifadesini kullanmış konferans sonucu ile ilgili olarak ise, “*PKK’nin, Kürdistan Devrimi’nin çeşitli iç ve dış sorunlarını tartışıp karara bağladığı Parti I. Konferansı, gerek yeterli katılımın sağlanması, gerek düşmanın baskı ve komplolarına karşı gerekli gizlilik tedbirleri ve gerekse gündemine aldığı sorunları çözme yönünden başarı ile gerçekleştirdiği bildirilmektedir.*”¹³⁷ Örgüt bakış açısına göre emperyal devletlere rağmen bir şeyler başardığını ifade etmekte ve sonuç olarak ise örgütsel olarak çalışmalarına devam edeceğini belirtmiştir. Bölgede yaşanan gelişmeler ve komşu ülkelerin politikasında tam da örgütün istediği şekilde gerçekleşecektir. 10-12 Ağustos 1981 yılında Irak tarafından yapılan ziyaret ile ticaret antlaşması imzalanmıştır. “*Ticaret anlaşmasında Irak petrolüyle Türk ihraç ürünlerinin takas edilmesi kabul edildi... Yine bu ziyaret sırasında, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının*

¹³⁵ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 2, 14.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.131

¹³⁶ Serxwebun, *PKK 1.Konferansı Yapıldı*, <http://www.serxwebun.org/arsiv/01/files/assets/common/downloads/page0001.pdf>, (15.08.2015)

¹³⁷ Serxwebun, a.g.e. , (15.08.2015)

kapasitesinin artırılması konusunda anlaşmaya varıldı.”¹³⁸ Kurulan bu ilişkiler Şubat 1983 yılında iki ülke arasında Türkiye-Irak Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması ile güvenlik bağlamında da aşama kaydetmiştir. Anlaşmanın önemi ise iki ülkenin topraklarında “sıcak takip” hakkının veriliyor olmasıdır. Bu sayede Türkiye, Kuzey Irak’ta ki bölücü örgüt unsurlarına müdahale edebilmek için hukuksal bir zemin sağlamıştır. Türkiye antlaşma sonrası PKK tarafından yapılan saldırıların ve 3 Türk Askeri’nin şehit edilmesinin ardından 26 Mayıs 1983 tarihinde Kuzey Irak’a operasyon düzenlemiş, operasyon kapsamında PKK, Kürdistan Demokrat Partisi/Partiya Demokrat a Kurdistanê (KDP), Kürdistan Yurtseverler Birliği/ Patriotic Union of Kurdistan (KYB) kampları zarar görmüştür. Türkiye’nin bu operasyonunun arkasında tepki veren KDP, PKK ile bir metin imzalamıştır. Temmuz 1983 tarihli KDP-PKK Dayanışma İlkeleri isimli metin iki tarafın işbirliğinin bir işaretiydi. *“Antlaşma metinlerine göre, KDP, Türk devletini “faşist”, “işgalci”, “Kürt halkının düşmanı” olarak görüyor. Kendini de “anti-emperyalist ve enternasyonalist” diye tanımlıyordu.*”¹³⁹ Barzani ve Öcalan işbirliği ile oluşan bu metin doğrudan Türkiye’ye karşı açık bir düşmanlığı gözler önüne sermektedir.

Türkiye’ye karşı artan terör faaliyetleri Türkiye-Irak arasında antlaşmalara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 15 Ekim 1984 tarihinde Türkiye-Irak Güvenlik Protokolü imzalanmıştır. Protokol iki devletin, birbirlerinin iznine bağlı olmadan diğer ülkenin içerisine 5 km girme hakkı sağlamaktadır. Türkiye için avantaj sağlayan bu antlaşma, aynı zamanda ihtiyaç halinde Irak’ın da Türk topraklarına girmesine de izin vermekteydi. Türkiye, Irak Devleti ile terör ve güvenlik konulu antlaşmalar yapmaya devam etmekte ve ikili ilişkilerin bir şekilde güvenlik bağlamında sağlıklı ilerlemesini sağlarken diğer komşu ülke Suriye ile de terör ve güvenlik bağlamında ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla 5 Mart 1984 Türkiye-Suriye Sınır Güvenliği Protokolü imzalanmıştır. Türkiye iki komşu ülke ile yapmış olduğu antlaşmalar sonrası PKK yönelik operasyonlar için hukuki alt yapıyı sağlamıştır.

¹³⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, s.131.

¹³⁹ Özgür Bilge, “PDK (KDP) İLE TÜRK DEVLETİNİN BIRAFIROŞ-BIRAKUJİLİ İTTİFAKI” , <http://www.lekolin.net/haber-3837-PDK-KDP-ILE-TURK-DEVLETININ-BIRAFIROŞ-BIRAKUJILI-ITTIFAKI.html>, (15.08.2015)

Askeri mücadele yöntemini benimsendiği bu yıllarda Türkiye 1986 ve 1987 yılında PKK yönelik iki operasyon düzenleyecektir. “...Türkiye 15 Temmuz 1986’da Kuzey Irak’a havadan ikinci sınır ötesi operasyonunu gerçekleştirmiş ve bu operasyon sırasında PKK üyelerinden çok KDP’ye ait kamplar bombalanmıştır. Bu sınır ötesi operasyon bir taraftan KDP’yi ve bölgedeki diğer Kürt örgüt olan Kürdistan Yurtseverler Birliği’ni (KYB) İran’a yakınlaştırmış diğer taraftan ise PKK’nın kendilerine zarar verdiğini düşünen bu örgütler PKK ile aralarına mesafe koymaya başlamıştır.”¹⁴⁰ 1987 Mart ayında PKK’ya bir kez daha operasyon düzenlenmiştir. Operasyon nedeniyle İran Türkiye’ye sert tepki göstermiştir. Operasyon ile Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı’nın zarar görmemesi hedeflenmiştir. Operasyonun verimliliği açısından KDP-PKK birlikteliği sona ererken PKK İran’dan destek alan KYB ile işbirliğine yönelmiştir.

Mart operasyonunu ardından Türkiye yeniden Suriye Devleti ile bir kez daha terör ve güvenlik konusu ile ilgili bağlantıya geçmiştir. Türkiye’den yapılan ziyaret sonucunda Temmuz 1987’de güvenlik, terör ve ekonomik ilişkilerle ilgili protokoller imzalanmıştır. Türkiye’nin PKK ile mücadelesi devam ederken, 1980 yılında başlamış olan İran-Irak Savaşı 1988 yılında sona ermiş ancak Türkiye savaş sonrası beklenmeyen bir gerçek, sığınmacılar ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye uluslararası baskının da etkisiyle Türkiye’ye Kürt sığınmacıların girmesine izin vermiştir. Türkiye’de günümüzde Kürt sığınmacıların ülkeye girişine izin verilmesi ve PKK terörünün artması ile ilgili bağlantı olup olmadığına dair tartışmalar devam etmektedir.

Türkiye bölücü örgüt ile bu dönemde askeri mücadelesine devam etmiştir. PKK ise bu dönemde eylemlerine devam etmekten geri durmamıştır. 1989 yılı ise Türkiye-Suriye İlişkileri PKK etkisi altında kalacaktır. Türkiye, Suriye’nin örgüte örtülü veya açıktan destek vermesi nedeniyle Suriye’yi eleştirmiştir. 1989 Ekim ayında Özal bu konuda açıklama yaparken su kartını da kullanabileceğinin işaretini vermiştir. Ancak Suriye’nin su kaynakları için Türkiye’ye karşı PKK desteği bilinmesine rağmen, Suriye bu konuda yanlış bir algı veya gerçek olduğu izlenimi vermek yerine örgüte desteğini sağlamıştır. Özal’ın bu açıklaması üzerine aynı ay içinde Suriye Türk

¹⁴⁰ Berkan Ögür, Zana Baykal, Ali Balcı, “Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği, Ekonomik ve Siyasi Boyutları” , <http://ormer.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2014/08/rapor-film-net-1.pdf>, (15.08.2015) , s.22.

uçacağını düşürmüş ve ilişkiler gerilmiştir. Kısaca Suriye Türkiye'yi bir şekilde uyarmaya çalışmıştır. Bu dönem gündeme ise Suriye tarafından Hatay'ın Suriye toprağı olduğu iddiası gündeme getirilmiş ve Türkiye-Suriye ilişkileri iyice gerilmiştir.

Suyun hem bölge hem de bölge ülkeleri için önemi yüksek seviyededir. Türkiye-Suriye-Irak arasında ise bu konulu tartışmalar 1980'li yıllarda da devam etmiştir. Komşu ülkelerle su kaynaklı problemlerde yaşanan sorunlarda bir şekilde dönemin bölücü örgütü PKK ile işbirliği yaptığı ifade edilmektedir. Özellikle Suriye'nin işbirlikleri sıkça gündeme gelmiştir. Türkiye 1980 yılında Irak ile Karma Ekonomik Komisyon Protokolü imzalanmıştır. “...*bu protokol ile bir Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmuştur. Makul ve uygun su miktarını belirleme amaçlı OTK, ilk toplantısını 1982’de yapmış, 1983’te Suriye’nin de katılımıyla toplantılar tüm kıyıdaşların katıldığı teknik bir forum özelliği kazanmıştır.*”¹⁴¹ Bu dönemde Türkiye önemli bir proje olan GAP’a başlamıştır. Türkiye barajlar, santraller kurarak hem elektrik üretiminde yeni bir kaynak oluşturmuş olacak hem de tarımsal sulama anlamında daha teknik bir uygulamaya geçecektir. Bölgeye sağlayacağı iş imkânı ise projenin toplumsal açıdan önemini arttırmaktaydı. Projenin başlaması özellikle Suriye ve Irak tarafında rahatsızlık yaratmış, kendilerine gelecek olan su miktarında azalma olacağını düşünmüşlerdir. Projenin başlaması ve ilerlemesi bir şekilde komşu ülkelerde rahatsızlık yaratmış “*Suriye Başbakanı Abdülrauf Al Kasım Mart 1986’da Ankara’yı ziyaret etti ve Türkiye’nin GAP’la birlikte suyu azaltması durumunda Suriye’nin elindeki imkânlarla buna cevap vereceği uyarısında bulundu.*”¹⁴² Burada Suriye’nin elindeki imkânlarla karşılık vereceği söyleminin terör olup olmadığı ise bir şüphedir.

1987 yılında Türkiye tarafından gerçekleştirilen Suriye ziyaretinde su sorunu bir kez daha konu edilmiştir. Bu ziyaret esnasında Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokol ile Suriye’ye saniyede 500 m³ su verilmesi taahhüt edilmiştir. Ancak Türkiye’nin ilerleyen yıllarda artacak su ihtiyacı ve yaşanacak iklimsel değişiklikler göz önüne alındığında böyle taahhüt altına girmenin ne kadar

¹⁴¹ Yusuf Karakılçık, “Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 4, Sayı 16, s.38, http://www.usak.org.tr/_files/1432016104020-QSUO5YQO2B.pdf, (15.08.2015)

¹⁴² Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2, s.144.

doğru olduğu tartışmalıdır. Bu garantiye rağmen ilerleyen dönemde Suriye ve Irak tarafından bu protokole itirazlar gelecektir. Türkiye hem komşuları ile ilgili sorunların çözülmesi hem de bölgede etkin bir siyaset izlemek adına 1988 yılında Barış Suyu Projesi önerisinde bulunmuş ancak Arap ülkelerinde bu proje ile ilgili olumlu yanıt alamayarak projeyi rafa kaldırmıştır.

1980-1990 döneminde komşu İran ile ilişkilerde ülkenin bulunduğu savaş, yeni rejimin duruşu ve PKK terörü ilişkilere etkilerde bulunmuştur. 1982 ve 1984 yılında Türkiye'nin yapmış olduğu İran ziyaretleri Türk ekonomisine büyük katkı sağlamış, Türkiye-İran ticari ilişkileri ekonomik bakımdan zirve yapmıştır. Daha önce yukarıda yazıldığı üzere İran-Irak Savaşı Türkiye'nin ticaretine olumlu bir etki yapmıştır. Savaş esnasında *“Türkiye'nin İran'dan iki önemli isteği olmuştur. Birincisi ticaret yollarının açık olması ve Türk mallarının güvenli geçişinin sağlanmasıdır. İkinci isteği ise İran'ın PKK'ye herhangi bir destek sağlamamasıdır.”*¹⁴³ Tahran yönetimi çeşitli dönemlerde PKK ve KYB'ye destek vermiş, Ankara ise bu durumdan rahatsızlık duymuştur. İran'ın Irak içerisinde ve Irak'a zarar amaçlı bu gruplara yardımcı olması Türkiye'nin de zarar görmesine neden olmuştur. Türkiye ise bu durumdan rahatsızlığı iletmış ve iki ülke arasında 1984 yılında İran'ın PKK'nın ülke topraklarına kullanmasına izin vermeyeceğine dair bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak bu imzanın ne kadar İran tarafından ne kadar uyulduğu tartışmalıdır. Ekonomik temelli ilerleyen ilişkilerde 1985 yılında alınan bir karar ile Türkiye-İran-Pakistan tarafından oluşan RCD, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı/ Economic Cooperation Organization (ECO) olarak yenilenmiş ve daha etkin bir mekanizma oluşması için çabalanmasına karar verilmiştir.

İki ülke arasında ki ekonomik ilişkiler bir yana rejim farklılığı sorunu ilk kez 1988 yılında ortaya çıkacaktır. Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm tarihi olan 10 Kasım günü İran İslam Cumhuriyeti elçiliği bayraklarını yarıya indirmemiş ve bu durum iki ülke arasında kriz oluşmasına neden olmuştur. İran'a ve rejime olan tepkiler bu dönemde Türkiye'de artış gösterdi. Ancak Türkiye Humeyni'nin 1989 yılında ki ölümü sonrasında Türkiye bayraklarını yarıya

¹⁴³ M. Murat Erdoğan , “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-I*, Derleyen: Hüseyin Bağcı, Kemal Yakut, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 194.

indirmiş İran tarafında ise 10 Kasım 1990 tarihinde bayraklarını yarıya indirilmesi ile karşılık verilmiştir.

Türkiye'nin bölgede ikili ilişkiler anlamında her zaman ön sıralarda olan İsrail ile ilişkilerde 1980-1990 döneminde Filistin sorunu ve buna bağlı olarak İsrail'in siyasetinin etkisi altında ilerlemiştir. 1980'lerde ilişkilerde ilk sorun İsrail'in Kudüs'ü kendi toprağı olarak kattığını ilan etmesi ve İsrail'in ebedi başkenti olacağını bildirmesi olmuştur. Türkiye'nin bu karara tepki olarak 28 Ağustos 1980 tarihinde Kudüs Konsoloslüğünü kapatmıştır. Türkiye bu sürecin ardından diplomatik ilişkileri ise 26 Kasım 1980 tarihinde almış olduğu karar ile ikinci kâtiplik seviyesine indirildi. *‘‘Ocak 1981’de ise 61 Amerikalı senatör Türkiye’nin Amerikan Büyükelçiliğine gönderdiği bir mektupla Türkiye’nin İsrail’le ilgili izlediği politikaların Türk - Amerikan ilişkilerine olumsuz yansıtacağı uyarısında bulundu.’’*¹⁴⁴ ABD Türkiye’ye bir uyarıda bulunmayı ihmal etmezken, İsrail ise Orta Doğu’da haksız siyasal faaliyetlerine devam etmekteydi. *‘‘İsrail kabinesi 14 Aralık 1981 günü yaptığı toplantıda, ...Golan Tepelerini de içine almasına karar verdi. Bu, Golan Tepelerinin bir İsrail toprağı sayılması, başka bir deyişle Golan Tepeleri’nin ilhakı idi.’’*¹⁴⁵ Türkiye ilhak ile ilgili olarak Şubat 1982’de BM Genel Kurulu’nda yapılan İsrail Devleti’nin kınanması oylamasında çekimser kalmış belki de ABD’nin bir şekilde uyarısını dikkate almıştır.

5 Haziran 1982 tarihinde İsrail’in Lübnan’a başlayacağı işgal Türkiye’de tepki ile karşılanırken *‘‘ancak Lübnan’ın işgali Türk - İsrail ilişkilerinde bir yumuşama evresinin de başlangıcı oldu. İsrail, Lübnan’a başlattığı saldırılarda Ermeni terör örgütleri Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu/ Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA) ve Ermeni Soykırım Adalet Komandoları/ Justice Commandos of the Armenian Genocide (JCGA) kamplarına da girileceğini Ankara’ya ileterek Türk görevlilerini de operasyonlara katılmaya davet etmişti. ...Türk görevlilerin yer aldığı operasyonlarda JCGA ve ASALA kampları tamamen tahrip edilirken, JCGA lideri Agop Ahcıyan’ın öldürüldü.’’*¹⁴⁶ 1986 yılına gelindiğinde ise Arafat’ın ziyareti sonucu Türkiye bağımsız bir Filistin Devleti’nin

¹⁴⁴ Stratejik Düşünce Enstitüsü, a.g.e. , s.37.

¹⁴⁵ Armaoğlu, a.g.e. , s.467.

¹⁴⁶ Stratejik Düşünce Enstitüsü, a.g.e., s.38.

kurulmasına destek vereceğini açıklamıştır. 1986 yılında ise Türkiye’de beklenmeyen bir terör saldırısı gerçekleşmiş ve 6 Eylül 1986 tarihinde İstanbul’da ki Neve Şalom Sinagogu’na saldırı düzenlenmiştir. Saldırıda 23 kişi hayatını kaybetmiştir. Cumhuriyet Gazetesi’nin 7 Eylül 1986 tarihli haberinde saldırı yapan gruplarla ilgili şu bilgi verilmiştir, *“kanlı saldırıdan sonra Beyrut, Lefkoşe Rum Kesimi ve İstanbul’daki haber ajanslarına telefon eden meçhul kişiler, saldırıyı ‘İslami Direniş’, ‘Filistin İntikam Örgütü’, ‘Kuzey Arap Birliği Teşkilatı’ adlı örgütler adına üstlendikleri öne sürdüler.”*¹⁴⁷ Aynı haberde saldırıyı FKÖ kınadığı belirtiliyordu.

1987 yılı ise 4 Filistinlinin İsrailli bir Yahudi’nin kullandığı kamyonun çarpması üzerine Filistin’de Aralık 1987’de İntifada hareketi başladı. Bu hareket İsrail’in hem iç hem de dış siyasette zorlanmasına neden oldu. Batı Şeria ve Gazze’den başlayan bu hareket Filistinlilerin kendi aralarında ki sorunların bir kenara bırakılması açısından önemlidir. Ancak belki de en önemli sonuç *“1988 Ağustos’unda Ürdün yönetiminin 1950’de ilhak ettiği Batı Şeria ile ilgili olarak her türlü hukuki ilişkisini kestiğine ilişkin açıklamanın ardından 1988 Kasım’ında yapılan sürgünde bir bağımsız Filistin Devleti’nin kurulduğunu açıklanmasıydı.”*¹⁴⁸ Türkiye kurulan Filistin Devleti’ni kuruluş günü 15 Kasım 1988’de ülkeyi hemen tanıdı. Türkiye’nin İsrail’e karşı izlemiş olduğu BM politikası 1989 değişmiş ve İsrail’in BM toplantısına katılması ile ilgili oylamada red oyu vermiştir. Türkiye-İsrail ilişkileri 1980’ler böyle ilerlemesine rağmen 1990’lı yıllar tahmin edilmeyecek kadar yoğun ilişkilerin olduğu bir dönem olacaktır.

1980 yılların itibaren daha önce ki yıllarla benzeri olmayacak şekilde Türkiye ve Körfez ülkelerinin ilişkileri yoğun olacak, bu dönem sonrası ilişkiler hızla gelişecektir. 1981 yılında önce Kuveyt Emiri Türkiye’yi ziyaret edecek, bir sene sonra ise Türkiye’den ise Cumhurbaşkanı Kuveyt’i ziyaret edecektir. Bir başka karşılıklı ziyaretler ise Suudi Arabistan ile gerçekleşecektir. Şubat 1984 tarihli ziyaret ile iki ülke arasında Askeri Eğitim, Öğretim, Geçici Görev Alanlarında Ortak İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Yine askeri, ekonomik, ticari ilişkilerin geliştirilmesi için

¹⁴⁷ “Sinagog Katliamı”, Cumhuriyet Gazetesi, No:22281, 7 Eylül 1986, s.1.

¹⁴⁸ Tayyar Arı, “Orta Doğu’da Barış Süreci”, Orta Doğuda Siyaset, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.143.

çeşitli girişimlerin başlangıcı yapılmıştır. Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde bu dönem askeri ilişkiler öne çıkmıştır. Aynı yılın Temmuz ayında bir kez daha Suudi Arabistan'a ziyaret yapılmıştır. Ekonomi açısından bu dönemden itibaren ise Körfez sermayesi Türkiye'ye girmeye başlayacaktır. 1980 öncesi Türkiye'nin İKÖ'ne mesafeli duruşu bu dönemden itibaren gelişmeye başlamıştır. 1981'de yapılan toplantılara Başbakan, 1984 toplantısına ise Cumhurbaşkanı seviyesinde katılarak en üstü düzeyde örgüt ile ilişkiler kurulmuştur. Yine aynı yıl örgütün içinde oluşturulan Ekonomi ve Ticari İşbirliği Sürekli Komitesi başkanlığına Cumhurbaşkanı Kenan Evren getirilerek örgüt ile ilişkilerin olumlu seyri net bir şekilde görülmektedir.

1980-1990 dönemi ifade edildiği üzere terör, su sorunu, savaşlar ve Filistin Sorunu gibi konular etrafında gelişmiştir. 1990-2002 döneminde ise Türkiye yine komşuları ile ilişkileri yukarıda ifade edilen etkenlerin etkisiyle ilerlemeye devam edecektir. 1990 yılı ise bölge için savaşın başladığı bir yıl olacak ve yine savaşan taraflardan bir tanesi komşu Irak olacaktır. İran-Irak Savaş'ında Irak ekonomisinin yara almış olması, Kuveyt üzerinde ki Irak'ın egemenlik iddiaları ve Kuveyt'in petrol politikasının Irak'a zarar verdiği iddiası ile Irak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. İşgalin ardından Kuveyt'i Irak'ın 19.vilayeti olarak ilan etmiş ve ülkeyi kendisine resmen ilhak ettiğini açıklamıştır. Irak'ın bu işgaline 6 Ağustos'da BM ambargo kararı almış Türkiye ise bu karara 8 Ağustos günü katılmıştır. Türkiye ambargoya Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nı kapatarak katılmış ve bunun Türkiye'ye büyük zararları olmuştur. *“ABD bu kriz sırasında Ankara'dan 3 konuda yardım istedi. İlki, Türkiye'deki üslerin Irak'a yönelik hava harekâtları sırasında kullanılması; ikincisi Saddam'ın Kuveyt cephesindeki asker sayısını azaltması için Türkiye'nin Irak sınırına asker kaydırması; üçüncüsü S.Arabistan'da toplanan müttefik kuvvetlerine Türkiye'nin birlik göndermesi.”*¹⁴⁹ Türkiye ekonomik olarak zorlanacağı bu savaşta askeri olarak da zorlanma riski almamıştır. Özellikle bu kararın alınmasında TSK etkisi kabul edilmektedir. Saddam'ın bir Arap devletine saldırması Araplar tarafından da beklenen bir durum değildi. Bu savaş aynı zamanda Arap Devletleri'nin Irak'a ve Saddam yönetimine bakışı ile ilgili olarak verilerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

¹⁴⁹ İlhan Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 2, 14.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.255.

Arabistan’da bulunan müttefik kuvvetler içerisinde Arap ülkelerinden katılımlarda mevcuttu. “*Mısır, Suriye ve Fas’tan Arap güçlerin ve Müslüman Pakistan ve Bangladeş’ten güçlerin bulunması Birleşik Devletler için daha büyük siyasi önem taşımaktaydı... Arap Birliği devletleri Irak’ın Kuveyt’ten çekilmesi gerektiğini değişen vurgularla bildirirken, FKÖ’nün yanı sıra Ürdün, Sudan, Libya, Cezayir gibi Irak’ın konuma belirli derecede duygudaşlık gösteren devletler vardı.*”¹⁵⁰ Ancak gerçek olan bölgede petrol kaynakları ve bu kaynakların ABD dâhil büyük güçlerin isteği dışında Irak dâhil başka bir devletin eline geçmesinin bu devletler tarafından kabul edilmeyeceğidir. Bu nedenle 29 Kasım 1990 yılında BM Güvenlik Konseyi kararı ile Irak’ın Kuveyt’i işgalinin bitirilmesi için Irak’a müdahaleye karar verilmiştir. Türkiye’de ki İncirlik Üssü’nün de açılmasıyla 17 Ocak 1991’de Irak’a yapılan müdahale sonucuna Irak ateşkes istemiş ve savaş sona ermiştir.

Savaş’ın Türkiye’ye etkisi İran-Irak Savaşı gibi olmamıştır. Türkiye savaş nedeniyle ekonomik açıdan yara almıştır. Petrol boru hattının kapatılması Türkiye’nin ekonomik olarak zarar etmesinin en büyük nedenidir. Bunun nedeni ise “*Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması, bir yandan petrol ithalatını güçleştirirken bir yandan da petrol ile taşımadan doğan geliri ortadan kaldırmış, izleyen yıllarda ise düşük seviyelere çekmiştir.*”¹⁵¹ Savaşın ekonomi dışında insani açıdan Türkiye’ye de etkisi olmuştur. Türkiye’nin özellikle dış ülkelerde ekonomik ilişkilerinde önemli bir paya sahip olan müteahhit hizmetleri de bu dönemde Irak’da dibe vurmuştur. Türkiye’de PKK sorunu bölgede oluşan boşluk nedeniyle kendine daha rahat bir hareket alanı buldu, bu da ilerleyen yıllarda Türkiye’nin zararına olacaktır. Türkiye’nin ambargoya katılması nedeniyle uğramış olduğu zarar da karşılanmamıştır. Türkiye savaş nedeniyle genel olarak olumsuz geri dönüşler ile karşılaşmış, bölgede ise ABD etkisi artmıştır.

Tüm bunlar devam ederken Aralık 1990’da PKK Kongre düzenlemiş ve yeni kararlar almıştır. Bağımsızlık ifadelerinin geçtiği kararlarda, komutanlık oluşumundan ve eyaletlerden bahsedilmiştir. Bölücü örgüt kendi ölen örgüt elemanlarını ise şehit olarak nitelendirmiştir. Karar bildirisi içinde “*bağımsız, demokratik ve birleşik bir Kürdistan için savaşımı sonuna kadar götürmek ve halkımızı zafere ulaştırmak,*

¹⁵⁰ Peter Mansfield, *a.g.e.* ,s.468-469.

¹⁵¹ Ferhat Pirinççi, *a.g.e.* , ,s.121.

onların anısına bağlılığın gerçek ifadesidir”¹⁵² cümlesi ile PKK’nın birleşik bir yapıdan bahsederek aslında bölgede ki Kürt nüfusun yoğun olduğu Türkiye dâhil komşularını hedef aldığı görülmektedir. Ancak kongrenin bu kararına rağmen komşu ülkeler PKK desteklerini esirgemeyeceklerdir. Başka dikkat çekici bir ifade ise bağımsızlık ifadesi ile bölgede yeni bir ülke yaratılmasının hedef olması kısaca haritaların yeniden çizilmesi hedefidir.

1991 yılı ise bölge ülkeleri ile terör operasyonlarının yoğun olduğu bir dönemdir. “*Türkiye’nin Kuveyt’in kurtarılması yönünde yürüttüğü diplomasi iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiştir. Diğer bir deyişle 1991 sonrası dönemde Türkiye-Kuweyt ilişkileri tarihsel yanlış anlamaların olumsuz etkisinden kurtulmuş ve farkı bir zeminde gelişme göstermeye başlamıştır.*”¹⁵³ 1991 yılında Kuveyt Emiri Türkiye’ye gelmiş ve iki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye’den bu ziyarete yanıt ise 1993 yılında Başbakan düzeyinde gerçekleşmiştir.

Yine 1991 yılında Türkiye Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiştir. Özellikle bu ziyaretler içerisinde Suriye ile olan ziyaret Türkiye açısından önemlidir. Suriye ile yapılan ziyarette Irak’ın toprak bütünlüğü, su konusu ve güvenlik gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde özellikle Suriye’nin PKK desteği gündeme gelmiş ve ülkenin örgüte desteğini kesmesi gerektiği gündeme gelmiştir. PKK’ya verilen destek aynı zamanda Irak’ın toprak bütünlüğü ve Kuzey Irak’da ki örgütün durumuna da doğrudan etki de bulunmaktaydı. Körfez Savaşı sonrası Saddam Hüseyin ise ülkenin kuzeyi ile ilgilenmeye başlamış ve ordu Kuzey Irak’a müdahale ederek bölgede olan isyanı bastırmıştır. Bu gelişme sonucunda ise Türkiye topraklarına yine kitlesel bir Kürt göçü başlamıştır. Kitlesel göçe kapılar 28 Şubat 1991 tarihinde açılmıştır.

İran-Irak Savaşı’nda da Türkiye’ye bir Kürt göçü gerçekleşmiş ve bu gelen göç Irak’a dönmemiş Türkiye topraklarında kalmıştır. İkinci göç hareketinde gelenler bu nüfusun üstüne eklenecektir. “*Bu ikinci iltica krizinin hacmi ve hızı karşısında hazırlıksız yakalanan Türk hükümeti bir yandan eldeki imkânların kısıtlılığı, öte*

¹⁵² Serxwebun, *PKK IV Ulusal Kongre Kararları* –IV-, <http://www.serxwebun.org/arsiv/113/files/assets/downloads/page0022.pdf>, (16.08.2015)

¹⁵³ Veysel Ayhan, “Türkiye-Kuweyt İlişkileri: Irak İşgali Sonrası Çatışan Çıkarlar ve Yeni İşbirliği Olanakları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ankara 2009, s. 26.

yandan kendi Kürt meselesinin bir süredir alevlenmiş olmasından dolayı, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Iraklı sığınmacı grubuna şüpheyle yaklaştı ve başlangıçta sınır kapılarını açmak konusunda isteksiz davrandı. 1 Ancak, bu durum uzun sürmedi ve uluslararası kamuoyunun da etkisiyle, Iraklılar kısa bir sürede Türkiye'ye girerek, sınıra yakın bölgelerde geçici kamplara yerleştiler.”¹⁵⁴ Ancak terör ve Kuzey Irak'ta yaşanan istikrarsızlıklar Türkiye'ye rahatsız etmeye devam etmekte, Irak'ta yaşanan her gelişme artık Türkiye'ye zarar olarak geri dönmeye başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye'nin de baskısı üzerine Kuzey Irak'ta 36.paralelin kuzeyi uçuşa yasak bölge olarak ilan edildi. Türkiye'ye gelen göçün geri dönmesi için güvenli 36.paralel güvenli bölge olarak ilan edilmiştir. Gelen göçün geri dönebilmesi için “... uluslararası bir askerî gücün bu bölgeleri koruması gündeme gelmiştir. Daha sonra kamuoyunda ‘Çekiç Güç’ olarak bilinecek ancak resmî ismi “Huzur Sağlama Operasyonu” olan harekâtın askerî güçleri İncirlik Üssü'ne yerleşmiştir. Bu durum Irak'ta nispi bir güvenlik sağlamış ama aynı zamanda ABD'nin bölgeye ciddi bir biçimde yerleşmesinin yolu da açılmıştır.”¹⁵⁵ Aynı zamanda bölgede Kürtlerin korunması sağlanarak bir şekilde Kuzey'de bir Kürt koruma altında olan bir Kürt varlığı oluşturulmuştur. Yine bu yapının varlığı ardından artan terör saldırısının arasında bir bağlantı olup olmadığı tartışma konusudur. Ancak doğrudan veya dolaylı olarak katkısı olduğu yaşanan gelişmeler sonrası görülecektir.

1991 yılında Kuzey Irak üç defa operasyon gerçekleşecektir. Türkiye'nin bu operasyonları hem Kuzey Irak'tan hem uluslararası toplumdan tepkiler gelmiştir. Ancak bu dönemde terörün tırmandığı göz önüne alınırsa bu tepkilerin ne kadar yersiz olacağı görülecektir. PKK faaliyetlerini arttırırken bu dönemde KDP ve KYB ise Türkiye ile yakın ilişkiler kurması nedeniyle PKK ile işbirliğinden uzak durmaktaydı.

1992 yılına gelindiğinde ise Türkiye-Suriye ilişkileri bu dönemin sıkça gerçekleşen ziyaretlerden oluşacaktır. İlk ziyaret 14 Nisan'da gerçekleşmiş, “*dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, ... mevkidaşı Muhammed Harba'ya, PKK'ya rahatsızlığı iletti ve bu ülkenin terör örgütüne yönelik desteğini gösteren bir dosya verdi. Dosyada,*

¹⁵⁴ Didem Danış, “Irak'tan Uzağa:1991 Sonrası Dışarı Göç”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ankara 2009, s. 16.

¹⁵⁵ M. Murat Erdoğan, “1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-II*, Derleyen: Kemal Yakut, M. Murat Erdoğan, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 36.

ölü ele geçirilen Suriyeli teröristlerden, Öcalan'ın Şam'daki evine kadar çok sayıda veri yer aldı. Bu uyarının somut sonucu, Suriye yönetiminin PKK'yı terör örgütü kabul etmesi oldu.'¹⁵⁶ Türkiye'nin Suriye'ye karşı hazırlıklı bir şekilde hareket etmesi Şam yönetiminin çeşitli bahaneler ile karşılık vermesine neden olmuş ancak Ankara'nın kararı duruşunun karşılığı alınmış ve iki ülke arasında 17 Nisan 1992'de Güvenlik Protokolü imzalanmıştır. Protokol özellikle Suriye'de ki teröristlerin varlık alanları ve terör faaliyetlerinin hazırlıklarının önlenmesi amaçlanmıştır. Suriye'de ki PKK varlığı özellikle bu protokol ile zayıflayacaktır. Protokolün iki taraflı teröristlerle ilgili olarak ödev yüklemesi Suriye'nin örgüte karşı önlemler almasına neden olmuştur. Eylül 1992'de ise su sorununun çözülmesi adına Türkiye-Irak-Suriye bir araya gelerek, Fırat ve Dicle akarsularının paylaşımı ile ilgili toplantısı yapılmıştır. Suriye, Türkiye ile arasında olan su problemi ile ilgili terör kartını sürekli kullanmış ve Türkiye bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Türkiye Suriye'nin kendisine karşı terör kartını kullanmasına, su kartını kullanabileceğinin de işaretlerini vermeye başlamıştır.

PKK ise ilk kez 1993 Mart'ın da bir ateşkes yapmıştır. Ateşkesin altında yatan neden gücün yeniden toparlanabilmesi, izlenecek yeni yöntemin belirlenmesidir. Ancak örgüt 2 yıl sonra 33 askeri şehit ederek ateşkesi bozmuştur. Ateşkesin bozulmasında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümünün etkisi olduğu yazılmaktadır. 23 Temmuz 1994 yılında ise bir kez daha üç devlet, Türkiye-Irak-Suriye bir araya gelmiştir. Bu üç ülke toplantı sonucunda bölgede bir Kürt Devleti'nin kurulmasına karşı olduklarını belirtmişlerdir. Yukarıda da yazıldığı üzere olası bir devlet sadece Türkiye'yi değil kısa veya uzun vadede bu ülkeleride etkileyecektir. Ancak bölgede ki PKK saldırıları devam etmiş ve Türkiye 1995 yılında Çelik Harekâtı ve ardından bir operasyon daha yaparak terör ile mücadeleye devam etmiştir. Suriye su konusunda izlemiş olduğu politikayı değiştirerek, arkasına Arap ülkelerini alıp Türkiye üzerindeki siyasi baskı kurmayı amaçlamıştır. “*Suriye, Mısır ve altı körfez ülkesi tarafından 1991 yılında oluşturulan ve Şam Deklarasyonu ittifakı olarak tanımlanan oluşum 29 Aralık 1995 tarihinde Şam' da bir araya gelmiş ve yayınladıkları sonuç bildirisinde "Türk Hükümetinden kirli suların Suriye'ye akıtılmamasını ve Fırat sularıyla ilgili olarak Şam ile adil ve kabul edilebilir bir*

¹⁵⁶ Ceyhun Bozkurt, “Suriye Kürtleri ve PKK”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2013/07/29/7123/suriye-kurtleri-ve-pkk>, (17.08.2015)

anlaşma imzalamasını" talep etmişlerdir."¹⁵⁷ İki ülke arasında ki terör ve su bağlantısının ne kadar doğru bir tespit olduğu ise Türkiye'nin 23 Ocak 1996'da Suriye'ye vermiş olduğu karşılık ile ortaya çıkmıştır. Türkiye, Suriye'den terörist başı Abdullah Öcalan'ın iadesini istemiştir. Devamında ise 1 ay sonra Türkiye bir adım atarak İsrail'e ile askeri antlaşma imzalamıştır. Buna karşılık ise Arap Birliği toplantısında su sorunun yeniden gündeme gelmesi olmuştur.

Türkiye'de ise bu dönemde hükümet değişikliği yaşanmış ve Doğru Yol Partisi (DYP)-Refah Partisi (Refahyol) Hükümeti kurulmuştur. Özellikle Erbakan İslam ülkeleri ile ilişkilerin kurulmasını önemsiyordu. Erbakan göreve gelmesinin ardından Müslüman Kardeşler hareketinin liderleri ile görüşmesi Mısır ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye bir kez daha bölgenin önemli ülkelerinden olan Mısır'ı karşısına almayı başarmıştır. Daha sonra Mısır'a yapılan ziyarette M-7 projesi Mısır'a önerilmiş ve o dönemin ilişkilerine göre doğal bir yanıt olarak karşı çıkmıştır. Erbakan sadece Mısır ziyaretinden değil daha sonra gerçekleşecek olan Libya ziyaretinden de birçok olumsuz gelişmeler yaşayacaktır.

Refahyol Hükümeti ise 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları ile güç kaybetmeye başlamıştır. İlerleyen zamanda ise hükümet değişmiştir. Bu dönemde terör ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmış, Mart 1998'de İran, Kuzey Irak'a girmiş, bir ay sonra ise PKK önemli isimlerinden Şemdin Sakık yakalanmış ve Türkiye'ye getirilmiştir. Terör ile ilgili yaşanan bu gelişmelerin ardından Türkiye'de iyi niyetli bir adım olarak Temmuz 1998'de Suriye'ye İyi Komşuluk Formu adı altında bir belge iletmıştır. Belge Suriye ile ilişkilerin düzeltilmesi için geniş bir yelpazede işbirliği öngörmekte ve bunun için güvenlik ile terör konusunda bir işbirliği öngörmekteydi. Ancak Türkiye Suriye'den beklediği karşılığı görememiş ve bu süreçten itibaren ilişkiler savaşın konuşulacağı bir döneme doğru ilerlemiştir. Suriye'ye uyarılar arka arkaya gelmiş önce Kara Kuvvetleri Komutanı ardından Cumhurbaşkanı Suriye'yi uyarmış ve bir savaş ihtimalini göz önüne aldıklarını üstü kapalı bile olsa belirtmişlerdir. Türkiye somut bir adım olarak ise askeri birliklerini Suriye sınırına kaydırmış ve ne kadar ciddi olduğunu göstermiştir.

¹⁵⁷ Mehmet Tomambay, "Fırat ve Dicle'nin Sularında Oynanan Satranç", http://ekonomiyaklasim.org/pdfs2/EYD_V07_N20_A06.pdf, (17.08.2015), s.96.

Cumhurbaşkanı'nın Suriye'yi uyarmasından 4 gün sonra 5 Ekim 1998'de Suriye ile ilişkiler kesilmiştir. Şaşırtıcı bir şekilde İsrail Türkiye'nin yanında olmamıştır. “*Ortadoğu devletlerinin tepkilerine gelince; Irak Suriye'nin yanında yer aldığını bildirirken, Ürdün, S.Arabistan ve İran Türkiye'yi itidale davet ettiler. Libya lideri Kaddafi ise, Suriye'ye yapılacak bir saldırıyı kendilerine yapılmış sayacaklarını açıkladı. ... Mısır ve İran arabuluculuk rolü üstlenerek, mekik diplomasisi başlattılar.*”¹⁵⁸ Bu gelişmelerin ardından Türkiye ve Suriye 19-20 Ekim 1998'de Adana'da bir araya gelmiş ve Adana Mutabakatı¹⁵⁹ ortaya çıkmıştır. Mutabakat ile Suriye'de ki PKK varlığına önemli darbe vurulmuş, yıllardır Suriye üzerinden yönetilen örgüte darbe etkilemiştir. Komşu bir ülkede PKK ile ilgili sorunun çözülmüş olması Türk dış politikası açısından önemli bir adımdır. İlişkiler için önemli bir gelişme ise Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat'ın ölümü sonrası cenazesine Türkiye'den Cumhurbaşkanı düzeyinde katılım olmasıdır. “*Siyasal ziyaretlerle yumuşatılan zemin, ilerleyen dönemlerde askeri alanlara da yayıldı. 2001'de iki kez Türkiye'ye resmi ziyaret düzenleyen Suriye askeri delegasyonu, bölgede stratejik bir değişimin ilk adımını atmıştı.*”¹⁶⁰ Adana Mutabakatı ile başlayan süreçten itibaren Türkiye-Suriye ilişkileri kısmen olumlu bir hava oluşacak, özellikle Afganistan ve Irak'ın işgali iki ülkeyi yakınlaştıracaktır.

¹⁵⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, s.566.

¹⁵⁹ Suriye, topraklarından kaynaklanan ve Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını bozmaya yönelik hiçbir faaliyete, karşılık ilkesi çerçevesinde izin vermeyecektir. Suriye, toprakları üzerinde özellikle PKK'nın silah, lojistik malzeme ve parasal destek teminine ve propaganda yapmasına müsaade etmeyecektir. Suriye, PKK'nın terörist bir örgüt olduğunu kabul etmiştir. Ülkesinde diğer terör örgütleri yanında, PKK ve tüm yan kuruluşlarının bütün faaliyetlerini yasaklamıştır. Suriye ülkesinde PKK'nın eğitim ve barınma amaçlı kamp ve diğer tesisler oluşturmaya ve ticari faaliyetlerine izin vermeyecektir. Suriye, PKK mensuplarının üçüncü bir ülkeye geçişleri için ülkesini kullanmasına müsaade etmeyecektir. Taraflar, yukarıda değinilen tedbirlerin etkili ve şeffaf bir biçimde uygulanmaları yönünde bazı mekanizmalar oluşturmayı kararlaştırmıştır. Bu maksatla iki ülke üst düzey güvenlik yetkilileri arasında derhâl ve doğrudan telefon hattı tesis edilecek ve kullanılmaya başlanılacaktır. Bilahare faks hattı da tesis edilecektir. Taraflar yekdiğerinin diplomatik temsilciliklerine ikişer özel görevli atayacaklar ve bu görevliler misyon şefleri tarafından bulunan ülke makamlarına takdim edilecektir.

Mutabakat sağlanan bu hususlar dışında Suriye, Öcalan'ın an itibarıyla Suriye'de olmadığını ve Suriye'ye girmesine izin verilmeyeceğini, PKK kamplarının bu andan itibaren faaliyette olmadığını ve faaliyete geçmesine izin verilmeyeceğini de teyit etmiştir.

M. Murat Erdoğan, Mustafa Kocaay. , “1997'den Lüksemburg Zirvesi'ne Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-II*, Derleyen: Kemal Yakut, M. Murat Erdoğan, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 110-111.

¹⁶⁰ Hasan Duran, “Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri” , http://ormer.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2014/11/OY2012_501_518.pdf, (17.08.2015), s.510.

Bir diğer komşu ülke olan İran ile 1990-2002 döneminde ilişkiler ekonomik, güvenlik ve Türkiye'nin iç siyasetinin etkisinde ilerlemiştir. Türkiye ve İran'ın iki farklı rejim modeline sahip olması iki ülke arasında her zaman ilişkilerde bir sorun olarak kalmasına neden olmuştur. Türkiye'nin İran'dan rejim ihracatçısı olarak görülmesi ve Türkiye'de ki rejimin de İran tarafından benimsenmemiş olması ilişkilere etki edecektir. Bu dönemde ilişkilerin kötüleşmesinde üç nokta belirlenebilir. İlk olarak, *“Türkiye’de iç politikada İslamcıların güçlenmesi sonucunda Laik-İslamcı mücadelesinin tırmanması ve dış politikanın, özellikle de İran ile ilişkilerin bu politikaya sürekli olarak alet edilmesi. İkinci olarak, 1996 tarihli İran ve Libya Yaptırımlar Yasası/“Iran and Libya Sanctions Act” (ILSA) gibi yaptırım kararlarıyla İran’a karşı izlediği yalnızlaştırma siyasetini yoğunlaştıran ABD’nin bu konudaki baskılarının artması. İç politik mücadelenin artması da Türkiye’yi bu baskılara daha açık hâle getiriyordu. Son olarak ise Türkiye’nin giderek artan bir şekilde İran yönetimini PKK’yi desteklemekle suçlaması, buna karşılık Tahran’ın da Ankara’yi ülkesinin güvenliğine karşı faaliyetler içerisinde olan Halkın Mücahitleri Örgütü gibi gruplara destek vermekle itham etmesi.”*¹⁶¹ Komşu ülkelerin PKK’yi desteklemesinin sıradanlığına rağmen Türkiye mücadelesini kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Irak ve Suriye ile PKK yönelik çeşitli antlaşma ve işbirlikleri yapan Türkiye 16 Eylül 1992 Türkiye-İran Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması’nın imzalanmasını sağladı.

1996 yılında ise Erbakan’ın İran’a yaptığı ziyaret Türkiye’de tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. İran ile bu dönemde gerçekleşen olumlu tek şey iki ülke arasında doğalgaz alım antlaşması olmuştur. Bu antlaşmanın satış ve ödeme ile ilgili kısmı ise ilerleyen yıllarda tartışılacaktır. Türkiye antlaşmaya göre almadığı doğalgazın dahi ücretini antlaşma ile kabul etmiş bulunuyordu. İki ülke arasında asıl gerilim ise Ankara’da ki Sincan Belediyesi’nin Kudüs Günü isimli programında İran Büyükelçisi Türk dış politikasını eleştirmiş ve iki ülke ilişkileri Şubat ayında karşılıklı olarak büyükelçilerin çekilmesi ile zirve yapmıştır. Çekilen elçilerin geri dönüşü 1 yıl sonra gerçekleşecektir. 2000’li yıllarda ise Türkiye-İran arası ilişkiler dönemsel olarak değişecek ancak iki ülkenin rejimleri eskisi kadar sık gündeme gelmeyecektir.

¹⁶¹ Kemal İnât, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.194.

Türkiye için bölgede ki en önemli ilişkilerden biri olan Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lı yıllarda Filistin sorununu dışarıda bırakıldığında iki ülkenin dış politikada en yakın olduğu dönemdir. Askeri ilişkiler bu dönemde iki ülkeyi yakınlaştıran ortak nokta olmuştur. Öncelikle 1990 yılında Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçiliği yeniden açılmış, 31 Aralık 1991 yılında ise Ankara'da İsrail temsilciliği büyükelçilik olmuştur. 1992'de ise Kudüs'te Türkiye'nin başkonsolosluğu açılarak ilişkiler canlanmaya başlamıştır. İki ülkenin yakınlaşmasında İspanyol Yahudileri olan Sefaradların Türk topraklarına gelişinin 500.Yılı olması da iki ülke ilişkilerini olumlu etkilemiştir. İlişkilerin olumlu yönü 1992 yılında Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğinin İlkeleri Muhtırası imzalanmıştır. 1994 yılında ise Başbakan Tansu Çiller'in İsrail ziyareti ilk Türk Başbakan ziyareti olması bakımından İsrail'e bu dönemde verilen önemi ortaya koymuştur. İlişkiler ise 1996 yılında iki antlaşma ile zirve yapmıştır. 23 Şubat 1996 Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Antlaşması ile *“bölgede ABD tarafından desteklenen bir Türkiye-İsrail-Ürdün Bloku'ndan bahsedilmeye başlanmış, İsrail ile ABD'nin de katıldığı ortak askerî tatbikatlar yapılmış, İsrailli pilotların Türk hava sahasını eğitim uçuşları için kullanmasına izin verilmiş, askerî okul öğrencileri arasında akademik değişim programları uygulanmış ve Türkiye'nin birçok silah alım ve modernleştirme ihalesi İsrailli firmalara verilmiştir.”*¹⁶²

28 Ağustos 1996'da ise Savunma Sanayi İşbirliği Antlaşması ile savunma sanayinde işbirlikleri artarken, TSK'nın modernizasyon projesi de İsrail'e verilmiştir. Askeri ilişkiler bu düzeye ulaşmış, ekonomik ilişkiler ise 23 Aralık 1996'da yapılan antlaşma ile karşılıklı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atılmıştır. Burada Türkiye'nin AB ile imzalamış olduğu “Gümrük Birliği” kararı doğrudan etki etmiştir. Askeri ziyaretler ise 1997 yılında zirve yapmış Şubat ayında Türkiye'den Genelkurmay Başkanı İsrail'i ziyaret etmiş buna karşılık ise aynı yılın Kasım ayında İsrail'den Genelkurmay Başkanı'nın ziyareti ile karşılık bulmuştur. Ticari ilişkiler için bir başka adım ise Eylül 1998'de atılmış ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

2000 yılında ise iki ülke arasında 11 antlaşma imzalanarak işbirliğinin boyutu geliştirildi. ABD Kongresi'nde Ermeni Soykırımı iddiasının kongre gündemine

¹⁶² Kemal İnat, *Orta Doğuda Siyaset*, s.215.

alınması ve Filistin’de İkinci İntifada’nın başlaması iyi giden ilişkiler birden durgunlaşmasına ve dönem dönem gerilmesine neden oldu. İkinci İntifada hareketinin başlamasında parti başkanı olan Ariel Şaron’un Mescid-i Aksa’ya girmesi neden olmuş bu iki ülke ilişkilerine de etki yapmıştır. 2001 yılında ise İsrail Dışişleri bakanı Şimon Perez Türkiye’yi ziyaret etmiş, aynı yıl İsrail Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı’da Türkiye’ye gelmiştir. Mescid-i Aksa’ya girerek tepki alan Şaron 2001 yılında İsrail Başkanı olarak Türkiye’ye gelmiştir.

Sonuç olarak iki ülke ilişkileri 1990-2002 arasında genel olarak iyi bir şekilde ilerlemiştir. Arap Dünyası ile ilgili yaşanan gelişmelere rağmen üstüne koyarak ilerlemiştir. 1990-2002 arası ise Türkiye-Orta Doğu ilişkileri Kürt Sorunu, Filistin Sorunu, su sorunu, güvenlik ve ekonomi gibi konular etrafında gelişmiştir. 2001 yılında ABD İkiz Kulelere saldırı gerçekleşecek ve hem Orta Doğu’nun hem de Türkiye’nin kaderi değişecektir. Bölgede dengeler değişecek, Türkiye ise bu coğrafyada yalnızlığına rağmen siyaset üretmeye devam edecektir.

2.6.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

1980 yılından 2002 yılına kadar Orta Doğu ortaya çıkan gelişmeler 21.yüzyılın başında bölgede yaşanacak gelişmelerin bir ön habercisi gibidir. Sovyetler’in yıkılması dünya siyasetini önemli derece de etkilerken bölgede ise ABD’nin önünün açılmasına neden olmuştur. Tek süper güç olarak kalan ABD 1980-2002 dönemine bakıldığında bölge politikalarını kendi istek ve çıkarları doğrultusunda geliştirmiştir.

Türkiye’nin bölge ile politikalarına *kara hâkimiyeti teorisi* açısından bakıldığında *kalpgah* bölgesi bu dönem içerisinde sınırları ile ilgili sorunlar yaşamaya başlamıştır. Özellikle *iç hilal* ülkelerinde Irak ve Suriye kaynaklı PKK sorunu Türkiye’nin bu dönemden itibaren önemli bir konu olacaktır. İran ile ilişkilere bakıldığında Türkiye ekonomik alanda ilişkilerini geliştirirken, siyasi olarak dönemsel gerginlikler rağmen bu ülke ile ilişkilerini nihai aşamada sürdürmeye devam etmiştir ve ülkede etkinliğini sağlamıştır. Irak’la ise her iki savaşta ise göç sorunu ile karşı karşıya kalan Türkiye bu *iç hilal* ülkesinden *kalpgaha* yansıyan sorunları

engelleyememiştir. Yapılan güvenlik, askeri ve ekonomik anlaşmalar uzun vada de Türkiye'nin yaşayacağı terör sorunun yanında cılız kalacaktır. Her ne kadar kalpgah Irak *iç hilalinde* etkili olmayı amaçlasa da sınırlarını korumakta zorlanmıştır. Suriye ile ise terör ve su kaynaklı yaşanan gelişmeler bu *iç hilal* ülkesi ile de sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle *kalpgaha* yönelik olarak PKK ve diğer örgütlü yapılara destek vermesi bu dönem iki ülkenin sıcak çatışmaya gündeme gelmesine neden olmuştur. Suriye teröre yönelik adımlar atmasaydı *kalpgahın iç hilal* ülkesinde fiili bir askeri kuvvet kullanmasına neden olabilirdi. Nihai aşamada siyasi ilişkiler normalleşse de Türkiye-Suriye veya *kalpgah-iç hilal* ilişkileri bu dönemin güvensiz ilişkilerinden biridir. İsrail ile ilişkiler Filistin sorunu bağlamında ilerlese de özellikle Suriye ile yaşanan sorunlar ve güvenlik gerekçesi ile Türkiye-İsrail ilişkileri bu dönem zirve yapmasına katkı sağlamıştır. *Kalpgah, iç hilal* ülkesi ile işbirliği yaparken bir bakış açısından bir *iç hilal* ülkesi de işbirliği ile kalpgahın izlediği siyasete dolaylı olarak şekillenmesi katkı vermiştir.

Dış hilal ülkeleri ile bu dönem gelişen ilişkiler özellikle Körfez sermayesinin Türkiye'ye yönelmesi ekonomik anlamda *kalpgah* için ilerleyen yıllarda katkı sunacaktır. Her ne kadar Suriye konusunda Mısır ve Suud yönetimi Türkiye'ye destek vermese de Türkiye *dış hilal* ülkeleri ile bu dönem bir şekilde ilişkilerini ilerletmeye çalışmıştır. Suriye konusunda bu ülkelerin Türkiye karşısında olması önceki yıllarda ki Türkiye-Suriye sorunlarında aynı tarafta olduklarını bir kez daha ortaya koymuştur.

Kenar kuşak teorisi açısından bakıldığında ise bu dönem içerisinde *kenar kuşak* ülkeleri *kalpgah* içerisinde etkin olmayı amaçlamıştır. PKK'ya Irak Devleti hariç çeşitli dönemlerde destek veren *kenar kuşak* ülkeleri Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasetini sınırlamak isterken, bu ülke ile ilişkilerinde PKK kartını kullanarak kendi istekleri yönde karar alınmasını amaçlamıştır. Özellikle Suriye yönetimi su konusunda Türkiye'yi kendi istekleri doğrultusunda karar almasını sağlamak için örgüte destek sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında *kenar kuşak* ülkelerinin her ne kadar ilerleyen süreçte kendilerini de etkileme ihtimali olsa bile PKK'nın bağımsız devlet kurma amaçlarını bu dönem *kalpgah* bölgesinin Orta Doğu'da etkin olmasını ve güçlü bir devlet olabilmesini engellemek adına kullanmışlardır.

Sadece *kenar kuşak* ülkeleri değil Washington yönetimi de bu dönem Kürtlere çeşitli şekillerde alan açarak, Çekiç Güç gibi bölgede ilerleyen dönemde *kalpgah* ve

kenar kuşak ülkelerine yönelik kullanmak adına bir Kürt kartını desteklemiştir. Türkiye, *kenar kuşak* ülkelerinden bir diğeri İsrail ile Filistin sorunu nedeniyle çeşitli dönemler sorun yaşasa da askeri ve güvenlik ilişkileri bağlamında gelişmeler yaşanmıştır. *Kalpgah-kenar kuşak* ilişkileri açısından önemli olan Türkiye-İsrail ilişkileri Arap olmayan iki devletin bölgeye mesaj vermesi açısından ayrı bir anlam taşımaktadır. Türkiye bu ülke ile iyi ilişkiler geliştirerek *kenar kuşakta*, İsrail ise *kalpgah*ta etkin olmayı amaçlamıştır. Bu dönem Türkiye'nin askeri konularda İsrail'in en büyük müşterisi olması bir açıdan İsrail'in Türkiye'nin PKK ile mücadelesini izlemesine neden olmuştur. Yapılan analizlerde Arap olmayan bir başka devlet olarak olası bir Kürdistan devletinin İsrail'in İran ve Türkiye'ye karşı desteklediğini ifade edilmektedir.

Türkiye bu dönem *kalpgah* sınırlarını korumak ve *kenar kuşaktan* gelen terörü önlemek adına siyasi ve askeri girişimlerde bulunmuş ve bunlarda bir şekilde sonuç almasına rağmen terörü sona erdirememiştir. İran, Irak ve Suriye ile yapılan anlaşmalar ile bu devletleri PKK terörüne karşı bir şekilde söylemsel veya anlaşmalar ile karşı çıkmasına rağmen fiili olarak bölgede bu sahaya yansımamıştır. İstisna olarak Adana Mutabakatı, İran 1984 antlaşması ve Irak'da 1984 Güvenlik Protokolü ile teröre karşı işbirliği mesajları verilmesi haricinde Türkiye dışında etkin bir mücadele olmamıştır. Saddam yönetimi PKK'dan çok ülkesinde ki Kürtleri hedef alması Türkiye'ye desteği anlamına gelmemekte aksine ülkesinde ki Kürtlerin nüfusunu bir şekilde *kalpgaha* doğru göçe zorlayarak *iç hilal* ülkesinden uzaklaştırmıştır. Bu ise terör sorunu yaşayan Türkiye'nin kalpgah içerisinde Kürt göçmenler ve bu düzensizlik nedeniyle güvenlik sorunu yaşamasına neden olmuştur.

Türkiye bu dönem içerisinde bölge ülkeleriyle her ne kadar diplomatik ilişkiler kurup, askeri, ekonomik, ticari ve güvenlik bağlamında ilişkilerini geliştirmeye çalışsa da etkin destek bulamamış, dönem içerisinde en uyumlu ilişkilerini İsrail ile sağlamıştır. Körfez ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesi ve sermayesinin Türkiye'ye gelmesi başlangıç açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak Suriye ile yaşanan gerginliklerde askeri seçeneğin dahi dile getirilmesi *komşularla sıfır sorun* politikası ile uyumlu bir siyaset olmamıştır. ABD yönetiminin bu dönem bölgede çeşitli operasyonlar ve müdahaleler ile sorunlu olan Orta Doğu'nun yapısı ile oynaması Türkiye'nin merkez ülke olabilme iddiasını

zayıflatmıştır. Sovyetler sonrası dönemde, tek kutuplu bir dünyada Türkiye uyumlu ve istikrarlı bir Orta Doğu’da hem model hem de merkez ülke olabilirdi. Ancak 1980-2002 arası dönemde Türkiye kendi sınırlarını korumanın önemi karşısında merkez ülke olabilmeye yönelik siyaseti geliştirememiştir.

III. BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ TÜRKİYE-ORTA DOĞU İLİŞKİLERİ

Türkiye’de 7 Kasım 2002 yılında yapılan seçimler ile yeni bir parti olan AK Parti tek başına iktidarı elde etmiştir. İktidara geldikten sonra izlemiş olduğu dış politika hem AB tam üyeliği hedefleyen, hem de müttefik ülkeler ve uluslararası örgütler ile ilişkileri geliştirmeyi hedef olarak koymuş bir yapıdaydı. Tüm bunların dışında Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilerek bu bölge aktif olmak iktidar partisinin yeni dış politika amaçları arasında yer almaktaydı.

İslami terör söylemlerinin çıktığı ve Orta Doğu’da radikalleşmenin tartışıldığı süreçte Batı ile uyumlu olabilecek bir partinin Türkiye’de iktidar olması kuşkusuz Avrupa ve Washington yönetimlerini memnun etmişti. İktidarın ilk dönemlerinde ülke içinde “Türkiye Malezya olur mu?” tartışmalarından, Türkiye izlemiş olduğu iç ve dış politika ile “Türkiye Orta Doğu ülkeleri için bir model olabilir mi?” tartışılmasına geçilmiştir. Burada iktidarın izlemiş olduğu dış politika ve Orta Doğu bölgesinde ki aktif siyaseti etkili olmuştur.

Bölge ülkeleri ile siyasi, ekonomik, güvenlik, ticari alanlarda anlaşmalar, sorunların çözülmesi ve arabuluculuk rolünü üstlenmesi Türkiye’nin takdir edilmesini neden olmuştur. Tüm bu olumlu izleyen süreç 2011 yılında Kuzey Afrika’dan bereketli hilale ulaştığında hem bölge hem de Türk dış politikası zorlu bir sürece girecektir. Bu süreçte Türkiye uzun yıllar sonucunda ilişkilerin normalleştiği ve işbirliği sürecine geçilen Suriye ile düşman ülkeler haline gelecektir. Suriye ve bölgesel rekabet kaynaklı olarak da İran ile karşı karşıya kalacaktır. Bu dönem mezhepsel politikalar nedeniyle Irak’la, yaşanan birçok olumsuz gelişme sonucunda İsrail ve Mısır ile ilişkiler bozulacaktır. Arap Baharı sürecine rağmen ise çeşitli karşıt politikalara rağmen Suudi Arabistan ve AK Parti’nin Orta Doğu siyasetinin olumlu bir sonucu olarak ise Katar ile ilişkiler istikrarlı bir şekilde devam edecektir.

Bu bölüm de ülke incelemeleri içerisinde AK Parti öncesi 2002 yılında gelişen bir takım gelişmeler işlenmiş, partinin iktidar olduğu tarihte Türkiye’nin ilgili Orta Doğu ülkeleri ile mevcut siyasetinin durumu aktarılmaya çalışılmıştır. Ardından

ise 7 Kasım 2002 tarihi ile 7 Haziran 2015 arasında AK Parti dönemi Türkiye-Orta Doğu ilişkileri işlenmiştir.

3.1.Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye-İran İlişkileri özellikle doksanlı yıllarda iki ülke rejimi kaynaklı gerginliklerin gölgesinde ilerlemiştir. PKK-İran ilişkisi zaman zaman gündeme gelmiş ve iki ülke arasında ki şüphelerde artmıştır. Ancak Irak'a yapılacak müdahalenin küresel çapta tartışılmaya başlanması ve ABD-İran İlişkilerinin olumsuzluğu göz önüne alındığında İran'ın Türkiye ile yakınlaşması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Doğu'sunda Afganistan ve Batı'sında Irak ABD müdahalesine maruz kalması İran'ın Türkiye'ye bakışını önemli oranda değiştirmiştir. Yine iki ülkenin Irak'ın parçalanmaması konusunda da hem fikir olması yakınlaşmanın bir diğer nedenlerinden biridir.

Irak'ın işgal edilmesinin ardından Türkiye-İran ve Suriye ilişkileri beraber gelişmeye başlamıştır. Türkiye, İran ile ilişkilerin gerginlikten uzak karşılıklı ekonomik kazançların ve bölgede istikrarın olduğu bir anlayışa oturtmaya çalışmıştır. *“Özellikle 2004 yılında dönemin Başbakanı Erdoğan¹⁶³'in İran ziyaretiyle yumuşayan ilişkiler, ticaret ve yatırım anlaşmalarına gözle görülür bir ivme kazandırdı. ...Tüm bu çabalarındaki temel amacın ise, bir işbirliği havzası oluşturmak ve karşılıklı çıkarları mevcut kısıtlara tabi olarak maksimize etmek olduğu ifade edilebilir.”*¹⁶⁴ İki ülke arasında ki problemlerden biri olan terör konusu ile ilgili olarak farklı bir aşamaya geçilmiştir. Türkiye'nin 2002 yılında Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör örgütü ilan etmesi ve İran'ın da PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesi o dönem için olumlu bir adım olarak görülürken 2004 yılında Kürdistan Özgür Yaşam Partisi/Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê (PJAK) İran'da faaliyete geçmesi işbirliğini arttırmıştır. *“ABD'nin Irak'ı işgali sırasında Türkiye Meclisi'nin Amerikan askerlerinin Türkiye toprakları üzerinden Irak'a girmelerini reddetmesi İran'ın Türkiye'ye duyduğu güvenin*

¹⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak 14 Mart 2003-28 Ağustos 2014 tarihlerinde görev yapmıştır. Ağustos 2014'ten bu yana Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak görev yapmaktadır.

¹⁶⁴ Hatice Karahan, “İran'la Hassas Dengeler”, <http://setav.org.tr/iranla-hassas-dengeler/yorum/18620>, (26.10.2015)

artmasını sağlamıştır. Böylece, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmasının önlenmesi amacıyla aralarında İran ve Türkiye arasında siyasi "işbirliği" güçlenmiştir."¹⁶⁵ 2004 yılında doğalgaz konusu gündeme gelmiş, 1996 yılında yapılan antlaşma kaynaklı doğalgaz fiyatının düşürülmesi talebine İran olumlu bakmamıştır.

2005 yılında da doğalgaz, ticari ilişkiler, terör İran ile ilişkilerin ana damarlarını oluşturmuştur. Ağustos 2005'de İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad¹⁶⁶ ile de İran dış politikasında sertlik daha şiddetli bir şekilde artacak, ABD'nin İran yönetimine tepkisi Türk-Amerikan ilişkilerine de yansımaktır. Bu yıl İran yönetimi ile terör örgütleri PKK ve PJAK'a karşı ortak adımlar atılmaya başlanmış ve iki ülke terör örgütlerine karşı işbirliği yapmışlardır. Irak müdahalesi ile başlayan süreçte ABD ile gerilen ilişkiler, İran ile Türkiye'nin olumlu yönde ilişkilerinin gelişmesi Washington yönetiminde rahatsızlıklar yaratmaya başlamıştır.¹⁶⁷ Ancak terör konusunda İran somut adımlar atmaya başlamış, "Genelkurmay... son dönemde PKK'ya karşı operasyonları yoğunlaştıran İran'ın 40 PKK'lıyı Türkiye'ye iade ettiğini ve bunun somut iş birliğinin bir örneği olduğunu belirtmişler ve ABD'den benzer bir iş birliği beklediklerini ifade etmişlerdir."¹⁶⁸ Türkiye'nin İran'dan karşılık bulması ve işbirliği içinde bulunması, nükleer çalışmaları nedeniyle Amerikan'ın baskı yaptığı süreçte Türkiye'ye eleştirmesine neden olmuştur.

2006 yılında İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak üzerinde ki uluslararası baskı artmıştır. Ahmedinejad'ın izlemiş olduğu sert dış politika ve ABD'nin tepkisi İran'ın dış politikasını şekillenmesine etki etmiştir. Dış politika da yaşanan gelişmeler İran'ı sıkıştırırken Türkiye ile ilişkilerde işbirliği devam etmiştir. İki ülke arasında yakalanan uyumlu hava enerji ilişkilerine yansımaktır. Türkiye ile

¹⁶⁵ Bayram Sinkaya, "Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 27, Ankara 2011, s. 23.

¹⁶⁶ İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak 3 Ağustos 2005-3 Ağustos 2013 tarihlerinde görev yapmıştır.

¹⁶⁷ Irak krizi, İran'ın nükleer çalışmaları, Arap Baharı ve bunun bölgesel güç dengesine etkisi, Türkiye'nin bölgede aktif olma çabası ve bunun sonucunda ortaya çıkan çıkar çatışmaları ABD-Türkiye ilişkilerinde krizlere ve siyasi tartışmalara neden olmuştur. Meliha Benli Altunışık, "The Middle East In Turkey-USA Relations: Managing The Alliance", Cilt 15, Sayı 2, 2013, s.157, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19448953.2013.775036>, (09.04.2014)

¹⁶⁸ Kemal İnat, *Ortadoğu Yıllığı 2005...*, s.37.

İran arasında ki ticaretin sürekli olarak geliştirilmesinin hedeflenmesi 2007 yılında iki ülke arasında önemli bir doğalgaz antlaşması imzalanması ile zirve yapacaktır. Türkiye'nin İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak ABD'nin yanında olmaması da bu ülke ile ilişkilerde gerginlik nedeni olmuştur. Dönemin Başbakanı Erdoğan, “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak, barışçıl amaçlarla, insancıl amaçlarla nükleer enerji noktasında atılacak olan adıma kimse olumsuz yaklaşamaz düşüncesindeyiz. Ama tabii kitle imha silahlarının yayılmasına da dünyada hiçbir ülke olumlu yaklaşamaz*”¹⁶⁹ açıklaması ile Türkiye'nin bakış açısını ortaya koymuştur. İran Türkiye ile yakın ilişkiler izlemesi ve işbirliği alanlarında yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin terör örgütüne yönelik politikalarını son yıllarda olduğu gibi desteklemeye devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye ve İran'ın Kuzey Irak'a operasyon yapacağına dair düşüncelerde çeşitli medya kuruluşları tarafından iddia edilmiştir. İki ülke Irak ile ilgili olarak ülkenin bölünmesinin bölgenin zararına olacağı konusunda aynı görüşü paylaşmışlardır. Ülke içerisinde yaşanan mezhepsel ve etnik bölünmesinin ise hem bu ülke hem de diğer bölge ülkelerine zarar vereceği ve bu konuda Irak Hükümeti'ne destek vermenin gerekli olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştır.

Çeşitli alanlarda işbirliğinin devam ettiği 2007 yılında öne çıkan gelişme ise 14 Temmuz 2007 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Türkiye-İran Doğalgaz Mutabakatı'dır. Bu antlaşmayı önemli kılan şey ise, “... İran ve Türkmen doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacak ve İran, 14 trilyon metreküp rezerve sahip Güney Pars bölgesindeki doğalgaz sahalarından üçünü ‘ihalesiz’ olarak Türkiye'ye verecek ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) bu sahalarda yatırım yaparak sahaları geliştirecektir.”¹⁷⁰ Türkiye ile İran arasında yaşanan enerji temelli olumlu adım ABD sert tepkiler gelmesine yol açmıştır. Nükleer çalışmaları nedeniyle bu ülkenin Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) gibi kurumlar tarafından gözlemlendiği bir dönemde bölgede ABD müttefiki olan Türkiye'nin bu adımı olumsuz karşılanmıştır. ABD dışında Türkiye'nin bu işbirliği adımından İsrail'de rahatsız olmuştur. İsrail ve ABD sıkça Türkiye'nin İran

¹⁶⁹ Sabah Gazetesi, *Erdoğan ile Ahmedinejad görüşti*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/05/05/siy97.html>, (22.12.2015)

¹⁷⁰ Arzu Celalifer Ekinci, “İRAN TÜRKİYE ENERJİ İŞBİRLİĞİ”, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerji%C5%9F.pdf>, (22.12.2015), s.4.

politikasını eleştirmiştir. Türkiye ise enerji ihtiyacını karşılamak ve komşuları ile olumlu ilişkiler kurmak adına atmış olduğu bu adımı savunmuştur. Bu antlaşmadan kaygı duyan bir başka ülke ise Rusya olmuştur. Rusya bu antlaşma ile Türkiye'nin kendisine alternatif yarattığını düşünmüş ancak Türkiye'nin yapmış olduğu açıklamalar ve işbirliği mesajları çerçevesinde kaygı giderilmiştir. Terör konusunda İran yakalanan teröristlerin Türkiye'ye teslimi, Kuzey Irak'a operasyon yapılması gibi konularda işbirliği yapmıştır. Dikkate değer bir başka adım ise İran yönetiminin Bağdat Hükümeti'ni Türkiye'nin terör konusunda beklentilerini bu ülkeye tavsiye etmiş olmasıdır. Terör konusunda 27 Haziran 2007 tarihinde imzalanan Yüksek Hudut Komisyonu kararı¹⁷¹ 15 Aralık 2007 günü Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu antlaşma ile iki ülke arasında sıkı bir işbirliği öngörülmüştür. İki ülkenin terör konusunda işbirliği içerisinde olmasında Türkiye-İran yakınlaşması dışında ABD'nin bölge siyaseti de etkili olmuştur. *“Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında... İran ve Türkiye birçok konuda ABD'den farklı düşünmektedir. İki ülkenin yumuşak karnı olarak nitelendirebilecek olan Kürt meselesi hususundaki ABD politikaları, Türkiye ve İran'ı birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır.”*¹⁷² Türkiye komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen dış politikası aynı zamanda bölgede ki etkinlik alanını da arttırmaya yönelik bir öngörü üzerine kurulmuştur. Bölgede ki karmaşa ortamında İran'ın mezhep temelli siyaset izlemesine ise Türkiye bölgede etkin olarak bir şekilde kırmayı amaçlamıştır. Aynı amaçla bu dönemde Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri İran ile ilişkilerini daha geliştirmeyi amaçlamış ve İran'ın Şii Hilali oluşturmasını engellemeyi amaçlamıştır.

2008 yılına gelindiğinde iki ülke arasında olumlu ilişkiler devam ettiği görülmüştür. Bu dönemde Türkiye ve İran'ı yakınlaştıran iki neden ise, Türkiye'nin bölgede “komşularla sıfır sorun” bağlamında izlemiş olduğu yeni dış politika ve

¹⁷¹ Kararın 2.maddesi amacı net bir şekilde ortaya koymaktadır.2.Madde, “Taraflar ayrıca, bölücü ve yıkıcı terörist örgütlerin faaliyetleri nedeniyle her iki taraf güvenlik görevlilerinin şehadet ve yaralanmaları ile sonuçlanan olaylara ait dosyaların; faillerin yakalanması, tutuklanması ve mahkûmiyetlerine kadar gündemde tutulması, bu gibi olayların tekrerrüne meydan verilmemesi için gerekli her türlü tedbirin alınması, bu bağlamda olabilecek gelişmeler konusunda (faillerin yakalanması, tutuklanması, mahkûmiyeti) karşılıklı bilgi verilmesi ve faillerin 1937 tarihli İade-i Mücrimin Anlaşması'na göre geri verilmesi hususlarında mutabık kalmışlardır. ...” Resmi Gazete, *MİLLETLERARASI ANDLAŞMA*, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071215-1.htm>, (22.12.2015)

¹⁷² Metin Aksoy, “İran'ın Batıya Yönelik Dış Politikası”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, *Ortadoğu Yıllığı 2007*,1.Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s.506.

İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle sürekli olarak savaş tehditi altında bulunması ve ambargo altında ki ekonomisi için yeni alanlar açma istediğidir. Terör konusunda iki ülke ortak çalışmalara devam ederken Kuzey Irak'a koordineli bir şekilde operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Yakalanan olumlu havanın ikili ticari ilişkilere yansıtılması adına 20 milyar dolara ticaret hacminin yakalanması hedeflenmiştir. “2008 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 10,2 milyar dolarla tarihte hiç olmadığı kadar yüksek bir düzeye çıkarken, Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracat bir önceki yıla göre %40'lık bir artışla 2 milyar doların üzerine çıkmıştır.”¹⁷³ Türkiye İran'dan almış olduğu doğalgaz nedeniyle bu ülkeye karşı sürekli olarak ticaret açığı vermesi, ülke ile özellikle Türkiye aleyhine oluşacak ticari gelişmelerin önemini arttırmaktaydı. Küresel ekonomik krizin bu dönemde etkili olması ve İran'ın ambargo altında olması ile yeni ambargolarla tehdit edilmesi Türkiye'nin İran'a dair ticari hedeflerinin gerçekleşmesi için bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. İki ülke arasında kendi para birimleri ile ticaret yapılması, İran bankalarında Türk firmalarının iş yapmasında kolaylık sağlanması ve gümrük kapılarında kolaylıkların sağlanması gibi konular gündeme gelmiştir. Böylelikle iki ülke arasında ticari olarak entegrasyon sağlanması amaçlanmıştır.

Nükleer çalışmalarla ilgili olarak Türkiye, her ülkenin nükleer çalışmalarda bulunması hakkı olduğu vurgulamış ve İran barışçıl nükleer çalışmalarına karşı dünyanın tepkisine karşı duruş sergilemiştir. Türkiye, İran'ın nükleer silah üretmesine ise karşı olduğunu da ifade etmiştir. Konu ile ilgili olarak Türkiye, İran ve taraflar arasında olumlu havanın oluşması için katkı sunabileceğini gündeme getirmiştir. Konu ile ilgili dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan¹⁷⁴, “nükleer müzakerelerde taraflar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve karşılıklı hassasiyetlerin anlaşılmasına yardımcı olmak için yapacakları olduğunu”¹⁷⁵ söylemiştir. Burada Türkiye'nin konu ile ilgili olarak doğrudan taraflar arasında arabulucu olmak istediğine dair bir söylem ise bulunmamaktadır.

Doğalgaz konusunda ise iki ülke işbirliği sürdürmeye bu dönemde devam etmiş ve 17 Kasım 2008 tarihinde iki ülke arasında doğalgaz konusu ile ilgili

¹⁷³ Kemal İnât, “Türkiye'nin Son Dönem İran Politikası: s. 9

¹⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı olarak 29 Ağustos 2007-2 Mayıs 2009 tarihlerinde görev yapmıştır.

¹⁷⁵ Kemal İnât, *Ortadoğu Yıllığı 2008.*, s.19.

işbirliğinin arttırılması ve İran doğalgazının Türkiye üzerinden taşınması ile ilgili mutabakat zaptı imzalanmıştır. Türkiye-İran ilişkilerinin bu dönemde geliştiğinin belki de en somut olayı ise Ahmedinejad'ın seçildikten sonra ilk defa 2008 yılında Türkiye'ye gelmiş olmasıdır.

2009 yılı ise Türkiye-İran ilişkilerinde olumlu hava gelişerek devam etmiştir. Türkiye'nin bu dönem bölgede izlemiş olduğu siyaset ve İran ile ilgili olarak dünya siyasetinde bu ülkeyi desteklemesi iki ülkenin yakınlaşmasının derinleşme evresine geçmesine neden olmuştur. Amerika'da gerçekleşen başkanlık seçimi sonrası Barack Obama¹⁷⁶ yeni başkan seçilmiş bu ise Washington yönetiminin Orta Doğu ve İran'a karşı politikasında değişimlerin başlangıcı olmuştur.

Terör örgütüne yapılan koordineli çalışmalar ve operasyonlar bu dönemde devam etmiştir. Konuyla ilgili olarak İran tarafından yaşanan önemli gelişme ise bu ülke tarafından yapılan kara harekâtıdır. İran bu harekâtta, “... *PJAK'a üye teröristlerin üstlendiği Kuzey Irak'taki Kandil Dağı'na yönelik 20 bin askerin katıldığı operasyon başlattı. Operasyon kapsamında PJAK ve PKK'lıların bulunduğu Kandil Dağı'na top atışları gerçekleştirilirken, havadan helikopterlerle bombalandı...*”¹⁷⁷ bu gelişme ise Türkiye kadar İran'ın da terör örgütü ile mücadelesini ortaya koymuştur. İki ülke arasında ki terör örgütüne yönelik işbirliği ve Kuzey Irak'a yapılan operasyonlar özellikle Kürt kökenli Irak temsilcilerinden tepkilerin gelmesine neden olmuştur. ABD'nin ise PJAK terör örgütü listesine dâhil etmesi ABD'nin bölgede Irak ve Türkiye'nin terör ile mücadelesine karşı olumlu bir adımı olarak nitelendirilebilir.

Ticari ilişkiler bu dönemde küresel krizden etkilenmiştir. İki ülke arasında ticaret hacminde daralma olmasına karşı ileriye yönelik önemli projeler ve çalışmalar gündeme gelmiştir. Dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen iki ülke arasında ki ticaret hacminin 5 yılda 20 milyar dolara çıkması için çeşitli projeleri¹⁷⁸ ortaya koymuştur.

¹⁷⁶ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olarak 20 Ocak 2009'da görevine başlamış, çalışmanın sürdüğü Haziran 2016 itibarıyla görevine devam etmektedir.

¹⁷⁷ İran Kültür Evi, *Kandil'e İran askeri operasyonu*, <http://haber.irankulturevi.com/Kandile-Iran-askeri-operasyonu-459i.cgi>, (24.12.2015)

¹⁷⁸ 1)Malların serbest dolaşımını öngören bir anlaşmanın imzalanması. 2)İki ülke gümrüklerinin tek bir alan olarak yeniden düzenlenmesi ve giriş-çıkış işlemlerinin aynı zaman ve mekânda yapılmasının sağlanması. 3)Van Gölü Kuzey Geçişi Projesi'nin iki ülkenin işbirliği ile tamamlanması ve Avrupa-Çin arasındaki demir yolu taşımacılığının bu koridor üzerinden kesintisiz olarak yapılabilmesi. 4)Karayolu taşımacılığının tam olarak serbestleşmesi, kısıtlama ve ücretlerin kaldırılması. 5)İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya, İran petrolünün Türkiye üzerinden Karadeniz ya da Akdeniz limanlarına

İki ülke arasında kendi para birimleri ile ticaret yapılması ve Türkiye aleyhine olan ticari ilişkinin yeniden düzenlenerek, Türkiye'nin İran'a daha fazla ihracat yapılması için çeşitli adımların atılması istenmiştir. Bölgesel ekonomik entegrasyon ve Davutoğlu'nun sıfır sorun politikası bağlamında ise önemli bir proje olarak Van'da serbest ticaret bölgesi oluşturulması gündeme gelmiştir. Bir başka proje ise, “*Iğdır civarında iki ülkenin sınır bölgesinde kurulacak serbest sanayi bölgesinde sadece İran ve Türkiye değil, ileride Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Suriye'den firmaların da faaliyet göstermesi amaçlanıyordu.*”¹⁷⁹ Bu hedefler ile bölge ülkelerinin ekonomik ilişkiler kurması ve istikrarsız olan bölgenin istikrara kavuşması amaçlanmaktaydı. Doğalgaz konusunda ise Türkiye Nabucco projesine İran'ın dâhil edilmesi için desteklerini ifade etmiştir.¹⁸⁰ 2007 yılında imzalanan doğalgaz mutabakat zaptı ise bu yılda anlaşmaya dönüştürülmüş ve iki ülke arasında doğalgaz kaynaklı ilişki somut olarak ileriye taşınmıştır. Türkiye'nin enerji merkezi olabilme iddiası ile İran'ın Hazar Denizi ve Ortadoğu'da ki enerji politikası çatışmamaktadır. Bu nedenle nükleer faaliyetler konusunda bölgede İran kaynaklı bir istikrarsızlık istememektedir.¹⁸¹

İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak kolaylaştırıcı olabilme ihtimalinden arabulucu aşamasına geçtiğine en önemli kanıt 27 Kasım 2009 tarihinde Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu/International Atomic Energy Agency (UAKE) Genel Kurulu'nda İran ile ilgili olarak nükleer faaliyetlerini askıya alınmasını isteyen kararın oylamasında Türkiye'nin çekimser kalmasıdır. Türkiye, herhangi bir taraf olmamış, arabuluculuk görevi için her iki tarafa da eşit mesafede olduğunu ortaya koymuştur. Bu siyaset ile ilgili olarak “...ABD, İran nükleer krizinde Batı'nın yanında yer alması ve olası yaptırımlara destek vermesi hususunda Güvenlik Konseyi'nin üyesi

taşınması ve iki ülke arasında yüksek kapasiteli elektrik iletim hatlarının yapılması. Kemal İnat, *Ortadoğu Yılı 2009...*, s.26-27.

¹⁷⁹ Kemal İnat, *Ortadoğu Yılı 2009...*, s.27.

¹⁸⁰ Türkiye'nin bölgede enerji merkezi olabilmesi AB içinde önemlidir. Enerjinin tek bir yerden güvenli ulaşımı, Rusya'ya bağlı olan Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanması ve çeşitliliğin artırılması için önemlidir. Ortadoğu ve Hazar'dan gelen enerji kaynaklarının Türkiye'den Avrupa'ya transit olarak ulaşması üretici ve tüketici ülkeler için karşılıklı olarak öne çıkan bir istektir. Meltem Müftüler Baş-Deniz Başkan, “The Future Of Energy Security for Europe: Turkey's Role as an Energy Corridor”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 47, Sayı 2, 2011, s.375. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00263206.2010.481176>, (22.08.2014)

¹⁸¹ Anoushiravan Ehteshami-Süleyman Elik, “Turkey's Growing Relations With Iran And Arab Middle East”, *Turkish Studies*, Sayı 12, Cilt 4, 2011, s.654. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.624322>, (22.08.2014)

olarak Türkiye'nin niyetini ve kendisiyle ilişkilerini sınama yarışındayken, diğer tarafından Avrupa Birliği, Türkiye'yi İran politikası konusunda sorgulamaktadır."¹⁸²

Ancak bu bakış açısına rağmen İran'ın nükleer çalışmaları ile ortaya atılmış olan uranyum takasının Türkiye'de yapılması gibi bir konu gündeme gelmiş, Türkiye bu konuda üzerine düşen ne var ise yapacağını belirtmiştir. İran tarafından Türkiye'ye bakışı etkileyen bir olay ise İsrail'in 2009 Gazze Saldırısı ve Türkiye ile İran'ın bu saldırılara karşı vermiş olduğu tepkidir. Ocak 2009 Davos'da Erdoğan'ın dönemin İsrail Cumhurbaşkanı olan Simon Peres¹⁸³'e karşı söylemiş olduğu sözler ve Filistin sorunu hakkında ki söylemleri İran'dan olumlu karşılık bulmuştur. İran bu dönemde sadece Türkiye ile değil diğer bölge ülkeleri ile de yakın ilişki kurmayı amaçlamıştır.¹⁸⁴

2010 yılında Türkiye-İran ilişkileri iyi düzeyde devam ederken ilerleyen dönemde yaşanacak sorunlar 2000'li yıllardan itibaren başlayan olumlu gelişmeleri gölgesinde bırakmaya başlayacaktır. Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi olduğu dönem İran'ın nükleer çalışmaları ile ilgili daha önce de vurgulamış olduğu diplomasi içerisinde çözüm önerisi bu yıl somut bir belge ile kendini ortaya koyacaktır. İran'ın yeni bir ambargoya maruz kalmaması ve bölgesel ve küresel olarak çatışma şartlarının oluşmaması adına Türkiye ve Brezilya'nın girişimi ile 17 Mayıs 2010 tarihinde Tahran Deklarasyonu¹⁸⁵ imzalanmıştır. Deklarasyon öncelikle P5+1 ülkelerinin bu deklarasyonu kabul etmesini ardından İran ile P5+1 ülkeleri arasında yapılacak olan takasın Türkiye'de yapılması öngörülmekteydi. Atılan bu adım her ne kadar bölge ve küresel siyaset için önemli bir adımda olsa P5+1 ülkelerinde istenilen etkiyi yaratmamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 9 Haziran 2010 tarihinde İran'a uygulanan yaptırımların ağırlaştırılması öngören oylamasında sadece Türkiye ve Brezilya red oyu

¹⁸² Arzu Celalifer Ekinci, "İran Nükleer Krizinde Artan Tansiyon ve Türkiye", http://www.usak.org.tr/kose_yazilari_det.php?id=1163&cat=448#.VnreH_M5nIU, (24.12.2015)

¹⁸³ İsrail Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak 15 Temmuz 2007-24 Temmuz 2014 tarihlerinde görev yapmıştır.

¹⁸⁴ Murat Yeşiltaş şu tespiti yapmaktadır, İran, Suriye, Türkiye ve Irak arasında son yıllarda gelişen gerek ikili gerekse çok taraflı ilişkilerin önemli bir boyut değişimi yaşadığı görülmektedir... İran'ın bölge ülkeleriyle geçmiş yıllarda yaşadığı problemler düşünüldüğünde bu dörtlü politika duruşun birbirine karşılıklı bağımlılığı uzun vadede bölgede yaşanan istikrara, çatışmasız bir ortama ve güvenliğe katkı sağlayacağı oldukça açıktır. Murat Yeşiltaş, "İran 2009", Derleyen: Kemal İnât, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, *Ortadoğu Yıllığı 2009*, 1. Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s.72.

¹⁸⁵ Antlaşma maddeleri için bakınız, T.C. Dışişleri Bakanlığı, *17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu*, http://www.mfa.gov.tr/mayis_.tr.mfa, (27.12.2015)

kullanmıştır. Ekonomik ilişkiler ise bu dönemde önce ki yıllarda atılan adımlara bağlı olarak 10,7 milyar dolara kadar yükselmiştir. İran'a uygulanan ambargolar ve yaşanan küresel ekonomik krizin etkilerine rağmen iki ülke arasında ki ticaret hacminde yükseliş istikrarı sarsılmamıştır.

NATO Savunma Sistemi 2010 yılında gündeme gelen ve ilerleyen dönemde iki ülke ilişkileri arasında çatlamalara neden olacak bir konudur. Buna göre bir füze savunma sisteminin Türkiye'ye kurulması tartışmaları ortaya çıkmıştır. İran bu sistemin kendisini hedef alacağını ve İsrail'in amaçlarına hizmet edeceği söylemi üzerinden savunma sistemi kurulmasını eleştirmiştir. Türkiye ise bölgesel olarak gerginliğe neden olacak bu sistem ile ilgili olarak herhangi bir ülkeyi hedef almaması gerektiğini vurgulamıştır.

2011 yılında ise ikili ilişkilere füze savunma sistemi ve Arap Baharı ile ilgili olarak iki ülkenin farklı bakış açısı olumsuz anlamda etki edecektir. İran açısından Arap Baharı bölgede ki etkinliğini arttırabilmesi açısından bir fırsat oluşturabilecektir. *“Arap Baharı ile birlikte... Şii Hilali, Arap Baharı sürecinde İran'ın bölgesel güç olma ve etki alanını genişletme heveslerini açıklamada bölgesel siyasetle ilgili tartışmalarda merkezi bir yere sahiptir. ...bazı gelişmeler Şii Hilali'ne katkı sağlarken bazı gelişmeler de İran'ın bölgesel heveslerine aykırı bir şekilde gerçekleşmiştir.”*¹⁸⁶ Bahreyn, Mısır, Suriye, Libya gibi ülkelerde yaşanan gelişmelere karşı farklı siyaset izlemiştir. İki ülke ciddi olarak Suriye konusunda farklı düşünürken, Bahreyn'de ki gelişmelerde ise Türkiye, Suriye kadar ilgi göstermemiş, en azından aktif siyaset izlememiştir. Ancak yaşanan gelişmelerde iki ülke de bölgede ki etkinliklerini arttırmayı amaçlamıştır. Özellikle Suriye konusunda iki ülke ilerleyen yıllarda zıt kutuplarda yer alacaktır.

Füze savunma sistemi ise 2011 yılında ilişkilerde ki sorunlu konu olmuştur. İran tarafından füze sistemi ABD'nin İran'ı çevreleme politikasının bir sonucu olarak görülmüş ve Türkiye'nin rolü ise İran tarafından eleştirilmiştir. Türkiye bölgede yaşanan gelişmeler nedeniyle NATO üyesi olması sonucunda bu sistemin Türkiye'de bulunmasına karşı çıkmamıştır. *“Türkiye'nin hava savunma sistemlerine sahip olması ya da ittifak ilişkileri çerçevesinde buna sahip olan ülkelerle işbirliği içinde hava*

¹⁸⁶ Cenap Çakmak, “İran 2011”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2011, s.37-38.

savunma sistemlerini topraklarına konuşlandırmak istemesi, karşı karşıya bulunulan tehdit dikkate alındığında, anlaşılır bir politikadır.”¹⁸⁷ Türkiye burada sistemin İran veya Rusya gibi herhangi bir ülkeyi hedef almadığını belirterek komşu ülkeler ile sorun yaşamaktan kaçınmıştır.

Sarsılan ilişkiler hemen PKK ve PJAK’ı yeniden gündeme getirmiş özellikle PKK yöneticisi Murat Karayılan’ın İran tarafından yakalanıp, serbest bırakıldığı iddiası bu dönemde tartışmaların artmasına neden olmuştur. Türkiye’nin devlet kanalı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Haber’de Karayılan’ın İran tarafından yakalandığının da duyurulması, doğru bir bilgi olduğuna dair düşüncelerin artmasına neden olmuştur. İran tarafı ise böyle gelişme yaşanmadığını açıklamıştır. Ancak her ne olursa olsun iki ülke ilişkilerinde soğuk rüzgârların estiği bir zamanda PKK’nın yeniden gündeme gelmesi ilişkilerde ki hassas dengeyi de ortaya koymaktadır.

2012 yılı dâhil olmak üzere ilerleyen her yılda iki ülke arasında ki ilişkilerde soğuk rüzgâr esmesi rutin bir hal alacaktır. Arap Baharı ile yaşanan gelişmeler ve Suriye konusunda iki ülkenin zıt görüşlerde olması ilişkilerde çatlak oluşmasına neden olmuştur. Türkiye’nin Şam yönetimini desteklememesi ve sert şekilde eleştirmesi İran’a ile zıt düşülmesine neden olmuştur. Türkiye Şam yönetiminin devrilmesi için uluslararası alanda girişimlerde bulunurken çeşitli diplomatik girişimlerde¹⁸⁸ bulunarak Suriye’de yönetim değişikliği için çabalarına devam etmiştir. Burada tespit edilmesi gereken önemli bir nokta ise Türkiye’nin Suriye’de yaşananları bir iç mesele¹⁸⁹ olarak nitelendirmesidir. Bu nedenle Suriye konusunda aktif olarak diplomasi yürütmüştür. Ancak Suriye’de yönetim değişikliği olmaması ve bu ülkeden artan tehditler nedeniyle Türkiye NATO’dan Patriot füze sistemlerini talep etmiştir. Bu da İran’ın tepkisine yol açmıştır. Bunun ise iki nedeni bulunmaktadır. “*İlk olarak Tahran’daki karar vericiler, bu füze savunma sistemlerinin sınıra yerleştirilmesini Suriye’ye yönelecek kapsamlı bir saldırının habercisi olarak görüyorlardı. İkinci*

¹⁸⁷ Mustafa Kibaroglu, “NATO’nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 34, 2012, s.192.

¹⁸⁸ 1 Nisan Suriye’nin Dostları Toplantısı’nın İstanbul’da yapılması ve Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan ve İran arasında dörtlü temas grubunda yer alması ile BM ve Arap Birliği’nde girişimlerde bulunması.

¹⁸⁹ Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan 2011 yılında, “Çünkü biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırimız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var.” demiştir. AK Parti, *Suriye meselesi bizim iç meselemizdir*, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-meselesi-bizim-ic-meselemizdir/11521#1>, (28.12.2015)

olarak, yerleştirilecek bu füze savunma sistemlerinin İsrail'in güvenliğine hizmet etmek gayesiyle yerleştirildiğine inanan İranlı politikacı sayısı az değildi.”¹⁹⁰ İran'ın Suriye'ye özel ilgisinin nedeni Lübnan'da ki Hizbullah ile bu ülke sayesinde bağlantı kurulabilmesi ve bölge de Şii Hilali için Şam yönetiminin önemli bir ortak olarak görülmesidir. Suriye sorunu etrafında şekillenen Türkiye-İran ilişkileri gerginliklere rağmen ticaret hacminde ki istikrarlı artışa yansımamıştır.

2013 yılında İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden daha reformist bir isim olarak kabul edilen Hasan Ruhani¹⁹¹ zaferle çıkmıştır. Seçimin sonuçları dış politikaya da yansiyacak ve İran ile P5+1 ülkeleri arasında nükleer çalışmalar ile ilgili görüşmelerde gelişmeler yaşanacaktır. Ancak Suriye konusunda ülkenin mevcut siyasetinde köklü bir değişim olmayacaktır. Ruhani'nin göreve gelmesi ile İran'ın izleyeceği politikanın daha uzlaşmacı olması beklenmiştir. Bu beklentiler nükleer çalışmalar konusunda karşılanmıştır, Suriye konusunda ise sınırlı kalmıştır. Örneğin iki ülke 2013 yılında, “*Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu¹⁹²'nin İran... ziyareti esnasında yaşanan olumlu gelişmelerden birisi de Suriye krizi ve Mısır dahil olmak üzere çeşitli konularda karşılıklı işbirliğine yönelik Ankara ile Tahran arasında imzalanan anlaşmalardır. ...ortak basın toplantısında... Suriye'de ateşkes için ortak çağrı yayınladı.*”¹⁹³ Suriye'de ise Şam yönetimine karşı olan grupları terörist ve terör faaliyetleri yaptıklarına dair söylemde bulunan İran bu nedenle Şam yönetimine yardım etmek amacıyla asker gönderdiği veya askerlerinin bulunduğu iddia edilmiştir. İran ve Türkiye bu dönemde Irak'ta siyasi etkinlik anlamında da rekabet halinde bulunmuştur. Irak'ı Suriye konusunda yanına çeken İran, Irak Başbakanı Maliki üzerinden mezhepçi politikalarını oluşturmuştur. İran'ın mezhepçi politikaları Türkiye'nin bu ülkede ki etkinliğine etki edecek, Irak'ta ise İŞİD'in varlığının artmasına dolaylı katkı sağlayacaktır. Ocak ayında ise Erdoğan İran'ı ziyaret etmiş ve ender olarak olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İran'ın ABD, Rusya Federasyonu, Çin

¹⁹⁰ Kemal İnat, *Ortadoğu Yıllığı 2012...*, s.20.

¹⁹¹ İran İslam Cumhuriyeti Başkanı olarak 3 Ağustos 2013 itibariyle görevine başlamış, çalışmanın sürdüğü Haziran 2016 itibariyle görevine devam etmektedir.

¹⁹² Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı olarak 2 Mayıs 2009-28 Ağustos 2014 tarihlerinde görev yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak ise 28 Ağustos 2014-24 Mayıs 2016 tarihleri arasında görev yapmıştır.

¹⁹³ Süleyman Elik, “Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri”, <http://www.ilem.org.tr/pdf/ipn01.pdf>, (28.12.2015), s.6.

Halk Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere ile Almanya (P5+1) ülkeleri ile nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak imzalamış olduğu antlaşma enerji konusunda iki ülkeye fayda sağlayacak şekilde gelişmiştir. İran bakanlık sözcüsü konu ile ilgili olarak, “*enerji ihtiyacı olan Türkiye’nin Batı ile nükleer anlaşmaların İslam Cumhuriyetinin enerji sektöründeki yaptırımları tedricen kaldırmasının ardından Tahrandan petrol ve doğalgaz ithalatını arttırmayı planladığını söylemiştir.*”¹⁹⁴ Ekonomik alanda ise iki ülke arasında diğer yıllara bakıldığında ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır. Suriye krizi ve İran’a uygulanan ambargolar bu yılda ticari ilişkilere önemli etkilerde bulunmuştur.

2014 yılında Türkiye-İran ilişkileri hızlı ve üst düzey bir ziyaret ile başlamıştır. Erdoğan Ocak ayının sonunda İran’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin Irak ile gerçekleştiği gibi komşularında ki iktidar değişikliği nedeniyle bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi fırsat olarak ortaya çıkmıştır. Reformcu Ruhani’nin dış politikada izlemiş olduğu uzlaşmacı ve ilişkilerin geliştirilmesini ön plana koyan siyaseti iki ülke arasında ki durgun siyasete ivme kazandıracaktır. Bu açıdan Erdoğan’ın ziyareti ile iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDİK) kurulmasına karar verilmiştir. Ziyarete ise ikili ticaret hacminin düşmesinin engellenmesi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gündemde ön sıralarda yer almıştır. Erdoğan ziyaretine ise karşılık Haziran ayında Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Ankara’ya gelmiştir. Bu ziyaretin en önemli yanı 18 yıl sonra bir İran Cumhurbaşkanı’nın Ankara’yı ziyaret etmesidir. Önceki Cumhurbaşkanı Ahmedinejad çalışma ziyareti olarak Türkiye’ye gelmiştir ve Ankara’yı ziyaret etmemiştir. Ruhani ziyaretinde sıkça işbirliğine vurgu yapmış ve “*İran ve Türkiye İslam dünyası ve bölgenin iki önemli ülkesi olarak, aşırılık ve terörizmle mücadele etmek konusunda karardır ve bu anlamda her türlü çabayı göstererek rahmani İslam’ı gerçek İslam olarak tüm dünyaya tanıtacaktır*”¹⁹⁵ ifadesini kullanmıştır. Ruhani basın toplantısında Orta Doğu’da mezhepçiliğe de karşı mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Her ne kadar 2014 yılında ekonomik, enerji ve siyasi alanlarda işbirliğinden söz edilse de iki ülke Suriye konusunda ortak noktada

¹⁹⁴ Süleyman Elik, a.g.e, s.6.

¹⁹⁵ Serkan Demirtaş, Türkiye-İran ilişkilerinde yeni dönem, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140609_iran_demirtas, (03.03.2016)

buluşmamaktadır. Suriye konusunda ortak olunan görüş ise İŞİD ile mücadeledir ve “İŞİD’in Irak’ın önemli kentlerinden Musul’un kontrolünü ele geçirmesi aslında sadece İran için değil Ortadoğu üzerine hesaplar yapan büyük güçler için de mevcut siyasi ajandanın gözden geçirilmesi ve yeni bir siyasi-askeri yaklaşımın üretilmesi anlamına geliyordu.”¹⁹⁶ İran dış politikasında adımlar atarken bu yeni etkeni de dikkate almıştır. Yıl içerisinde Türkiye’nin Suriye ve Orta Doğu politikası ile ilgili olarak “İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Abdullahiyan, Türkiye’nin bölgede Yeni Osmanlılık peşinde olduğunu iddia etmiş ve kendilerinin Türkiye ve diğer ülkeleri, Suriye’ye girmeleri durumunda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacakları konusunda uyardıklarını belirtmişti.”¹⁹⁷ İran’ın neredeyse gelenekselleşen siyaset içi veya dışı kişi veya kurumlardan gelen söylemleri bu yılda devam etmiştir.

Ekim ayında ise “Tır Krizi” iki ülke arasında sorun doğmasına neden olmuştur. İran’ın kendi ülkesinde ki ucuz yakıt fiyatları nedeniyle almış olduğu vergiye zam yapması ilişkileri germiştir. İran’ın bu adımına Türkiye’nin de karşılık vermesi taşımacılık alanında krizin derinleşmesine neden olmuştur. Doğalgaz ile ilgili olarak ise iki ülke arasında 1996 yılında imzalanan anlaşmanın “al ya da öde” şeklinde olması Türkiye için ciddi bir yük olmuştur. 2014 yılında doğalgaz ile ilgili bir başka sorun ise İran’ın özellikle doğalgazı iç piyasa ihtiyacı için kesmesi ve gazın kalitesi ile ilgili sorunların olmasıdır.

2015 yılının ilk altı ayında ise çeşitli gerginlikler yaşansa da bunun siyasi ilişkilerin gerilmesine neden olması engellenmiştir. Suriye konusunda iki farklı zıt kutupta olunması bu ülkelerin Suriye’nin durumu ile ilgili eleştirilerinde açıktan veya üstü kapalı bir şekilde eleştiriler yapmasına neden olmaktaydı. Doğalgaz ile ilgili olarak ise Türkiye Erdoğan’ın Nisan ayında ki ziyaretinde gazın pahalı olduğunu ve indirimle gidilmesi halinde daha fazla gaz alınabileceğini belirtmesine rağmen İran ve Türkiye konu hakkında uzlaşmamıştır.

¹⁹⁶ Mustafa Caner, “İran 2014”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2015, s.47.

¹⁹⁷ SETA, *2014’te Türkiye*, Derleyen: Nebi Miş- Yılmaz Ensaroğlu- Ufuk Ulutaş- Sadık Ünay- Zafer Çelik- İsmail Çağlar, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150226163935_2014te-turkiye-pdf.pdf, s.2014. , (08.06.2016)

Nisan ayında ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İran ziyareti iki ülke arasında ki ilişkiler için önemlidir. 2014 yılında Ankara'da yapılmış olan YDİK toplantısı Nisan ayında ise Tahran'da gerçekleştirilmiştir. Erdoğan ziyaretinde Ruhani dışında dini lider Ayetullah Ali Hamaney'le görüşmüş olması önemlidir. Yemen'de ki gelişmeler nedeniyle Erdoğan İran'ı eleştirmiş, İran ise Mart ayında Türkiye'ye nota vermiştir. Özellikle Yemen'de yaşanan olayların hem mezhepsel hem de İran'ın bölgesin de yayılımcı bir politika izlediği üzerine eleştirilere Türkiye'nin söylemsel olarak destek vermesi ilişkileri germiştir. Basın toplantısında “*Erdoğan; “Kim kimi öldürüyor diye baktığımızda ben mezhebe bakmıyorum. Beni Müslümanlar ilgilendiriyor. Bizler de bu işte ne kadar arabuluculuk yapabiliyoruz, bunların üzerinde duralım” derken, Ruhani'den Yemen konusunda ‘ortak çalışma anlayışı’ olduğu açıklaması geldi.*”¹⁹⁸ Görüldüğü üzere iki ülke sadece Suriye, Irak üzerinde değil Yemen konusunda da ortak görüşte değil ancak bir işbirliği kurulması konusunda niyet beyan etmişlerdir. İki ülkenin Suriye'de aynı fikirde olduğu tek konu IŞİD bölgeden temizlenmesi olmuştur. İran, Rusya ile beraber Esad Rejimi'ni desteklerken, Türkiye ise bu tarafın tam karşısında yer almaktadır. Bu açıdan iki ülkenin aynı görüşlerde olmaması bölgesel siyasette çözümsüzlüklerin uzamasına da katkı sunmaktadır.¹⁹⁹

3.1.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Türkiye-İran ilişkileri sadece bölgesel değil aynı zamanda küresel siyaset tarafında da dikkatle takip edilmektedir. AK Parti iktidarı ile başlayan İran'la siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında işbirliği dönemselsel olarak Batı Dünyası'nın tepkiler vermesine neden olmuştur. Bu durum ise *kara hâkimiyeti ve kenar kuşak teorisi* bağlamında bu iki ülkenin konumlarının yani kalpgah ve kenar kuşağın önemini ortaya koymuştur.

¹⁹⁸ Hilal Köylü, “Tahran’la yeni bir sayfa mümkün mü?”, <http://www.dw.com/tr/tahranla-yeni-bir-sayfa-m%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC/a-18366418>, (04.03.2016)

¹⁹⁹ Bu cümlelerin yazıldığı tarihte Milliyet gazetesi Türkiye'nin terör örgütü olduğunu söylediği PKK'nin Suriye kolu YPG'ye İran'ın füze rampası verdiğini yazmıştır. Ayrıntılı bilgi bkz. Milliyet, *İran PKK'ya füze rampası gönderdi*, <http://www.milliyet.com.tr/iran-pkk-ya-fuze-ramapasi-gonderdi/dunya/detay/2204001/default.htm>, (04.03.2016)

Kara hâkimiyeti teorisine göre Türkiye *iç hilal* ülkesinde etkin olabilmek adına dikkatli bir siyaset izlemiş ve bunun sonuçlarını bir süre almıştır. *Komşularla sıfır sorun* politikası bağlamında İran ile ekonomik ilişkiler öne çıkarılırken, karşılıklı güvenin oluşması iki ülke için sorun olan terör örgütlerine ortak operasyonlar yapılmasını sağlamıştır. Bu aynı zamanda *kalpgah* sınırlarının korunması anlamında gelirken, *iç hilal* ülkesinin de Türkiye'nin terör sorunun çözülmesine katkı sunduğunu göstermektedir. Türkiye'nin bu ülke uyumlu ilişkileri ve *iç hilal* bölgesinde Irak sonrası yeni bir istikrarsızlık istememesi İran ile Batı Dünyası arasında nükleer çalışmalarla ilgili olarak arabulucu olmasını sağlamıştır. Türkiye bu ülke ile yaklaşarak hem kendi *kalpgah* sınırlarında ticari ilişkilerin geliştiği ve herhangi bir güvenlik sorunu olmayan sistem kurmayı amaçlamıştır. Özellikle Tahran Deklerasyonu'na giden süreçte Türkiye izlediği *sıfır sorun politikası* bağlamında merkez ülke olabilmeyi başarmış, *iç hilal* ülkesi İran'da etkin olmayı başarmıştır. Ancak Arap Baharı ile başlayan süreç iki ülkenin diğer *iç hilal* ülkeleri ile ilgili olarak rekabetini ortaya koymuştur. Türkiye'nin *kalpgah* sınırlarını korumak için çeşitli hava savunma sistemlerini ülkesinde misafir etmesi bu *iç hilal* ülkesinden tepkilerin gelmesine neden olmuştur. Özellikle Irak ve Suriye'de izlenen İran'ın mezhep siyaseti ve Şii Hilali oluşturma çabası Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin *iç* ve *dış hilal* ülkelerinde etkin olmasını engellerken, merkez ülke olma iddiasına da zarar vermiştir. İran'ın bu bölgesel rekabeti ise bölge dışı güçlerin hem *kalpgah* hem de *iç hilal* ülkelerine önce siyasi daha sonra askeri olarak gelmesine katkı sunmuştur.

Kenar kuşak teorisi bağlamında ise İran ilişkilerde uzun bir süre *kalpgah* ve *kenar kuşak* sınırlarının korunması adına Türkiye ile işbirliği yapmıştır. Gelişen süreçte ise Tahran yönetimi Türkiye'nin *kenar kuşakta* etkin olmasından rahatsız duymaya başlamıştır. Arap Baharı sürecinde İran yönetimi öncelikle Türkiye'nin sıfır sorun bağlamında da ki aktif siyasetini eleştirmiştir. Ardından güvenlikle ilgili *kalpgah*ta artan güvensizlik ve çeşitli askeri sistemlerin gelmesi bu *kenar kuşak* ülkesinin önce Türkiye'yi *kalpgah* içerisinde tutma siyasetine geri döndürmüştür. Suriye kaynaklı gelişmelerde Irak ve Suriye'de yaşanan terör sorunları ile İran *kenar kuşakta* Şii Hilalini oluşturmak için adımlar atmış ve Türkiye'nin *kalpgah*tan çıkıp etkin olmasını sınırlamıştır. Ardından yaşanan güvenlik sorunlarında ise 2002-2011 sürecinde ki gibi Türkiye'ye terör konusunda destek vermeyerek *kalpgah*ın ikinci

olarak kendi sınırlarının korunması adına mücadele etmesi ve bölgeden uzaklaşması siyasetini izlemiştir. Tahran yönetimi bu siyasetini izlerken örneğin Maliki yönetimi, Esad rejimi ve Rusya'dan siyasi destek almaya devam etmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında çeşitli enerji, ticari ve siyasi iş birliklerinin olduğu ve *sıfır sorun politikasının* uyumu olduğu süreç bitmiş, Türkiye merkez ülke olabilme sıfatını bölgesel gelişmeler sonucunda kaybetmiştir. Özellikle İran-ABD arasında antlaşma sonrasında İran'ın bölgede bir merkezi devlet olabileceği gündeme gelirken, Türkiye ise *kalpgah* sınırlarını korumak için mücadele etme sürecine girmiştir.

3.2. Türkiye-Irak İlişkileri

Bölge ülkelerine etkisi bakımından Irak Orta Doğu'nun öne çıkan ülkeleri arasında yer almaktadır. İran'la yapılan savaş, Körfez Savaşı bu ülkede yaşanan gelişmelerin bölgesel, küresel ve son olarak Türkiye'ye olan etkisini ortaya koymuştur. Irak'a ABD müdahalesinin tartışıldığı bir dönemde 14 Ağustos 2002 yılında Dışişleri Bakanlığı dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'e Irak ile ilgili bir rapor²⁰⁰ sunmuştur.

AK Parti iktidarı seçimleri kazanarak çıkmış olduğu andan itibaren, üzerine küresel çapta tartışmaların olduğu bir Irak ile karşı karşıya kaldı. 2002 yılında dönemin ABD Başkanı George Bush Irak'ı “şer eksenli”, “haydut devlet” tanımlamasına dâhil etti. Bu tanımlamaya göre Irak dünyada ki barışı tehdit eden bir ülke olarak sınıflandırılmıştır. Irak İşgali için ABD, Türk topraklarında asker bulundurması ve Türkiye üzerinden Irak'a harekât yapabilmesi için mecliste 1 Mart 2003 yılında bir oylama gerçekleştirilmiştir. Ancak bu tezkere beklenenin tersine meclisten geçmemiş ve Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir kriz ortaya çıkmıştır. Türkiye, Afganistan ve

²⁰⁰ Rapora göre “Bağımsız bir Kürt devletinin kuzey Irak'ta ilan edilmesi, Musul ve Kerkük'ün Kürtlerin denetimine girmesi, Kürtlerin bağımsızlaşmasına yol açacak âdem-i merkeziyetçi yapıların ortaya çıkması, Türkmenlerin de Kürtler gibi Irak nüfusunun ana unsurlarından biri olarak görülmediği âdem-i merkeziyetçi yapıların kurulması ihtimalleri üzerinde durulmuş, bu senaryoların gerçekleşmesinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ve ulusal güvenliğini tehlikeye düşüreceği vurgulanmıştır.” Ahmet Serhat Üngör, “Türkiye'nin Yeni Güvenlik Politikasında İran, Irak ve Suriye ile İlişkiler”, Derleyen: Mehmet Seyfettin Erol, *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları Ülkeler, Bölgeler, Örgütler*, 1.Baskı, Ankara, Barış Kitap, 2011, s.184

Libya²⁰¹ operasyonlarının aksine 2003 yılında ABD'nin Irak'a gerçekleştiren askeri operasyonda olmamıştır. Bu durum AKP'nin bölgesel politikasının ilk işareti olmuştur. Türkiye daha aktif bir bölgesel politika izlemeye başlamıştır.²⁰²

Türkiye işgale Kuzey Irak'da ki PKK'nın daha da güçlenmesi ve ilerleyen dönemde Irak'ın parçalanabilme ihtimali nedeniyle mesafeliydi. Tezkere sonrası gerilen ilişkiler 19 Mart 2003'te Türkiye'nin hava sahasını açması ile bir şekilde açılmıştır. ABD'nin Irak müdahalesi ile Türkiye-Irak ilişkilerinde artık bir üçüncü ülke olarak ABD'de etkili olacak, kimi zaman Irak devleti yerine doğrudan ABD ile görüşmeler yapılacaktır. Ancak Irak İşgali ile başlayan Türkiye-ABD ilişkilerinde ki soğuma siyaset dışında ki alanlara da yansımaya başlayacaktır.²⁰³ Türk toplumunda ki ABD karşıtlığının arttığı dönemde 4 Temmuz 2003 tarihi önemli bir kırılma noktası olacaktır. *“Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı 1995'e kadar gitmekteydi. Gümrük gelirlerinin paylaşımı yüzünden kuzey Irak'taki Kürt gruplar arasında çatışma çıkması üzerine Türkiye'nin girişimi ve iki Kürt grubun da rızasıyla bölgeye Türk askerlerinin yerleştirilmesine kararlaştırılmıştı.”*²⁰⁴ ABD askerlerinin Türk askerini başlarına çuval geçirerek bir kamyonete bindirerek sorgulamaya götürmesi ilişkilerin gerilmesine neden oldu. ABD ve Türk Devlet adamlarının bu olay ile ilgili kriz çıkmasına neden olacak kadar büyütmemiş olmalarına rağmen Türk toplumunda büyük bir infial yaratmıştır. Yapılan genel yorumlara bakıldığında ABD'nin 1 Mart Tezkeresi olayının rövanşını aldığı görüşüdür. Amerikan ordusu aynı gün Türkmenlere ait çeşitli kurumlara da baskınlar düzenlemişlerdir.

ABD'den destek gören Kürtler gelecek adına daha da umutlanmaya başlamışlardı. *“Irak'ta geçici Anayasa'nın kabulü ardından, Haziran 2004'te yönetimin, yeni kurulacak yönetime devrini sağlayacak bir geçiş planı hazırlanmıştır. 8 Mart 2004'te ilan edilen Geçici Yönetim Yasası(GYY) Kuzey Irak'taki Kürt*

²⁰¹ 2011 yılında gerçekleşmiştir.

²⁰² Burak Bilgehan Özpek-Yelda Demirağ, “Turkish Foreign Policy After The ‘Arab Spring’: From Agenda-Setter State To Agenda-Entrepreneur State”, Israel Affairs, Sayı 20,Cilt 3, 2014, s.337. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13537121.2014.922806>, (06.08.2014)

²⁰³ Türkiye'den 1 Mart sonucunda destek alamayan ABD yönetiminin Irak'ta Kürtlerle işbirliği içerisinde bulunması Türkiye'de Washington yönetimine karşı şüphelerin oluşmasına neden oldu.Bu durum ise ilerleyen yıllarda birçok alanda ortaya çıkacaktır. Meliha Benli Altunışık, “Turkey's Iran Policy: The War And Beyond”, Journal Of Contemporary European Studies, Cilt 14, Sayı 2, 2006, s.189. , <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782800600892242>, (22.08.2014)

²⁰⁴ İlhan Uzgel, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 3, s.276.

milliyetçiliğini daha da güçlendirmiştir. Irak'ta savaşı izleyen dönemde, siyasi yapılanma konusunda çalışmalar sürdürülürken, Kuzey Irak'taki Kürt toplulukları, savaşın öncesinde, federal bir devlet olacak şekilde siyasi yapılanmasını tamamlamıştır.''²⁰⁵ Türkmenlerin ve Sünni Arapların sistemin dışında kalacağını yavaş yavaş ortaya çıkması ile beraber ülke yönetiminde Kürtler ve Şii Arapların etkin olacağı ortaya çıkmıştır.

Bu konu özellikler Kerkük'ün statüsü ile ilgili olarak sıkça gündeme gelmiş ve tartışmalar Kerkük üzerine yoğunlaşmıştır. Kürtler Kerkük nüfusunu sistemli bir şekilde değiştirmeyi hedeflemiş buraya eskiden yerleşimci iddia edilen Kürt nüfusları kente yerleştirmiştir. 30 Ocak 2005 parlamento seçimlerinde Kerkük'ten Kürt grupların isteğinde bir sonuç çıkması amaçlanmaktaydı. Bununla bağlantılı olan bir amaç ve Türkiye'nin karşı çıktığı bir durum daha vardı. *“Bağımsız bir devletin ilanı için uygun ortamı kollayan Kürt yönetiminin böyle büyük enerji kaynaklarına sahip Kerkük kentinin kontrolünü ele geçirmesi ve başkent ilan etmesi ihtimali Türkiye için kabul edilmeyecek bir durumdu.*''²⁰⁶ Türkmen kenti olan Kerkük'ü Barzani Kürt kenti olduğunu vurgulamaktan geri kalmıyordu. Türkiye ise hem Türkmenlerin hem de Sünni Arapların dışlanması endişe duyduğunu ve bu durumdan rahatsızlığını dile getiriyordu.

Sünni Araplar ve Türkmenlerin boykot ettiği seçimler 30 Ocak 2005 günü gerçekleşmiş ve boykotun bir sonucu olarak Şii ve Kürt gruplar yüksek oy almışlardır. Böylelikle ülke yönetiminde sahne Kürtler ve Şii Arapların eline kalmıştır. PKK ile ilgili olarak Türkiye'nin bu süreçte şüpheleri de devam etmiştir. Kuzey Irak'ta ki terör yapılanması ile ilgili olarak Washington yönetiminden destek bekleyen Türkiye tam bir hayal kırıklığı yaşayacak ve 1 Mart Tezkeresi'nin etkileri burada da karşısına çıkacaktır.²⁰⁷

²⁰⁵ Özlem Yula, “Hassas Denge: 2001 Sonrası Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri” , <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=561>, (27.10.2015)

²⁰⁶ Kemal İnat, *Ortadoğu Yılığ* 2005... , s.4.

²⁰⁷ Türkiye'de dönemin Başbakanı Erdoğan 12 Ağustos 2005 tarihinde Diyarbakır'da yapmış olduğu konuşmada, *“Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorunudur. Bu sebeple 'Kürt sorunu ne olacak?' diyenlere diyorum ki, bu ülkenin başbakanı olarak, o sorun, herkesten önce benim sorunumdur.”* diyerek Türkiye'de yeni bir tartışmanın ve politikanın da başlangıcı oldu. Taha Özhan, *“ ‘Erdoğan Momenti’ ve Kürt Sorunu”* , Sabah Gazetesi-Perspektif, 16 Kasım 2013, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ozhan/2013/11/16/erdogan-momenti-ve-kurt-sorunu>, (29.10.2013)

Türkiye'nin 2003 yılında Irak'ın Dostları Toplantısı'na ev sahipliği yapması ve işgal sonrasında Irak'ın yeniden inşasında rol almasının getirdiği ekonomik kazanç Türkiye'nin siyasi ve iktisadi kazançları olarak sayılabilir. Amerikan müdahalesi öncesi benzer görüşlere sahip devletler Ocak 2003'te Türkiye'nin girişimi olan –Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı- altında ilk olarak İstanbul'da toplanmıştır. Katılımcı ülkeler İran, Suriye, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan Irak müdahalesine karşı ve bununla ilgili olarak ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasını isteyen ülkelerdir. Bu toplantıların Türkiye'ye iki boyutlu katkısı olmuştur. Sünni rejimler İran'a karşı Türkiye'yi dengeleyici bir devlet olarak görmüşler ve Türkiye ise PKK'ya yönelik operasyonları için bu ülkelerin desteğini alabilecektir.

2005 yılında Irak'ta iki önemli gelişme daha olmuştur, 15 Ekim Anayasa Referandumu ve 15 Aralık Genel Seçimleri gerçekleşmiştir. Anayasa Referandumu özellik Sünni Arapların anayasanın getirmiş olduğu yeni sistemin Irak'ın bölünmesine neden olabileceği iddiası altında gerçekleşmiş ve Iraklıların %78 evet demesi ile kabul edilmiştir. Genel Seçimler ise bir önceki seçimden farklı olarak geçici parlamento seçimi değildir. Aralık seçimlerinde ise sonuç beklendiği üzere Şii Araplar ve Kürtlerin zaferi olmuştur. Türkmenler ise bir kez daha bu seçimlerde etkin olamamışlardır.

Türkiye-Irak ilişkilerinde 2006 yılı PKK karşı sınır ötesi operasyon ihtimali ve Irak'da ki merkez ve IKBY olan ilişkiler gündemde yerini korumuştur. Irak işgali bölgede istikrarsızlığa katkı yapmış bundan faydalanan terör örgütünün Türkiye'ye karşı eylemleri artmıştır. Türkiye'nin sınır ötesi operasyonuna karşı Iraklı makamlar Irak'ın toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarının çiğnenmesi olarak görececeklerini belirtmiş ve ABD'nin bu konuda Irak'ı destekleyeceğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu dönem İran ile örgüte karşı işbirliği içinde olması, İslami Direniş Hareketi/ Harekat al-Muqāwamah al-'İslāmiyyah (HAMAS)'nin siyasi lideri Halid Meşal'in Ankara ziyareti ABD'yi rahatsız etmiş hem Kürtleri küstürmemek hem de Türkiye'ye karşı bir koz olarak PKK ile mücadelede öne çıkmamıştır.

2006 yılının son günlerinde devrik lider Saddam Hüseyin'in Kurban Bayramı'nın arife günü idam edilmesi özellikle Sünni Iraklılar için şok etkisi

yaratmıştır.²⁰⁸ İdam ülke içerisinde mezhepsel bölünmüşlüğü bir kez daha ortaya çıkarmış ve bu bölünmüşlüğü derinleştirmiştir. “*Sünni Araplar, kendileri de Baas döneminde baskı görmüş olsalar da, Saddam ile bir temsil bağı kurduklarından ve eski hâkim konumlarını bir daha kazanamayacaklarını bildiklerinden karardan memnun değildiler. ...Saddam’ın idamı, onun yönetimi döneminde ciddi baskı görmüş olan Şii ve Kürt gruplar için bir bayram gibi kutlanırken...*”²⁰⁹ bu gelişmeler mezhepsel çatışmaların da artmasına katkı sunmuştur.

2007 yılında Türkiye PKK ile ilgili olarak Irak tarafından önemli kazanımlar elde etmiş ve sınır ötesi operasyonda gerçekleştirmiştir. Irak’a terör nedeniyle yapılan baskılar sonucunda somut adımlar gelmeye başlamıştır. Irak Başbakanı Maliki’nin 7 Ağustos’ta ki ziyaretinde imzalanan mutabakat muhtırası önem arz etmektedir. Buna göre “*Taraflar karşılıklı heyetlerin görüşmelerinin ardından terörle mücadele işbirliği anlaşması imzalaması ve Irak’ta faaliyet gösteren tüm terör örgütlerinin mevcudiyetlerinin son verilmesine çaba gösterme konusunda mutbakata vardılar.*”²¹⁰ 28 Eylül ise mutabakat Terörle Mücadele İşbirliği Anlaşması olarak imzalandı. Anlaşma ile PKK’nın Irak’ta ki faaliyetlerine karşı önlem alınacağı kesinleşmiş oldu. Ancak anlaşmada Türkiye’nin sıcak takip hakkını elde edememiş olması anlaşmanın zayıf ve eksik noktası olarak değerlendirilmiştir. Anlaşma sonrası ise gelişmeler arka arkaya gelmeye başladı. Türkiye 17 Ekim günü Irak Tezkeresi’ni kabul ederken, 22 Ekim günü PKK ateşkes ilan etmiştir. Aralık ayında TSK Kuzey Irak’a hava bombardımanı yapmış ve sınır ötesi operasyon hava kuvvetleri ile başlamıştır.²¹¹ Kerkük bu yılda önemini korurken Türkiye şartların referandum yapılması için olgunlaşmadığını bu dönemde dile getirmiştir.

2008 yılında Türkiye-Irak ilişkileri için önemli bir adım atılacak ve iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmuştur. İki ülke

²⁰⁸ Saddam Hüseyin’in idamı ve görüntülerinin yayınlanmasının Şii yönetim altında olacak olan Sünni Iraklıların devletle arasının açılmasına ve yıllar sonra ortaya çıkacak olan İŞİD’in hızlı bir şekilde yayılmasına katkı sunacağı iddia edilmiştir.

²⁰⁹ Mesut Özcan, *Ortadoğu Yıllığı 2006...* , s.75-76.

²¹⁰ Mesut Özcan, *Ortadoğu Yıllığı 2007...* , s.53.

²¹¹ Basın da ise operasyon ile ilgili olarak bölge ülkelerinin tepkisi “*İran, Türk savaş uçakları Kandil Dağı’nın üzerine geldiği sırada "İran hava sahasını ihlal etmeyin" şeklinde telsiz anonsu geçti, ... ABD’ye bağlı savaş uçaklarının da operasyon sırasında Irak’ın güneyinde bulunduğu ve yine telsiz kanalıyla "Güneye inmeyin" uyarısı yaptığı, Suriye hava savunma sisteminin Türk uçaklarına karşı uyarıya geçtiği, ancak bir tepki vermediği öğrenildi*” şeklinde yansımıştır. Milliyet, *VE KANDİL VURULDU*, <http://www.milliyet.com.tr/2007/12/17/siyaset/asiy.html>, (26.02.2016)

ilişkilerinin ileriye taşınması için önemli bir adım atılmıştır. Dönemin “*Başbakanlık Başdanışmanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu anlaşmanın dört önemli unsur içerdiğini belirtmiştir. Söz konusu unsurlar; ortak güvenlik çerçevesi, politik diyalog, ekonomik işbirliği ve kültürel uyum şeklinde ifade edilmiştir.*”²¹² Türkiye bu adım ile Irak ile etkin ilişkiler kurarak ülkenin yeniden imarında ve siyasetinde etkin bir ülke olmayı hedeflemiştir.

Askeri anlamda ise 2008 yılın başında Kuzey Irak’a kara harekâtı gerçekleşmiştir. Güneş Harekâtı adı verilen operasyon ile Kuzey Irak’ta PKK kamplarına müdahalede bulunulmuştur. Türkiye’nin uzun süredir Kuzey Irak’tan gelen teröre karşı ABD ve Irak’ı uyarmasına karşın etkin önlem alınmamış ve bunun sonucu olarak operasyonlar gerçeklemiştir. Buna gerçeğe rağmen “... *Irak içerisinden ve ABD’den çeşitli eleştiriler geldi. ABD Savunma Bakanı Robert Gates harekâtın kısa sürmesini dilerken; Irak hükümeti de askeri müdahaleyi egemenliğin ihlali olarak nitelendirerek...*”²¹³ Türkiye’nin operasyonuna tepki göstermiştir. Temmuz ayında Erdoğan ve bakanlar Irak’a ziyaret gerçekleştirmiştir. Maliki’nin ülke içerisinde güçlenmeye çalıştığı dönemde Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi Irak siyaseti içinde önemli bir konu olarak yer almaktaydı. 2008 yılında ABD ve Irak arasında ülkede ki Amerikan askerinin çekilmesi ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. Türkiye anlaşmayı genel olarak olumlu karşılarken antlaşma sürecinde merkezi hükümetin ana aktör olarak kabul edilmesi, IKBY ana aktör olmaması nedeniyle anlaşmadan memnun kalmıştır.

2009 yılı ise sınır ötesi harekât sonrası iki ülke ilişkilerinin geliştiği sürecin bir devamı olarak 15 Ekim 2009 tarihinde ilk YDSK toplantısı Bağdat’ta gerçekleştirilmiştir. “*İkili ilişkilerin tarihi bir zirve yapmasının önünü açan bu mekanizma, Türkiye’nin 2011 sonunda ABD askerlerinin çekilmesiyle Irak’ta oluşacak güç boşluğunu doldurmaya hazırlandığının göstergesiydi.*”²¹⁴ Yıl içerisinde birçok defa ikili ziyaretler gerçekleşmiş ve siyasi ilişkilerin ilerletilmesi çalışılmıştır

²¹² Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, *IRAK BÜLTENİ* (22 Temmuz 2008), http://dispolitikaforumu.com/wp-content/uploads/2013/05/Yuksektuzeyli_Turkiye_Irak_Str.pdf, (27.02.2016), s.1.

²¹³ Mesut Özcan, *Ortadoğu Yılı 2008...*, s.53.

²¹⁴ Nuri Yeşilyurt, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Derleyen: Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3, 2.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.412.

Mart ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Irak'ı ziyaret ederek 33 yıl sonra ilk kez bu düzeyde ziyaret gerçekleşmiştir.²¹⁵

Terör ile ilgili olarak Türkiye-ABD-Irak Terörle Mücadele Üçlü Toplantısı mart ayında Bağdat'ta yapıldı. Türkiye'nin Kuzey Irak'tan gelen teröre karşı olarak çıkarılmış olan Irak tezkeresi 1 yıl daha uzatılmış, Türkiye'nin bu ülke topraklarından gelebilecek olan tehdite karşı caydırıcı özelliğini sürdürmeyi amaçlamıştır. Tezkerenin uzatılmasına özellikle IKBY'den tepkiler gelmiştir. “*Kuzey Irak Kürt Yönetimi'nin internet sayfasında, konu ile ilgili bir açıklama yapan KIKY Dış ilişkiler Sorumlusu Felah Mustafa, TBMM'deki söz konusu kararın onaylanmasının, bağımsız bir ülkenin egemenlik haklarının ihlali olduğunu, bu kararın Türkiye hükümetinin başlattığı açılıma uygun düşmediğini ileri sürmüştür.*”²¹⁶ Burada kast edilen açılım aynı yıl Mayıs ayında Türkiye'de başlayan Kürt Açılımı veya Demokratik Açılım'dır.²¹⁷ Türkiye'de ortaya konulan bu yeni siyasi vizyon Irak ile ilişkileri de etkileyecek, ülke içerisinde ki Kürt gruplar tarafından yakın takip edilecektir. Ekim ayında iki ülke arasında Terörizmle Mücadele Anlaşması imzalanarak siyasette ki iyi ilişkiler güvenlik alanına da yansımıştır. İkili ilişkilerin ekonomik boyutunda ki ise önemli bir adım atılarak Serbest Ticaret Antlaşması'nın altyapısını hazırlayacak olan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Yıl içerisinde ise Silopi'de ise mevcut olan bir elektrik santralinin yeniden çalışmaya başlaması ile bu ülkeye var olan enerji ihracatı artarak devam etmiştir.

2010 yılında Irak'ta gerçekleşmiş olan seçimler ve hükümet kurma çalışmaları Maliki yönetiminin izlemiş olduğu mezhepçi politikalar nedeniyle ülke içerisinde rahatsız yaratmıştır. Türkiye ise seçimlerde Maliki yönetiminden çok El

²¹⁵ Dışişleri Bakanlığı sitesinde bu ziyaretten şu şekilde bahsetmektedir, “*Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan bu ziyaret, Türkiye'nin Irak'ın siyasi birliğine ve toprak bütünlüğüne atfettiği önemi bir kez daha vurgularken, ziyaretin düzenleniş şekli bakımından da Irak halkına olumlu mesajlar verilmesine vesile olmuştur.*” T.C. Dışişleri Bakanlığı, Mart, <http://www.mfa.gov.tr/mart.tr.mfa>, (28.02.2016)

²¹⁶ Ali Semin, “Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı”, *Bilge Strateji*, Sayı 3, Sayı 5, 2011, s.193.

²¹⁷ Açılımı ortaya koyan Ak Parti açılım sürecini şu şekilde tanımlamıştır, “*Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, ülkemizin ilerlemesini, kalkınmasını, büyümesini, ulusal ve uluslararası itibarını yükseltmesini, milletimizin refah ve huzurunun artmasını, kardeşliğimizin pekişmesini engelleyen her sorun alanını çözüm yoluna koymayı hedefliyor. Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, başta terör meselesi olmak üzere tüm etnik grupların, mezhep gruplarının meselelerini ve ekonomik sorunları ele almayı, bu sorun alanlarında iyileştirmeler yapmayı ve sorunları en aza indirmeyi gaye ediniyor*” şeklinde ifade edilmiştir. Ak Parti, *Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/acilim220110.pdf>, (28.02.2016), s.12

Irakiye grubunun önderliğini yapan Şii İyad Allavi'yi desteklemiştir. “*Irakiye, büyük ölçüde Sünni grupları içermekle beraber, seküler ve milliyetçi Şii Arapları da bünyesinde barındırıyordu. Bu Irak'ın istikrarı açısından önemli bir koalisyondur. ...Sünni grupların katılımı... 2005 sonrasında olduğu gibi ülkede bir kargaşa ortamının oluşması ihtimalini zayıflatıyordu.*”²¹⁸ Türkiye'nin hükümet kurma çalışmalarında çeşitli grupları bir araya getirme çabası özellikle Maliki ve Talabani'den tepki gelmesine neden olacaktır. Uzun süren çalışmalar ve görüşmeler sonrasında Maliki'nin başbakanlığında yeni Irak Hükümeti kurulmuştur.

Türkiye 2010 yılında IKBİ ile de görüşmeler yapmıştır. Hem Ankara'da hem de Erbil'de çeşitli görüşmeler yapılırken PKK karşı mücadelede yapılabilecekler üzerinde durulmuştur. Bir şekilde Barzani ile Türkiye'nin görüşmeye başlaması sadece merkezi hükümet değil artık bölgesel yönetimi de muhatap alıp, örgüte karşı etkin mücadele edilmesi isteğini ortaya koyduğu söylenebilir. Bu süreçte Türkiye Türkmen gruplarla da görüşmüştür. Türkmenleri temsil eden gruplar ve milletvekillerinin Ankara'yı sıkça ziyaret ettiği görülmüştür.

İkili ilişkilerde bu yıl 2009'da sektöre uğramış olan enerji sektöründe gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Çinli ortağı ile Bağdat'da petrol, iki uluslararası firma ile Siba ve Mansuriye'de doğalgaz ihaleleri kazanmıştır.²¹⁹ Kuzey Irak'ta ise petrole yönelik yatırımlar devam etmiştir. Ekonomide ise “*2010 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin Irak'a ihracatı 6 milyar doların üzerine çıkmayı başarmıştır. Böylece Irak, Almanya, İngiltere ve İtalya'dan sonra dördüncü ihracat pazarımız haline gelmiştir.*”²²⁰ Bu rakam işgal sonrası dönemde Türkiye'nin Irak'a gerçekleştirmiş olduğu en yüksek ihracat rakamıdır.

2011 yılında ise Arap Baharı etkisinde Irak'ta da göstermiş ancak ülkenin yönetim kademesinde değişiklik yapacak kadar etkili olmamıştır. Türkiye ekonomik

²¹⁸ Mesut Özcan, *Ortadoğu Yılı 2010...*, s.53.

²¹⁹ Türkiye'nin enerji alanında Irak'ta geliştirdiği olumlu ilişkiler Irak'ta ki siyasi gerginlikler nedeniyle engellenebilir. ABD İran siyaseti, İsrail'in İran'a askeri müdahale seçeneği gibi olası gelişmeler büyük enerji projelerinin Irak'ta engellenmesine neden olabilir. Kürt ayrılıkçılığı ve PKK sorununda Türkiye-Irak ilişkilerinde enerji boyutunu etkileyebilir. Ahmet K. Han, “Turkey's Energy Strategy And The Middle East: Between a Rock And A Hard Place”, *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, 2011, s.612. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.622511>, (22.08.2014)

²²⁰ Sarp Kalkan, “Türk Özel Sektörünün Irak Kürdistanı'ndaki Dönüştürücü Gücü Harekete Geçirilmelidir”, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1301467889-6.Turk_Ozel_Sektorunun_Irak_Kurdistan_i__ndaki_Donusturucu_Gucu_Harekete_Gecirilmelidir.pdf, (29.02.2016), s.2.

anlamda iyi olan ilişkileri geliştirmeyi ve ülke içerisinde ki her alanda etkin olmayı hedeflemiş ve buna bağlı olarak IKBY ile de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Değişen Irak politikasının ilk gözlemleri ise Başbakan Erdoğan'ın Mart 2011 yılında gerçekleştirdiği Irak ziyaretin görülmüştür. Bağdat yönetimi ile hükümet kurulması sürecinde gerilen ilişkiler tamir edilmesi amaçlanmış Maliki ile görüşme yapılmıştır. Ancak bu ziyarette en dikkat çeken durum ise Erdoğan'ın Erbil ziyareti olmuştur. Barzani ile görüşülerek ilk kez Başbakanlık seviyesinde ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ekonomik ve güvenlik arka planında gerçekleşen bu ziyaret döneminde önemli bir adım olarak görülmüştür. “Özellikle terör örgütü PKK'nın Irak'ın kuzeyinden Türkiye'ye yönelik yaptığı eylemler, Türkiye'nin Kürt Bölgesel Yönetimi ile yakınlaşmasına bir neden teşkil etmiştir. Türk şirketlerinin Kürt Bölgesinde yaptığı yatırımlar ve artan etkinliği, siyasi yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir.”²²¹ Ekonomik birliktelik güvenlik alanında ki Türkiye'nin beklentilerini karşılamamıştır.

2010 seçimlerinde bütünleştirici söylemleri ile öne çıkan Maliki bu politikasını geride bırakmıştır. 2012 yılında Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi'ye yakalama kararı çıkarılmış ardından birçok defa bu isim idam cezasına çarptırılmıştır. Türkiye, Haşimi yanlısı tavır almış ve merkezi yönetimi karşısında bulmuştur. Bu dönem Irak içerisinden gelen sert tavırlar ve hareketler ise ilişkilerin boyutunu ortaya koymuştur. Erdoğan'ın Irak'da mevcut olan mezhepsel gerginlikler ile ilgili bir yorumuna Başbakan Maliki, “Türkiye bölgeye felaket ve iç savaş getirebilecek bir rol oynuyor. Ancak bunun sonucunda zararlı çıkan Türkiye olur, çünkü birçok mezhep ve farklı kökenli etnik gruplar barındırıyor”²²² diyerek üstü kapalı bir şekilde Türkiye'yi tehdit etmiştir. Merkezi hükümet eylül ayında ise, “Türkiye'den PKK'yla mücadele kapsamında Kuzey Irak bölgesinde bulundurduğu askeri varlığını geri çekmesini ve Kuzey Irak'a yönelik gerçekleştirdiği hava operasyonlarına bir son vermesini istemiştir.”²²³ Merkezi yönetimin söylemsel olarak

²²¹ Bilgay Duman, “Başbakan Erdoğan'ın Son Irak Ziyareti Işığında Türkiye'nin 2003 Sonrasında Irak Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, Ankara 2011, s. 24.

²²² En Son Haber, *Maliki'den Türkiye'ye tehdit*, <http://www.ensonhaber.com/malikiden-turkiyeye-tehdit-2012-01-15.html>, (01.03.2016)

²²³ Rıdvan Kalaycı, “Irak 2012”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2012, s.52.

Türkiye karşıtı ifadeleri dönemin Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın uçağının Erbil'e inişine izin verilmemesi ile de fiili olarak hayata geçmiş oldu.

IKBY ile gelişen ilişkiler Bağdat Hükümeti'ni rahatsız eden temel unsurlardan biridir. Bölgesel yönetim ile gelişen ilişkiler ekonomik anlamda iki taraf içinde kazanç sağlamıştır. AK Parti'nin bu yıl gerçekleşen kongresine de katılan Barzani ilişkilerin gelmiş olduğu seviyeyi göstermiştir. Dışişleri Davutoğlu'nun ise 75 yıl sonra Kerkük'ü ziyaret eden dışişleri bakanı bir başka gelişmedir. Türkiye'nin Kuzey Irak petrolünün Türk topraklarından geçerek uluslararası pazara sunulması için çalışmaları ve çeşitli anlaşmalar yapılması merkezi yönetimin tepkisine neden olmuştur. Bağdat'ın petrol satışı ile ilgili olarak nihai karar verici olması IKBY'nin ise petrol gelirlerini merkez ile paylaşmak istememesi Erbil'i yeni arayışlar içine itmiştir. Erbil yeni boru hatları inşa²²⁴ ederek merkezi yönetimi devre dışı bırakmayı planlamıştır. Türkiye'nin bu bölgeye olan temel ilgi nedeni hem enerji nakil hatları vasıtasıyla dünya siyasetinde etkisini arttırmak, hem de enerji ihtiyacını karşılamaktır. Enerji ve ekonomik birliktelik ise siyasete etki edeceğini düşünen Ankara PKK konusunda bölgesel yönetimin etkin olabileceğini düşünmüştür. Yine Türkiye bölgeye olan ilgisini Erbil'de konsolosluk açarak göstermiştir. Bu siyasetin ise sonucu olarak ise Barzani PKK sıkça eleştirmeye başlamıştır. *“PKK'ya "Bizi dinlerse iyi eder" mesajını da veren Barzani, "Yok dinlemezse biz PKK'nın çatışmayı bölgemize çekmesine izin vermeyiz uyarısında bulundu.”*²²⁵ Türkiye ise bu dönem sınır ötesi hava operasyonu gerçekleştirmiştir ve Bağdat yönetimin bir kez daha eleştirilerine maruz kalmıştır.

2013 yılı ise 2012 yılında ki siyasetin devamı olarak Ankara-Bağdat gergin ilişkileri ve Ankara-Erbil olumlu ilişkileri olarak görülmüştür. Terör sorunu boyut değiştirmiş ve Irak İslam Devleti (İİD) ortaya çıkmıştır. Irak'ta uzun süredir devam

²²⁴ 2012 yılında yapılan çalışmalarla Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Dohuk güzergâhında güneyden kuzeye kadar uzanan yeni bir boru hattı inşa edilmiştir. Bu boru hattı ile Bağdat-Ceyhan arasındaki boru hattının Türkiye sınırındaki Fişhabur (Fishkhabur) noktasına bağlanması planlanmaktadır. Dolayısıyla bu hat bir taraftan Bağdat'a olan bağımlılığı ortadan kaldıracak, diğer taraftan da günde 1 milyon varilin üzerinde petrol ihracatına olanak sağlayacaktır. Ali Balcı, “Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”,

http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/56701/30346/4._hafta_se%C3%A7imlik_makale-t%C3%BCrkiye%E2%80%99nin_%C4%B1rak_politikas%C4%B1_2012-_iki_%C4%B1rak_hik%C3%A2yesi-_ali_balci%C4%B1.pdf, (01.03.2016), s.128-129.

²²⁵ Türkiye Gazetesi, Barzani'den PKK'ya rest, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/turkiye/11107.aspx>, (01.03.2016)

eden mezhepçi politikaların yaratmış olduğu tepkiler toplumsal olarak dillendirilmeye başlamış ve Maliki yönetimine özellikle Sünniler tarafından eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu eylemlerin ise merkezi hükümet tarafından şiddet ile bastırılması merkez ile Sünni Iraklılar arasında kopmaya neden olacaktır. Nisan 2013'te Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) ismi alacak terör örgütünün ortaya çıkmasında “Nuri El-Maliki'nin özellikle Sünni bölgeler ve Sünni siyasetçiler üzerinde uyguladığı politikalar, bu grupların²²⁶ Irak'ta siyaset dışı kalan Sünni toplum arasında yeniden taban bulmasına neden olmuştur.”²²⁷ Hedefinde özelde Şiiler olan örgüt ülkede ki her kesime saldırılarda bulunmuş özellikle Türkmenler bu İŞİD saldırılarından büyük zarar görmüştür.

IKBY ile ilişkileri geliştiren Türkiye 2012'den itibaren ikili ilişkilerde enerji ve petrol boru hattı konusuna büyük önem vermiştir. Türkiye hem petrolün taşınmasına önem vermiş hem de Bağdat ile ilişkilerin fazla zarar görmemesine çalışmıştır. Türkiye petrolün pazarlanması için Bağdat hükümetine gerekli girişimlerde bulunmuş ancak sonuç alamamıştır. “Ancak IKBY ile Bağdat merkezi yönetimi arasında anlaşma sağlanamamasına rağmen IKBY Türkiye'ye petrol akışını 2013 sonlarından itibaren başlatmış fakat satış gerçekleşmemiştir.”²²⁸ Kuzey Irak bölgesinde birçok firma petrol ve enerji alanında bölgesel yönetim ile anlaşma yapmış ancak Türkiye'nin alanda etkin olma çabasına ise hem Bağdat hem de ABD yönetiminden tepki gelmiştir. Bağdat yönetimi ise anlaşmanın anayasaya aykırı olduğunu ve merkezi hükümetin onay vermediği bir anlaşmanın geçersiz olacağını belirtmiştir. Kerkük-Yumurtalık hattına dâhil edilecek yeni bir boru hattı ile bölgesel yönetim merkezi hükümetin petrol konusunda ki iddialarını bitirmeyi amaçlamaktadır. Ocak ayından itibaren Kuzey Irak'tan tankerler ile gelen petrolün satılmaya başlaması ile uluslararası piyasaya giren Kuzey Irak petrolü hem Türkiye hem de küresel enerji piyasası için gelecekte önem kazanacak bir konudur.

²²⁶ Irak El-Kaide'sine bağlı olan Tevhid ve Cihad, Mücahit Şura Konseyi, Irak İslam Devleti Örgütü. Bilgay Duman, “İŞİD'in Irak'ta Bir yılı: Siyaset ve Güvenlik Algısının Dönüşümü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 69, Ankara 2015, s. 58.

²²⁷ Bilgay Duman, “İŞİD'in Irak'ta Bir yılı: Siyaset ve Güvenlik Algısının Dönüşümü”, s. 58.

²²⁸ Rıdvan Kalaycı-Recep Tayyip Gürlar, “Irak 2013”, Derleyen: Kemal İnata, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ* 2013, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2015, s.20.

Türkiye'nin terör örgütünü bitirmek için başlatmış olduğu Çözüm Süreci/Demokratikleşme Süreci bu yıl devam ederken, IKBİ ile gelişen ilişkilerde sürece katkı sunmuştur. Ancak örgütün ortadan kalkması halinde bölgede oluşabilecek huzur ortamına karşı PKK taşeronluk görevinin devam etmesini isteyen ülkelerde bulunmaktadır. Özellikle örgüt üyelerinin Türkiye topraklarından geri çekilme ihtimali Irak ve İran tarafından tartışılan bir konu olarak gündemde yerini almıştır. Bölgesel yönetimin ise Türkiye'de ki sürece desteği Erdoğan'ın 16 Kasım'da ki Diyarbakır programına Barzani'nin katılması gösterilebilir.

Irak merkezi hükümeti ile 2010 yılı genel seçimlerinden bu yana istikrarlı bir şekilde yürümeyen ilişkiler 2014 genel seçimleri ile Maliki yerine Haydar Abadi'nin Irak Başbakanı olması ile rahatlamış ve ilişkilerin normalleşmesi adına yeni bir fırsat olmuştur. 15 Temmuz'da Sünni Selim el-Cuburi Meclis Başkanı, 24 Temmuz'da Fuat Masum Cumhurbaşkanı ve 11 Ağustos'ta ise Haydar el-Abadi Irak Başbakanı seçilerek Irak'ta yeni siyasal süreç başlamıştır. Başbakan Davutoğlu Kasım ayında Irak'ı ziyaret ederken, Abadi Aralık ayında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Bağdat ziyaretinde sıcak mesajlar veren Davutoğlu birçok konuda iki hükümetin beraber çalışabileceğinin mesajını vermiştir. İbadi ise Türkiye ziyaretinde İŞİD ile mücadele için destek istemiştir. Gündemi uzun süredir işgal eden Irak petrolü ile ilgili olarak ise İbadi, *“Irak petrolünün Türk topraklarından geçerek Ceyhan limanına gelerek oradan da dünya pazarına açılması konusu gündeme gelmiştir. Biz bu anlaşmayı daha da güçlendirerek Türkiye üzerinden bu ihracatı yapmak istiyoruz”*²²⁹ ifadesini kullanarak ikili ilişkilerde ki bir sorunun daha çözüleceğinin işaretini vermiştir. İki ülke arasında kurulan YDSK'nın yeniden aktif hale getirilerek ilişkilerin geliştirilmesi de ziyarette gündeme gelmiştir.

Petrolün satışı ile ilgili olarak Erbil-Bağdat arasında anlaşma 2 Aralık'ta imzalanmıştır. *“Anlaşmaya göre, IKBİ Kürt bölgesinden çıkarılan günde 250 bin varil petrolü Bağdat yönetimine gönderecek, Kerkük'ten çıkarılan 300 bin varil petrolü ise Türkiye üzerinden ihraç edecektir.”*²³⁰ Bu anlaşma olmadan önce Haziran

²²⁹ NTV, *Davutoğlu ve İbadi'den 'teröre karşı ortak tavır' vurgusu*, http://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-ve-ibadiden-terore-karsi-ortak-tavir-vurgusu,E4qkje_IiEaUCcA8JZmWNA, (02.03.2016)

²³⁰ Rıdvan Kalaycı-Recep Tayyip Gürlar, “Irak 2014”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılığ 2014*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2015, s.18.

ayında Türkiye Kuzey Irak yönetimi ile 50 yıl geçerli enerji anlaşması yapmıştır. Kuzey Irak petrolünün de satışı ile ilgili tartışmalar yaşandığı dönemde Türk kamuoyu petrolü kimin satın alacağını sıkça dile getirmiştir. Dönem dönem Kuzey Irak yönetimin bağımsızlık söylemlerine destek vermesi ile dikkat çeken “*İsrail hemen açıklama yapmış ve desteğini sunmuştur. İsrail, IKBY petrolünü kimse almaya yanaşmazken bu petrolün ilk alıcısı olmuş ve pozisyonunu açıkça belli etmiştir.*”²³¹ İlk petrolün İsrail’e satılması gergin olan Türkiye-İsrail ilişkileri ile ilgili tartışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır.

Bağdat ve Erbil yönetimi ile ilişkilerin yoluna girdiği bu yılda Musul’un 10 Haziran’da IŞİD tarafından işgal edilmesi Türkiye’nin Irak politikasında yeni bir sorunlu alan doğmasına neden olmuştur. İşgalin yaşanmasının ardından 11 Haziran günü ise dönemin Türkiye Cumhuriyeti Musul Başkonsolosu Öztürk Yılmaz ve yanında ki 49 kişinin rehin alınması Ankara’da şok etkisi yaratmıştır. Türkiye ise rehinelere zarar gelmeden izlenecek siyaseti belirlemeyi çalışmış, askeri seçeneği ise ilk sıraya koymamıştır. 20 Eylül günü ise rehinelere kurtarılarak Türkiye’ye getirilmiştir. Rehine krizi esnasında IŞİD’e doğrudan müdahale etmeyen Türkiye, rehine olayının yaşanmasının ardından ise örgüte karşı tutumunu daha da sertleştirecektir. IŞİD’in Musul’u ele geçirmesi ile hızlı bir şekilde ilerlemeye başlamış “*Selahaddin’in Tikrit, Anbar’ın Suriye sınırındanki Rava, Ana, Kaim ve Rutba gibi şehirleri tek tek ayaklanan grupların hâkimiyetine girmiştir. Irak hükümetinin Suriye sınırındaki kaybettiği topraklar Irak-Suriye sınırının fiilen ortadan kalkmasına sebep olmuştur.*”²³² IŞİD’in Irak’ta ki varlığından en çok etkilenen kesimlerden biri Türkmenler olmuştur. “*IŞİD sonrası Türkmenlerin iki büyük tehlikeye karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, IŞİD’in kontrol ettiği bölgelerden Türkmenlerin göç etmek zorunda kalması ve geri dönüşlerinin uzun zaman almasından dolayı Türkmenlerin toprak kaybına uğrama tehlikesidir. Diğeri ise IŞİD ile birlikte*

²³¹ Zana Baykal, “Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Arayışı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 69, Ankara 2015, s. 34.

²³² Rıdvan Kalaycı-Recep Tayyip Gürlü, “Irak 2014”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılı 2014*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2015, s.21.

*Türkmenler içerisinde Sünni ve Şii bağlamında mezhebi olarak ayrışmanın belirginleşme riskidir.*²³³

İŞİD'e karşı ülke içerisinde Şii lider Ayetullah Ali Sistani'nin vermiş olduğu fetva ile yerel unsurlardan oluşan Şii milis güçleri ortaya çıkmıştır. Haşti Şaabi (Halk Seferberlik Güçleri) Irak içerisinde İŞİD'e karşı mücadele etmek için özellikle İran'ın desteklediği ve İran'ın Kudüs Güçleri Komutanı Kasım Süleymani'nin yönetiminde olduğu düşünülmektedir. İŞİD'e karşı mücadele etmesi beklenen bu grup örgütten alınan bölgelerde Sünni halka saldırdığı ve çeşitli suçlar işlediği iddia edilmiş, Türkiye bu ise bu konular hakkında sert tepki göstererek Irak'ın toplumsal olarak bütünleşmesi gereken bu süreçte ayrımcılığın kimseye fayda sağlamayacağını belirtmiştir. Irak'ın Türkiye'de İŞİD'le mücadele kapsamında askeri yardım istemesi üzerine Türkiye Mart ayında Irak'a askeri yardım bulunmuştur. Nisan ayında ise Ankara'yı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Fuad Masum Türkiye'den İŞİD'e karşı destek beklentisini bir kez daha vurgulamıştır. İŞİD etkisi ile bu dönem IKBY olan ilişkilerin boyutu değişmiş gündem sadece enerji değil güvenlik konusu da sıkça tartışılmıştır. Türkiye İŞİD ile mücadeleye destek verdiğini iletirken, enerji alanında ile ilişkilerin geliştirilmesini istemiştir. Türkiye'nin bir süredir iki ülke arasında gündemde olmayan PKK ile mücadelesi ise örgütün yeniden çatışmaya başlaması ile tekrardan gündeme gelmiştir. Suriye'de terör örgütünü silahlı temsilcisi Halk Koruma Birlikleri/Yekîneyên Parastina Gel (YPG)'nin işlev kazanması Türkiye'de ki PKK'nın da yeniden yapılanmasında etki etmiştir. 2015'in ilerleyen aylarında hem PKK Türkiye'de saldırıları artacak, hem de özellikle petrol boru hatlarına yapmış olduğu saldırıları IKBY'nin tepki vermesine neden olacaktır.

3.2.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Türkiye'nin jeopolitik olarak öneminin artmasında etkisi olan Irak özellikle enerji alanında ki sahip olduğu rezervler ile küresel güçlerin ilgisini her dönem

²³³ Ali Semin, "İŞİD Sonrası Irak'ta Türkmenlerin Durumu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 69, Ankara 2015, s. 51.

çekmiştir. Bu ülkenin çeşitli ülkelerle yaşadığı çatışmalarda ise Türkiye'nin pozisyonu stratejik olarak önem kazanmıştır.

Kara hakimiyeti teorisi bağlamında Türkiye-Irak ilişkilerine bakıldığında öncelikle tespit edilmesi gereken husus ikili ilişkilerde her dönem güvenlik ve enerji kaynaklarının öne çıktığıdır. Bu *iç hilal* ülkesinden gelen terör tehlikesi *kalpgah* sınırlarını, iç huzurunu derin bir şekilde etkilemiştir. *Sıfır sorun politikası* bağlamında Irak ile ilişkilerde gelişmeler sağlanmış, Türkiye bu *iç hilal* ülkesinde etkin olmayı başarmıştır. Özellikle ekonomik entegrasyon, karşılıklı işbirliği ile güvenlik sorunlarını kaldırmayı hedeflemiş ve bu bir aşamaya kadar başarılı olmuştur. Bu başarılı olunan süreçte *iç hilal* ülkesinde etkin olunurken merkezi yönetim ile ilişkiler olumlu düzeyde gelişmiştir. İlk başta izlenen IKBY muhatap alınmayarak bu *iç hilal* ülkesinde etkin olunma çabası ise belirli bir süreçten sonra vazgeçilmiştir. Burada merkezi yönetimin mezhepsel politika izlemesi ve İran'a yakınlığı temel nedenler olurken, Türkiye Sünni Kürt yönetimi ile işbirliğine giderek terörü azaltmayı ve enerji nakil hatlarında etkin konum elde etmeyi amaçlamıştır. Bu ise *iç hilal* ülkesinin genelinde olan etkinlik alanının daha sonra Kuzey Irak ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Her ne kadar *sıfır sorun politikası* bağlamında birçok alanda işbirliği yapılmış ve ülke içerisindeki gruplar ile uyumlu siyaset izlenmiş olsa da Arap Baharı'ndan farklı olarak burada merkezi yönetimin mezhepsel tutumu ikili ilişkileri bozulmasına neden olmuştur. Burada şu tespit yapılabilir, ABD çekilme sonrası Türkiye'nin bu ülkede etkin olmasından ve merkez ülke konumuna yükselmesinden memnun olmuştur. İlerleyen süreçte Ankara-Bağdat hattındaki gerilimler, Türkiye'nin bölgede izlediği politikadan rahatsız olan ABD Ankara'yı Irak'ta sınırlama üzerine politika üretmiştir. Türkiye ise Irak'ın merkez ülkesi olmaktan çok Kuzey Irak yönetimi için merkez ülke olabilme konumuna geçmiştir. IID'den IŞİD gidilen süreçte Türkiye *iç hilalde* artan istikrarsızlıktan etkilenmiş önce ki dönemde etkin konumda olamayan Türkmenlerle ilgili olarak ise Irak siyasetinde etkin olamamıştır. Bu durum ise merkezi yönetimin İran'a yakın olduğu Şii, kuzeyin Türkiye'ye yakın olduğu Sünni ve terör örgütü olan IŞİD ile karşı karşıya kaldığı bir *iç hilalle* karşılaşmasına neden olmuştur.

Kenar kuşak teorisi açısından bakıldığında Türkiye, işgal sonrasında Irak ile ilişkilerini her açıdan geliştirmeye çalışmış ve *sıfır sorun politikasının* sonuçlarını almıştır. Bir diğer *kenar kuşak* ülkesi İran ile terör alanında yapılan işbirliği bu ülkenin

de Türkiye'ye güvenlik bağlamında yakınlaşmasına neden olmuştur. İran'ın PKK konusunda Türkiye'ye yardımcı olması ilerleyen süreçte Irak'ın Ankara ile anlaşma yapmasına etki etmiştir. *Kalpgah* iki *kenar kuşak* ülkesi ile izlemiş olduğu işbirliğine yönelik politikaların sonucunu almıştır. Ancak Irak içerisinde ki Kürt grupların ve ABD yönetiminin *kalpgahın* Orta Doğu'da etkin olmasını engelleyecek şekilde PKK varlığını göz yumduğu da bir gerçektir. Irak'ın, İran etkisi ile izlediği ülke içerisinde ki mezhepsel politikaları Türkiye ile ilişkilerine de yansıyacak ve *kalpgah* ile *kenar kuşak* arasında güvenlik sorunların da Türkiye'nin yalnız kalmasına neden olacaktır. PKK kaynaklı sorunlarda Bağdat yönetimi, IKBY ile ilişkileri nedeniyle Türkiye'yi yalnız bırakarak bu ülkenin *iç hilalde* olmasını ve *kalpgah* sınırlarında kalmasını amaçlamıştır. Enerji alanında Türkiye'nin IKBY politikası bağlamında elde etmeye çalıştığı kazanımlar, merkezi yönetim tarafından engellenmeye çalışılarak bu *kenar kuşak* ülkesinde ve bölgede etkin olmasını engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye Irak'a tek çıkış noktası olarak kalmış olan Sünni yönetim IKBY ile ilişkilerini geliştirmesi bölgede yalnız kalmasını engellemiştir. *Sıfır sorun politikası* ile gelişen Irak ilişkileri İran'ın Şii Hilali politikası, Türkiye'nin bazı adımları ve izlemiş olduğu politikalar devlet kademesinde Şii ve Kürt yöneticilerin olduğu Irak ile ilişkileri kopma noktasına ulaştırmıştır.

Türkiye işgal sonrası dönemde Irak'da tüm gruplar ile ilişki kurarak yakalamış olduğu başarıyı ilerleyen süreçte sürdürememiş, Sünni bir yönetim gelmemesi nedeniyle de bu *kenar kuşak* ülkesini üzerinde merkez ülke olabilme unvanını kaybetmiş dahası IŞİD, Rusya, ABD ve İran etkisi ile Irak sınırı üzerinden *kalpgah* içerisinde kalmaya zorlanmıştır.

3.3.Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye-Suriye ilişkileri Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sonrasında da gerginliklerin olduğu ve sıcak çatışma ihtimalinin dönem dönem gündeme geldiği gelişmelere şahit olmuştur. Ancak 2000'li yıllarda Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler ve bölge dışı/küresel aktör ve aktörlerin bölge için öngördükleri yeni düzen bu iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma iki ülke içinde çeşitli avantajları

barındırmaktadır. Turizm, ekonomik, ticari ve gelişen siyasi ilişkiler iki ülkenin de çıkarına bir durumdur. Türkiye Suriye'ye yönelik Ortadoğu politikasında ikili şüpheli ilişkilerden kurtulmak, bölgede gerginliklerin azaltılmasını hedeflemiştir. İlerleyen yıllarda Türkiye-Suriye müttefik ve dost ülke olarak Ortadoğu'da olumlu bir ilişki örneği çizecektir. Bunda Türkiye'nin yeni bölgesel söylemleri öne çıkan bir etken konumdadır.²³⁴

Irak işgaline giden süreç ise Türkiye ve Suriye'yi yakınlaştıracak ve Arap Baharı'na kadar ki döneme kadar ilişkiler hızlı bir şekilde iyileşecek ve ortak adımlar atılacaktır. Suriye, Irak işgali sonrasında sıranın kendisine geleceğini düşünmekte ve ülkesinde ki Kürt nüfus nedeniyle de huzursuz olmaktaydı. İlişkilerin eskiye göre normalleşmiş olması ve Irak ve bölge ile ilgili olarak Türkiye ile benzer endişeleri olması iki ülkeyi yakınlaştırmıştır. Bunun 2003 yılında ilişkilere yansması ise Ocak ayında dönemin Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Faruk El Şara Ankara ziyaretidir. Şara ziyaretinde *“biz gelirken Esad'dan doğrudan talimat aldık, Türkiye ile Suriye arasında verimli bir işbirliği kurulması için kapı ardına kadar açıktır”*²³⁵ ifadesini kullanmıştır. Irak'ın parçalanması ve burada oluşabilecek bağımsız bir Kürt devleti Suriye ve Türkiye'nin istemediği bir sonuçu. Ocak ayında ki ziyaretin karşılığı ise Nisan ayında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül davetli olarak Suriye'ye ziyaret gerçekleşecektir. Ziyarette Gül, Suriye ile ilişkilerin gelişmesinin gayet normal bir durum olduğunu vurgulayarak, iki ülkenin birbirleriyle uzun kara sınırları olduğunu vurgulamıştır. Bu karşılıklı ziyaretler ise Temmuz ayında dönemin Suriye Başbakan'ı Muhammed Mustafa Miro Türkiye'ye gelmiştir. Ziyaret ile 17 yıl sonra ilk kez bir Suriye Başbakanı Türkiye'ye ziyarette bulunmuş oluyor ve ilişkilerde ki olumlu atmosfer ziyaretlere de yansiyordu. *“Miro, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin gelişmesine ve dostluğuna önem verirken, ülkesinin Adana Mutabakatı hükümlerine uyarak PKK militanlarının Kuzey Irak'tan Suriye'ye sızmalarına ve Suriye'de Türkiye karşıtı hiçbir etkinliğe izin verilmeyeceğini*

²³⁴ Bülent Aras, “Turkey's Rise In The Greater Middle East: Peace-Building In The Periphery, Journal Of Balkan And Near Eastern Studies, Cilt 11, Sayı 1, 2009, s.36. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19448950902724380#.V3g1XPnrPIU>, (22.08.2014)

²³⁵ Hürriyet Gazetesi, *El Şara: Esad'ın mesajını getirdim*, <http://www.hurriyet.com.tr/el-sara-esadin-mesajini-getirdim-121478>, (10.03.2016)

vurguladı.”²³⁶ Karşılıklı ziyaretlerde öne çıkan nokta iki ülke arasında ki sınırın uzunluğu ve bu durumun ilişkilerin gelişmesine olumlu bir katkı yapacağını vurgulanmasıdır.

2004 yılı ise Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın ziyareti ile zirve noktasına ulaşacaktır. Bu ziyaretin en büyük önemi Suriye Devleti’ni bağımsızlığının ardından ilk kez bir devlet başkanının Türkiye’ye ziyarete geliyor olmasıdır. Ocak ayında gerçekleşen bu ziyaretin iki ülkenin işbirliği için bölge ve dünyaya vermiş olduğu mesaj önemlidir. Irak işgali kaynaklı güvenlik kaygısı yaşayan iki ülke ABD ve İsrail’e rağmen başlamıştı. Ocak ayında ise ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi adına Türk işadamlarına vize kolaylığı getirilmiştir. Kasım 2004’de dönemin Başbakanı Erdoğan’ın Suriye ziyareti ilişkilere hız kazandırırken, ikili işbirliklerinin artacağını da işaretini vermiştir. “*Suriye’nin 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgaline karşı çıkması nedeniyle bozulan ABD-Suriye ilişkileri daha da gerilmiş ve ABD, Başbakan Erdoğan’ın Kasım ayındaki Şam ve Halep ziyaretini Beşar Esad’ın içinde bulunduğu ‘yalnızlıktan’ kurtarılması olarak değerlendirmiştir.*”²³⁷ Ziyaret esnasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Irak İşgali ile ortaya çıkan tehdit algısı Suriye’de yaşanan ve bir futbol maçı ile başlayıp daha sonra Kamışlı Ayaklanması olarak geçecek olan toplumsal olaylar yaklaşmanın bir başka nedenidir. Bu yıl ise çeşitli görüşmelerde Suriye-İsrail arasında Türkiye’nin arabuluculuk yapması ve atılabilecek adımlar gündeme gelmiş ve tartışılmıştır.

Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri’nin Şubat 2005’te suikast sonucu öldürülmesi Suriye²³⁸ üzerindeki baskıları arttırırken, Türkiye’nin bu ülke ile olan olumlu ilişkilerinin eleştirilmesine devam edildi. Suikast Suriye’nin dış politikasını eleştirirken bu yıl gerçekleşen Nisan ayında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet

²³⁶ Yusuf Sayın, “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Stratejik Derinliği”, http://www.yusufsayin.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=131:turkiye-suriye-iliskilerinin-stratejik-derinligi&catid=11&Itemid=103, (14.03.2016)

²³⁷ Oğuz Çelikkol, *İçimizdeki Komşu Suriye*, 1.Baskı, BİLGESAM Yayınları, İstanbul 2015, s.128

²³⁸ Suriye’de gelecekte yaşanacak gelişmelerin anlaşılması adına şu bilgi önemlidir.6 Haziran 2005’te Suriye’de Bass Partisi kongresi gerçekleştirilmiştir ve demokratikleşme adımlarından bahsedilmiştir. Ancak “*ülkede önemli bir yer tutan Müslüman Kardeşler Örgütü’nün ve Kürt grupların etkinliğini sınırlandırmak amacıyla, ‘dini ve etnik parti kurulamaz’ kaydının konulması demokratikleşmenin önündeki engeller olarak algılanmıştır.*”

Nebi Miş, “Suriye 2005”, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, *Ortadoğu Yıllığı 2005*,1.Basım, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s.235.

Sezer ve Kasım ayında gerçekleşen dönemin dışişleri bakanı Abdullah Gül'ün ziyaretleri Washington yönetiminden tepki görmüştür.

2006 yılında ise bir önceki yıl gibi Türkiye-Suriye ilişkilerini Suriye'nin dış politikasını etkileyen olayların gölgesinde ilerleyecektir. Bir önceki yıl Hariri suikastı nedeniyle suçlanan ülke, 2006 Haziran'ında iki İsrail askerinin Hizbullah tarafından kaçırılması ve Lübnan'da başlayan İsrail-Hizbullah savaşı olmuştur. Dönemin Başbakan Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu Suriye'ye giderek Beşar Esad ile görüşmüştür. Davutoğlu, Suriye kaçırılan asker ile ilgili olarak daha aktif davranmasını istemiş ve bölgede ki sorunların çözülmesi adına adımlar atmasını istemiştir.

İlişkiler de bu dönem güvensizlik aşılmış ve Türkiye'nin Suriye sınırında ki mayınların temizlenmesi ve tarım alanına çevrilmesi amacıyla ihale yapılmıştır. İhale ile hem mayınlı arazi temizlenecek hem de temizlenen alanın kullanım hakkı 49 yıl boyunca bu firmanın olacaktır. Konu ile ilgili olarak arazini İsrail'in eline geçeceği, Türkiye'nin güvenlik sorunları yaşayacağı, sınırda ki bir toprağın ihale sonucu olarak kullanım hakkı verilmesinin yanlış olduğu, mevcut arazi altında olan petrolün yabancı firmalara Türkiye'nin eliyle adeta verdiği iddia edilmiştir. Ağustos ayında Abdullah Gül Suriye'yi ziyaret etmiş yılında son ayında ise Başbakan Erdoğan'a Şam'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete Lübnan'da yaşanan gelişmeler, Filistin Sorunu ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi konuşulan konular arasında yer almıştır. İki tarafta iyi komşuluk ilişkilere sahip olduğu vurgulamış ve çeşitli konular hakkında ortak bir görüşe sahip olduklarını vurgulamıştır. “*Şam, Ankara ile ilişkilerinde ABD ile gerilem ilişkilerine paralel olarak Avrupa'ya yakınlaşmak için Türkiye'nin desteğini yanında görmek istemekte... Ankara ise Şam'ı Arap dünyasına açılmak için bir üs olarak görmekte ve bölgesel krizlerin çözümünde Suriye ile müzakerelerin önünü sürekli açık tutmaktadır.*”²³⁹ İkili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ise ziyarette ayrı bir önem verilmiş ve öncelik 2 milyar ardından 4 milyar dolarlık bir ticaret hacmine ulaşılması Erdoğan tarafından ifade edilmiştir.

2007 yılı ise siyasi ilişkilerin dışında ekonomik ve diğer alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Son yıllarda olduğu gibi iki ülke ilişkilerine yine Suriye'nin

²³⁹ Nebi Miş, *Ortadoğu Yıllığı 2006...* , s.306.

dış politikası etki etmiştir. İsrail 6 Eylül’de Suriye’nin kuzeyini bombalamıştır. Aynı İsrail uçakları Türk hava sahasını ihlal etmiş ve Türk topraklarına iki yakıt deposu bırakmışlardır. Konu ile ilgili olarak Suriye ve Türkiye İsrail’e tepkilerini dile getirmişlerdir. İsrail ise Türkiye’den konu ile ilgili özür dilemiştir. Nisan ayında Erdoğan Suriye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret esnasında “*Mısır’dan gelecek olan doğalgaz boru hattının Suriye üzerinden geçirilmesi ve Suriye ile Türkiye arasındaki Asi Nehri üzerinde bir dostluk barajı kurulması projesi, bu ziyaretin esasını oluşturmuştur.*”²⁴⁰ Erdoğan’ın ziyareti sonrasında ise dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün davetlisi olarak Ekim ayında Türkiye’ye gelmiştir. Türkiye bu dönem Kuzey Irak’a operasyon yapılabilmesi için gerekli tezkere kararını meclisten geçirmiş ve Esad bu ziyaretinde Türkiye’nin terör ile mücadelesini desteklemiştir. Siyasi yakınlaşmaların önemli bir sonucu olarak iki ülke arasında ki ticarete gelişmeye başlamıştır. 2007 yılından itibaren yürürlüğe girmiş olan Serbest Ticaret Antlaşması²⁴¹ iki ülke ekonomisine de katkı sunması amaçlanmıştır. Bu yıl iki ülkenin uluslararası alanda desteği Kıbrıs konusunda da görülmüştür. Suriye’nin Lazkiye limanından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)’ne feribot seferleri başlamış, Rum yönetiminin tepkisi ve nota vermesine neden olmuştur.

2008 yılında Türkiye’nin izlemiş olduğu dış politikanın bir karşılığı olarak Suriye ve İsrail arasında ki görüşmelerde arabuluculuk²⁴² rolü üstlenmesini sağlamıştır. 2008 yılında resmen başlayan görüşmeler Türkiye-Suriye ilişkilerinin bu yılki ana konusunu oluşturmuştur. Türkiye küresel olarak da destek alarak görüşmelerde arabulucu olmuş ve çeşitli ilerlemeler sağlanmıştır. İyi giden süreç ise yıl sonunda İsrail’in Gazze’ye başlatmış olduğu “Dökme Kurşun” operasyon ile tepkilerin gölgesinde altında kalmıştır. Özellikle Erdoğan operasyonu eleştirmiş ve dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert’in Ankara ziyaretinden 5 gün sonra başlaması tepkilere neden olmuştur.

Türkiye-Suriye ilişkileri bu yıl ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi özelinde ilerlemiştir. Özellikle Mısır doğalgazının taşınması ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya satılması bölge ülkeleri arasında birliktelik oluşturmuştur. Konu ile ilgili olarak Şubat

²⁴⁰ Nebi Miş, *Ortadoğu Yıllığı 2007...*, 254-255.

²⁴¹ Antlaşma 2011 yılında ise askıya alınacaktır.

²⁴² İsrail başlığı altında konu daha detaylı işlenecektir.

ayında Türkiye, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye enerji bakanları bir araya gelmiştir. “Yapılan toplantıda Türkiye açısından en önemli karar, Arap Doğalgaz Boru Hattı’nın 3.aşamasının ikinci fazı olan 230 mk’lik Rayan-Kilis kısmının inşaatının gerçekleştirilmesi yönünde Mısır, Suriye ve Türkiye’nin ortak atacakları adımlar konusunda mutabakata varmış olmasıdır.”²⁴³

2008 yılının son günlerinde İsrail’in Gazze operasyonu Türkiye ile İsrail ilişkilerine etki ederken bu aynı zamanda Suriye-İsrail görüşmelerine de etki etmiştir. Türkiye’nin İsrail’e tepki göstermesi İsrail tarafından da tepkilerin verilmesine neden olmuş, Türkiye’nin arabuluculuk için objektifliğini kaybettiği iddia edilmiştir. İsrail ile ilişkiler Suriye ilişkilerine yansımış ve 2009 yılında Türkiye-Suriye ilişkileri en yüksek seviyede giderek artan bir yakın ilişkiye dönüşmüştür.

Bunun en net göstergesi Eylül ayında Beşar Esad’ın Türkiye ziyaretinde iki ülke arasında YDSK’nin kurulması için anlaşmanın imzalanmasıdır. Anlaşma iki ülke arasında ortak kabine toplantıları öngörürken, anlaşma ile iki ülke arasında vizeler karşılıklı olarak kaldırılmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Suriye Dışişleri Bakanı Muallim vizelerin kaldırılması ile ilgili olarak dostluk ve birliktelik mesajları²⁴⁴ vermişlerdir. Enerji alanında ise doğalgaz, elektrik ve su ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiş ve Ağustos ayında Şam’da Arap Doğalgaz Boru Hattının Ayağı Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma Türkiye açısından büyük bir önem arz etmektedir. Buna göre, “...Türkiye, Suriye’ye 5 yıl süreyle yıllık 1 milyar metreküp doğalgaz satacak. Ayrıca anlaşma ile Arap doğalgaz boru hattının Suriye tarafındaki 64 kilometre ile Türkiye tarafındaki 94 kilometrenin 15-18 ay içinde tamamlanması öngörülmüyor. ... Anlaşmanın bir diğer maddesine göre Türkiye ayrıca Suriye ile birlikte ortaklaşa Suriye’de doğalgaz ve petrol arayacak.”²⁴⁵ İki ülkenin izlemiş olduğu bu siyaset Avrupa Birliği benzeri bir birlikteliğin Orta Doğu’da olup-

²⁴³ Nebi Miş, *Ortadoğu Yıllığı 2008...*, s.255.

²⁴⁴ Davutoğlu, “bizim halklarımız asırlar boyu bir arada, iç içe yaşamışlar ve ortak bir tarihi paylaşmışlardır. Kısa bir fetret döneminden sonra tekrar halklarımızı kaynaştıracak olan bu tarihi adımı, geleceği inşa edecek önemli adımlar olarak görüyoruz. Böylece halklarımız iki ülkeyi kendi ülkeleri gibi hiçbir engel olmadan, hiçbir vize olmadan ziyaret edebileceklerdir” ifadesini kullanmıştır. CNNTÜRK.com, Türkiye ile Suriye arasında vize kalktı, <http://www.cnnurk.com/2009/turkiye/09/16/turkiye.ile.suriye.arasinda.vize.kalkti/543804.0/>, (19.03.2016)

²⁴⁵ Haberler.com, Türkiye, Suriye ile Doğalgaz ve Elektrik Anlaşması İmzaladı, <http://www.haberler.com/turkiye-suriye-ile-dogalgaz-ve-elektrik-anlasmasi-haberi/>, (19.03.2016)

olamayacağı tartışmalarını gündeme getirmiştir. Türkiye ve Suriye'nin bu dönem bölge geneline verdiği mesajlar, bölge sorunları ile ilgili olarak ortak görüşlerde olmaları, Orta Doğu'da kuvvetli bir birliktelik olabileceğinin tartışılmasına neden olmuştur. *“Türkiye, İran, Suriye ve Irak arasında bir ekonomik bütünleşme ihtimalinden söz etmesi(Beşar Esad'ın) ise bölge medyasında geniş yer bulmuştur. Türkiye'nin daha önce bölgede geliştirdiği politikalar ...yeni Ortadoğu ittifakının ortaya çıkması olarak değerlendirilmiştir.”*²⁴⁶ Suriye ile ilişkileri üst düzeyde olması İsrail tarafından memnun duyulmazken, İran ise Suriye'nin kendisinin yerine yeni bir ittifak kurduğu düşüncesi oluşmuştur.

2010 yılı Mayıs ayında yaşanan İsrail'in Mavi Marmara saldırısı ile farklı bir hal almıştır. Gazze Operasyonu ve Davos Zirvesi sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri gergin bir sürece girmiş ve Mavi Marmara sonrası ise kopma noktasına ulaşmıştır. Türkiye'nin İsrail-Suriye arasında ki arabuluculuk rolü ise neredeyse bitmiştir. Oğuz Çelikel ise arabuluculuk sürecini şu şekilde ifade etmiştir, *“2009 yılı içinde Türkiye, İsrail-Suriye kanadında görüşmelerin tekrar başlatılabileceğini ümit etmiş, ancak 2010 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerinde meydana gelen krizler ve 2011 yılında Suriye'de Esad yönetimine karşı patlak veren kitlesel başkaldırma bunu imkânsız kılmıştır.”*²⁴⁷ Görüldüğü üzere sadece Türk dış politikası değil, Suriye iç siyasetinde yaşanan gelişmelerde bölge adına atılan bu iyimser adım bitmesine neden olmuştur.

Güvenlik alanında da işbirliği yapan iki ülke terörün bitirilmesi için işbirliklerine bu dönem ağırlık vermişlerdir. *“Suriye, günümüzde²⁴⁸ Türkiye'nin bu sorunu çözebilmesi amacı ile gerekirse Suriyeli PKK'lılara genel af çıkarabileceğini ve bu teröristleri ülkesine kabul edeceğini belirtmiştir. ...Suriye'nin de Suriyeli 1500 PKK'lıyı topraklarına kabul edebileceğini belirtmiştir.”*²⁴⁹ Ekonomik alanda ise Türkiye-Suriye işbirliği bölgede ki diğer ülkelere model olacak veya iki ülkenin temel alındığı bir birlikteliğe doğru ilerlemesi gündeme gelmiştir. Haziran ayında Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi (YDDİK) kurulmasına karar verilmiştir. Sürecin sonunda dört ülke arasında serbest ticaret

²⁴⁶ Nebi Miş, *Ortadoğu Yıllığı 2009...* , s.216.

²⁴⁷ Oğuz Çelikkol, *a.g.e.* , s.135.

²⁴⁸ 2010 yılı kastedilmektedir.

²⁴⁹ Mustafa Yetim, *Ortadoğu Yıllığı 2010...* , s.260.

uygulanması hedeflenmiştir. Bu amaçla Suriye, Ürdün ve Lübnan ile serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.²⁵⁰Öncelikle ekonomik olarak başlayan bu entegrasyonun ilerleyen aşamada Avrupa Birliği gibi bir siyasi birlikteliğe dönebileceği tartışılmıştır.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin 2011 yılına kadar devam eden olumlu durumu, Arap Baharı ile sorunlu bir döneme ardından kopma noktasına ulaşacaktır. 2011 yılında gösteriler, rejimin gösterilere tepkisi, uluslararası sistemin bakışı ve Türkiye'nin yaşanan bu gelişmelere karşı siyaseti Türk dış politikasında üst sıralarda kendine yer bulacaktır. Şam yönetimi ise ülke içerisinde ki rejim karşıtı gösterileri güç kullanarak sonlandırmayı tercih etmiştir. Türkiye ise Orta Doğu'da izlemiş olduğu politikalar bağlamında örnek bir komşuluk ilişkisi sergilediği ve YDSK toplantıları yaptığı bir ülkede yaşanan gelişmelere sessiz kalmamıştır. Bu dönemde Suriye'ye sıkça ziyaretlerde bulunulmuş özellikle Davutoğlu ile çeşitli Türk yetkililer Suriye ile görüş alışverişlerinde bulunmuştur. Yılbaşında Dostluk Barajı'nın temel atma töreni giden Başbakan Erdoğan ise ilerleyen süreçte Başar Esad ile telefon görüşmeleri yaparak gelişmelerin çözümü için önerilerde bulunmuştur. Türkiye çeşitli görüşmelerde ülkede halkın beklentileri üzerine reformlar yapmasını ve halkın isteklerine kulak vermesini, bu anlamda atılacak adımlara destek vereceğini iletmıştır.

Suriye'de muhalefet ise aralarında ki farklılıklara rağmen bir arada durmayı başarmış ve Haziran ayında İstanbul'da toplantı düzenlemiştir. Bunu Antalya'da ki Suriye'de Değişim Konferansı/Değişim İçin Suriye Toplantısı'nın izlemesi Suriye tarafından tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. *“Ankara'nın bu toplantılar konusunda engelleyici bir tutum göstermekten daha çok kolaylaştırıcı bir tutum takınması ve hükümet üyelerinin Esad yönetimine dönük seslerini yükseltmeye başlaması, Şam'da da Esad yanlısı gruplar Türkiye'ye yönelik eleştirilerini yükseltmeye başladılar.”*²⁵¹ Bu tepki toplumsal alanda ise Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği ve Halep Başkonsolosluğuna saldırılması gibi sonuç doğurmuştur.

Yılın ikinci yarısında ilişkiler kopma noktasına ulaşacak, özellikle Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun son Suriye ziyareti ile ilişkiler gerilmeye başlayacaktır. Suriye'deki çatışmalar devam ederken ülke televizyonu Sana News'de *“Gelişmiş*

²⁵⁰ Suriye ile 2007, Ürdün ile 2011 ve Lübnan ile 2010 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Lübnan ile ilgili anlaşmada ilgili ülkenin onay süreci beklenmektedir.

²⁵¹ Nebi Miş, *Ortadoğu Yıllığı 2011...* , s.275.

silahlar taşıyan eylemcilerin üzerinde Türk pasaportları ve sim kartları çıktığı” haberi yer aldı. 14 Haziran 2011 günü ise Press TV, Türkiye’yi ABD ve İsrail ile birlikte silahlı gruplara lojistik ve teknik destek vermekle suçladı.”²⁵² Bu haberler Şam ve Ankara arasında ki iyi komşuluk ilişkilerinin sona yaklaştığını göstermekteydi. Davutoğlu’nun ziyareti öncesi Başbakan Erdoğan’ın Suriye’de yaşananları iç mesele olarak gördüğünü açıklaması özellikle Türkiye’de tartışmalara neden olmuştur. Davutoğlu’nun yapmış olduğu Şam ziyaretinde Şam yönetimi rahatsızlığını iletmış ve 6,5 saat süren görüşme de Davutoğlu Türkiye’nin beklentilerini belirtmiş ve ülkede yaşananların son bulması gerektiğini vurgulamıştır.

Yılın son döneminde ise Türkiye muhalifleri tanıyacak adımlar atmaya başlamıştır. ABD ile Türkiye Suriye’ye yönelik baskıların artması konusunda görüş birliğine varılmış, Kasım ayında ise Suriye’ye yönelik siyasi ve ekonomik alanlarla alakalı yaptırım listesini açıklamıştır. Türkiye yılın sonundan itibaren Esad yönetiminin gideceği üzerinden siyaset uygulamaya başlayacaktır. Bir dönem gündeme gelen Türkiye-Suriye Savaşı ihtimali ile ilgili olarak ise Beşar Esad’ın açıklaması ilgi çekicidir. Esad, “*Ankara’yı “olası girişimleri konusunda” uyararak Türkiye’nin toplumsal yapı olarak Suriye’ye benzediğini ifade etmiş ve “Türkiye sorunlarımızı istismar etmeye kalkarsa daha büyük sorunlarla karşılaşır. Doğrudan kendisi de etkilenir ve düşmanlık kendisine döner”* tehdidinde bulunmuştur.”²⁵³

Beşar Esad’ın ve Suriye tarafından çeşitli yetkililerden gelen ifadeler 2012 yılında devam etmiş ancak Türkiye ve Suriye arasında ki gerginlik fiili olarak gözle görülecek hale gelmiştir. Haziran ayında Suriye TSK ait RF-4E Phantom tipi keşif uçağını düşürmüş, Ekim ayında ise Suriye Rejimi ile ÖSO arasındaki çatışmadan Şanlıurfa’nın Akçakale ilçesine rejim tarafından atılan top mermisi 5 Türk vatandaşının ölmesine, 10 kişinin yaralanmasına neden oldu. Rejimin saldırıları ve muhalefet ile rejim çatışmasından kalan Suriyeliler ise Türkiye’ye göç dalgası doğmasına neden olmuştur. 2012 yılında Şam Rejimi muhalefete baskı ve saldırılarını arttırmış ancak uluslararası toplum bunu durdurmakta başarısız olmuştur. Özellikle BM Güvenlik Konseyi’nden çıkacak kararların daimi üye Rusya ve Çin tarafından

²⁵² Sait Yılmaz, “Suriye Üzerine Oyunlar, Türkiye ve AKP”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 31, Ankara 2011, s.33-34.

²⁵³ Nebi Miş, *Ortadoğu Yılı 2011...*, s.281.

veto edilmesi yaptırımları engellemiştir. Türkiye ise bütün bu gelişmeler ışığında Suriye’de ki gelişmelerden fazlasıyla etkilenmeye başlamıştır. Mart ayında Türkiye Şam Büyükelçiliğini kapatmış, Halep Başkonsolosluğu ise varlığını devam ettirmiştir.

BM herhangi bir ilerleme sağlamadığı için yeni bir girişim olarak Suriye’nin Dostları Toplantıları yapılmaya başlanmıştır. Tunus’ta ki toplantı ile Suriye Ulusal Konseyi Suriye halkının meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Burada bir amaç ise muhalefetin örgütlü olarak bir çatı altından toplanması sağlamaktır. Muhalefetin desteklenmesi, Suriye’ye baskının arttırılmasına karar verilmiştir. Yine bu toplantıda, *“30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre’de yapılan Suriye toplantısında karara bağlanan ‘geçiş hükümeti kurulması’ önerisi ve bu kapsamda BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Annan’ın altı maddelik planının etkisi bir şekilde uygulanması istenmiştir.”*²⁵⁴ Bu yıl içerisinde son toplantı ise Fas’ta gerçekleşmiştir. Toplantı ile Suriye Muhalefet ve Devrim Güçleri Ulusal Koalisyonu toplantıya katılmış ve resmen tanınmıştır. Türkiye bu toplantılarda muhalif güçleri tanımış ve destek vermiştir.

Haziran ayında Türk uçağının Suriye tarafından düşürülmesi, Türkiye ve Suriye’yi karşı karşıya getirmiştir. Türkiye ise uçağın yanlışlıkla ve kısa süreli ihlal yaptığını ve düşürülecek kadar bir ihlal gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Suriye hava sahası ihlali nedeniyle uçağı vurduğu belirterek, haklı olduğunu ifade etmiştir. Türkiye bu gelişmeden sonra BM 4.maddesine dayanarak NATO’nun toplanmasını istemiştir. NATO üyeleri ülkeler ise Türkiye’nin yanında olduklarını belirterek yaşanan gelişmeyi olumsuz bir nitelendirme olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye ise uçak düşürülmesinden sonra *“Suriye’ye ilişkin angajman kurallarını değiştirip, sınıra yaklaşan Suriye askeri unsurlarının tehdit olarak kabul edileceğini ve bu konuda gerekli tedbirleri alacağını duyurdu.”*²⁵⁵ NATO’nun toplanması ve Türkiye’nin angajman kurallarını değiştirmesi Türkiye-Suriye arasında ki krizin artık askeri açıdan da önem teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Ekim ayında ise Akçakale’ye atılan top mermisi bir kez daha Suriye ile askeri ve güvenlik konuları bir araya getirmiştir. Suriye tarafından atılan top mermileri sonucunda Türkiye’nin atacağı adımlar dikkatle takip

²⁵⁴ Nebi Miş, *Ortadoğu Yıllığı 2012...*, s.227.

²⁵⁵ SETA, *2012’de Türkiye*, Derleyen: Taha Özhan-Hatem Efe, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121224124203_setanaliz-2012de-turkiye-final-web.pdf, s.126. , (01.03.2016)

edilmiştir. Uçak düşmesi ve Türk vatandaşlarının ölümü sonrasında TBMM’de Ekim tarihinde Suriye tezkeresi kabul edilmiştir. Tezkere Suriye ile ilgili olarak TSK yabancı ülkelere gönderilmesi ve görevlendirmesine izin veriyordu. Türkiye bu süreçte güvenli bölge talebini dile getirse de uluslararası toplum bu çağrıya destek vermemiştir.

Suriye’de savaş devam ettikçe Türkiye’nin yaşamış olduğu sıkıntılar artacak ve 2013 yılında Türkiye’nin Suriye sınırında yapılan iki saldırı bir kez daha bu ülkeden gelen tehditten boyutlarını ortaya koyacaktır. Şubat ayında Hatay’ın Reyhanlı ilçesi Cilvegözü Sınır Kapısı’nda yaşanan patlamada 13 kişi ölmüş, 28 kişi ise yaralanmıştır. Saldırı gerçekleşmesinin ardından genel oluşan kanının saldırının arkasında Suriye istihbaratı olan El Muhaberat’ın varlığı şeklindedir.

Birkaç ay sonra ise yaşanacak saldırı ile Türkiye, Suriye sorununu artık sadece sınırında değil aynı zamanda içinde hissetmeye başlayacaktır. Bir başka konu ise artık Suriye topraklarından gelen veya Suriye kaynaklı yaşanan saldırıların Türkiye’de sivil can kayıplarının artmasına neden olduğudur. Mayıs ayında Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde yaşanan saldırı ile 53 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu saldırı ile Suriye kaynaklı en fazla sivil vatandaş kaybı yaşanmıştır. Patlama ardından Türkiye’nin Suriye politikasına karşı eleştiriler artmıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda TBMM Suriye ile ilgili tezkereyi bir yıl daha uzatmaya karar vermiştir. Bu yıl iki ülkeyi doğrudan karşı karşıya getiren bir başka konu ise Suriye helikopterinin sınır ihlali yapması üzerine Türk jetleri tarafından düşürülmesi olmuştur. Türkiye daha önce değiştirmiş olduğu angajman kurallarını hatırlatmış ve buna dayanarak jetin düşürüldüğünü açıklamıştır. Türkiye bu yıl doğrudan ve açık bir şekilde hedef alınmıştır. Suriye muhalefетinin Türkiye’nin desteği olmasına rağmen, uluslararası sistemden destek almaması ve içlerinde ki ayrışmaların olması yeni grupların doğmasına ve savaşın geleceğinin değişmesine neden olmuştur. Muhaliflere etkin desteğin sağlanmaması ise parçalanmalara neden oldu ve Ahrar-u Şam ve Nusra Cephesi ortaya çıkmıştır. İslamcı yapıya sahip bu gruplara ise kısa sürede Suriye’de bir fenomen olacak olan İİD Nusra ile birleşmesinden sonra IŞİD olarak ortaya çıkmıştır.

Irak bölümünde işlendiği üzere mezhepsel ayrımcılık ve Suriye’de olan muhalefетin parçalı yapısı IŞİD’in kısa sürede büyümesine katkı sunacaktır. ÖSO

içinden çıkan yapılar ise çeşitli ittifaklar oluşturacak veya tek başlarına devam edeceklerdir. IŞİD dışında savaşın seyrini değiştiren bir başka etken ise Hizbullah'ın savaşa dâhil olmasıdır. Savaşa rejim yanında dâhil olan Hizbullah özellikle ülkenin güney kısmında rejimin zayıf kaldığı noktalarda etkin olmaya başlamıştır. Ülkenin kuzeyinde ise PYD, IŞİD ile çatışmaya başlamıştır. PKK terör örgütünün Suriye kolu olan bu yapının sınırda çatışma Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Türkiye PYD lideri Salih Müslim ile görüşmeler yapmış ve ayrı değil muhalif yapının içerisinde olmasını istemiştir. Kasım ayında PYD ülkenin kuzeyinde özerk yönetimini ilan ettiğini açıklamıştır. “...11 Kasım 2013'te “Rojava Genel Yönetimi Kurucu Meclisi” kuruldu. Yönetim, Rojava'yı Afrîn, Kobanî ve Cizîr olmak üzere üç kantona ayırdı. Her bölgenin kendi meclisini oluşturması ve bu meclislerden genel meclise temsilci gönderilmesi benimsendi.”²⁵⁶ Türkiye ise güney sınırında bu oluşuma karşı çıktığını net bir şekilde ifade etmiştir.

Tüm çabalara rağmen Suriye muhalefeti bir arada tutmak ve diğer ülke ve uluslararası kuruluşlarla beraber sorunların çözümü adına yapılması planlanan Cenevre-2 görüşmeleri bu yıl yapılmamıştır. Hazırlık toplantılarına rağmen gerçekleşmeye toplantı için Türkiye beklentilerini²⁵⁷ açık bir şekilde ortaya koyarak pozisyonunu belirlemiştir. Büyük umutların bağlandığı Cenevre-2 toplantısı ilk turu 25-31 Ocak, ikinci turu ise 10-15 Şubat'ta yapılmıştır. Özel temsilci İbrahimi ise görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığı açıklamıştır. Temel farklılık rejim ile muhalefetin ortaya koymuş olduğu isteklerdi.

Türkiye, Suriye'de yaşanan gelişmeleri her sene artarak kendi topraklarında hissetmeye başlamıştır. Suriye ile 2014 yılında ilk olarak Mart ayında doğrudan karşı karşıya kalınmıştır. Türk hava sahasını ihlal eden Suriye uçağı Türk jetleri tarafından düşürülmüştür. Suriye kaynaklı yaşanan gelişmeler ve Irak'ta artan güvenlik tehlikesi

²⁵⁶ Sinan Tavukcu, “Suriye Kürtleri ve Rojava'daki Gelişmeler” *Stratejik Düşünce Dergisi*, Sayı 47, Ankara 2013, s.42.

²⁵⁷ Beklentiler, 1-Cenevre-1 konferansında kabul edilen maddelerin uygulanması, 2- Bir an önce Suriye'de yaşanan ölümlerin sonlandırılması, 3- Suriye'de Cenevre anlaşmasının hayata geçmesinin ardından iktidarın değişerek tarafların temsil edildiği tam yürütme yetkisine sahip geçisi bir hükümetin kurulması, 4- Suriye rejimin meşruiyetini kaybettiğini vurgulanması, 5- Suriye'nin toprak bütünlüğü korunması, 6- Suriye'nin geleceğinin demokratik bir yapı üzerinden inşa edilmesi ve müzakerelerin ucunun açık olmaması.

Nebi Miş-Ömer Behram Özdemir, “Suriye 2013”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılı 2013*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2015, s.202-203.

nedeniyle 2 Ekim tarihinde TBMM’de Suriye ve Irak Tezkeresi kabul edilmiştir. 2014 yılında Suriye konusunda birçok gelişme olmasına rağmen bunlardan öne çıkan en önemli gelişmelerden biri Türkiye’de yaşanan “6-7 Ekim Olayları” olmuştur. Olayların ortaya çıkış noktasında Suriye’nin Ayn al Arab(Kobani) şehrinin IŞİD’in eline geçme ihtimali ortaya çıkmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Ekim ayında Gaziantep’te yaptığı konuşmasında “Kobani’de buyrun düştü, düşüyor” ifadesini kullanmış ardından çeşitli konularında bahane edilmesiyle beraber Türkiye’de sokak olayları yaşanmıştır. Sokak olaylarında Çözüm Süreci’nde PKK terör örgütü lideri Öcalan ve Kandil ile görüşmelere aracılık yapan HDP’nin tutumu etkin olmuştur. Çözüm Süreci öne sürülerek Türkiye’nin Ayn al Arab(Kobani)’ın IŞİD’in eline geçmesini engellenmesini ve bu yapmaması halinde sürecin tıkanacağını açıklayarak, Suriye’de yaşanan gelişmeleri Türkiye ile birleştirmeyi amaçlamışlardır.

Ayn al Arab(Kobani) bölgesinde yaşanan gelişmeler sonucunda IKBY bu bölgeye peşmerge göndermesi gündeme gelmiş ve Türk topraklarından bölgeye peşmerge geçişi sağlanmıştır. Türkiye’nin peşmergenin geçişine izin vermesinde birçok etken olmuştur. “*Türkiye’nin IKBY’ye bağlı Peşmerge güçlerinin Türkiye’den geçişine izin vermesi taraflar arasındaki güvensizliği ...azaltmıştır. Türkiye’nin ayrıca Kobani’nin IŞİD tarafından işgaline karşı Peşmerge güçlerine yardım etmesi, Türkiye’ye yönelik IŞİD’e yardım ettiği söyleminin de altını oymuştur.*”²⁵⁸ Ancak asıl büyük tartışma peşmergenin Türk topraklarından geçiş tarihi ve geçişi esnasından yaşananlar olmuştur. Geçiş tarihi Türkiye’de Cumhuriyet Bayramı günü olan 29 Ekim gününe denk gelmiştir. Bu tarihte Türk topraklarından Kürt güçlerinin geçmesi hem siyasi hem de toplumsal olarak tepkilere neden olmuştur. Tepkilerin oluşmasında bir başka etken peşmergenin Türkiye’den geçişi esnasında adeta Kürt Kimliği, Kürt Milliyetçiliği ve Kürdistan kavramları etrafında gövde gösterisine dönüşmüş olmasıdır.

Suriye’den savaşın her yıl şiddetlenerek artması Türkiye’ye gelen göçmen sayısını arttırırken Türkiye güvenli bölge oluşturulmasını talebini bu yılda ifade etmesine rağmen herhangi bir sonuç alamamıştır. Rakamlara bakıldığında “*Türkiye’de Suriyeli mültecilerin kamp alanları dışında yaşadığı illerin başında Şanlıurfa geliyor.*

²⁵⁸ Nebi Miş-Ömer Behram Özdemir, a.g.e. , s.183.

Şanlıurfa'da 330 bin, Gaziantep'te 232 bin, Hatay'da 184 bin, İstanbul'da 70 bin kişi var. Geri kalanı kamplarda yaşıyor. Sayı toplamda 1 milyon 574 bin kişiye ulaşıyor.'²⁵⁹ Sayıların artışı Türkiye sosyal ve toplumsal sorunlarında artmasına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde de Suriye'de yaşanan gelişmeler siyaset ve medyada sık almayan Suriye Türkmenlerini gündeme getirmiştir.

2015 yılı Türkiye'nin hem Esad rejimine karşı askeri anlamda yeni işbirliklerine girdiği hem de tarihsel açıdan değerli olan Süleyman Şah Türbesi ile ilgili gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Şubat ayı içerisinde Ankara-Washington hattı muhalefetin desteklenmesi ve Şam rejimini zayıflatmak adına eğit-donat isimli bir uygulamayı başlattılar. Plana göre Suriye muhalefetinden seçilecek kişiler Türkiye dâhil çeşitli ülkelerde eğitimden geçtikten sonra Suriye'ye geçecek ve Şam yönetimi ve terör örgütleri ile savaşacaktır. Burada iki ülke kendi ordularını sahaya süremeden Suriye içerisinden bir kara gücü oluşturmayı denemiş ancak ilerleyen süreçte yaşanacaklar planı tartışılmasına neden olacaktır.

Aynı ay içerisinde terör örgütü IŞİD kaynaklı olarak Süleyman Şah Türbesi ile ilgili tartışmalara neden olacak bir karar alınmıştır. IŞİD türbenin bölgedeki varlığı ile ilgili olarak bir tehdit videosu yayınlanmış ve Türkiye'yi hedef almıştır. Bölgede yaşanan gelişmeler sonucunda ise türbe 22 Şubat tarihinde yapılan bir operasyon ile taşınacak ve bu Türkiye içerisinde tartışmalara neden olacaktır. TSK'nın yapmış olduğu operasyonda PYD'nin yardım ettiği gibi bir takım iddialarda bulunulmuş, muhalefet ise vatan toprağının savunulması yerine terk edildiğini ifade etmiştir. Hükümet kanadı ise operasyonun gerekliliğini işaret ederek herhangi bir vatan toprağının terk edilmediğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili dışişleri bakanlığı açıklamasında, “*Suriye’de devam eden çatışmalar ve süregiden istikrarsızlık ortamı, sınırimızdan 37 km. uzaklıktaki Münbiç İlçesinin Karakozak köyünde bulunan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu’nun... .. Süleyman Şah’ın kabriyle birlikte, bu defa, Suriye’de sınırimıza mücavir Suriye Eşmesi köyünün kuzeyinde ve aynı büyüklükteki araziye geçici olarak taşınmıştır*”²⁶⁰ ifadesini kullanarak kamuoyuna

²⁵⁹ Habertürk, ‘Güvenli Bölge’ sınırda oluştu bile! , <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1000952-guvenli-bolge-sinirda-olustu-bile>, (24.03.2016)

²⁶⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, No: 70, 22 Şubat 2015, *Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolunun Geçici Nakli Hk.*, http://www.mfa.gov.tr/no_-70_-22-subat-2015_-suleyman-sah-turbesi-ve-saygi-karakolunun-gecici-nakli-hk_.tr.mfa, (16.06.2016)

duyurmuştur. Yapılan operasyonda 1 askerin şehit olması dışında, bölgenin karmaşası göz önüne alındığında herhangi büyük bir çatışma veya güvenlik sorunu yaşanmadan sonuçlandırılması ifade edilmiştir. Mayıs ayında ise iki ülke bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Türkiye sınır ihlali gerçekleştiren Suriye'ye ait olan helikopteri vurarak düşürmüş ve bir kez daha rejim ile karşı karşıya gelmiştir. Her ne kadar burada birkaç cümle ile aktarılsa da Türkiye 2015 yılının devamında sahaya askeri olarak girmesi için çeşitli şekilde rejim, Suriye ve terör örgütleri tarafından zorlanmıştır. İlerleyen dönem de Suriye kaynaklı hem bölgede hem de bu ülke içerisinde istikrarsızlık artarken Türkiye zararlar görmeye başlayacaktır. Sınır diğer yakasında bir devlet varlığının neredeyse ortadan kalkmış olması, Türkiye'nin sınır güvenliğini etkilerken, bu ülkeden gelen göçmen sorunun ise daha da derinleşmesi engellenememiştir.

3.3.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Türkiye'nin en uzun kara sahip sınırına sahip olduğu komşusu Suriye ile ilişkiler klasik komşuluk ilişkileri dışında Orta Doğu ile ilişkilerine de etki etmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile yaşadığı olumsuz gelişmelerde Suriye doğrudan ve dolaylı olarak etkindir. AK Parti'nin iktidar olması ile birlikte hem Suriye üzerinden Orta Doğu ve Arap toplumlarına olumlu mesaj vermek hem de uzun sınırların olduğu bu ülke ile işbirliği yapılması amaçlanmıştır.

Komşularla sıfır sorun politikasının yavaş ve istikrarlı bir şekilde uygulandığı bu ülke ile *kara hâkimiyeti teorisi* açısından bakıldığında 2002-2011 arasında önemli derece de yol alındığı görülecektir. *Sıfır sorun teorisi* bağlamında bu ülke ile ekonomik işbirliği geliştirilerek öncelikle bu alanda entegrasyon başlamış, ardından Suriye üzerinden Ürdün ve Lübnan ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanarak *iç hilalde* etkin olunmuştur. Vizelerin kaldırılmasına giden süreçte iki ülkenin güvenlik ve askeri açıdan işbirliği içerisinde olması Türkiye'nin *kalpgah* sınırlarından çıkıp siyasi olarak *iç hilale* kadar yayıldığına bir göstergesi olmuştur. Süreç içerisinde Türkiye'nin tarihsel geçmişe vurgu yapması *sıfır sorun teorisinde* ki kültürel alan üzerinden ülkelerin yakınlaşması ile uyumlu olmuştur. Ortak tehdit algısı (terör, Irak işgali) iki ülkenin işbirliği yapmasını sağlarken, Türkiye'nin bir diğer *iç hilal* ülkesi

Irak'ta güvenlik anlamında rahat hareket etmesini sağlamıştır. Bu süre içerisinde Washington yönetiminin tepkilerine rağmen Suriye ile ilişkilerin gelişmesi hem Suriye hem de Orta Doğu'da Batı'nın bir ileri karakolu olarak görülen Türkiye algısının değişmesine neden olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşananlarda Türkiye'nin Arap ve İslam Dünyası'nın yanında olması Türkiye'nin Suriye'de rahat politika izlemesine neden olmuştur. Bu aynı zamanda *iç hilal* Suriye üzerinden tarihsel süreçte görüldüğü üzere *dış hilal* ülkeleri Mısır ve Suudi Arabistan'ın politika izlemesini engellenmiştir. Bu bağlamda 2011 yılına kadar Türkiye Suriye için merkez ülke olabilmıştır. Ancak Arap Baharı ile Türkiye'nin *iç hilalde* etkin olma siyasetini Esad rejiminin düşmesi üzerine kurulması ve rejimin görevden düşmemesi Türkiye'nin başta *iç hilalde* olmak üzere, Orta Doğu ve diğer dış politik alanlarda zorlanmasına neden olmuştur. Suriye'de yaşanan güvenlik problemleri *kalpgah* sınırlarını etkilemeye başlamış, bir dönem barış havzası olan *kalpgah-iç hilal* sınırı tehlike ve risk havzasına dönmüştür. Rejime destek amacıyla Hizbullah, İran, Rusya'nın ülkeye gelmesi, rejim karşıtı terör örgütleri IŞİD, PYD ve ılımlı muhalifler ÖSO gibi yapıların varlığı Suriye'yi mayınlı bir araziye çevirmiştir. Türkiye uyguladığı siyasetten sonuç alamamış önce *iç hilalde* etkinliğini yitirirken ardından yaşanan süreçte Suriye ile ilgili gelişmelerden komple dışlanmış. Bu açıdan Arap Baharı ardından Türkiye, Suriye'de merkez ülke olma imkânını kaybederken, bazı ülkelerle savaşın eşiğine gelmiştir. Süreç Esad rejimi gitmesini amaçlarken Kuzey Suriye'de Kürt koridoru ve kanton yönetimlerini ortaya çıkarmıştır.

Kenar kuşak teorisi açısından bakıldığında Türkiye bu ülkede *komşularla sıfır sorun* bağlamında etkin olmayı başarmış ve süreç içerisinde *kalpgah* sınırları güvenli bir hale getirmiştir. Türkiye Orta Doğu'ya etkin olabilmek amacıyla Suriye ile örnek ve model olduğu iddia edilen ilişkiler geliştirilmiştir. Arap Baharı ile başlayan süreç *kalpgah* sınırları üzerinde yapılan tarihi planların gündeme gelmesine ve küresel güçlerin Suriye üzerinde Orta Doğu ve Türkiye sınırlarında değişiklik amacını ortaya koymuştur. Esad rejiminin gitmesi üzerine bir politika izleyen Türkiye bununla ilgili olarak diplomatik birçok girişimine rağmen sonuç alamamıştır. ABD askeri müdahalesinin de gerçekleşmemesi ve güvenli bölge talebinin kabul görmediği bir ortamda *kalpgah* sınırları geçişken bir yapıya doğru ilerlemiştir. ABD belki de yeni

Orta Doğu stratejisi²⁶¹ bağlamında ve risk alamamak için Rusya'nın Suriye'de ki etkinliğine göz yumması Türkiye'nin Suriye politikasında zorlanmasına neden olacaktır. Esad rejiminin gitmemesi ve *kalpgah* içerisinde terör olaylarının artmasına etki etmiştir. Türkiye'nin Suriye'de etkin olma siyasetin rahatsız olan bölgesel ve küresel güçler ise Türkiye'nin *kalpgah* sınırlarını korumakla uğraşarak Suriye ile ilgilenmesinin engelleme amaçlı siyasete geçmişlerdir. Bu bağlamda Çözüm Süreci'nde PKK süreci kendini güçlendirme sürecine dönüştürmüş, Rusya, İran ile ortak hareket eden ABD Suriye'de PYD doğrudan ve dolaylı destek vermiştir. Türkiye'nin Kuzey Suriye bir Kürt koridoru oluşmasına karşı çıkmasına rağmen hem bu dikkate alınmamış hem de ilişkileri iyi olmayan üç ülke aynı amaca yönelmiştir. Türkiye ise aynı dönemde *kalpgah* sınırlarından tutulması için Irak ve Suriye'den gelen ardından kendi içerisinde terör örgütleri ile savaşmak zorunda kalacaktır.

Kenar kuşak teorisinde bakıldığında *komşularla sıfır sorun* politikasının Türkiye'nin merkez ülke olabilme iddiasının ve izlenen siyasetin Esad rejiminin gitmesi üzerine kurulan dış politikadan sonra sona erdiği göstermektedir. Her ne kadar 2011 sonrası bu ülke ile *komşularla sıfır sorun* politikası bağlamında siyaset izlenemese de Türkiye *kenar kuşak ülkesinde* ki etkisini sınırlı bir düzeye düşmesini engelleyememiş ardından *kalpgah* sınırlarının güvenliği ile ilgili problemler yaşamıştır. Bu açıdan Türkiye *kara hâkimiyeti* ve *kenar kuşak* bağlamında Suriye'de merkez ülke olamamış aksine *kalpgah* sınırları ve güvenliği ile ilgili sorunlar yaşamaya başlamıştır.

3.4. Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail İlişkileri iki ülke ve bölge için birçok dinamiği etkileyen ve iki ülkenin bölge politikasına etki yapan bir konumdur. Arap olmayan bu iki ülkenin ikili ilişkilerini diğer bölge ülkeleri tarafından dikkatle her daim takip edilmektedir. 2002 yılından itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişimler yaşanacak özellikle Filistin sorunu, İran'ın nükleer faaliyetleri ve Türkiye'nin bölge politikası ilişkilere etki edecektir. Kasım ayında iktidara gelen AK Parti, kurucuları nedeniyle Milli Görüş

²⁶¹ ABD bu süreçte dış politikada önceliğini Pasifik bölgesine vermiştir.

geleneğinden gelmekte ve bununda İsrail ile sınırlı ilişkiler olacağı tahminlerine neden olmuştur. Ancak aynı partinin bu gelenekten gelen ve yenilikçi olarak adlandırılan gruptan olması daha farklı ilişkilerin izleneceği fikrinde karşıt olarak ortaya koymuştur. Filistin sorunu, AK Parti iktidarı döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerini sıkça etkileyecektir. Özellikle İsrail'in gerçekleştireceği fiillerin ardından, Türkiye'den gelen açıklamalar ilişkilerde gerginliklerin olmasına neden olacaktır. 2003 Irak işgalinin öncesi ve sonrasında iki ülkenin ABD müdahalesine bakışı bölgeye dair politik farklılığın olduğunu ortaya koyacaktır.

Türkiye, daha önce ki tecrübeler ışığında askeri müdahaleye karşı çıkarken, İsrail ise kendisine tehdit olarak gördüğü Saddam rejiminin devrilmesini için müdahaleye destek veriyordu. İki ülke arasında ki bir başka temel farklılık ise Kürtlere bakış açısıydı. *“Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgesel yönetiminin politikalarına kuşku ile bakar ve potansiyel bir bağımsız Kürt devletini en önemli yaşamsal tehdit olarak görürken, İsrail bağımsız Kürt devleti oluşum sürecine bölgedeki stratejik yalnızlığını gidermek adına destek vermektedir.”*²⁶² Saddam'ın devrilmesi sonrasında ise İsrail bu politika bağlamında Kürtlerle ilgilenirken, Türkiye'nin rahatsızlıklarını bir şekilde kulak ardı etmiştir.²⁶³

2000 yılında dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya adeta baskın yapması Filistinliler tarafından İkinci İntifada denilen hareketlerin başlamasına neden olmuştur. İkinci İntifada'nın başlaması ile Türkiye Filistin sorununun da İsrail'i sert bir şekilde eleştirmiştir. 2002 yılında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, *“Nisan 2002'de... İsrail'in Cenin'de gerçekleştirdiği operasyonları ‘soykırım’ olarak nitelendirince, Yahudi lobisi tepki gösterdi. ...Soykırım suçlamalarının Ermeniler tarafından Türklere karşı yapıldığını hatırlatarak, örtülü*

²⁶² H. Tarık Oğuzlu, “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Ankara 2009, s. 20.

²⁶³ İsrail yönetimi Kürtlerin bağımsızlığı durumunda tanıma eğilimindedir. Yeni kurulan Güney Sudan'ı tanıyan ülke Kosova'yı ise tanımamıştır. İsrail yönetimi bölgede kazanç sağlamak adına Kürtlerin bağımsızlığını tanıırken olası bir durumda Filistin'in tanınması sürecine katkı sunmuş olur ve bu durum İsrail'in Filistin politikasının zarar görmesine neden olacaktır. Gallia Lindenstrauss-Oded Eran, “The Kurdish Awakening And The Implications For Israel”, *Strategic Assessment*, Cilt 17, Sayı 1, 2014, s.88.

http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/Lindenstrauss%20and%20Eran_adkan17_1ENG4.pdf, (22.08.2014)

tehditte bulundular.”²⁶⁴ İsrail’in Filistin’de ki saldırıları ve Türkiye’den gelen yorumlar iki ülke arasında ki ilişkilerde her zaman etkisini hissettirmiştir.

İki ülkeyi bu dönemde yakınlaştıran bir olay ise Türkiye’de 2003 yılında yaşanan terör saldırılarıdır. 15 Kasım 2003 tarihinde İstanbul’da Neve Şalom ve Şişli Sinagogu’na Sinagogu’na saldırı düzenlenmiştir. Saldırılarda 23 kişi ölürken, 300 kişide yaralanmıştır. Saldırısı ise El-Kaide üstlenmiştir. Saldırının ardından Cumhurbaşkanı Sezer, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül saldırıyı kınarken, bunun Türkiye’nin birlik ve beraberliğine karşı yapıldığını vurgulamıştır. Saldırının ardından “iki ülke arasında sınır denetimi, uluslararası terör, örgütlü suçlar, silah ve uyuşturucu kaçakçılığıyla işbirliği anlaşması Aralık 2003’te imzalandı. Anlaşmada, iki ülke polisinin ortak eğitim faaliyetlerinde bulunması öngörülmekteydi.”²⁶⁵ 2004 yılından itibaren ise iki ülke ilişkilerinde yoğunluk artarken, bu yoğunluk ikili ilişkilerde tam bir güven ortamının sağlandığı bazende kopma noktasına geldiği bir süreci barındıracaktır.

2004 yılına bakıldığında ise Filistin sorunu bu dönemde gündemde olmaya devam etmiştir. İsrail’in suikastı sonucunda HAMAS’ın ruhani lideri ve kurucusu Şeyh Ahmed Yasin ölmüş, bu Filistin’de büyük bir yankı uyandırmış ve bölgeyi daha da karmaşık bir hale getirmiştir. İsrail’in Mayıs ayında Refah mülteci kampına saldırması hem bölge hem de ikili ilişkilerin yeniden girilmesine neden olmuştur. Erdoğan konuyla ilgili olarak, “... eğer teröre karşı bir ortak mücadele platformu oluşturacak, önce adeta devlet terörü noktasına tırmandırılan bu adımlara karşı ben bütün sorumluluk noktasında olan başbakanları, devlet başkanlarını ortak dayanışmaya davet ediyorum ve bu konuda tavır almaya davet ediyorum”²⁶⁶ şeklinde ifade etmiştir. HAMAS liderinin ölümü sonrası da İsrail’i devlet terörü uyguladığı şeklinde Türkiye’den eleştirilerin gelmesi İsrail’i rahatsız etmişti. İsrail yönetimi²⁶⁷

²⁶⁴ Nuri Yeşilyurt, *a.g.e.* , s.446.

²⁶⁵ Nuri Yeşilyurt, *a.g.e.* , s.448.

²⁶⁶ Milliyet.com.tr, İsrail-Türkiye ilişkilerinde büyük kriz... , <http://www.milliyet.com.tr/2004/05/20/son/sonsiy21.html>, (02.05.2016)

²⁶⁷ Konuyla ilgili olarak İsrail Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, “İsrail’in savunma önlemlerinin Yahudi karşıtlığını körüklediği iddiasının uygunsuz olduğuna” dikkat çekilirken bu tür beyanların “Yahudiler’e zarar vermeyi amaçlayanları teşvik eder nitelikte” ...” ifadesini kullanıştır. Burçin İmir, “Türkiye - İsrail ilişkileri geriliyor”, <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-israil-ili%C5%9Fkileri-geriliyor/a-2526457>, (02.05.2016)

Erdoğan'ın "İsrail'in yaptıkları Antisemitizmi yükseltiyor" ifadesinden de rahatsızlık duymuştur.

Yaşanan bu gerginliğe rağmen ilişkiler kopmamış belirli bir seviye korunarak devam etmiştir. Filistin sorunu ile bağlantılı olarak BM Genel Kurulu'nda İsrail ile ilgili yapılan oylamada Türkiye karşı oy kullanmıştır. İsrail'in yeni yerleşim yerleri inşa etmesi gündeme gelmiş ve Türkiye bu konuda ki tutumunu uluslararası arenada göstermiştir. Filistin kaynaklı gelişmelere rağmen Türkiye, İsrail-Suriye konusunda arabuluculuk yapabileceği gündeme gelmiştir. Bunda düzelen Türkiye-Suriye ilişkileri ve Türkiye-İsrail arasında yıllardır bir şekilde devam eden iyi seviyede ki ilişkiler etkili olmuştur. Yine iki ülke arasında İsrail'e su satılması kaynaklı gelişmeler olmuştur. İki ülke arasında Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Su Alımına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile "Manavgat Nehri su arıtma ve dolum tesislerinden yılda 50 milyon m3 arıtılmış suyun İsrail'e satışını hükme bağlamaktadır. Anlaşma 20 yıl süreli olacaktır. Suyun İsrail'e deniz yoluyla taşınmasını öngörmektedir."²⁶⁸ Bu yıl yaşanan bir başka gelişme ise Erdoğan'ın ABD ziyaretinde Amerikan Yahudi Kongresi tarafından verilen Cesaret Madalyası olmuştur.

2005 yılına iki ülke ilişkilerinde ortaklıkların olduğu, İsrail'in diğer bölge ülkeleri ile ilişkilerinde Türkiye'nin rolünün daha çok konuşulduğu bir yıl olmuştur. Ocak ayında Dışişleri Bakanı Gül'ün ziyareti ile ilişkiler hızlı başlamıştır. Ziyaret ile önceki yıllara göre ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanırken, Türkiye'nin Suriye ve Filistin ile ilgili olarak İsrail'e arabuluculuk yapabileceği gündeme gelmiştir. Bu dönemde Filistin'de Yaser Arafat'ın vefat etmesi ve yerine Mahmud Abbas'ın gelmesi, İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan çekilmesi gibi adımlar atması sorunun çözümü için yeni bir alan açmıştır.

Mayıs ayında Erdoğan ziyaretinde ise ikili ilişkiler gelişmiştir. İki ülke arasında ticari, sınai, ekonomik, ticari işbirliği anlaşmaları imzalanmış ve İsrail Başbakanı Şaron ve Erdoğan arasında direk telefon hattının kurulmasına karar verilmiştir. Ziyarete her iki başbakanda olumlu ve işbirliği içeren mesajlar

²⁶⁸ T.C.Dışişleri Bakanlığı, BN:9 -;4 Mart 2004, "Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Su Alımına İlişkin Anlaşma" Hk.; , http://www.mfa.gov.tr/bn_9--_4-mart-2004_-_turkiye-cumhuriyeti-ve-israil-devleti-arasinda-su-alimina-iliskin-anlasma_-hk_.tr.mfa, (02.05.2016)

vermiştir.²⁶⁹ Askeri alanda ise “...Ocak 2005’te Türkiye ile İsrail arasında yaşanan kriz çözülmüş ve Türkiye tarafından iptal edilmesi düşünülen yaklaşık 700 milyon doları bulan 170 M-60 tankının modernizasyonu projesi yeniden İsrail’e verilmiştir.”²⁷⁰ Türkiye-İsrail-Filistin arasında ekonomik olarak işbirliğini geliştirilmesi amacıyla Ankara Forumu oluşturulmuştur.

Türkiye, arabuluculuk konusunda ise İsrail-Pakistan görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Eylül ayında iki ülke iki ülkenin dışişleri bakanları İstanbul’da bir araya gelmiş ve ilk diplomatik ilişkilerini başlatmışlardır. Bu açıdan Türkiye, Suriye ve Filistin konusunda arabuluculuk için ilk denemesini yapmıştır. Aralık ayında ise Türkiye-İsrail arasında genelkurmay düzeyinde Ankara’da ziyaret olmuştur. Türk ordusunun modernizasyonu ve askeri alanda işbirliği yapılması gündeme gelmiştir. Erdoğan’ın Haziran ayında ki ABD ziyaretinde ise Amerikan Musevi Komitesi tarafından Cesaret Ödülü verilmiştir.²⁷¹

2006 yılı Filistin sorunu, İsrail’in bu ülke ile ilişkileri ve gerçekleşen Filistin Seçimi Türkiye-İsrail ilişkilerinin bu dönemde ana konusu olmaya devam etmiştir. Bir başka etken ise İsrail’in Güney Lübnan’a Hizbullah’a karşı yapmış olduğu savaş olmuştur. Seçimlerden önce Filistin için atılmış bir adım olan Ankara Formu nedeniyle 4 Ocak’ta Dışişleri Bakanı Gül, İsrail ve Filistin’e ziyarette bulunmuştur. “*Girişim... Gazze Şeridi’nde Erez Sanayi Bölgesinin Türk-İsrail-Filistin ortaklığında inşa edilmesini amaçlıyor. Gül, 4 Ocak’ta Filistin Dışişleri Bakanı Bakır El-Kıdva... , 5 Ocak’ta da, İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Shalom ile birlikte Türkiye Hükümeti tarafından desteklenen Ankara Forumu girişimi için ortak deklarasyonu imzaladı.*”²⁷²

²⁶⁹ İsrail lideri, "Önerilerinden çok etkilendim. Onun liderliği ve tecrübesinden yararlanmayı, ikili ilişkilerde ve Ortadoğu'daki süreçlerde değerlendirmeyi düşünüyorum" dedi. Erdoğan da, "Türkiye'ye nasıl bir görev düşer, bunu taraflar belirleyecek. Bunun tanımı yapılırsa Türkiye'nin katkısı çok daha artacak" dedi. Suriye - İsrail ilişkileri konusunda da istenirse Türkiye'nin inisiyatif alabileceğini kaydeden Erdoğan, "biz arabuluculuk için yaratılmışız" ifadelerini kullandı. Utku Çakırözer, “Türkiye-İsrail arasında kırmızı telefon hattı”, <http://www.milliyet.com.tr/2005/05/02/siyaset/axsiy01.html>, (03.05.2016)

²⁷⁰ Nesrin Kenar, “İsrail 2005”, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, 1.Basım, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s.167.

²⁷¹ 2. Dünya Savaşında Hitler Almanya’sında soykırıma uğratılan Yahudileri kurtaran kahraman Türk diplomatların anısına Haziran 2005 yılında verilmiştir. Ödülle beraber, diplomatlarımızın adının yazılı olduğu bir plaket Başbakanımıza takdim edilmiştir. , T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, *Türkiye-İsrail ilişkilerine ilişkin bilgi notu*, <http://kdk.gov.tr/haber/turkiye-israil-iliskilerine-iliskin-bilgi-notu/468>, (03.05.2016)

²⁷² Muzaffer Şenel, “İsrail 2006”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, 1.Basım, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s.205.

Filistin’de gerçekleşen seçimler sonucunda HAMAS, El-Fetih’i geride bırakarak iktidara gelmiştir. İsrail’in HAMAS’ın galip çıkmasından son derece rahatsız olmuş ve HAMAS Hükümeti’ni terörist bir grup olarak ilan etmiştir. Türkiye ise meşru seçimlerden galip çıkan HAMAS lideri Halid Meşal’i Şubat ayında Ankara’da ağırlamıştır. Ziyarete ABD²⁷³ ve İsrail’den tepki gecikmemiştir. Türkiye, Meşal’e HAMAS’ın silahsızlanması, uzlaşmacı ve İsrail ile müzakere etmesi gerektiğini vurgulamıştır. İsrail yönetimi Meşal’in ziyaretinin, terör örgütü lideri Öcalan’ın İsrail’i ziyaret etmesi gibi bir durum olarak özetlemiştir.

İsrail’in Güney Lübnan’a saldırması ve Gazze Şeridi’ne saldırıları ise Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. İsrail’in orantısız güç kullandığına dair Türkiye’den gelen eleştiriler İsrail yönetiminde rahatsızlık uyandırmıştır. İsrail’in Güney Lübnan’dan Hizbullah tarafından roket atıldığı için başlattığı Lübnan Savaşı’nda da yine aynısı olmuş ve siviller büyük can kaybı yaşamıştır. İsrail’in operasyonlarına bir başka neden ise iki İsrail askerinin Hizbullah tarafından kaçırılmasıdır. Ateşkesin ardından ise 1701 sayılı BM kararı ile Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Görev Gücü/United Nations Interim Force In Lebanon (UNIFIL) bünyesinde Lübnan’a asker göndermiştir. Muharip güç olmayan bu birlik hem İsrail hem de Lübnan tarafından olumlu olarak karşılanmıştır.²⁷⁴ Gerginliklere rağmen bu yıl karşılıklı ziyaretlerin devam ettiği görülmüştür. 2004 yılında yapılan anlaşma uyarınca Manavgat Nehri’nden İsrail’e su satışını öngören antlaşma ise ikili ilişkilerden bağımsız nedenlerden dolayı fesh edilmiştir.

2007 yılına gelindiğinde ise bir önceki yılda yaşanan gerginliğe rağmen ilişkilerin olumlu düzeyde tutulması sağlanmıştır. Şubat ayında dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert Ankara’ya bir ziyarette bulunmuştur. Ziyarete Haremüşşerif’e

²⁷³ Türkiye, İsrail-Filistin arasında adil bir barış yapılabileceği konusunda kararlı bir tavır ortaya koyarken, İran’ın nükleer programını ise reddetmemiştir. Türkiye’nin bölge de ekonomik fırsatları yakalamak ve Soğuk Savaş sonrası yeni jeoo-stratejik gelişmelerde etkin olmayı amaçladığı gözlemlenmiştir. Bu da ABD-Türkiye arasında farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır. Stevan A. Cook, “The USA, Turkey, and the Middle East: Continuities, Challenges, and Opportunities”, *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, 2011, s.724. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.622510#.V3zutPNrPIU>, (22.08.2014)

²⁷⁴ Türkiye-İsrail ilişkilerinde bu dönemde etki eden Lübnan Savaşı, İsrail’in Kürt politikasının gelişmesine neden oldu. Türkiye’nin Filistin sorununda ki aktif siyaseti nedeniyle İsrail’in Kürtlerle yakın ilişki kurarak karşılık vermiştir. Yine İran’ın nükleer faaliyetleri iki ülke ilişkilerine bu yıl ve ilerleyen yıllarda etki edecektir. Sergey Minasian, “The Israeli-Kurdish Relations”, 21-st Century, Sayı 1, 2007, s.27. , <http://cyberleninka.ru/article/n/the-israeli-kurdish-relations>, (15.04.2015)

karşı İsrail'in faaliyetleri ve Türkiye'nin arabuluculuk rolü gündeme gelmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Haremüşşerif'te yapılan kazılarla ilgili olarak İsrail'in sunmuş olduğu belgelere ikna olmadığını belirterek, bir ekip göndermek istemiş İsrail yönetimi ise kabul etmiştir. Bir süredir gündemde olan Türkiye arabuluculuğunda İsrail-Suriye görüşmesi ile ilgili olarak ise İsrail tarafı görüşmeler için hazır olduğunu bildirmiştir. Şubat ayında oluşan bu hava İsrail'in Suriye'yi bombalaması ile bir şok etkisi ile karşılaşmıştır. Eylül ayında İsrail savaş uçaklarının Türk hava sahasını kullanarak Suriye'yi vurması ve yakıt tanklarını Türkiye'ye bırakması krize neden olmuştur. Kriz İsrail tarafının özür dilemesi ile son bulmuştur.

Bu yıl Ankara Forumu için Türkiye'ye gelen İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Filistin Cumhurbaşkanı Mahmud Abbas, Türkiye arabuluculuğunda bir araya gelmiştir. Görüşme öncesinde Peres ve Abbas TBMM'de bir konuşma yapmıştır. Her iki lider Türkiye'nin bölge için önemine ve Filistin sorununun çözümü için önemli bir ülke olduğunu vurgulamıştır. İsrail için Müslüman bir ülke ile ilişkilerin bu derecede, güvene dayalı ilerlemesi bölge de kendini yalnız hissetmesini engellemiştir. Olumlu havanın hâkim olduğu 2007 yılında Ermeni Soykırımı iddiaları ile ilgili olarak ABD'de ki Yahudi Lobisi'nin Ermeni tezlerini destek şekilde açıklama yapması ilişkilerin gerilmesine neden olurken, daha sonra bu ifadenin hatalı olduğu vurgulanmıştır.

2008 yılı ise Türkiye-İsrail ilişkilerinin yılın son ayında gerildiği ve bunun ilerleyen yıllarda da görüleceği bir dönem olmuştur. Türkiye bu yıl İsrail-Suriye görüşmelerinde arabuluculuk yapmış ve bölge barışının kalıcı olarak sağlanması adına umut verici gelişmeler yaşanmıştır. Mayıs ayında Türkiye'nin arabuluculuğunda iki ülkenin görüşmeye başladığı açıklanmıştır. Ön şartları olmasına rağmen iki ülkenin bir şekilde görüşmelere başlaması önemlidir. *“Dolaylı görüşmelerde üzerinde durulan konular Golan Tepeleri'nin Suriye'ye iadesinden bölgedeki su kaynaklarına, Yahudi yerleşimlerinin boşaltılmasından, Suriye'nin Hamas ile Hizbullah'a verdiği desteği çekmesine ve İran'la olan ilişkilerini azaltmasına kadar pek çok meseleyi içermektedir.”*²⁷⁵ Türkiye'nin bölge barışı için atmış olduğu bu adımlar ve İsrail ile

²⁷⁵ Erdem Kaya, Suriye-İsrail Barışını Yeniden Düşünmek: Çözüm Ankara mı? Mükün mü?, <http://www.bilgesam.org/incele/1343/-suriye-israil-barisini-yeniden-dusunmek--cozum-ankara%E2%80%99yla-mumkun-mu-/#.VynXcvNrPIU>, (04.05.2016)

güvene dayalı olan ilişkisi Olmert'in Ankara ziyareti ve ardından 2008 Dökme Kurşun Operasyonu ile krize girecektir.

Aralık ayında Başbakan Olmert Ankara'ya çalışma ve veda ziyareti gerçekleştirmiş ve Başbakan Erdoğan ile görüşme yapmıştır. “*Görüşme sonrası Başbakanlık Basın Merkezi'nden yapılan yazılı açıklamada... ..Türkiye'yle İsrail arasındaki ikili ilişkilerin yanı sıra, Gazze'deki durum, ateşkes ve Filistin-İsrail barış sürecinin ele alındığı bildirildi. Ayrıca Suriye-İsrail barış sürecinin de kapsamlı olarak değerlendirildiği, Türkiye'nin yardımıyla sürecin nasıl ilerletileceği konusunda görüşlerin teati edildiği vurgulandı.*”²⁷⁶ Bu olumlu görüşmenin ardından İsrail'in Filistin'e operasyonu sert tepkiye neden oldu. İsrail'in ayırım gözetmeksizin sivilleri de hedef alarak yaptığı operasyonda yüzlerce Filistinli ölmüş veya yaralanmıştır. Uluslararası kamuoyundan gelen tepkiler ise İsrail'in operasyonu durdurması için yeterli olmamıştır. Güven ortamının olduğu düşünülen Türkiye-İsrail ilişkilerinde böyle bir gelişme olması, dahası Olmert'in Ankara ziyaretinden sonra gerçekleşmesi Türkiye'den tepkinin yüksek sesle olmasına neden olmuştur. Konu ile ilgili Erdoğan, “*“yapılanların ciddi bir insanlık suçu” olduğunu belirtti ve saldırıyı, Türkiye'nin arabuluculuk pozisyonuna ‘saygısızlık’ olarak niteledi.*”²⁷⁷ Türkiye'den gelen tepkilerde ortak mesaj Türkiye'ye saygısızlık yapıldığı, İsrail'in orantısız güç kullanması ve sivil halkı hedef aldığı vurgulanması olmuştur. “*İsrail'de çözüm karşısı ve güvenlikçi anlayışın temsilcisi aşırı sağcı partilerin iktidara gelmesi ve bu ülkenin, gerek Batı Şeria'da, gerekse de Gazze'de, Filistinli Arapları yok sayan bir tutum içerisine girerek birçok kez askeri seçeneğe başvurması, Filistin Meselesi'ni Ortadoğu açılımının en önemli bileşeni olarak gören Türkiye'yi İsrail'den uzaklaştırmıştır.*”²⁷⁸ Uzaklaşma 2009 yılında hız kazanacak bunun ilk işareti Davos'ta görülecektir.

2009 yılı Dökme Kurşun Operasyonu etkisi altında başlamış ve gergin olan ilişkiler gün geçtikçe bir aşama daha da gerilmeye doğru evirilecektir. 30 Ocak 2009 tarihinde Davos Forumu'nda Başbakan Erdoğan'ın “one minute” çıkışı ardından

²⁷⁶ BBCTurkish.com, Ehud Olmert Türkiye'den ayrıldı, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081223_olmertturkey.shtml, (04.05.2016)

²⁷⁷ Yıldırım Turan, *Ortadoğu Yılı 2008*, s.175.

²⁷⁸ Göktürk Tüysüzöğlü, “Milenyum Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri'nin Değişen Görünümü”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, s.151.

İsrail ve Peres'e yönelik tepkisi ilişkilerde ki havayı germiştir. Erdoğan kendisine daha az söz verildiğini belirtmesinin ardından İsrail yönetimine yönelik olarak, Gazze politikası nedeniyle ifadelerde bulunmuştur.²⁷⁹ Uluslararası basın organları²⁸⁰ Erdoğan'ın çıkışı son dakika olarak verirken, İsrail basın organları Erdoğan'ın çıkışını eleştirmişlerdir. İslam Dünyası'nda ise Erdoğan övülürken, büyük bir kitlesel destek kazanmıştır. Bu gelişmeyi ise TRT kanalında yayınlanan Ayrılık dizisi ve İsrail'in Anadolu Kartalı tatbikatına alınmaması eklenmiştir. Dizide İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonu sırasında Gazze'nin durumunu anlatmaktadır. İsrail'e yönelik olumsuz sahnelerin olması büyük bir tepkiye neden olurken “*İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman, “Bu, ciddi bir provokasyondur ve ayrıca devlet desteğiyle yapılmıştır. Gerçekle ilişkisi olmayan ve İsrailli askerleri, barbar katiller olarak gösteren bir dizinin düşman devletlerce bile yayınlanması yakışmaz. İsrail ile diplomatik ilişkileri olan Türkiye’de yayınlanması ise çok manidar ve üzücü” açıklamasını yaptı*”²⁸¹ ve Türkiye’ye nota verildi. Aynı yıl İsrail’in katılacak olduğu tatbikata alınmaması ise siyasetten sonra askeri olarak da İsrail’e karşı bir mesafe oluştuğunun işaretini vermiştir. İlişkilerde ki bu olumsuz hava ABD Yahudi Lobisine’de yansımış, “*Erdoğan’ın İsrail’e karşı kullandığı sert dili kınayan 5 önemli Yahudi kuruluşu, Türkiye Başbakanını anti-semitizmi körükleyecek açıklamalar yapmaktan kaçınmaya çağırdılar ve bundan sonra soykırım tasarılarına karşı destek olmayabilecekleri sinyali verdiler.*”²⁸²

2010 yılı ise Türkiye-İsrail ilişkileri için adeta bir kopma yılı olacaktır. Yılın ilk ayı yine bir dizi krizi ile başlayacaktır. Türkiye’de yayınlanan Kurtlar Vadisi dizisinde dizinin başkahramanının bir sahnede silahından çıkan kurşunun İsrail bayrağına kan sıçramasına neden olması bir krize dönüşmüştür. Konu ile ilgili olarak Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikol, İsrail Dışişleri Bakanı Danny Ayalon tarafından İsrail Meclisi olan Knesset’e çağırılmıştır. Kriz ise bu ziyarette Çelikol’un alçak

²⁷⁹ Detaylar için bakınız, Youtube.com, *Recep Tayyip Erdogan Davos oturumunu terketti*, https://www.youtube.com/watch?v=_ZXBegPOZXY, (04.05.2016)

²⁸⁰ Detaylar için bakınız, NTV.com.tr, *Davos’taki kavga dünya basınında*, http://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basiniinda,6GIX587WEWcLbx_rYbQUw?_ref=infinite, (04.05.2016)

²⁸¹ CNNTürk.com.tr, *İsrail’le ‘Ayrılık’ krizi*, <http://www.hurriyet.com.tr/israil-le-ayrilik-krizi-12702210>, (04.05.2016)

²⁸² Nuri Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.447.

koltukta oturtulması ve Ayalon'un söylemleri olmuştur. Ayalon, “*İbranice, “Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğu ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim” dedi.*”²⁸³ Yaşanan bu gelişme Türkiye’den tepkilerin gelmesine neden oldu. Ziyaretten çok algılara yönelik atılan bu adım “one minute” krizinin İsrail tarafından atılan bir rövanşı olarak düşünülebilir. Türkiye olayla ilgili olarak özür beklentisini dile getirmiş, Ayalon ilk olarak açıklamasında özür dilememiş, ikinci açıklamasında ise özür dilemiştir.

Tüm bu gerginlik ve krizlere rağmen “*Türkiye, İsrail’in Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü/Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) üyeliğini onaylayarak ilişkilerin az da olsa yumuşamasına neden oldu. ...İsrail Maliye Bakanı Yuval Steinitz, OECD üyeliğinin ülkesi için “tarihi bir başarı” olarak yorumladı.*”²⁸⁴ İlişkilerin seyrini değiştirecek asıl gelişme ise 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze’ye yardım götüren gemi filosuna İsrail’in saldırması ve Mavi Marmara gemisinde 9 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi olmuştur. Türkiye yaşananları “korsanlık, haydutluk” olarak nitelendirmiştir. Türkiye’nin çağrısı üzerine BM Güvenlik Konseyi toplanmış ve İsrail toplantı sonucunda kınanmıştır. Türkiye ilişkilerin normale dönmesinin şartları olarak özür dilenmesi, ölen Türk vatandaşları için tazminat ödenmesi, Gazze’ye ambargo kaldırılmasını, gemiler iade edilmesini ve uluslararası bir komisyon kurulmasını istemiştir. “*ABD’nin bunalımı sonlandırmak için yaptığı baskı sonucunda İsrail Mavi Marmara saldırısını soruşturacak BM komisyonuna katılmayı kabul etti. ... Washington’un Tel Aviv üzerinde “komisyona katıl”, Ankara üzerinde ise “Özür ve tazminat için direnme; önemli olan komisyon” biçiminde özetlenebilecek çifte baskısı sonucunda iki ülke bunalımın başından beri olabilecekleri en yakın noktaya getirilmiş oldu.*”²⁸⁵ İlişkilerde ki seviye ise maslahatgüzar düzeyince indirilmiştir.

Yılın son ayında ise iki ayrı zıt seviyede gelişme olmuştur. İsrail’de ki orman yangınlarına Türkiye yangın söndürme uçağı göndermiş, İsrail tarafı ise buna teşekkür

²⁸³ Milliyet.com.tr, *İsrail’le ‘alçak koltuk’ krizi*, <http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1185364&Date=13.01.2010&b=İsraille+alcak+koltuk+krizi&KategoriID=24>, (05.05.2016)

²⁸⁴ Veysel Kurt, “İsrail 2010”, Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci (ed.), *Ortadoğu Yılığ 2010*, 1. Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2012, s.182.

²⁸⁵ Gencer Özcan, “Mavi Marmara Bunalımında Sonun Başlangıcına Doğru”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Ankara 2010, s. 36.

etmiştir. Olumsuz olarak ise “İsrail’in 17 Aralık’ta Güney Kıbrıs Kesimi ile imzaladığı Münhasır Ekonomik Bölge(MEB) sınırlandırma anlaşmasından kaynaklandı.”²⁸⁶

2011 yılında ise ikili ilişkilere Mavi Marmara saldırısı ile ilgili olarak BM Soruşturma Komisyonu raporu damgasını vurmuştur. Saldırı ile ilgili hazırlanan rapor İsrail’in adeta bir savunulduğu metin olarak ortaya çıkmıştır. Saldırı ile ilgili olarak “İsrail’in oluşturduğu sözde tarafsız askeri komisyonun raporunda haber alma açısından bazı eksiklikler ve Deniz Kuvvetleri Haberalma Teşkilatı ile harekâtı gerçekleştiren komandolar arasında bir iletişim kopukluğu bulunduğu dikkat çekilmiş...”²⁸⁷ ülkenin siyasetleri ve askeri yetkileri ile yapılan görüşmeler sonucunda İsrail’in saldırısının meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Temmuz ayında açıklanan rapor tarafsızlık ilkesinden uzak ve İsrail tezlerini desteklemesi nedeniyle Türkiye tarafından eleştirilmiş, tarafsızlıktan ve hukukilikten yoksun olduğu vurgulanmıştır. Rapor “İsrail’in güvenliğinin Gazze’de ki militan grupların tehdidi altında olduğu savına dayanarak, İsrail’in denizden uygulamakta olduğu ablukanın Gazze’ye silah girişini önlemek için uluslararası hukuka uygun, meşru güvenlik tedbiri olarak uygulandığını kabul etmektedir.”²⁸⁸ Rapor ile ilgili olarak Amerikan yönetimi ise tarafsız ve kabul edilebilir bir rapor olduğunu belirterek tarafını belli etmiştir.

Türkiye ise bu gelişmeler sonucunda 5 maddelik²⁸⁹ bir eylem planı açıklamış ve İsrail politikasını daha da netleştirmiştir. “İsrail’de yayın yapan Yedioth Ahronoth gazetesi, ... ‘Dışişleri Bakanı Lieberman, Türkiye’nin adımlarına karşı bir dizi sert

²⁸⁶ Veysel Kurt, a.g.e. , s.185.

²⁸⁷ Hayati Aktaş, Vahit Guntay, “Mavi Marmara Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2012*, Ed.Haydar Çakmak, Kripto Yayın, Ankara,2012,s.388

²⁸⁸ Serdar Erdurmaz, “Mavi Marmara (Palmer Raporu) Hakkında Değerlendirmeler”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/293-mavi-marmara-palmer-raporu-hakkinda-degerlendirmeler>, (05.05.2016)

²⁸⁹ Davutoğlu’nun açıkladığı 5 maddelik eylem planı şöyle:

1. Türk-İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirilecektir. İkinci kâtip düzeyinin üzerindeki tüm görevliler en geç önümüzdeki Çarşamba gününe kadar ülkelerine gönderileceklerdir.
2. Türkiye ile İsrail arasındaki askeri anlaşmalar askıya alınmıştır.
3. Doğu Akdeniz’de en uzun kıyısı bulunan sahildevletleri olarak, Türkiye Doğu Akdeniz’de seyrüsefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacaktır.
4. Türkiye, İsrail’in Gazze’ye uyguladığı ablukayı tanımamaktadır. İsrail’in 31 Mayıs 2010 tarihi itibarıyla Gazze’ye yönelik olarak uyguladığı ablukanın Uluslararası Adalet Divanı’nda incelenmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu’nu harekete geçirmek için girişimlere başlıyoruz.
5. İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine tarafımızdan gereken her türlü destek verilecektir. AlJazeera Türk, *Türkiye İsrail’le köprüleri attı*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-israile-kopruleri-atti>, (05.05.2016)

*önlem formüle etti. İsrail, ABD'deki Ermeni Lobisi ile işbirliği yapıp Kürt isyancılara askeri destek önerebilir'' diye yazdı.*²⁹⁰ Kopmuş olan ilişkileri ise İsrail'in Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile doğalgaz arama faaliyetlerine başlaması daha da gerilmiştir.

2012 yılında iki ülke arasında ki ilişkilerin gerginliği devam etmiştir. İsrail bu yıl Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) hava sahasını ihlal etmiş, Türk hava sahasına ise Suriye üzerinden yaklaşarak bir kez daha tepkilerin hedefi olmuştur. 14 Mayıs günü İsrail'e ait hava araçlarının KKTC hava sahasını ihlali üzerine Türkiye İsrail'den bir açıklama istemiştir.

İki ülke arasında yaşanan gerginlikler NATO'ya da yansımıştır. Türkiye, İsrail'in NATO toplantısına katılmasını veto ederken Davutoğlu konu ile ilgili olarak, *“...NATO'nun birçok ortaklık programı var. ... Bu ülkeler arasında Mısır, Fas, Ürdün gibi ülkeler arasında İsrail'de vardı. Ama tabi biz Mavi Marmara ve sonrasında gelişen olaylar çerçevesinde İsrail'i hiç bir zeminde, ortak olarak görmüyoruz. ... sadece NATO'da değil, uluslararası hiç bir kurum ve kuruluşta İsrail ile hiç bir ortaklık faaliyeti içinde olmamız söz konusu değil”*²⁹¹ ifadesini kullanmıştır. Aralık ayında ise Türkiye, İsrail'in NATO ile ilgili olan vetosunu kaldırırken basın yayın organlarında o dönem Türkiye'ye yerleştirilen Patriot füze sistemleri karşılığında bu iznin verildiği yorumları yapılmıştır. Ancak vetonun kalkması Türkiye'nin İsrail'den beklediği özür, ablukanın kalkması ve ölenlere tazminat ödenmesi isteklerinden vazgeçtiği anlamına da gelmiyordu. Türkiye'nin bu isteklerinden vazgeçmediğinin bir göstergesi ise yılsonunda Mavi Marmara saldırı ile ilgili olarak İstanbul'da mahkemenin görülmeye başlaması olmuştur. İsrail yönetimi ise mahkeme ile ilgili olarak rahatsızlık duyduğunu açıklamıştır.

2013 yılında Türkiye-İsrail arasında yaşanan en önemli gelişme Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesi adına şartlarından biri olan özür dilenmesinin gerçekleşmiş olmasıdır. 22 Mart tarihinde İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun ABD ziyareti esnasında Obama'nın aracılığıyla gerçekleştirilen telefon görüşmesinde Netanyahu

²⁹⁰ Yıldırım Turan, *Ortadoğu Yıllığı 2011...*, s.161.

²⁹¹ Milliyet.com.tr, *Davutoğlu: İsrail ile hiç bir ortak faaliyet içinde olmamız söz konusu değil*, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-israil-ile-hic-bir-ortak-faaliyet-icinde-olmamiz-sozkonusu-degil/siyaset/siyasetdetay/23.04.2012/1531779/default.htm>, (06.05.2016)

Başbakan Erdoğan'a özürlerini ifade etmiştir. Erdoğan ise bu durumu 26 Mart 2013 tarihinde TBMM Grup Toplantısı'nda²⁹² Türk kamuoyuna açıklamıştır. Erdoğan konuşmasında da Gazze'ye gideceğini açıklayarak, sürecin takipçisi olacağını ifade etmiştir. İki ülkenin ilişkilerinin düzelmesinde ABD öne çıkan rolü burada görülmüştür.²⁹³ Bunun dışında bölgede yaşanan gelişmelerde etki etmiştir. “*Arap dünyasındaki iki yıl içinde diktatörlüklerin devrilmesi ile birlikte ortaya çıkan durum ilişkilerin koptuğu dönemdeki koşullarla aynı değil. Değişen dinamikler Türkiye ve İsrail arasında sınırlı düzeyde bir güvenlik işbirliği ihtiyacı doğuruyor.*”²⁹⁴ Bölgede siyasi gelişmeler ilişkilerin normalleşmesi için itici bir güç olurken, Doğu Akdeniz'de ki doğalgaz rezervleri de ilişkilerin normalleşmesinde sürecin enerji boyutunu ortaya koymuştur. Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi İsrail gazının önce Türkiye ardından Avrupa pazarına ulaşmasına neden olacaktır. Türkiye'nin doğalgaz konusunda İran ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak yeni bir tedarikçi Türkiye'nin bu ülkelere dair politikasına da etkide bulunacaktır. Özür ve ardından ilişkinin düzelmesine dair atılacak adımlar her iki ülkeye de farklı kazançlar elde etmesine neden olurken, bu durumdan en fazla ABD yönetiminin memnun olacağı da görülecektir. İlişkilerde olumlu anlamda adım atılmasına rağmen “*özrünün ardından Türkiye 13 Nisan 2013'te düzenlenen ve altı Arap ülkesiyle beraber İsrail'in de hazır bulunduğu Akdeniz NATO Forumu'na İsrail'in Gazze ablukasını kaldırmayı reddetmemesi nedeniyle katılmadı.*”²⁹⁵ Bu anlamda Türkiye ilişkilerin birden hızlı bir şekilde iyileşmeyeceğini göstermiş oldu.

2014 yılında mevcut ilişkilerde ki süreç devam etmiştir. Mart ayında iki ülke temsilcilerinin yapmış olduğu görüşmelerde Mavi Marmara saldırısında ölen Türk vatandaşlarının aileleri için ödenecek tazminat miktarı belirlenmeye çalışılmıştır.

²⁹² Detaylar için bakınız, Youtube.com, Başbakan Erdoğan. 26 Mart 2013 TBMM Grup Toplantısı Konuşması. , <https://www.youtube.com/watch?v=9UslcVpLt0g>, (06.05.2016)

²⁹³ Türkiye ve İsrail ilişkilerinin gelişmesi AB içinde önemlidir. İsrail ve Türkiye Ortadoğu'da Arap olmayan üç devletten ikisidir. Bu devletlerin Avrupa ile ilişkilerini geliştirmek istemesi, Avrupa sistemine dâhil olması ve ekonomik ilişkilerini geliştirme amaçları vardır. Bu amaç aynı zamanda AB çıkarlarına da uymaktadır. Bu açıdan iki devlet arasında gerginliğin olmadığı politikalar AB için önemlidir. Dov Waxman, “Turkey And Israel: A New Balance Of Power In The Middle East”, The Washington Quarterly, Cilt 22, Sayı 1, 1999, s.30. , http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01636609909550365#.V3kfA_NrPIU, (22.08.2014)

²⁹⁴ Yıldırım Turan, *Ortadoğu Yıllığı 2013...* , s.120.

²⁹⁵ SETA, “2013'te Türkiye”, Yılmaz Ensaroğlu- Hatem Efe-Bekir S. Gül- Erdal Tanas Karagöl- Ufuk Ulutaş (ed.), <http://setav.org.tr/2013te-turkiye/analiz/14300>, s.132. , (06.05.2016)

“Netanyahu’nun enerji ve güvenlikten sorumlu temsilcisi David Meidan’ın 24 Mart’ta gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde karşılıklı olarak elçiliklerin tekrar açılmasının kararlaştırıldığı basına yansımıştır.”²⁹⁶ İlişkilerin düzeleceğine dair umutların arttığı anda ise Mayıs ayında ki mahkeme kararı ve Temmuz ayında ki İsrail’in Gazze saldırısı eski noktaya geri dönülmesine neden olmuştur. Mahkeme Mavi Marmara saldırısı ile ilgili olarak İsrailli komutanların yakalanmaları için kırmızı bülten çıkarılmasına karar vermiştir.

İsrail tarafından tepkilere neden olan bu dava kararı bu dönemde Türkiye karşıtı oluşan söylemlerde konu başlıklarından biri olmuştur. Bir diğer gelişme ise İsrail’in Gazze’ye 7/8 Temmuz’da Koruyucu Hat isimli operasyona başlamıştır. Operasyonda Hamas’ın askeri yapısı hedef alındığı iddia edilsede Gazze’de bir kez daha sivil insanlar ölmüş, Başbakan Erdoğan sert ifadelerle İsrail saldırısını eleştirmiştir. Erdoğan konu ile ilgili olarak, “İsrail, barışı tehdit eden bir ülkedir, hiç bir zaman barış yanlısı olmamıştır, zulüm etmiştir ve buna devam ediyor”²⁹⁷ ifadesini kullanarak, hükümet olarak İsrail’in yapmış olduklarına olumlu bakmayacaklarını açıklamıştır. Bu yaşanan gelişmelerin ardından Ekim ayında İsrail askerlerinin Mescid-i Aksa’ya girmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinde ki yeniden başlamış olan gerginliğin artarak devam etmesine neden oldu. Türkiye İslam Dünyası için önemli olan kutsal mekâna askerler ile şiddet kullanılarak saldırılmasını eleştirmiştir. Devlet temsilcileri ve yerleşimciler ile gerçekleştirilen baskın Filistin sorununun daha uzun yıllar çözilemeyeceğini bir kez daha göstermiştir.

2015 yılında son yıllarda olduğu gibi gergin ilişkilerin devam ettiği bir yıl olmuştur. Şubat ayında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Münih Güvenlik Konferansı’nda sunum yapacağı konferansa İsrailli temsilcilerin katılacağını öğrendikten sonra sunum yapmamış, ikili ilişkilerin seviyesi bir kez daha ortaya çıkmıştır. İlişkilerin olumsuz olmasına rağmen iki ülke arasında ki ticari ilişkilerin artarak devam etmesi bu dönem eleştirilere neden olurken, siyasi anlamda İsrail’e olan tepkinin ticari ilişkilerde olmadığı düşüncesi sıkça ifade edilmiştir. Mayıs ayında ise

²⁹⁶ Eldar Hasanov, “Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri”, <http://ormer.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2014/11/Eldar-Hasanov-Perspektif.pdf>, (06.05.2016), s.2.

²⁹⁷ Trthaber.com, *Başbakan Erdoğan’dan Gazze açıklaması*, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-erdogandan-gazze-aciklamasi-136824.html>, (07.05.2016)

Mavi Marmara saldırısı ile ilgili olarak Nevşehir 2. Asliye Hukuk Mahkemesi karar vermiştir. Kararda, “*İstanbul ve Antalya limanlarından Gazze'ye yardım götürmek üzere hareket eden Mavi Marmara Gemisi'nde bulunan davacı Velioğlu'nun, davalının (İsrail) 31 Mayıs 2010'da haksız ve hukuka aykırı gemilere müdahalesi sonucunda bir müddet hürriyetinden yoksun bırakıldığı ve eşyasına el konulduğu kaydedildi.*”²⁹⁸ Dava sonucunda İsrail tazminata mahkûm edilmiştir. Mahkemeden çıkan bu karar İsrail tarafında tepkiye neden olurken, Türkiye’de ise ilerleyen hukuk süreci için bu dava umut ışığı olmuştur.

3.4.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Bölgede Arap olmayan devletlerden olan Türkiye ve İsrail Orta Doğu’da yaşanan gelişmelerin bir şekilde ikili ilişkilere en kolay yansıdığı ilişkilerden biridir. Arap devletlerine komşu olan bu iki ülke çeşitli dönemlerde Arap komşularına karşı bölgede yalnız kalmamak adına uyumlu siyasi ilişkiler geliştirmiştir.

AK Parti dönemi Türkiye-İsrail ilişkileri daha çok Filistin sorunu ve bu sorun etrafında gelişen olaylar bağlamında gelişmiştir. Türkiye’nin bölgeye yönelik aktif politikası İsrail tarafından memnuniyetle karşılanmış Müslüman ve Batı sisteminde ki bir ülke ile ilişkilerin gelişmesini önemsemiştir. Türkiye’nin bu dönem komşularla sıfır politikası bağlamında *iç hilal* ülkeleri ile sorunlarını çözerken başka ülkelerin sorunlarının çözümünde arabuluculuk yaparak *kalpgahın* merkez ve lider ülke olduğu barışın hâkim olduğu bir *iç hilal* oluşturmayı amaçlamıştır. Bu açıdan Türkiye’nin komşusu Suriye ile ilişkilerini çözmesi İsrail-Suriye görüşmelerinin başlamasına neden olmuştur. Türkiye böylelikle *kalpgah* bölgesinden çıkarak *iç hilal* ülkelerinde etkin olmaya başlamıştır. Ancak Filistin sorunu üzerinden Orta Doğu’da liderliğini pekiştirmek isteyen Türkiye İsrail’in meşru olmayan eylemlerine karşı vermiş olduğu tepkilerle *iç* ve *dış hilalde* etkinlik kazanırken, İsrail ile uzaklaşmaya başlamıştır. İsrail yönetimi ise Türk politikalarından rahatsız olmuş ve Türkiye’nin bölgede ki etkinliğini kırmak adına Arap Baharı etkisi ile gelişen olaylarda örneğin Mısır’ı desteklemiş,

²⁹⁸ Hürriyet.com, *İsrail'e Mavi Marmara'dan tazminat cezası*, <http://www.hurriyet.com.tr/israile-mavi-marmaradan-tazminat-cezasi-28957625>, (07.05.2016)

Suud yönetimi ile görüşmeler yapmış, Yunanistan ve GKRY ile görüşmeler yapmıştır. Yine İsrail'in PKK terörünü Türkiye'ye karşı kullandığı iddiaları da mevcuttur. Böylelikle *sıfır sorun politikası* ile bu *iç hilal* ülkesi ile kurulan bölgeye yayılması amaçlanan olumlu ilişkiler, bir süre sonra İsrail veya *iç hilal* üzerinde Türkiye karşıtı ülkeleri ve siyasetlerin *iç* ve *dış hilalde* desteklendiği sürece dönüşmüştür. Davos, Mavi Marmara ve Gazze saldırıları Türkiye'nin bu ülkede etkinliğini azaltırken, bu *iç hilal* ülkesi ile izlenen siyaset sonucunda merkez ülke olunabileceği umudu ortadan kalkmıştır.

Kenar kuşak teorisi bağlamında ise İsrail ile ilişkilerde askeri ve güvenlik alanında ki işbirliğinin iki ülkeye de kazançlar sağladığı iddia edilebilir. İsrail tarafı Türkiye'de TSK modernizasyonunda ihaleler alarak maddi kazançlar sağlarken, Türkiye tarafı ise İsrail yönetimi ile ilişkileri iyi olduğu dönemde Filistin sorununda tarafları uzlaştırmayı ve çatışmasız bir ortam için çaba harcamıştır. Böylelikle Orta Doğu'da *iç hilal* bölgesinde etkin ve merkezi bir ülke olmayı amaçlamıştır. Ancak yukarıda da belirtilen Davos ve diğer gelişmeler Türkiye'nin *iç hilalde* ve İsrail üzerinde ki etkinliğini sınırlamıştır. Bu süreçten itibaren İsrail yönetimi Türkiye'nin başta *iç hilal* olmak üzere *dış hilalde* etkinliğini sınırlamak amacıyla siyaset izlemiş, bölge dışı devletlerle ilişkiler kurarak *kalpgah* bölgesinin diğer sorunlu alanlarında etkili olmayı amaçlamıştır. Türkiye bu dönemde diğer komşu ülkeleri ile İsrail Türkiye karşıtı politikası karşısında etkin olamamış dahası *sıfır sorun* politikası ile kurulan ilişkilerin hassas olduğunu görmüştür.

İsrail yönetimi Arap Baharı ile gelişen süreçte bölgede oluşan istikrarsızlıkla beraber Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden düzelmesi gerektiğini vurgulanmıştır. Bu aslında Türkiye'nin *sıfır sorun* politikasına bir dönülmesi düşüncesi olarak düşünülebilir. Çünkü bu politika bölge ülkelerinin barış içinde olmasını ve bölgesel sorunların çözümünde aktif olunmasını ifade etmektedir. *Kenar kuşak* içerisinde yaşanan gelişmelerden iki ülkenin rahatsız olması ilerleyen dönemde işbirliklerini ortaya çıkarabilir. Son dönemde İsrail doğalgazı üzerinden gelişen ikili ilişkilerde yumuşama buna bir örnektir. Ancak Filistin sorunu bağlamında İsrail üzerinden politika üretilmesi Türkiye'nin bu *iç hilal* ülkeleri ile ilişkilerini zorlarken, Türkiye'nin duyarlılığına karşın Arap ülkelerinden herhangi bir yanıt alınamaması *iç* ve *dış hilal* ülkelerinde etkin olunmasını da sağlayamamıştır. Sadece Türkiye-İsrail ilişkileri

üzerinden bir değerlendirme yapılırsa Türkiye kısa bir dönem dahi olsa bu ülkenin hassas bir şekilde baktığı merkez ülke olabilmeyi başarmış ancak gerilen ilişkiler ile bu düşünce yok olmuştur. Şunu da unutulmaması gerekir ki *iç hilalde* Filistin sorunu başta olmak üzere, Arap ülkeleri arasında ki sorunların çözümünü hedefleyen merkez olmayı başarmış ve *iç hilalde* bir etkin Türkiye İsrail yönetiminin tercihi olmayacaktır.

3.5.Türkiye-Mısır İlişkileri

Türkiye ve Mısır, Orta Doğu coğrafyasının iki önemli ülkesi olup, tarihsel süreçte birçok kez karşı karşıya gelmiştir. Türkiye'nin bölge politikasını dikkatle izleyen Mısır, oluşturacağı bölge politikalarda Türkiye'nin dış politikasını da göz önüne almıştır. Türkiye'de iktidara gelen Ak Parti birçok ülke gibi Mısır'ın da ilgisini çekmiştir. Bunun en önemli nedeni ise ülke içerisinde ki dini referanslı bir hareket olan Müslüman Kardeşler'in varlığıdır. “2002 yılı sonunda, Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi de, bu açıdan, Mübarek rejimi tarafından kaygıyla karşılanmış olsa gerektir.”²⁹⁹ Türkiye’de dini referanslı bir partinin iktidara gelmesi ülke içerisinde ki bu gruba örnek teşkil edebilirdi. Bu açıdan Mısır yönetimi ile Ak Parti ilişkilerinde bu durum daima etkisini gösterecektir.

İki ülke arasında ki ilişkiler Mısır'ın 2003 yılında GKRY ile yaptığı anlaşmalar nedeniyle gerilmiştir. “Kıbrıs açıklarında petrol arama faaliyetlerini ve iki ülkenin karşılıklı olarak Münhasır Ekonomik Bölgelerini 200 mile çıkarması konularını içeren söz konusu anlaşmalara, Türkiye şiddetle tepki göstermiştir.”³⁰⁰ Ancak aynı yıl içerisinde Irak ile ilgili olarak Mısır Türkiye'nin yapmış olduğu zirve önerisine olumlu bir yanıt vermiş ve İstanbul’da ki zirveye katılmıştır.

2004 yılında ise Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek’ın Şubat ayında ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaret uzun yıllar sonra Mübarek’in Türkiye’ye gelmesi bakımından da önemlidir. İki ülke arasında bu ziyarette ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenirken, dönemin en önemli bölgesel sorunu olan Irak’da gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer ziyaret ile ilgili basın açıklamasında, “...Irak’ın

²⁹⁹ Ömer Kürkçüoğlu, Fatih Koraş, “2000 Yılı Sonrası Türkiye’nin Orta Doğu Siyaseti”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Ed. Yelda Demirağ, Özlen Çelebi, Palme Yayınları, Ankara, 2011, s.211.

³⁰⁰ Ömer Kürkçüoğlu, Fatih Koraş, *a.g.e.*, s.211.

*toprak bütünlüğünün ve ulusal birliğinin koruması Irak halkının huzura en kısa zamanda kavuşması ve geleceğini özgürce kavuşması konusunda benzer görüşleri paylaştık. Filistin-İsrail uyuşmazlığında hakça bir çözüm için görüş birliğine vardık. Bu yönde neler yapılabileceğini değerlendirdik*³⁰¹ ifadesini kullanmıştır. Bu iki ülkenin bölgesel politikalarda görüş birliğinde olduğunun da göstergesi olmuştur. Temmuz ve Kasım ayında ise Irak’a Komşu Ülkeler Toplantısı nedeniyle Dışişleri Bakanı Gül Mısır’a gitmiştir. Türkiye’nin girişimi ile başlayan bu toplantılara Mısır’ın ev sahipliği yapması Irak ile ilgili olarak Türkiye ile benzer kaygıları taşıdığını göstermektedir.

2005 yılında iki ülke arasındaki önemli bir gelişme olarak Aralık ayında imzalanacak olan Serbest Ticaret Antlaşması olacaktır. Cumhurbaşkanı Sezer’in ziyaretinde imzalanan antlaşma iki ülke arasında ki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için bir temel olacaktır. Antlaşma ile iki ülke arasında serbest ticaret bölgesinin kurulması da antlaşma ile karara bağlanmıştır. Türkiye’nin Mısır yönetimine karşı izlediği iyi siyasi ilişkiler ekonomik ve ticari ilişkilere de bu antlaşma ile yansımıştır. Bu yıl Mısır’ın Türkiye’de nükleer deney yaptığı/beraber nükleer araştırmalarda bulunduğu iddiaları ise red edilmiştir. Askeri alanda ise dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök Şubat ayında Mısır’a ziyarette bulunmuştur. Ziyarette “Özkök, Mübarek’in de iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında daha sıkı işbirliği yapılmasını istediğini ve komutanlarına gerekli telkinlerde bulunduğunu belirtti.”³⁰² Bu dönemde ilişkilerin siyasi, ticari ve askeri olarak geleceğe yönelik olumlu temellerin atıldığı gözlemlenmiştir.

2006 Mayıs ayında ise Erdoğan Mısır’ın Şarm El Şeyh kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu’na katılmak üzere Mısır’a gitmiştir. Yıl içerisinde iki ülke arasında enerji alanında önemli bir adım atılmış ve şubat ayında enerji bakanları Mısır doğalgazının taşınması ve pazarlanması ile ilgili olarak anlaşmışlardır. Antlaşma ile iki ülkenin ortak olduğu Tergas isimli firmanın kurulmasına karar verilmiştir. Projeye göre “93 kilometrelik kısmı Türkiye’de olmak üzere toplam 323 kilometrelik uzunluğa

³⁰¹ Oktay Pirim, “Mısır Devlet Başkanı Mübarek Ankara’da”, <http://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1r-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-m%C3%BCbarek-ankarada/a-2527060>, (22.05.2016)

³⁰² Hürriyet.com.tr, Özkök: Mısır ile işbirliğini ilerletmeye çalışıyoruz, <http://www.hurriyet.com.tr/ozkok-misir-ile-isbirligini-ilerletmeye-calisiyoruz-298848>, (22.05.2016)

sahip ve 22 aylık sürede bitirilmesi planlanan doğalgaz hattı ile 1,5 milyar metreküp Lübnan, 2 milyar metreküp Suriye ve 3 milyar metreküp Ürdün'e olmak üzere toplam 6,5 milyar metreküp doğalgazın taşınması öngörülmüyor."³⁰³ İki ülke ilişkilerinde ki olumlu hava enerji alanında ortak işbirliklerinin de gelişmesine katkı sağlamıştır.

2007 yılında ise iki ülke arasında sıkça ziyaretler gerçekleşmiştir. Bu ziyaretler esnasında ekonomik ilişkilerde ki olumlu havanın dışında Irak ve Mısır-GKRY arasında imzalanan antlaşmalar bu yıl sıkça gündeme gelmiştir. Ekonomik ilişkilerde hızlı bir ilerleme yaşanmış, *"geçen yıl 239 milyon dolar olan Mısır'ın Türkiye'ye ihracatı, 2007 yılının 9 ayında yüzde 103 artarak 487 milyon dolara ulaştı. İki ülke arasında ticaret hacmi ise geçen yıla göre aynı dönemde yüzde 45 artarak, 1,12 milyar dolar olarak gerçekleşti."*³⁰⁴ Yıl içerisinde dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen Mısır ziyaretlerinde devletin her kademesi ile görüşerek Türk işadamlarının Mısır'da daha etkin olabilmesi için çalışmalarda bulunmuştur.³⁰⁵

Türkiye'nin Irak'a yapmış olduğu operasyonlar sürecinde ve öncesinde Mısır yönetimi sürekli olarak bu ülkenin toprak bütünlüğünden yana olduklarını vurgulamıştır. Burada Kahire yönetiminin bu söylemlerinde Irak'ın bir İran kaynaklı Şii etkisine girmesinden çekinilmesi etkili olmuştur. Türkiye'nin Kuzey Irak kaynaklı terör saldırıları ve Kerkük'ün statüsü ile ilgili konularda Türkiye'nin tezlerine yakın demeçler verilmiştir. *"Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimin, Kerkük'ü 'Kürt Şehri' olarak tanımlamaya devam etmesine değinen Geyt*³⁰⁶, *dışarıdan yapılan göçlerle kentin demografik yapısının değiştirildiği fikrini de savundu."*³⁰⁷ Mısır ile ilişkilerinde bir sorun olan GKRY ile yapılmış petrol ve doğalgaz arama konusu 2007 yılında sıkça gündeme gelmiştir. Mısır yönetimi daha orta bir yol izleyerek hem Türkiye'yi hem de

³⁰³ Hürriyet.com.tr, *Türkiye Mısır'dan doğalgaz alacak*, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-misirdan-dogalgaz-alacak-3943903>, (23.05.2016)

³⁰⁴ Hürriyet.com.tr, *Mısır, Türkiye'ye ihracatını yüzde 103 artırdı*, <http://www.hurriyet.com.tr/misir-turkiyeye-ihracatini-yuzde-103-artirdi-7805333>, (24.05.2016)

³⁰⁵ Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'da izlemiş olduğu politikaların etkisi ile 2005 yılında imzalanmış olan Genel Alışveriş Anlaşması bu yıl onaylanmıştır. Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Libya ve Türkiye arasında elektrik enerjisi arasında işbirliği yapılması kabul edilmiştir. Detaylar için bkzn, Resmigazete.gov.tr, *MİLLETLERARASI ANDLAŞMA*, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070831-5.htm>, (24.05.2016)

³⁰⁶ Dönemin Mısır Dışişleri Bakanı

³⁰⁷ Hasan Basri Yalçın, "Mısır 2007", Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, *Ortadoğu Yılı 2007*, 1. Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s.240.

GKRY ile olan ilişkilerini aynı seviyede tutmayı amaçlamıştır. Gül'ün Mısır ziyaretinde konu gündeme gelmiş ancak anlaşma Türkiye'nin istediği şekilde fesih edilmemiştir. Türkiye ise GKRY'nin Mısır ve Lübnan ile yapmış olduğu antlaşmaları tanımadığını ifade etmiştir. Kasım ayında ise İstanbul'da iki ülke dışişleri bakanı Stratejik Diyalogu Geliştirme Anlaşması imzalanmış ve iki ülke arasında ki ilişkiler için bir önemli adım daha atılmıştır.

2008 yılına bakıldığında ise iki ülke arasında ziyaret trafiği devam etmiştir. Yılın ilk ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Mısır'a bir ziyarette bulunmuştur. Ticari ilişkilerin öne çıktığı bu ziyarette iki ülke arasında ki ekonomik hacmin artması ve Türk işadamlarının Mısır'da daha etkin olabilmesi için görüşmeler yapılmıştır. Bu ziyarette “*Abdullah Gül, Kahire'nin hemen dışında Mısır tarafından Türkiye'ye tahsis edilen 2 milyon m² alan üzerine kurulacak olan Türk Sanayi Bölgesi'nin temelini attı.*”³⁰⁸ Ekonomi ve siyasi ilişkilerde ki yakınlık Türkiye-Mısır arasında askeri yaklaşmanın da gelişmesine neden olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt Mısır'a bir ziyarette bulunmuştur ve iki ülke arasında Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Konu ile ilgili olarak, “*Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde... açıklamada, iki ülke arasında "askeri ilişkilerin ve iş birliğinin geliştirilerek daha da ileriye götürülmesi konusunda" imzalanan Mutabakat Muhtırasının önemine değinildi.*”³⁰⁹ Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan ise Mayıs ve Haziran ayında Mısır'a ziyarette bulunurken, Mısır Dışişleri Bakanı Geyt ise Eylül ayında ziyarette bulunmuştur. Ziyaretin ana nedeni Türkiye-Mısır Stratejik Diyalogu Geliştirme Anlaşması kaynaklı gerçekleşmesidir. Bu ziyarette iki ülke ortak bir deklarasyon yayınlayarak bölgede yaşanan gelişmelerle ilgili konularda iki ülkenin görüşleri ifade edilmiştir. Aralık ayında ise iki ülke arasında ki bölge de yaşanan gelişmelere dair ortak bir açıklama yapılmış, iki ülke İsrail'in Gazze saldırılarını kınamış ve ateşkes çağrısı yapmıştır.

2009 yılında Türkiye'nin özellikle bölge üzerinde ki popülerliği artmış ve Erdoğan'ın Davos çıkışı ile hem Türkiye'nin hem de Erdoğan'a Arap Dünyası başta olmak üzere Orta Doğu ülkeleri ve İslam Dünyası'nda büyük bir destek ve sempati

³⁰⁸ İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2008...*, s.227.

³⁰⁹ Haberler.com, *Orgeneral Büyükanıt'ın Mısır Ziyareti*, <http://www.haberler.com/orgeneral-buyukanit-in-misir-ziyareti-haberi/>, (25.05.2016)

oluşturmuştur. Bu durum özellikle aktif ve oyun kurucu olmayı amaçlayan Mısır tarafından ise dikkatle izlenmiş ve yıl içerisinde çeşitli adımlar ile Türkiye'nin bu durumu dengelenmeye çalışılmıştır. İkili ziyaretler bu dönemde devam ederken Filistin sorunu ve Fransa'nın bölgeye yönelik politikası ilişkilerde bu yıl öne çıkan konular olmuştur.

Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası bağlamında izlemiş olduğu siyaset ve İran ile ilişkilerini geliştirmesi Mısır tarafından dikkatle takip edilmiştir. İki ülke arasında ki temel ayrım noktası, *“Mısır, İran'ın nükleer programının bölge için tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini tartışırken, Türkiye İran'ın her ülke gibi barışçıl amaçlar çerçevesinde nükleer politikalar geliştirmeye hakkı olduğunu savunmaktadır.”*³¹⁰ Bu bağlamda Mısır, İran konusunda Türkiye ile fikir ayrılığı yaşamıştır. Bu duruma rağmen iki ülke arasında yılın ilk ayında dönemin Başbakanlık Başdanışmanı Filistin sorunu ile ilgili olarak Mısır'a bir ziyarette bulunmuştur. Konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Mısır ile Hamas arasında bir arabuluculuk yaptığı/yapmadığına dair iddialar gündeme gelmiştir. Ancak Türkiye'nin yıl içerisinde Filistin'le ilgili olarak aktif politika izlemesi bölgeye dair Mısır-Fransa ortaklığının çıkmasına da etki etmiştir. Türkiye'nin dengelenmesini amaçlayan bu siyasetin etkisi de tartışmalıdır ancak Türkiye-Mısır ilişkilerinin bozulmasına da neden olmamıştır. Atlanmaması gereken bir nokta ise Mısır-Fransa ortaklığını bu dönem ABD tarafından da desteklenmesi olmuştur.³¹¹

Cumhurbaşkanı düzeyinde ise iki ülke arasında Ocak, Şubat ve Temmuz aylarında ziyaretler gerçekleşmiştir. Gül, Ocak ayında Gazze ile ilgili bir toplantı nedeniyle Mısır'a bir ziyarette bulunmuştur. Şubat ayında ise Mısır Devlet Başkanı Mübarek İstanbul'a gelmiştir. Bu ziyaretin öne çıkan konusu Filistin sorunu ve Gazze oluştururken iki ülkenin lideri de birbirlerinin çabalarını desteklediklerini ifade etmişlerdir. *“Mübarek, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde ılımlı güçlerden birini oluşturduğunu vurgulayarak, “Bu ülke barışa çağrı yapmaktadır”*³¹² ifadesini

³¹⁰ İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2009...*, s.192.

³¹¹ Temmuz ayında ABD Başkanı Obama Mısır'da yapmış olduğu bir konuşma ile de İslam Dünyası'na mesajlar vermiştir. Bu konuşmada Ortadoğu'da yaşanan sorunlar ve İslam Dünyası'na dair görüşlerini ifade etmiştir.

³¹² Hürriyet.com.tr, Gül: Ortak çalışmamız kalıcı ateşkes için, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/475199.asp#storyContinues>, (26.05.2016)

kullanarak Türkiye'nin siyasetini desteklemiş ve radikal çağrılarını veya siyasetlerinin yerine ılımlı siyasetleri desteklediği ifade etmiştir.

Temmuz ayında ise Cumhurbaşkanı Gül, Bağlantısızlar Zirvesi'ne özel konuk olarak davet edilmesi üzerine Mısır'ın Şarm El Şeyh toplantıya katılmak üzere ziyarette bulunmuştur. Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu'da izlemiş olduğu siyasetin dünyada genel olarak kabul gördüğünün bir göstergesi olarak Türkiye'nin zirveye davet edilmesi önemlidir. Gül'ün ziyaretinden sonra ise Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Eylül ayında Mısır'da ziyarette bulunmuştur. Davutoğlu'nun Orta Doğu gezisi nedeniyle gitmiş olduğu ülkede üst düzeyde karşılanırken yine Mübarek başta olmak üzere devletin önde gelen tüm temsilcileri ile görüşmüştür. Ziyaretle ilgili yayınlanan haberler ve ziyaretin işlendiği çeşitli çalışmalarda Davutoğlu'nun bu ziyaretinde Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu bölgesinde bulunduğu dönem ile ilgili düşüncelerini sıkça dile getirdiği vurgulanmıştır. Yılın son ayında ise Mübarek bir kez daha çalışma ziyareti kapsamında Ankara'ya ziyarette bulunmuştur. Filistin sorunu hakkında ateşkesin iki ülkenin ortak isteği olduğunu vurgulanırken, Serbest Ticaret Antlaşmasının iki ülke ticari ilişkilerine olumlu bir katkı sunduğu da vurgulanmıştır. Bu ziyarette iki ülke arasında vizelerin kaldırılmasına dair düşüncelerde gündeme gelmiştir. Yıl Türkiye'ye dair bölgede olumlu düşünceler de devam etmiş Ürdün'de yayınlanan Sebil Gazetesi'nde yayınlanan yazıda, *“Siyasetçilere çözülemeyecek sorun yoktur. Türkiye bunu ispatladı. AKP'nin 2002'de iktidara gelmesinden bu yana Türkiye komşularıyla ilişkilerindeki bütün sorunların tamamen çözülmesi bağlamında 'sıfır sorun' söylemini yükseltti. Bu bağlamda müthiş bir başarı da elde etti”*³¹³ şeklinde düşünceler kaleme alınırken, Mısır yönetiminin dış politikası ise eleştirilmiştir.

2010 yılında İsrail'in Mavi Marmara saldırısı bölgede ki siyasi gündemin ısınmasına neden olmuştur. Daha önce de ifade edildiği üzere Filistin sorununda Türkiye'nin aktif rol alması ve bölgede artan gücü Mısır'da dikkatle izlenirken, rahatsız da olmasına neden olmuştur. İkili ziyaretler bu yılda devam etmiştir. Davutoğlu'nun Mart ayında Mısır ziyareti gerçekleşmiştir. Ziyarette Davutoğlu Türk-Mısır Stratejik Diyalogu Çerçeve Muhtırası çerçevesinde ki toplantıya Mısır Dışişleri

³¹³ Fehmi Hüveydi, “Mısır liderliği kaybediyor”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/misir-liderligi-kaybediyor-971322/>, (26.05.2016)

Bakanı ile katılmıştır. Toplantı dışında Arap Ligi 133.Olağan Dışışleri Bakanları açılış toplantısına katılan Davutoğlu Kahire’de Yunus Emre Türk Kültür Merkezi’nin açılışını yapmıştır. Cumhurbaşkanı düzeyinde ise ziyaret Temmuz ayında gerçekleşmiş ve Gül Kahire’ye gitmiştir. Bu ziyarette, “*Mübarek’in sözcüsü Süleyman Awwad, ...Türkiye-İsrail gerginliğinin çözülmesini istediklerini, eğer Türkiye bölge meselelerinde rol oynayacaksa İsrail ile gerginliğin buna yardımcı olmayacağını ...belirtmiştir.*”³¹⁴ Mısır’ın bölgede yeni bir gerginlik ve kendisiyle beraber ABD müttefiki olan ülkeler arasında sorun olmasını istemediği görülmüştür.

Askeri alanda ilişkiler bu yılda devam etmiştir. Mayıs ayında dönemin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ davetli olarak Mısır’a ziyarette bulunmuş, ülkenin genelkurmay başkanı ile görüşmüştür. “*Özellikle Ankara ile Tel-Aviv arasındaki ilişkilerin gerilmesi Türkiye’yi Ortadoğu’da askeri anlamda da yeni partnerler aramaya itmiştir. Mısır büyük ordusuyla Türkiye için önemli bir ortak olma potansiyeline sahiptir.*”³¹⁵ Ziyarette askeri olarak mevcut ilişkilerinin geliştirilmesi, savunma sanayi alanında işbirliği yapılması gereği vurgulanmıştır.

Ekonomik ve ticari ilişkilere bakıldığında ise yıl içerisinde iki taraftan da çeşitli ziyaretler gerçekleştirilerek ekonomik potansiyelin daha da geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu yıl Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerinin kötüleşmesi Mısır tarafından da dikkatle takip edilirken, Filistin sorunu hakkında Türkiye’nin öne çıkmasıyla ilgili Mısır Devleti tarafından duyulan rahatsızlık devam etmiştir.³¹⁶ “*Türkiye’nin, ...çok yönlü dış politikanın bir ayağı da aktif bir Ortadoğu politikasıdır. Türkiye’nin bu politikasının Arap insanını etkilemesinin Mısır’ı rahatsız etmesi ise son derece doğal bir sonuçtur. Türkiye’nin Mısır toplumuna ve Arap dünyasının gönlüne hitap etmesi Ortadoğu’nun büyük abisi Mısır’ın kolay kolay sindirebileceği*

³¹⁴ Muhittin Ataman, Nuh Uçgan, “Türkiye’nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Ürdün, Mısır ve Lübnan Politikası 2010”, Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, Derleyen: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan, arsiv.setav.org/public/indir.aspx?yol...pdf&baslik=Türk+Dış+Politikası+2010+yıllığı, s.1984., (26.05.2016)

³¹⁵ İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2010...*, s.242.

³¹⁶ İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere, Mübarek sonrası Mursi döneminde Türkiye-Mısır ilişkileri çok iyi bir şekilde ilerlemiştir. Ancak Sisi yönetiminin başa gelmesinin ardından Mısır yönetiminin Mübarek yönetimi öncesi ve içerisinde Türkiye’ye dair rahatsızlıkların benzeri gözlemlenecektir.

bir durum değildir.”³¹⁷ Bu durum net bir şekilde Arap Baharı sonrası ilerleyen süreçte yönetimlerin değişmesi sonucunda görülecektir.

2011 yılı hem bölge hem de Mısır adına köklü değişimin bir yılı olacaktır. Arap Baharı Mısır’a da yansımış ve bu yansıma Mübarek’in görevini bırakması ile önemli bir değişime neden olmuştur. İki ülke ilişkilerine ise bu olaylar etki edecek 2011 yılında Mısır iç siyaseti Türkiye olan ilişkilerde ana gündem konusu olacaktır. Tunus’ta başlayan halk hareketlerinin Kuzey Afrika’dan Orta Doğu topraklarına ulaşacağının anlaşılmasında 25 Ocak günü Mübarek karşıtı hareketlerin başlaması etkili olmuştur. Sosyal medyanın da etkisinin net bir şekilde görüldüğü bu eylemler Facebook, Twitter üzerinden organize olan gençlerin eylemleri olarak başlamıştır. Eylemlere ilerleyen günlerde hem halk desteği artarken hem de Mübarek yönetimi tarafından eylemcilere karşı şiddet kullanımı artmaya başlamıştır.

Türkiye ise bu gelişmelere halkın meşru gösteri talepleri ve yenilik isteyen Mısır halkının gösterileri olarak gördüğünü belirtmiş ve bir şekilde Mübarek’e karşı halkın yanında olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’den gelen bu yorumlar ise Mısır yönetimi tarafından tepki ile karşılanmıştır. “*..Türkiye’nin Kahire Büyükelçisi ...Mısır Dışişleri bakanlığına çağrılmış ve Türkiye’nin tutumu karşısındaki tepki iletilmiştir. ...Dışişleri Bakanı Ahmet Geyt Türkiye’ye bir mektup yollayarak hem tepkisini sunmuş hem de gelişmelerle ilgili bilgi vermiştir.*”³¹⁸ Mısır’dan gelen bu tepkilere rağmen ülke içerisinde Mübarek gittikçe yönetimden uzaklaşacağının işaretlerini vermiş önce hükümeti görevden almış, başkanlık için aday olmayacağını belirtmiş ve son olarak görevinden istifa etmiştir. Davutoğlu Mısır’da ve bölgede yaşanan gelişmelerle ilgili açıklamasında geniş bir şekilde ele alarak, “*Ulus devletlerin dışında, ortak bir bölge bilinci doğmaya başladı, bu tarihi bir dönüşümün başlangıcıdır*” diyen Davutoğlu, bu gelişmelerin Ortadoğu toplumlarının özne olarak tarih sahnesine tekrar dönmesi anlamına geldiğini belirtti.”³¹⁹ Türkiye Mübarek sonrası ülke ile ilişkilerin bozulmaması için gerekli ilgiyi göstermiştir.

³¹⁷ Cem Yılmaz, “Mısır’da İktidar Değişiminin Ortadoğu Politikası ve Mısır-Türkiye İlişkilerine Etkisi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 23, Ankara 2010, s.88.

³¹⁸ İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yılı 2011 ...*, s.234-235.

³¹⁹ Hürriyet.com.tr, *Davutoğlu: Tarihin akışını kimse geri çeviremez*, <http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-tarihin-akisini-kimse-geri-ceviremez-17009481>, (27.05.2016)

Mübarek sonrası demokratik bir yönetime geçilene kadar ülke yönetiminde bulunan askeri yönetim ile görüşen Türkiye, ilk olarak Mart ayında Gül'ün ziyareti ile ilişkileri devam ettirmeye çalışmıştır. Bu ziyaretin bir dayanışma ziyareti olduğu vurgulanırken, ziyaret esnasında birçok kişi ve gruplarla görüşen Gül, mevcut geçiş yönetiminin ülkeyi daha demokratik olması için çabalayacağını ifade etmiştir. Erdoğan, Mübarek sonrası dönemde ilk ziyaretini aynı yılın Eylül ayında gerçekleştirmiştir. Ziyaret Türkiye'nin Mısır halkının yanında olduğunu göstergesi dışında, bölge de artan Türkiye ve Erdoğan'a dair olumlu bakış açısının açık bir göstergesi olmuştur. Erdoğan Mısır'a indiğinde havaalanında halk tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. Bu ziyarette “*Türkiye bir yandan demokrasi talebiyle ayaklanan Arap Sokağının yanında olduğunu söylemiş, daha önemlisi Washington'un bir süre önce açıkladığı BM'de Filistin'in bağımsızlığına karşı olduğu politikasını sert sözlerle eleştirerek açık bir şekilde Amerikan politikalarına karşı durabilecek güçte olduğunu ortaya koymuştur.*”³²⁰ Ancak bu ziyaretin en ilginç ve dikkat çekici açıklaması ise Erdoğan'ın laiklik ile ilgili vermiş olduğu mesaj olmuştur. Erdoğan, “*Ben Mısır'a laik bir anayasa tavsiye ediyorum. Çünkü laiklik din düşmanlığı değildir. Laiklikten korkmayın. Umuyorum ki, benim bu açıklamalarımın sonra Mısır halkının laikliğe bakışı değişecektir.*”³²¹ ifadesini kullanmıştır. Bu ifade dünya genelinde ve Türk iç siyasetinde de ilgi çekmiş üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ziyarette iki ülke arasında YDSK kurulmuş ve ilk toplantısı da gerçekleştirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında 2011 yılında Mısır'da yaşanan yönetim değişikliğine rağmen iki ülke ilişkilerinin kopma değil aksine daha da yakınlaşma sürecine girdiği ifade edilebilir. 2012 yılı ise bu yakınlaşma sürecinin devam ettiği bir yıl olacaktır. 2011 yılının Kasım ayında başlayan Mısır Parlamento Seçimleri süreci 2012 Ocak ayında sonuçların açıklanması ile sona ermiş ve Müslüman Kardeşlerin desteklediği parti olan Hürriyet ve Adalet Partisi %47 ile birinci olmuştur. Müslüman Kardeşler gibi dini referanslı bir partinin birinci olması bölge adına herhangi bir

³²⁰ Veysel Ayhan, “Başbakan Erdoğan'ın Mısır Ziyareti ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Olası Etkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 33, Ankara 2011, s.12.

³²¹ Taha Kılınç, “Mısır'a laik bir anayasa tavsiye ediyorum”, http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2011/09/15/misira-laik-bir-anayasa-tavsiye-ediyorum, (27.05.2016)

olumsuz durum oluşturmazken, İsrail yönetimi³²² seçim sonuçlarından rahatsızlık duymuştur. Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi Türkiye'nin bölgede ki ağırlığı ve mevcut yönetim şekli ile bir model³²³ olabileceği konuşulmaya başlanmıştır. İki ülkenin yakınlaşma süreci ise Haziran ayında ki Mısır Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turundan birinci olarak çıkan Muhammed Mursi³²⁴ ile hız kazanacaktır. İki ülke arasında sıkça ziyaretler bu yılda devam etmiş 2012 yılında Ak Parti kongresine Mursi davetli olarak katılmıştır. Ancak bu durum çeşitli eleştirilere de neden olmuştur.³²⁵

Ziyaretlerde ilişkilerin geliştirilmesi temel konu olmuş, Türkiye ve Mısır'ın bu yakın teması küresel ve bölgesel düzeyde dikkatle takip edilmiştir. Ekonomik düzeyde işbirliğinin geliştirilmesi öncelikli konular arasında yer almıştır. Bu amaçla, *“Nisan 2012’de Mersin limanı ile Mısır’ın Bur Said Limanı arasında deniz ulaşım hattı oluşturma konusunda anlaşıldı. Bu adımın arkasında yatan hedef Türkiye’nin Mısır ve Orta ve Kuzey Afrika’daki ticaret ve yatırım ufkunu genişletmek. Böylece İskenderiye’de ve Mısır’ın Sudan ve Libya ile mevcut sınırında lojistik ve sanayi bölgeleri oluşturulacak.”*³²⁶ Dış politikada ise Mısır'ın da Türkiye gibi kendi dış

³²² Türkiye-İsrail arasında yaşanan diplomatik krizler sonrasında Başbakan Erdoğan'ın HAMAS'la olan ilişkisi ve bölgede ki aktif politikası İsrail tarafından bölgede izolasyona uğrayabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Erdoğan'ın Arap Baharı sonrası 2011 Mısır ziyareti siyasi, ekonomik, kültürel açıdan yeni dengelerin oluşturulmasına yönelik adımlar olarak okunmuştur. Tami Amanda Jacoby, “Israel’s Relations With Egypt And Turkey During The Spring: Weathering The Storm”, Israel Journal Of Foreign Affairs, Cilt 7, Sayı 2, 2013, s.34. , <http://www.israelcfr.com/documents/7-2/7-2-4-TamiAmandaJacoby.pdf>, (21.05.2016)

³²³ Türk Modeli tartışması Arap Baharı sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu model Batı dünyası için önemliydi. Otokratik rejimlerin devrilmesinin ardından iki sonuç ortaya çıkabilirdi. İlk olarak Batı sisteminin benimsendiği ve sistemde dini partilerin de olduğu demokratik yönetimler veya Batı karşıtı yeni yönetimler ortaya çıkabilirdi. Bu açıdan Türk Modeli Batı dünyasının desteklediği bir modeldi. M. Akif Kireççi, “Relating Turkey To The Middle East And North Africa: Arab Spring And The Turkish Experience”, Bilig Dergisi, Sayı 63, 2012, s.118. , <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873014.pdf>, (17.02.2015)

³²⁴ Mursi seçimleri %52 gibi bir oranla kazanmıştır. Mursi'nin kazanmasında ve Mübarek dönemi başkanlarından Ahmed Şefik'in son turda rakip olarak kalmasıdır. Toplumun geniş kesimleri Mısır'da yaşanan değişimi riske girmemesi adına Mursi'ye oy vermişlerdir. Bu durum ilerleyen yıllarda Mursi yönetiminin eleştirilmesinde sıkça kullanılacaktır.

³²⁵ Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere odaklanması, Türkiye'yi liberal, solcu veya İslamcı siyasi akımlar açısından örnek alınması gereken bir model olmaktan çıkarıp, Mısır'da var olan diğer akımlardan farklı politika ve yönelimlere sahip bir siyasi akımı destekleyen bir “taraf”a dönüştürüyor. Oysa Müslüman Kardeşlerin tüm başkanlıkları tek hamlede elde etmeye çalışması, diğer Mısırlı siyasi akımlara düşmanca davranması ve bu akımları da kucaklayacak bir çatı oluşturamaması, grubun halk nezdinde popülaritesini kaybetmesine de neden oluyor. Mohamed Abdel Kadder, “Türkiye, Mısır’ı Müslüman Kardeşler’e indirgememeli”, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2012/07/turkiye-misir-i-musluman-kardesler-e-indirgememeli>, (28.05.2016)

³²⁶ Fuad Ferhavı, “Türkiye-Mısır:İkili İlişkilerden Bölgeselliğe”, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2012/11/turkiye-misir-ikili-iliskilerden-bolgesellige>, (28.05.2016)

politikasını oluşturacağının sinyallerini vermesi iki ülkenin bölgesel anlamda bir güç oluşturacağı yorumlarına neden olmuştur. Ancak bu durumdan ABD ve İsrail'in rahatsızlık duyacağı da açıktır. Bunun sonucu olarak ise “*Ortadoğu’da İsrail desteğinden yoksun Türkiye ABD’nin bölge liderliği stratejisine uymadığından Türkiye tedrici bir şekilde yalnız bırakılma politikası ile karşı karşıya kalmıştır.*”³²⁷ Mursi yönetiminin dini referanslı olması ABD ve İsrail'in yeterince rahatsız etmiş, izlenen dış politikada tepkili olmalarına neden olmuştur. Türkiye-Mısır birlikteliği bu dönem bölgeye dair özellikle Suriye, Filistin sorunu ile ilgili mesajlar vererek ekonomik ve dış politikada yakınlığı ortaya koymuştur.

Türkiye-Mısır ilişkilerinde ki bu bahar havası 2013 yılında bozulacak ve Mursi'nin askeri darbe sonrası görevden uzaklaştırılması ile iki ülke arasında ki ilişkiler adeta Soğuk Savaş döneminde ki haline dönmüştür.³²⁸ Mısır'da Mursi karşıtı muhalefet artmaya başlamış ve ülke içerisinde protesto gösterileri yeniden başlamıştır. Mursi destekçileri ve muhalifler ülkede karşılıklı gösteriler yapmaya başlamış ve ülke içerisinde toplumsal bir hareketlilik ortaya çıkmıştır. 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el-Sisi yapmış olduğu açıklama ile yönetim ele geçirdiğini kısaca askeri darbe olduğunu açıklamıştır. Türkiye'den ise darbeye sert bir tepki gelmiştir. Sadece Mısır değil aynı zamanda Avrupa ve ABD'nin tutumu da eleştirilmiştir. Erdoğan konuyla ilgili olarak, “*Bu darbeyi destekleyen veya buna karşı sessiz kalanlar tarih karşısında sorumludur. Özellikle kendini demokrasinin beşiği olarak gören AB bu konuda iki yüzlü davranıyor. Mısır'da darbe kelimesini telaffuzdan sakınan bazı ülkeler ve çevrelerin aksine Mısır'daki son olayların, halkın iradesine karşı bir darbe olduğunu söylüyorum.*”³²⁹ ifadesini kullanmıştır. Türkiye'nin Mısır'da ki darbeyi eleştirmesi³³⁰ ve yeni yönetimi tanımayacağını ifade

³²⁷ Serdar Erdurmaz, “Orta Doğu’ nun Yeni Bölgesel Lideri Mısır mı Oluyor?”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/235-orta-dogu-nun-yeni-bolgesel-lideri-misir-mi-oluyor>, (28.05.2016)

³²⁸ Darbe öncesi Mursi yönetiminin en önemli adımlarından biri Mart ayında GKRY ile imzalanmış olan MEB anlaşmasının fesh edilmesi olmuştur.

³²⁹ T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *MISIR OLAYLARINA TEPKİ GÖSTEREN ERDOĞAN, BATI'YI İKİ YÜZLÜLÜKLE SUÇLADI*, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/misir-olaylarina-tepk-gsteren-erdoan-batiyi-k-yzllkle-suladi/4764>, (28.05.2016)

³³⁰ Türkiye’de ise 28 Mayıs 2013 yılında “Gezi Parkı Eylemleri” isimli toplumsal protestolar yaşanmıştır. Bu protestolar mevcut hükümeti devirmeye yönelik hareketler olarak yorumlanmıştır. Yapılan yorumlarda Türkiye’de başarıya ulaşamayan hükümeti devirme çalışmalarının bir benzerinin

etmesi ilişkilerin gittikçe gerilmesine neden olmuştur. Ağustos ayında Türkiye Kahire Büyükelçisi'ni yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Ankara'ya çağırarak, Mısır yönetimi ise Ankara Büyükelçisi'ni geri çağırarak buna yanıt vermiştir. Ancak ilişkiler hızlı bir şekilde gerilmiş Mısır'ın yeni yönetimi Türkiye'yi Mısır'ın içişlerine karışmakla ve Mısır'da ki toplumsal olaylara etki etmekle suçlamıştır. Türkiye ise Mursi başta olmak üzere siyasi tutukluların serbest bırakılmasını ve darbe karşıtlarına sert müdahalede bulunmamasını sıklıkla dile getirmiştir. 23 Kasım'da ise Mısır yönetimi Türkiye ile ilişkileri maslahatgüzar seviyesini indirdiğini açıklamış ve Türkiye'nin Mısır Büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmiştir. Türkiye'de mütakabiliyet ilkesi ışığında aynı şekilde karşılık vermiştir.

Türkiye'ye dair negatif algı her alana hakim olmaya başlamış ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel olarak birçok alandan Türkiye, Erdoğan, Davutoğlu'na olumsuz ifadeler sıkça dile getirilmiştir. *“Darbe aktörleri ile yaşanan gerginlik Türkiye'nin Mısır'daki varlığını da belli ölçülerde tehdit etme noktasına gelmiştir. TRT'nin Kahire'deki ofisi kapatılmış, Anadolu Ajansı'nın Ortadoğu merkezi çeşitli baskılara uğramış, TİKA ve Yunus Emre Kültür Merkezi gibi kurumlar da çalışma alanlarını daraltmıştır.”*³³¹ Bu atılan adımlar ile birlikte Türkiye-Mısır ilişkileri 2013 yılında hızlı bir şekilde kötüleşmiş ve bunun yansımaları 2014 yılında da görülmüştür. Sisi iktidarı Türkiye ile ilişkileri kötü olsa da diğer bölge devletleri ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Bu açıdan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler ekonomik açıdan yardımlarda bulunmuştur. Bunların dışında siyasal açıdan da darbe yönetimi uluslararası siyasette kabul görmüş ve Fransa, ABD, AB, Uluslararası Para Fonu/International Monetary Fund (IMF) gibi ülke ve kuruluşlardan siyasal ve ekonomik açıdan desteklenmiştir.

Mısır'da sergilenerek Ak Parti'ye yakın Mursi'nin devrildiği ifade edilmiştir. Özellikle Taksim'de görüntüler Tahrir Meydanı'nda ki görüntülere benzetilmiştir. Çeşitli çalışmalar ve açıklamalarda Gezi Parkı Eylemleri Türk Baharı olarak ifade edilmiştir. Türkiye Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri veya Arap Baharını, *“...sosyolojik ve ona bağlı siyasal taleplerden kaynaklanan meşru gösteriler olarak okudu ve destekledi. Bir yönüyle statüko ve istikrarın değil, demokrasi ve değişimin, yani halkın yanında yer almayı seçti. Buna karşılık, isyanlarla karşı karşıya kalan Arap liderler, ağız birliği etmişçesine olayların arkasında “dış düşman” ve “işbirlikçi/komplocular” bulunduğu retoriğine sarılmışlardı.”*³³⁰ Ancak Gezi Parkı Eylemleri sürecinde Türkiye'nin bu protestoları aynı şekilde yorumlaması Türkiye'nin model ülke olabilme iddiasının yok olduğunun ifade edilmesine neden olmuştur. İhsan Bal, *“TÜRK MODELİ'NİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ”*, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/07/turk-modeli-nin-yukselisi-ve-dususu>, (28.05.2016)

³³¹ SETA, *“2013'te Dış Politika”*, s.15.

Türkiye ile ilişkilerine bakıldığında olumlu gelişme bir yana ilişkiler gittikçe kötüleşmeye devam etmiştir. 8 Haziran 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ile Sisi'nin birinci olması Türkiye-Mısır ilişkilerinde ki bu vasat sürecin uzun süreceğini ortaya koymuştur. İlişkilerin kötü olmasına rağmen dönemin Cumhurbaşkanı Gül Sisi'ye bir tebrik mesajı göndermiştir. Tebrik mesajında, “*Dost ve kardeş Mısır halkı için barış istikrar temenni edilirken iki ülke halkları arasında yüzyıllardır süren barış ve kardeşliğin devam etmesi*”³³² ifadesi yer almıştır. Ancak bu mesaja özellikle Başbakan Erdoğan'ın tepki göstermiştir. Mısır yönetiminin Türkiye'ye dair bakış açısının kötüleşmesinde etken olan nedenlere bakıldığında ise, “*Türkiye'nin Katar'dan ayrılmak zorunda kalan İhvan üyeler, ne kapılarını açması, Müslüman Kardeşler üyesi eski vekillerin kurduğu Halk Meclisi'ne ev sahipliği yapması ve yine İhvan tarafından kurulan ve yürütülen televizyon kanallarına izin vermesi*”³³³ görülmüştür. Türkiye'nin atmış olduğu bu adımlara karşılık olarak ise Sisi yönetimi Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı bir cephe oluşturmak adına GKRY ile görüşmeler yapmış, Yunanistan'ın da olduğu bir görüşmeye Kasım ayında ülkesinde ev sahipliği yapmıştır.

Türkiye ve Mısır'ın atmış oldukları bu adımlara rağmen bölgenin iki önemli ülkesi oldukları gerçeği hiçbir şekilde değişmemiştir. Ancak görüldüğü üzere bölge için önemli iki ülke atılan adımlar ile birbirlerinden hızla uzaklaşmışlardır. Filistin sorununda iki ülkenin ortak görüşlere sahip olduğu bir dönem geride kalmıştır. Daha önce İhvan terör örgütü ilan edilmiş, dış politikada ise Hamas terör örgütü olduğu kabul edildiği açıklanmıştır.

2015 yılında Türkiye ve Mısır ilişkilerinde herhangi bir gelişme yaşanmamış aksine karşılıklı gerginlikler devam etmiştir.³³⁴ Gergin olan ilişkiler bu yıl ilk konusu

³³² Haber7.com, *Abdullah Gül'den Sisi'ye kutlama mesajı*, <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1167971-abdullah-gulden-sisiye-kutlama-mesaji>, (28.05.2016)

³³³ İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yılı 2014...*, s.152.

³³⁴ İki ülkede olası bir normalleşme sürecine ihtiyacı vardır. İlk olarak iki ülke jeopolitik olarak kriz alanlarına yakındır. İki ülkede şu an da jeopolitik olarak bu alanlara yakınlığın dezavantajını yaşamaktadır. İkinci olarak iki ülkede terör ile mücadelede tecrübeli ve büyük ordulara sahiptir. Türkiye NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahiptir. Son olarak ise Arap Baharı ile bölge içi ve dışı ülkelerin olduğu bölgesel düzene dair karmaşık bir diplomasi ortaya çıktı. Türkiye bu Ortadoğu'da etkin olabilmesi için dengeli bir bölge politikası yürütmelidir. Aynı şekilde Mısır'da dostane ilişkilere ihtiyaç duymaktadır. Omar Sheira, “Turkey-Egypt Relations: Incentives To Normalize”, GPOT Policy Brief, Sayı 40, 2014, s.5,

Mısır'da ki idam kararları olmuştur. Mısır yönetiminin 183 kişinin idam edilmesine karar vermesi Türkiye'den sert tepkilerin gelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin eleştirilerini Mısır yönetimi kendi içişlerine karışıldığını iddia etmesine neden olmuştur. Bu yılın en ilginç gelişmelerinden biri Mısır'da Türkiye aleyhine açılan davadır. “*Türkiye aleyhindeki davayı açan Avukat Tarık Mahmud, “Türkiye'nin terörü destekleyen ülke olduğunu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın terör örgütü Müslüman Kardeşler'e destek vererek Mısır'a karşı saldırıya geçtiğini” iddia etti. Ayrıca dava dosyasında, “Türkiye'nin Mısır'daki teröristlerin silah kaynağı ülke olduğu” ithamında bulunmaktaydı.*”³³⁵ Her ne kadar açılan dava Türkiye aleyhine bir sonuç oluşmadan kapanmış olsa da Türkiye'nin terör ile birlikte hareket ettiğine dair düşüncelerin oluşturulması amaçlanmıştır. 2014 yılında atılan Türkiye karşıtı Doğu Akdeniz'de çalışmalar bu yıl da devam etmiş, Mısır, GKRY ve Yunanistan bir araya gelmiştir. Mısır'ın Türkiye karşıtı cephe oluşturma amacı özellikle doğalgaz rezervlerinin tartışıldığı dönemde Türkiye'ye karşı bir kart elde etme amacı taşımaktadır. “*Bununla birlikte Sisi, Yemen ve Suriye dosyaları üzerinden Riyad'a baskı uygulayarak Suudi hareketlenmesini sınırlandırmaya da çalışıyor. ...‘Katar-Suudi Arabistan-Türkiye’ ekseninin güçleneceği endişesiyle Suriye’de Esad’ı koruyan bir politika izliyor.*”³³⁶ Sisi yönetimi sadece Türkiye karşıtı değil aynı zamanda benzer politikaları izleyen ülkeleri de politik açıdan zorlayacak adımlar attığı görülmüştür. Mısır yönetimi ekonomik açıdan ise iki ülke arasında ki Ro-Ro seferleri ile ilgili antlaşmayı Nisan ayında sona erdirmiştir. Ancak ticaret hacmi büyük oranda gerginliklerden etkilenmemiştir.

http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/183839/ipublicationdocument_singledocument/714114ae-71c8-4464-ad13-d51047bb740d/en/PB40_2014_Sheira.pdf, (21.05.2016)

³³⁵ SETA, 2015'te Türkiye, Derleyen: Nebi Miş- Ufuk Ulutaş- Murat Yeşiltaş- Cem Duran Uzun- Sadık Ünay- Zafer Çelik- İsmail Çağlar, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160107162718_2015te-turkiye.pdf, s.162. , (03.03.2015)

³³⁶ Fuad Ferhavi, İDAM KARARLARINA RAĞMEN MISIR'DA BARIŞ UFKU GÖRÜNÜYOR, AMA?, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2015/07/idam-kararlarina-ragmen-misir-da-baris-ufku-gorunuyor-ama>, (28.05.2016)

3.5.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

AK Parti dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri incelenmeden önce bir saptamanın yapılması gereklidir. Tarihsel süreçte istikrarsız olan Türkiye-Mısır ilişkileri, Ak Parti döneminde de kendini göstermiştir. 2002 yılından itibaren başlayan süreç devlet başkanı Mursi'nin darbe ile iktidardan uzaklaştırıldığı döneme kadar bazı sorunlu alanlar olmasına rağmen istikrarlı olmuş, Sisi yönetimi sürecinde ise kopma noktasına ulaşmıştır. Türkiye-Mısır ilişkilerinin tek istikrarlı yönü istikrarsız ilişkiler olmasıdır.

Kara hâkimiyeti teorisi açısından bakıldığında Türkiye *dış hilal* ülkesi olan Mısır ile ilişkileri Soğuk Savaş dönemi ve sonrası ile 2002 arsında ki sürece göre önemli derecede ilerletmiştir. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin başını çektiği süreç askeri alanlarda işbirliği ve bölge politikalarında birliktelik ile ispatlanmıştır. Türkiye bu ülke ile ilişkilerinde etkin olarak hem diğer *dış hilal* ülkelerine hem de Arap Dünyası'na mesajlar verebilmeyi amaçlamış ve bunu önemli derecede başarmıştır. Mursi iktidarı döneminde Türkiye'nin bu *dış hilal* ülkesinde etkinliği zirve yapmıştır. İzlenen dış politika ile amaç Mısır üzerinden diğer *dış hilal* ülkelerin de ve *iç hilal* ülkelerinde etkin bir Türkiye ortaya çıkmasıdır. Irak ve Filistin sorununda Sisi dönemine kadar olan görüş birliği, çeşitli doğalgaz ve ulaşım anlaşmaları ile iki ülke bölge üzerinde etkin olmayı amaçlamıştır. Sisi iktidarı döneminde ise kurulmuş olan tüm bu iyi ilişkiler sona ermiş ve Türkiye'nin bu *dış hilal* ülkesinde ki etkin rolü ortadan kalkmış ve Mısır-GKRY-Yunanistan, Mısır-Körfez ülkeleri ve Mısır-İsrail gibi karşıt kutuplar oluşmuştur. Bu gelişmeler *komşularla sıfır sorun* politikasının 2002 yılından itibaren Mursi iktidarına kadar başarılı olduğu, Sisi iktidarından günümüze kadar ise başarısız olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgesel entegrasyon, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve bölge sorunlarını bölge ülkelerinin çözmesi gibi düşünceleri barındıran bu politika sonuçlarını Mursi iktidarının sonuna kadar alabilmiştir. Türkiye izlediği siyaset ile Mısır halkından karşılık bulmuş, Arap Baharı ve sonrası süreçte Türkiye'nin model olarak alınacağı bir konuma gelmiştir. Bu açıdan Türkiye-Mısır ile ilişkilerde bir merkez ülke olabilmeyi başarmıştır. Ancak Sisi iktidarı döneminde, Mursi'ye verilen destek ve ilişkilerin devleti yöneten kadro ile eş tutulması

Türkiye'nin değil merkez ülke, ülke genelinde çeşitli kesimlerden tepki almasına neden olmuştur.

Kenar kuşak teorisi bağlamında ise Mısır bir *kenar kuşak* ülkesi olmamasına rağmen özellikle Irak, Suriye ve İsrail konusunda Türkiye'nin siyasetine etki etmiştir. Türkiye'nin Irak politikalarına destek verilerek, Türkiye'nin *kenar kuşak* ülkelerinden kaynaklı güvenlik sorunlarını çözmesine destek vermiş ve İran'ın bölgede güçlenmesini dengelemeyi amaçlamıştır. Suriye konusunda Esad rejiminin gitmesi halinde olası bir Müslüman Kardeşler rejimini özellikle Mursi döneminde desteklemiştir. Bu açıdan Türkiye'nin Suriye politikası desteklenirken, bu *kenar kuşak* ülkesinde Türkiye'nin ve sonrasında kendisinin etkin olmasına yönelik destekleri ifade etmiştir. Filistin sorununda da aynı görüşleri paylaşan ülke, Filistin'in desteklenmesi konusunda hem fikirdir. Ancak bu sorunun çözümünde iki ülkenin hem fikir olsa da ilerleyen süreçte bölgesel rekabet nedeniyle sorun yaşanacağı düşünülebilirdi. Sisi yönetimi Filistin sorununda İsrail'e fayda sağlayarak Türkiye'nin bu *kenar kuşak* ülkesi ile sorunlarının sürmesine fayda sağlamıştır. İsrail yönetiminin operasyonlarının desteklenmesi ve bu operasyonlara Türkiye'den sürekli eleştiri gelmesi Türkiye-İsrail ilişkilerini germiştir. *Komşularla sıfır sorun* politikası bağlamında ise izlenen bu siyasetler Mısır'ın *kenar kuşak* ülkeleri ile ilişkileri desteklemesi bağlamın da sorunsuz olmuştur. İran'ın dengelenmesi adına uzun bir süre Türkiye'nin Irak, Suriye ve İsrail politikaları desteklenmiş ve Türkiye'nin bölgesel güç olma veya merkez ülke olabilme konumuna destek verilmiştir. Her ne kadar dönemsel olarak Mısır yönetimin bundan rahatsızlık duysa da ilişkilerde sorun olmamıştır. Ancak Sisi döneminde Türkiye'nin *kalpgaha* sıkıştırılması amacıyla İsrail ve bölge dışı Yunanistan ve GKRY ile ilişkiler kurulması dikkat çekicidir. Mısır böylelikle Türkiye'nin *kenar kuşak* ülkeleri ile ilgilendiği ve sorunlar yaşadığı bir süreçte diğer alanlarda da sorunlar yaşamasını sağlayarak *iç hilal* veya *kenar kuşak* ile *dış hilal* ülkelerinde etkinliğini sınırlamak istemiştir.

3.6. Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Bölgenin önemli ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan ile Türkiye ilişkileri özellikle 1980’li yılların ardından gelişmeye başlamıştır. İki ülke arasında ilerleyen ikili ilişkiler 2000’li yıllardan itibaren Türk dış politikasında ki değişimlerle beraber gelişecektir. İki ülke arasında ki ilişkiler diğer bölge ülkeleri ile olduğu gibi dönemsel olarak zıtlıklar ve gerginlikler içerecektir.

İki ülkenin yönetim ve devlet yapısında ki derin farklılıklar her dönem çeşitli şüphelerin oluşmasına neden olacaktır. *“Kemalist düzen Suudi Arabistan’ın uluslararası İslami politikalarına daima kuşkuyla bakmıştır. Kısmen Suudi yatırım sermayesinin de katkısıyla Türkiye’de İslami bankacılığın gelişmesi, laikçiler tarafından, laik düzeni yıkmaya çalışan Türkiye’deki gerici dini güçlere yönelik Suudi desteğinin bir parçası olarak görülmüştür.”*³³⁷ Suud yönetimi ise Türkiye’de ki laik devlet yapısından ve Türkiye’de ki kadın hakları ve benzer konularda ki durumdan hoşnut olmadığı bilinmektedir. Türk kamuoyunda ise bu ülkenin Vahhabi politikalarına karşı düşünceler ise yaygındır.

Osmanlı Devleti’nin yıkılmadan önce egemen olduğu topraklar içerisinde yer alan Suudi Arabistan’da mevcut olan Osmanlı eserleri özellikle Türkiye’de hassas bir şekilde takip edilmektedir. Ancak bu hassasiyete rağmen 2002 yılında Suud yönetiminin attığı bir adım büyük tepkilere neden olmuştur. Osmanlı döneminden kalma Ecyad Kalesi’nin³³⁸ yıkılması ve iş merkezi, otel gibi inşaatların başlaması iki ülke ilişkilerine önemli derecede zarar vermiştir.

Ancak bu sürece rağmen iktidar olan Ak Parti ile iki ülke arasında ki ilişkiler gelişmeye başlayacaktır. Türkiye’nin bölgede ki ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabası Suud yönetimi tarafından da ilgi ile takip edilmiştir. 2003 yılında Irak İşgali’nin gündeme gelmesi ise bölgede ki birçok ülke ile olduğu gibi Türkiye ve Suudi Arabistan’ı da yakınlaştırmıştır. Özellikle Irak’ın geleceği ve bölge de yaşanabilecek istikrarsızlık iki ülkenin ortak konusu olmuştur. *“11 Eylül saldırıları sonrasında Suudi*

³³⁷ Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti Yükselen Bölgesel Aktör*, Çev. Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.231.

³³⁸ Konu ile ilgili bakınız, T.C. Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, *KALE, ORTADOĞU’DA GERGİNLİĞE SEBEP OLDU*iv, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/kale-ortadouda-gergnle-sebep-olduiv/46316>, (29.05.2016)

Arabistan'ın Batıyla ilişkilerinin bozulmasına yol açan ve Suud iktidarına da tehdit oluşturan El-Kaide örgütüne karşı mücadele etmesi Suud yetkililer ile Türk yetkililerin benzer kaygılar taşımasına neden oldu."³³⁹ Bu ve benzeri kaygılar işbirliklerini gündeme getirmiştir.

Türkiye'nin başını çektiği Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı'na da Suudi Arabistan katılım göstermiştir. Dönemin Dışleri Bakanı Abdullah Gül Ocak ayında Arabistan'a bir ziyarette bulunmuş ve bölgesel gelişmeleri Suud yönetimi ile ele almıştır. Nisan ayında Irak'la ilgili toplantı nedeniyle yeniden Suudi Arabistan'a gitmiştir. 2003 Irak İşgali'nin getirdikleri bölge başta olmak üzere küresel anlamda artan terör yakınlaşmaya neden olmuştur. Bu ortak kaygıların ve çıkar alanlarının artması işbirliklerinin artmasına da katkı sunmuştur. "Suudi Arabistan (SA)'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik süreci çerçevesinde, 2003 Şubat ayında SA ile "Dünya Ticaret Örgütü/ World Trade Organization (DTÖ) Pazara Giriş Protokolü" imzalanmış; bilahare, Devlet Bakanı Sayın Kürşad Tüzmen 7-11 Mart 2003 tarihlerinde Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir."³⁴⁰ Yine aynı yıl iki ülke arasında Türk-Suudi İş Konseyi Kuruluş Anlaşması imzalanmıştır.

2004 yılına bakıldığında ise bölgesel politikalar ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine dair adımlar atılmıştır. Ocak ayında Erdoğan Cidde Ekonomik Forumu'na katılmak için Suudi Arabistan'a bir ziyarette bulunmuştur. Erdoğan bu ziyaret esnasında, iki ülke arasında ticaret hacminin gelişmesi için ziyaretin önemli olduğunu belirtmiştir. Bu ziyarette gündeme gelen İslam Ortak Pazarı ile ilgili olarak ise, "İslam Ortak Pazarı yerine, Ortak Kalkınan Ülkeler Birliği kurulabilir. Bu birliktelik etnik, dini veya coğrafi kökene bağlı olmamalıdır. Artık dünyada böyle şeyler kalmadı"³⁴¹ ifadesini kullanmıştır. Yıl içerisinde iki ülkenin dışişleri bakanları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. Gül, Mayıs ayında ki ziyaretinde İKÖ Genel Sekreterliği'ne aday olan Ekmeleddin İhsanoğlu için seçimlerde destek istenmiştir.

³³⁹ Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe"... , s.76.

³⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Riyad Büyükelçiliği, Bilgi Notları, <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>, (29.05.2016)

³⁴¹ Sabah.com.tr, İslam Ortak Pazarı Olmaz, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/01/19/eko101.html>, (30.05.2016)

Türkiye'nin Orta Doğu'da ki ülkelerle olan ilişkilerine özel önem vermesi ve İKÖ gibi bir teşkilata Türk bir genel sekreter seçilmesi için çabalaması ve başarılı olması kuşkusuz tarihte Türkiye'ye önyargılı olan Suudi Arabistan'ın şüphelerinin azalmasına neden olmuştur. Bölgede Irak ve Afganistan kaynaklı yaşanan istikrarsızlıklar ile ABD'nin Suriye ve İran ile söylemleri iki ülkenin³⁴² yaklaşmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak iki ülke arasında 2005 yılında dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Şubat ayında ki Suudi Arabistan ziyaretinde bir Güvenlik İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Nisan ayında ise dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Arabistan'a bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette gündemin ana konusu ekonomik ve ticari ilişkiler olmuştur. Gül'ün aynı ay içerisinde Bahreyn'i ziyaret etmesi ile Körfez ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Türkiye-Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi/Meclis El-Te'avun Liduvel El-Halîc El-Arabî (KİK) arasında bir Ekonomik İşbirliği Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır. *“Bu antlaşmayla Türkiye ile Bahreyn, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Suudi Arabistan arasında serbest ticaret bölgesi kurulacak ve adı geçen ülkelerin vatandaşlarının vize işlemlerinde kolaylıklar sağlanacaktır. ...Türkiye, tek tek ülkelere değil, Arabistan yarımadasına bir bütün olarak yaklaşmaktadır.”*³⁴³ Yine Arabistan ve Körfez ülkelerinin ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli kararlar da alınmıştır.

Yıl içerisinde Başbakan Erdoğan'ın Suudi Arabistan temasları Eylül ayında gerçekleşmiştir. Erdoğan'ın bu ziyaretinin de temel hedefleri ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesiydi. Erdoğan bu ziyaretinde ülkenin Kralı, üst düzey yetkililer, Cidde Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı ve Türk-Suudi İş Konseyi ile görüşmeler yapmıştır.

³⁴² Suudi Arabistan-Türkiye yaklaşmasının Suudi ülkesi içinde ayrı bir yönü vardır. ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında ki bölgedeki politikası ve ABD-Arabistan ilişkileridir. ABD, *“Ortadoğu'ya müdahale için Irak'ı en uygun bölge olarak değerlendirmiş ve burada güç kullanarak sadece Irak'ı değil, İran, Suriye ile Afganistan'a müdahalesi sırasında ilişkilerinin zayıfladığı Suudi Arabistan'ı da baskı altına alabileceğini düşünmüştür.”* Bu düşünce ise Arabistan'ın bölgenin önemli ülkelerinden biri olan Türkiye ile işbirliklerine gitmesine ve ilişkilerini ileriye yönelik geliştirmesine yönlendirmiştir. Giray Saynur Bozkurt, *“11 Eylül Sonrası ABD'nin Yeni Güvenlik Politikasında Ortadoğu”*, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, *Ortadoğu Yıllığı 2005*,1.Basım, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım,2006,s.413.

³⁴³ Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2005...* , s.197.

İki ülke arasında 2006 yılında gerçekleşen en öne çıkan gelişme ise 40 yıl sonra bir Suudi Arabistan Kralı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuştur. Kral Abdullah Bin Abdülaziz Ağustos ayında Türkiye'ye gelmiştir. Ziyarete bölgesel gelişmelerin ele alınması dışında iki anlaşmalar yapılmış, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için yeni anlaşmalar üzerinde mutabık kalınmıştır. Bu ziyarette yapılan bir anlaşma ise dikkat çekmiştir. “...*Türk ve Suudi iş adamlarının iki ülke arasında ortam yatırım yapması konusunda anlaşmaya varıldı. Bu doğrultuda atılmış ilk adım olarak Saudi-German Hospital şirketi İstanbul’da, 13 milyar dolara mal olacak büyük bir sağlık kenti kuracağını ilan etti.*”³⁴⁴ Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud El Faysal Türkiye'yi yeni stratejik ortak olarak gördüklerini ifade etmiş ve iki ülkenin siyasilerinin ilişkilerin gelişmesinde etkili olduğu ifade etmiştir. Ziyaret esnasında “*siyasi danışmalara ilişkin mutabakat, devlet arşivleri arasında işbirliği, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi, sağlık alanında işbirliği ve karayoluyla yolcu ve yük taşımacılığının düzenlenmesi alanında 6 antlaşma imzalandı.*”³⁴⁵ İki ABD müttefiki ve Irak İşgali nedeniyle bölgede özellikle terör nedeniyle gelişmelerden rahatsız olan bu ülkeler işbirliklerini her sene üzerine koyarak geliştirmeye devam edeceğini 2006 yılında ki ziyaret ve anlaşmalarla ortaya koymuştur.

2007 yılında ilk ziyaret Şubat ayında Dışişleri Bakanı Gül tarafından Riyad’a gerçekleştirilmiştir. Bu ziyarette Orta Doğu’da ki gelişmeler ele alınırken özellikle Irak ve Filistin kaynaklı sorunlar ele alınmıştır. Bu ziyaretin ardından ise Mart ayında Başbakan Erdoğan’ın Cidde ziyareti gerçekleşmiş ve Cidde Ekonomik Forumu’na katılmıştır. Ekonomik ilişkilerin gelişmesine yönelik ise 4.Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi toplantısı da gerçekleşti. Erdoğan’ın bu ziyaretinde ekonomik ve ticari ilişkiler öne çıkarken, çeşitli toplantılarda yapmış olduğu konuşmalarda siyasi ve sosyal reformlara yönelik mesajları da dikkat çekmiştir. Bu açıdan Türkiye üzerinden örnekler veren Erdoğan, Suud yönetimi ve bölge ülkelerine Türkiye’nin atmış olduğu adımları ve sonuçlarını ifade etmiştir.

³⁴⁴ Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2006...*, s.229.

³⁴⁵ Muhittin Ataman, “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe”..., s.77-78.

Ekonomik ilişkilerin gelişmesinin ticaret hacmine yansımaları bir yana, iki ülke arasında ki güvene dayalı ticari ilişkiler bu yıl çeşitli şekilde bir kez ortaya çıkmıştır. “*Temmuz ayında iki ülke arasında 200 milyon dolarlık bir silah modernizasyonu antlaşması imzalandı. ...antlaşmaya göre Türkiye, Suudilere ait 300 adet Amerikan yapımı M113 zırhlı aracı yenileyecekti.*”³⁴⁶ Aynı ay içerisinde ise Arap/Körfez sermayesinin Türk ekonomisine girişi ilgi çeken bir alım ile gerçekleşmiştir. “*Temmuz 2007’de Suudi Arabistan’ın en büyük bankası olan National Commercial Bank 1 milyar 80 milyon Amerikan dolarına Türkiye Finans Katılım Bankası’nın hisselerinin % 60’ını satın almıştır.*”³⁴⁷ Ekim ayında Dışişleri Bakanı Ali Babacan Suudi Arabistan’a bir ziyarette bulunmuş ve mevkidaşı ile görüşmüştür. Görüşmede bölgesel ve ticari ilişkiler öne çıkarken, görüşme sonunda ise bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Bildiri³⁴⁸ teröre karşı işbirliği, karşılıklı teşvikler gibi siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine dair işbirliği yapılacağı vurgulanmıştır.

İlgi çekmesi ve ses getirmesi bakımında 2007 yılında iki ülke arasında ki öne çıkan gelişme ise Ekim ayında Suudi Arabistan Kralı Abdullah’ın Türkiye ziyaretidir. Bu ziyarette ise Kralı Cumhurbaşkanı seçilmiş olan Abdullah Gül karşılamıştır. İki ülke liderleri birbirlerine kendi ülkeleri için önemli olan madalyaları takdim ederek karşılıklı üst düzey ilişkileri ortaya koymuştur. Ziyaret esnasında Gül’ün Arabistan Kralı Abdullah’ın konakladığı otele gitmesi tartışmalara neden olmuştur. Protokol krizi/şoku gibi isimlerle anılan olay Türkiye’den ciddi tepkilerin gelmesine neden olmuştur. Bu ziyarette gündeme gelen bir konu ise İran’dır. İran’ın hem mezhepsel siyaseti, bölgeye yönelik söylemleri ve nükleer çalışmaları dikkatlerin bu ülkeye çevrilmesine neden olmuştur. İki ülke ise İran kaynaklı bir ABD müdahalesine karşı çıkmakta ve bölgeye yeni istikrarsızların eklenmesine karşıdır.

2008 yılı Türkiye’nin Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirdiği bir yıl olmuştur. Türkiye’nin bu adımı özellikle Körfez sermayesinin Türkiye’ye gelmesine ve Türk iş adamlarının Suudi Arabistan başka olmak üzere diğer

³⁴⁶ Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2007...*, s.200-201.

³⁴⁷ Fahri Türk, “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye ve Körfez Ülkeleri (Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt) Arasındaki İlişkiler 2002-2013”, Derleyen: Fahri Türk, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu 1991-2013*, 1.Basım, Edirne, Ceren Yayıncılık, 2015, s.308.

³⁴⁸ Detaylar için bkz., Radikal.com.tr, *Suudilerle işbirliği bildirisine imza*, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=238427>, (02.06.2016)

Körfez ülkelerinde etkin olmasına neden olmuştur. Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Eylül ayında ki Cidde gezisinde bu politikanın adımları atılmış oldu. “*..temaslar sonucunda Türkiye ile KİK'e üye ülkeler arasında Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog mekanizmasının kurulması kararlaştırılmıştı. Türkiye bu 6 ülkeyle periyodik olarak bir araya gelecek; ortak sorunlar, ortak problemler konuşulacaktı.*”³⁴⁹ Yıl içerisinde Arabistan'dan birçok ziyaret gerçekleştirilmiş ve bu ziyaretlerde Arap sermayesinin Türkiye'de yatırım alanları değerlendirilmiştir. Aynı yıl içerisinde ise Türk işadamları önemli ihaleler alarak Suudi Arabistan'da ekonomik açıdan yatırımlarda bulunmuşlardır.

Siyasi ilişkilere bakıldığında ise öne çıkması bakımında dönemin TBMM Başkanı Köksal Toptan'ın Suudi Arabistan'a Mart ayında bir ziyaret gerçekleştirmesi önemlidir. Bu ziyareti farklı kılan nokta “*Toptan'ın Suudi Arabistan'ı ziyaret eden ilk TBMM Başkanı olması soğuk ve kopuk ilişkiler döneminin sona erdiğini gösterdi.*”³⁵⁰ Kültürel ilişkilerin de öne çıktığı bu yılda Türkiye ilk defa Arap olmayan bir katılımcının davet edildiği Jenadriye Festivali'ne onur konuğu olarak davet edilmiştir. Özellikle Türk dizilerinin ülke içerisinde yüksek derecede takipçisinin olması da Türkiye'ye turizm açısından katkılarda bulunmuştur. Yıl içerisinde 2 Türk'ün Suudi Arabistan'da idam ile yargılanması gündeme gelmiş ancak bu durum Gül ve Erdoğan'ın devreye girmesi ile biri idam ile yargılanan tutuklular herhangi bir ceza almadan serbest bırakılmış ve Türkiye'ye gelmişlerdir.

İkili ilişkiler 2009 yılında hızlı başlamış ve Başbakan Erdoğan Ocak ayında Riyad'a bir ziyarette bulunmuştur. Erdoğan'ın bu ziyaretinde ana konu İsrail'in Gazze saldırıları olmuştur. İki ülke bu konu hakkında saldırıların haksızlığı konusunda hem fikirdir. Erdoğan'ın ziyaretinden sonra ise Şubat ayında Cumhurbaşkanı Gül Suudi Arabistan ziyaretinde bulunmuştur. Ziyaretin önemi ise 19 yıl sonra Türkiye'den cumhurbaşkanı düzeyinde bir ziyaret olmasıdır. Bölge de yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin izlemiş olduğu Filistin politikası ve İran ile uyumlu siyaseti nedeniyle Türkiye Arap Dünyası tarafından dikkatle izlenmiştir. Ziyaret esnasında, “*Şura Meclisine hitap eden ilk Müslüman ülke cumhurbaşkanı olarak yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin Arap-İsrail sorunun çözümünde Arap inisiyatifine*

³⁴⁹ Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılı 2008...*, s.191.

³⁵⁰ Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yılı 2008...*, s.192.

destek verdiğini açıklayarak İran'ın değil, Arapların yanında yer aldığını göstermeye çalışmıştır.”³⁵¹ Bu durum Suud yönetimine güven verirken, Türkiye'nin İran ile ilişkilerinin Arap ülkelerinin yerine alternatif olmadığını da ortaya koymuştur. Suud yönetiminin Türkiye-İran ilişkilerini izlemesinde bölgesel dengeler açısından bir neden vardır. Yaşanan bir gelişme ise anlaşılması açısından yol gösterici olacaktır. “İngiliz Sunday Times gazetesi, İsrail'in İran'daki nükleer tesislere yönelik olarak gerçekleştirdiği bir hava harekâtında Suudi Arabistan'ın hava sahasını kullanmasına izin verdiğini öne sürdü. İsrail tarafı bu haberi yalanladı.”³⁵² Doğru veya yanlış bu tür gelişmelerin konuşulduğu bir dönemde Suudi Arabistan Türkiye'yi kaybetmek istemeyecektir. İran ile gerginin ilişkilere sahip ülkenin bölgede İran'a karşı yalnız kalmama isteği gelmektedir.

Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkilerinin bölgeye yayılması ve Orta Doğu coğrafyasında tüm ülkelerin gelişmesi adına bir adım olarak ise iki ülke ulaşım konusunda anlaşmışlardır. Gül ve Kral Abdullah “İstanbul'u Şam üzerinden Medine ve Mekke'ye bağlayacak Hicaz Demiryolu projesinin gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmaya vardılar.”³⁵³ Bu tür bir projenin gündeme gelmesi bölge ülkeleri arasında işbirliği yapma iradesinin de olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'nin Suudi Arabistan ile yaklaşması mevcut süreç içerisinde KİK ile üyeleriyle de ilişkilerin gelişmesine katkı sunmuştur. İnşaat, bankacılık, turizm, finans gibi alanlarda 2008 yılında Türkiye-KİK arasında stratejik diyalog sürecinin başlaması ilerleyen süreçte iki tarafında kazançlı çıkacağı dönemi işaret etmektedir.

2010 yılının başından itibaren iki ülke arasında ki ziyaretler gerçekleşmiştir. Yıl içerisinde Erdoğan 2 defa Suudi Arabistan'a gitmesi Orta Doğu'da ki politikasında bu ülkenin Türkiye için önemini ortaya koymuştur. Yılın başında ilk olarak dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ocak ayında içinde bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette bölgesel gelişmeler ve mevcut ticaret hacminin gelişmesi için bu ülke ve KİK ile hangi adımların atılabileceği gündeme gelmiştir. Davutoğlu'nun ardından ise

³⁵¹ Muhittin Ataman, Nuh Uçgan,, “Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikası 2009”, Türk Dış Politikası Yıllığı 2009, Derleyen: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman, <http://setav.org.tr/turk-dis-politikasi-yilligi-2009/kitap/942>, s.201. , (02.06.2016)

³⁵² Özcan Yeniçeri, Ortadoğu'da Savaş Kapıda, <http://www.21yyte.org.tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2009/07/22/2931/ortadoguda-savas-kapida>, (03.06.2016)

³⁵³ Muhittin Ataman, Ortadoğu Yıllığı 2009... , s.174.

Başbakan Erdoğan bu ülkeye ziyarette bulunmuştur. Ziyaret özellikle bölgesel gelişmeler ve iki ülkenin politikaları üzerine yoğunlaşmıştır. Mart ayında ise bir ziyaret daha gerçekleşmiştir. Bu ziyarette Erdoğan'a Davos'ta yaşananlarla ilgili olarak "Kral Faysal İslam'a Hizmet Ödülü" verilmiştir.³⁵⁴ Bu ziyarette Erdoğan Riyad Ticaret Odası'nda bir konuşma yapmıştır. Erdoğan konuşmasında, "AB'ye üyeliği ne kadar önemsiyorsak, kimse kalkıp sağa sola çekmesin, Suudi Arabistan'la işbirliğimizi artırmayı da o kadar önemsiyoruz"³⁵⁵ ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile hem bölgeyi hem de Suudi Arabistan ülkeleri ile ilişkileri ne kadar önemsedığını ortaya koymuştur. Aynı dönem içerisinde Türkiye'nin Orta Doğu ile yakın ilişkileri nedeniyle uluslararası ve ulusal kamuoyunda tartışılan "Türk Dış Politikası'nda Eksen Kayması" tartışmasına ise yanıt vermiştir. Mart ayında ise Suudi Arabistan Savunma Bakanı Prens Halid Bin Sultan Bin Abdülaziz Al Saud Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında iki ülke arasında " ...askeri eğitim ile teknik ve bilimsel işbirliğini geliştirmek için bir çerçeve anlaşması imzaladı. Savunma Bakanı Vecdi Gönül Mayıs 2010'da, Türkiye'nin ileri bir tarihte üzerinde mutabakata varılacak temel projeler için Suudi Arabistan ile ortaklaşa teknoloji üretmek ve paylaşmak istediğini söyledi."³⁵⁶ Siyaset, ekonomi ve askeri alanlarda yapılan işbirliklerinde iki ülkenin de bölgesel gelişmelere bakış açısı ve her ülkenin tehlike algısı etkili olmuştur. Suudi Arabistan Yemen'de ki Şii gruplar ile çeşitli çatışmalar yaşamıştır. Hem bu çatışmalar hem de İran'ın bölgesel nüfuzunu arttırmasında rahatsız olmaktadır. Türkiye ise Kuzey Irak kaynaklı PKK saldırıları ve Irak'ın bölünme ihtimalinden rahatsızlık duymaktadır. Ancak Türkiye'nin bu algısına rağmen IKBY lideri Barzani Nisan ayında Riyad'a bir ziyarette bulunmuştur. Her ne kadar Irak'ta o dönem gerçekleşen seçimlerde iki ülkenin de İyad Allavi'yi desteklemesi dışında

³⁵⁴ Başbakan Erdoğan'a bakış açısından ödül önemlidir. "Ödül töreninde Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, İslam dünyasının haklı davalarına ve özellikle Filistin halkının haklı davasına önemli katkı sağladığı ifade edildi ve Erdoğan'ın, medeniyetler ittifakının kurulmasındaki payı hatırlatıldı. Ayrıca Erdoğan'ın, ülkesinde Başbakan olduktan sonra, gerek ulusal düzeyde, gerek İslam dünyasında gerekse uluslararası düzeyde elde ettiği büyük başarıyla ve genel tutumuyla göz dolduran bir devlet adamı olduğu vurgulandı." T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, ERDOĞAN, KRAL FAYSAL 'İSLAM'A HİZMET' ÖDÜLÜNÜ ALDI, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/erdoan-kral-faysal-slama-hizmet-dln-aldi/9314>, (04.06.2016)

³⁵⁵ Milliyet.com.tr, İstanbul ile Riyad'ın kaderi ayrı olur mu?, <http://www.milliyet.com.tr/istanbul-ile-riyad-in-kaderi-ayri-olur-mu-/siyaset/haberdetay/20.01.2010/1188248/default.htm>, (04.06.2016)

³⁵⁶ T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, STRATEJİK OPERATÖR, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/stratejk-operatr/7752>, (04.06.2016)

Barzani'nin bu ziyareti ilgi çekicidir. Kültürel ilişkilerinde devam ettiği bu yılda Türk Kültür Günleri Riyad ve Cidde şehirlerinde gerçekleşmiş, TRT ise Arap Dünyası'na yönelik olarak TRT El Arabia Kanalı'nı açmıştır.

2011 yılında Orta Doğu bölgesi için yeni bir sayfa açılmış ve Arap Baharı devlet sistemlerini değiştirirken bazı ülkelerde de devlet başkanları görevlerini bırakmak zorunda kalmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Suudi Arabistan yönetimi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Mevcut statükonun değişmesi ve diktatörlük yönetimlerinin düşmesi rahatsızlık uyandırmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri geleceğe yönelik olarak daha da önem kazanmıştır. Ocak ve Mart aylarında Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Ortak işbirliklerinin geliştirilmesi ve bölgesel konulara yer verilmiştir. Lübnan, Irak ve Yemen'de ki gelişmeler ele alınmış, ticari ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Mart ayında ise Erdoğan Suudi Arabistan'a ziyarette bulunmuştur. Cidde Ekonomik Forumuna katılan Erdoğan, *“Türkiye ve Suudi Arabistan, içinde bulunduğumuz coğrafyanın iki önemli ülkesi olarak, bölgesel barış ve istikrara önemli katkı sağlıyor ve örnek bir işbirliği sergiliyorlar. Son yıllarda başta İslam Konferansı Örgütü, Arap Ligi ve Körfez İşbirliği Konseyi olmak üzere, uluslararası platformlarda Suudi Arabistan'la tam bir iş birliği içindeyiz”*³⁵⁷ ifadesini kullanarak iki ülkenin sadece ikili ilişkilerde değil uluslararası siyasette de işbirliği içinde olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan bu ziyarette iki ülke arası vizelerin kaldırılmasını bir kez dile getirmiş, Türkiye'nin dış politikasını Yeni Osmanlılık olarak ifade edilmesini de eleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında Türkiye'nin bölgede yaşananlara ilgisiz kalmayacağını ifade ederken birçok bölge ülkesinin de ismini sayarken *“Bahreyn Bahreynlileridir”* dediği süreçte Suudi Arabistan Bahreyn yönetimine destek için asker göndermiştir. Suud yönetiminin bu adımından İran'ın mezhepsel etkinlik sağlamasını engellemekti. Bu açıdan iki ülke arasında Arap Baharı sürecinde görüş ayrılıkları olduğu da görülmüştür. Arap Baharı sürecinde, *“11 Şubat 2011'de, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in iktidarı bırakmasının ardından, Riyad yönetimi, Mısır gibi önemli bir müttefiki kaybetmekten ve Türkiye gibi bölgesel güçlerin bir*

³⁵⁷ Hürriyet.com.tr, *Başbakan Erdoğan: Kaddafi'yi aradım ve dedim ki*, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-kaddafiyi-aradim-ve-dedim-ki-17322262>, (04.06.2016)

merkez haline gelme ihtimalinden dolayı rahatsız olmuştur.”³⁵⁸ Ancak bu gelişmelere rağmen ikili ilişkiler büyük zarar görmemiştir. “*Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, Türkiye’nin Arap sorununa müdahalesi ile İran’ın müdahalesi arasında büyük bir fark olduğunu..*”³⁵⁹ vurgulamıştır. Bu bakımdan Suud yönetimi bölgede Türkiye ile işbirliğini tercih edeceğini ifade etmiştir.

Suud yönetimin geçmişten bu yana gelen politikası Arap Baharı sürecinde de etkili olmuş ve “*İran’ın Şii dünyasını etkileme tehdidi, Suudi dış politikasını şekillendiren bir unsur olmuş ve Basra Körfezi’nde yaşanan muhalif hareketlere karşı sert tavır göstermekle kendi içindeki Şiilere de mesaj vermiştir.*”³⁶⁰ Türkiye ise geçmiş yıllarda reform ve yenilikler yapılmasını çeşitli ziyaretlerde ifade ederken Suudi Arabistan içerisinde ki muhalefet ile ilgili açıktan bir ifade de bulunmamıştır. Ülkede ise bu dönem “*Arap halk hareketi dalgasından cesaret alan profesör ,işadamı ve din adamı 10 kişiden oluşan bir grup Suudi vatandaşı bir “siyasal parti” kurduklarını açıklayarak toplumsal ve siyasal muhalefeti arttıracaklarını ilan ettiler.*”³⁶¹ Suud yönetimi ise reform çalışmaları yapacağını açıklasa da etkin değişimler gerçekleşmemiştir.

2012 yılında ise Arap Baharı etkisiyle bölgede değişen dengeler iki ülke arasında temel konu olmuştur. İran’ın Arap Baharı ile bölgede değişen statükoyu kendi lehine çevirme çabası ve bu politikasında mezhepsel yönünü öne çıkarması özellikle Suudi Arabistan tarafından rahatsızlık duyulmasına neden olmuştur. Bu nedenle “*...Ortadoğu’da İran’ın etkisini kıracak güçlü bir devlet olarak Türkiye’yi görmeye başlamıştır. Türkiye’nin Sünni olması onu, Suudi Arabistan açısından Şii İran karşısında doğal bir müttefik haline getirmiştir.*”³⁶² Türkiye’nin izlemiş siyaset her ne kadar mezhepsel olmasa da bölgede Mısır ve Suudi Arabistan ile ilişkilerin uyumlu olması ve Suriye sorunların olması, dönemsel olarak İran’ın eleştirilmesi bu

³⁵⁸ Abdullah Alshammrî, “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasında Yeni Rota: Fırsatlar ve Zorluklar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6,Sayı 61,Ankara 2014, s.74.

³⁵⁹ Muhittin Ataman-Gülşah Neslihan Demir, “Suudi Arabistan 2011”, Derleyen: Kemal İnât, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2011*,1.Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2011, s.203.

³⁶⁰ Emir Sadık Asadollahi Rad, “Basra Körfezi’ndeki Arap Baharı”, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı 36,Ankara 2011, s.28.

³⁶¹ Muhittin Ataman, *Orta Doğu-Türkiye İlişkileri Ve Bölgesel İşbirliği İmkanları...*, s.60.

³⁶² Muhittin Ataman, İsmail Akdoğan, “Suudi Arabistan 2012”, Derleyen: Kemal İnât, Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2012*,1.Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2012, s.176.

düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur. Yıl içinde Erdoğan ve Gül bu ülkeye ziyaretlerde bulunarak ilişkilerin gelişmesi için gerekli ilgili göstermiştir. Erdoğan Suriye konusu başta olmak üzere bölgesel konularda işbirliğini vurgularken, Gül ise mezhepsel politika izlemenin bölge ülkeleri için tehlikesine vurgu yapmıştır. İki ülke Suriye rejimine karşı muhalefeti desteklemiştir. Muhalefetin desteklenmesi aynı zamanda ayakta kalması durumunda İran etkisinde olacağı net olan Esad yönetiminin gitmesi açısından da önemlidir. Bu anlamda Suriye sadece muhalefet ve rejim çatışması değil, bir şekilde Türkiye/Suudi Arabistan ile İran'ın rekabet sahasıdır.

Ağustos ayında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Mekke'de ki toplantısında Gül, *“halkına savaş ilan etmiş ve ağır silahlar kullanan bir rejimin, büyük can kaybına sebebiyet verdiğini ifadeyle, İİT üyelerinin bu sürecin uzamaması için ellerinden gelen her şeyi kararlılıkla yapmasının elzem olduğunu vurguladı”*³⁶³ ve Suriye'nin mevcut üyeliğine dair Türkiye'nin görüşünü ortaya koymuştur. Suud yönetiminin de aynı görüşte olmasıyla beraber iki ülke arasında ki işbirliğinin bir göstergesi İİT'da Suriye'nin üyeliği askıya alınmıştır. *“Suriye ve Libya'daki olaylar ise, Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki uyumu gözler önüne serdi. Türkiye'nin buradan çıkardığı ders, bölgede olanlar karşısında Suudi Arabistan'ın tutumunu gözlemesi gerektiği idi.”*³⁶⁴ Arap Baharı kaynaklı gelişmeler sonucunda Türkiye bir başka Körfez ülkesi Katar ile beraber bölgesel politikalar da uyumlu olacaktır.

2013 yılı ise diğer yıllardan farklı olarak bölgesel bir gelişme kapsamında ilk kez iki ülkenin görüş farklılıkları net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Mısır'da Mursi'nin bir askeri darbe ile görevi bırakmak zorunda kalması Suudi Arabistan tarafından memnuniyet ile karşılanırken Türkiye ise darbeyi eleştirmiştir. Suriye konusunda ise iki ülkenin gelişmelere karşı bakış açısında herhangi değişme olmamıştır. Mısır ile ilgili olarak bir başka nokta ise *“Türkiye, seçimle iktidara gelen İhvan yanlısı siyasi aktörleri desteklerken Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri ise darbeye ciddi destek vermişlerdir.”*³⁶⁵ Bu aynı zamanda Türkiye-KİK üyeleri arasında da bir

³⁶³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesinde Suriye'nin üyeliği askıya alındı.*, <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati-olaganustu-zirvesinde-suriyenin-uyelig-askiya-alindi.tr.mfa>, (04.06.2016)

³⁶⁴ Fuad Ferhavi, *TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ VE ORTAK STRATEJİK DERİNLIK...*, (04.06.2016)

³⁶⁵ SETA, *“2013'te Dış Politika”*, Ufuk Ulutaş-Can Acun-Gülşah Neslihan Akkaya vd. , http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311135555_2013te-dis-politika-pdf.pdf, s.12. , (28.05.2016)

görüş farklılığı olduğu sonucuna varılmasına neden olacaktır. Mısır ile ilgili zıt görüşler ilişkileri etkilememiş yıl içerisinde çeşitli ziyaretler gerçekleşmiş, Gül Ekim ayında bu ülkeyi ziyaret etmiştir. Mayıs ayında Suudi Savunma Bakanı Selman bin Abdülaziz ziyaretinde ise Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, *“Türkiye’nin ürettiği insansız hava aracı ANKA’nın, Suudi Arabistan için de üretileceği konusunda anlaşmışlardır. Suudi Arabistan, Türkiye’nin yerli üretimi lazer güdümlü füzesi CİRİT ve milli tankı ALTAY’a da talip olmuştur.”*³⁶⁶ Ağustos ayında ise Davutoğlu Suudi Arabistan’ı ziyaret etmiş ve Mısır, Suriye gibi bölgesel gelişmeler ele alınmıştır.

Suudi Arabistan’ın Türkiye ile ilişkilerini Mısır konusunda görüş ayrılığına rağmen sekteye uğratmadan ilerletmesi bölgede yalnız kalmama isteği ve İran’ı dengelemesi açısından bu ülke için önemlidir. Ancak Suud yönetimi Mısır’da yönetim değişikliğini sürekli olarak desteklemek zorunda kalabilir. Güçlü bir Mısır hem bölgesel dengeler hem de mezhepsel açıdan Suudi Arabistan için önemlidir. Bu nedenle de ilerleyen dönemde Körfez sermayesi Mısır yönetimine etkin maddi desteklerde bulunacaktır.

2014 yılında ise ilişkilerde bir önceki yılın başlıkları yine iki ülke arasında gündeme de olmaya devam etmiştir. Suud yönetiminin Mısır’a finansal desteğini ortaya koyması, Türkiye’nin bu durumdan rahatsızlık duymasına rağmen devam etmişti. Mısır kaynaklı izlenen siyaset Türkiye ile zıt kutuplarda olduğunu ortaya koymuştur. Müslüman Kardeşler terör örgütü olarak ilan edilirken, Mısır konusunda ayrı düştüğü Katar’dan da büyükelçisini çekmiştir. Atılan bu adımlarla Suud yönetimi İran ile yaşanan gelişmeler sonucu olumlu olmayan ilişkilere Türkiye’yi de eklemiştir.

İŞİD ortaya çıkması ve bölge de yeni bir sorun haline gelmesi üzerine çeşitli çözümler tartışılmaya başlamıştır. Eylül ayında Cidde’de gerçekleşen Terörle Mücadele Toplantısına katılan ülkeler³⁶⁷ daha sonra ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, *“İŞİD’in lojistik ve mali kaynaklarını engellemeye yönelik adımların güçlendirilmesi, yeni Irak hükümetinin desteklenmesi gibi hedefler dile getirildi. Suudi Arabistan, Obama yönetiminin talebi doğrultusunda Suriyeli muhaliflerin eğitileceği*

³⁶⁶ Muhittin Ataman, İsmail Akdoğan, *Ortadoğu Yıllığı 2013...* , s.152.

³⁶⁷ Türkiye, Irak, Lübnan, Ürdün, Mısır, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri

kampların kurulmasını kabul etti.”³⁶⁸ Türkiye’nin bu bildiriye imza atmaması o dönem tartışılmış ancak aynı süreçte IŞİD’in elinde Türk ki rehinelere etkisi olduğu düşünülmüştür. Özellikle Suriye konusunda iki ülkenin ortak çabalarının bir sonuç vermediği gözlemlenirken, IŞİD ve çeşitli terör yapılarını ortaya çıkması, Esad yönetimin varlığını devam etmesi işbirliğinin ne kadar etkili olduğunda sorgulanması neden olabilir. İki ülke ilişkilerinin bu dönemde önceki yıllarda olduğu gibi hareketli olmamasında çeşitli nedenler vardır. Bu nedenlere bakıldığında, “*Türkiye’nin Mısır’daki askeri darbeye gelen yeni yönetimi meşru görmemesi, Katar ile bölgesel meselelerde birlikte hareket etmesi, Müslüman Kardeşler’i bölgede savunması ve ülkeye yerleşmelerine izin vermesi dolayısıyla iki ülke ilişkilerinde 2013 yılının ikinci yarısında başlayan bazı bölgesel sorunlara dair görüş ayrılığı 2014 yılında da devam etmiştir.*”³⁶⁹ Bu durum da Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin 2014 yılında yavaşlamasına ve görüş farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur. Bu yıl için Arap Baharı’ndan bu yana görüş ayrılıklarının en çok ortaya çıktığı dönem olduğu iddia edilebilir.

2015 yılında Suudi Arabistan’da mevcut Kral’ın ölmesi ve yerine Selman bin Abdülaziz gelmiş, ikili ilişkilerde son yıllarda ki tıkanık süreç aşılmıştır. Ocak ayında ölen Kral’ın cenazesine Erdoğan katılım gösterirken, Türkiye’de Kral için bir günlük yas ilan edilmiştir. Yas ilanı ülke içerisinde eleştirilere neden olmuştur. İki ülke arasında yeniden hareketlenen ilişkiler Şubat ayında Erdoğan’ın Suudi Arabistan ziyareti ile canlanmıştır. Bu ziyarette Türkiye-Mısır ilişkileri gündeme gelmiş ve Erdoğan konuyla ilgili olarak, “*Bana göre Mısır konusunda, en etkin olabilecek olan ülke Suudi Arabistan’dır. Bunu kendileriyle de paylaştım. Eğer burada Suudi Arabistan bir adım atacak olursa, devran tersine dönebilir*”³⁷⁰ ifadesini kullanmış ve Mısır ile ilgili yaşanacak gelişmelere açık kapı bırakmıştır. ABD-İran arasında ki nükleer sürecin olumlu ilerlemesi İran ile ilgili olarak bu iki ülkenin de yakın politika

³⁶⁸ Habertürk.com.tr, *Türkiye, IŞİD bildirisine imza atmadı*, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/989331-turkiye-isid-bildirisine-imza-atmadi>, (05.06.2016)

³⁶⁹ SETA, *2014’te Türkiye*, Derleyen: Nebi Miş- Yılmaz Ensaroğlu- Ufuk Ulutaş- Sadık Ünay- Zafer Çelik- İsmail Çağlar, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150226163935_2014te-turkiye-pdf.pdf, s.204. , (08.06.2016)

³⁷⁰ Euronews.com, *Erdoğan ve Sisi’nin S.Arabistan ziyaretlerinin ardından*, <http://tr.euronews.com/2015/03/04/erdogan-ve-sisinin-s-arabistan-ziyaretlerinin-ardindan/>, (05.06.2016)

izlemesine neden olmuştur. “Özellikle İran’ın Irak’taki Şii iktidarından sonra ,Yemen’de de Şiilerin başa geçmesinde önemli rol oynaması ve nüfusunun tamamına yakını Şii olan Bahreyn’de de benzer bir durum yaratma olasılığı İran’ın bölge liderliğini kaçınılmaz kılacaktır ki her iki ülke de bunu hiç arzu etmemektedir.”³⁷¹ Bu gerekçeler etrafında Suud yönetiminin Nisan ayında Yemen’deki Husilere saldırılarını Türkiye desteklemiştir. Erdoğan lojistik desteği de gündeme getirmiştir. Erdoğan Riyad yönetiminin gerçekleştirdiği Kararlılık Fırtınası Operasyonuna desteğini açık bir şekilde ifade ederken, İran’ı da Yemen’le ilgili uyarması Riyad tarafından memnuniyetle takip edilmiştir. Suriye’de yaşananlar ve Rusya’nın etkinliğinin artması konuyla ilgili olarak Suudi Arabistan-Türkiye-Katar’ın muhalefeti daha da desteklenmesine yönelik görüşmelerde bulunmuştur.

3.6.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri 2002 yılından gelişmeye başlamış ancak tüm bu ilerlemelere rağmen üstü kapalı bir şekilde zıt siyasetler varlıklarını korumuştur. *Dış hilal* ülkesi olan, Körfez ve Orta Doğu bölgesinin önemli bir oyuncusu Suud yönetimi, Türkiye ile ilişkileri geliştirirken temkinli olmaktan da vazgeçmemiştir. Türkiye’nin bu bağlamda Suudi Arabistan ve Körfez’de tam bir etkin ülke olduğu söylemek yanlış olacaktır. Suud yönetimi ile her ne kadar ortak tehlike algısına da sahip olunsu veya İran’ın mezhepçi siyasetinden rahatsızda olunsu da Suud yönetimi *iç ve dış hilal* ülkelerinde etkin olmuş bir Türkiye’yi desteklememiştir. Arap Baharı sürecinde Körfez’de yaşanan gelişmelerde Türkiye bu ülkeyi desteklerken, Suud yönetimi ise Suriye’de kendisine yakın grupları desteklemiş ve *iç hilalde* kendi istediği bir grubun güçlü olmasını sağlamayı amaçlamıştır. Mısır’da ise Türkiye-Mısır yakınlığından rahatsız olmuş ve darbe sonrası yönetimi ekonomik açıdan ciddi bir şekilde desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin *dış hilal* ve *iç hilalde* etkin bir oyuncu olmasını önlemeye çalışmış ancak İran ile ilgili gelişmelerde Türkiye ile dirsek temasında olmaya dikkat etmiştir.

³⁷¹ Haydar Çakmak, Araplarla Yeniden: Erdoğan’ın Suudi Arabistan Ziyareti, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2015/03/05/8112/araplarla-yeniden-erdoganin-suudi-arabistan-ziyareti>, (05.06.2016)

Bu açıdan Türkiye Orta Doğu'da ve Körfez bölgesine Suud yönetiminde etkisi bağlamında kendine etkin olduğu bir alan açmayı başaramamış ve Suud yönetimi başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleri için bir merkez ülke olabilmeyi başaramamıştır.³⁷² Mısır ve Suriye gibi konularda ki rekabet kendini göstermiş, Irak'ta ise Suud yönetimi Kürtlere ilgi göstermeye devam etmiştir. Her ne kadar *komşularla sıfır sorun* politikası bağlamında bu ülkeyle Türkiye ilişkiler kurmaya çalışsa da sınırlı düzeyde kalmıştır. Bölge siyasetine dair işbirlikleri sınırlı olmuş, askeri ve güvenlik alanında ise özellikle Suud yönetimin çıkarları bağlamında bu ülke Türkiye'nin politikasına dönemsel olarak katkı sağlamıştır.

Suudi Arabistan kenar kuşak ülkesi olmasa da Türkiye'nin *iç hilal* siyasetine etki edecek adımlar atmaya devam etmiştir. Türkiye'nin İran ile *komşularla sıfır sorun* bağlamında ilişkilerini geliştirmesinde rahatsızlık duyan Riyad yönetimi, her ne kadar Irak'ta Sünni grupların beraber desteklenmesine rağmen kendine yakın gruplarla çalışmış ve Maliki yönetimine karşı siyasetinde, ilerleyen süreçte Türkiye'nin veya *kalpgahın* sınırları üzerinde planları olan IKBY desteklemiştir. Filistin sorununa İran etkisi ile bakan bu ülke Türkiye'nin bu konuda aktif olmasından rahatsızlık duymuştur. Burada şu tespit yapılarak Suud yönetimi Türkiye'nin *kalpgahtan*, *kenar kuşak ülkeleri* ile ilgili ilişkilerinde gölge olarak varlığını sürdürmüş ve bu ülkelerde kendi çıkarlarını desteklemiştir. Ancak bu çıkarlar noktasında Türkiye ile ayrı düşebilmeyi dönemsel olarak göz önüne almıştır. Arap Baharı öncesi ve sürecinde Türkiye'nin merkez ülke ve model ülke olabileceğine dair iddialar bu ülkenin bölgede etkisini sınırlayabileceği nedeniyle hoş karşılanmamıştır.

Genel bir ifade ile bakılırsa *komşularla sıfır sorun* politikası bu ülkenin bölgesel siyaseti nedeniyle sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Suud yönetimi özellikle İran konusunun gündeme geldiği süreçte Türkiye'nin bölge politikalarını desteklemiş ancak bu konu gündemden kalktığı anda Türkiye'nin bu siyasetine karşı olabilecek işbirlikleri ve siyasi adımlardan vazgeçmemiştir. Kısaca Suud yönetimi Türkiye'nin bölgede aktif bir oyuncu olmasını sağlayacak ve merkez ülke yapacak politikasından rahatsızlık duymuştur.

³⁷² Burada tek istisna olan Katar ilerleyen bölümde işlenecektir.

3.7.Türkiye-Katar İlişkileri

Körfez sermayesinin önde gelen ülkelerinde olan Katar, bölgede yumuşak gücü temsil eden bir ülke olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin değişen Orta Doğu politikası ile birlikte bölgede ki en önemli kazanımlarından biri Katar ile kurulan ilişkiler olmuştur.

İki ülke arasında Arap Baharı'na doğru giden süreçte yakınlaşan ilişkiler bu süreçten itibaren yakın işbirliği ve müttefiklik olarak adlandırılabilir. Bu bakımdan Katar ve Türkiye ilişkileri her iki ülke içinde ticari ve siyasi açıdan birbirlerine karşılıklı katkılar sunması açısından değerlidir. *“Küçük Körfez ülkeleriyle Türkiye'nin bağları son tahlilde belki daha önemli olabilir; bunlar çok daha rahat ilişkilerdir, tarihsel bir yük taşımazlar ve de Vahhabi ideolojiyle yüklü değildirler. Körfez boyunca süren büyük çaplı Türk inşaat projeleri ve Türkiye'ye gelen büyük çaplı yatırımlarla birlikte, Körfez ülkeleriyle Türkiye'nin ekonomik etkileşimi çarpıcı şekilde artmaktadır.”*³⁷³ Bölgenin kaderini değiştiren gelişmelerden biri olan 2003 Irak İşgali Türkiye-Katar ilişkilerinin yakınlaşmasına neden olacaktır. 2003 Ekim ayında Türkiye'yi Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad bin Jassem bin Jabor al-Thani ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgede yaşanan son gelişmeler ele alınmıştır. Aynı yıl Başbakan Abdullah Gül İKÖ toplantısı nedeniyle bu ülkeye gitmiştir. Irak gündemi ile gerçekleşen toplantıdan bir sonuç çıkmaması İslam Dünyası'nın eleştirilmesine neden olmuştur.

2004 yılında ise iki ülke arasında herhangi bir ziyaret³⁷⁴ gerçekleşmemiş ancak 2005 yılında Türkiye-Katar ilişkilerinde ilerlemeler olmuştur. Erdoğan Kasım ayında ülkeye ilk kez ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında, *“Erdoğan, Katar'lı işadamlarını Türkiye'de yatırım yapmaya davet etti. Türkiye'de yabancı sermayeye kolaylıklar sağlandığını belirten Erdoğan, özellikle turizm alanında işbirliği yapılabileceğini dile getirdi. Katar yönetimi ise, Türkiye ile ticari ve siyasi ikili ilişkileri arttırmak istediklerini ifade etti.”*³⁷⁵ Yıl içerisinde ise iki ülke ekonomik

³⁷³ Graham E. Fuller, *a.g.e.*, s.233.

³⁷⁴ Türkiye-Katar arasında gerçekleşen ziyaretlerle ilgili olarak bkz, TBMM.gov.tr, Süresi Geçtikten Sonra Gelen Cevap – TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-35655sgc.pdf>, (06.06.2016)

³⁷⁵ Aktifhaber.com, *Gözü 80 Milyar Dolarlık Projelerde*, <http://www.aktifhaber.com/gozu-80-milyar-dolarlik-projelerde-53260h.htm>, (06.06.2016)

ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla, “Katar’ın kamu işlerinden (ASHCAL) sorumlu Bakanı Hayareen, ...Türkiye-Katar Karma Ekonomik Komisyonu’na katılacak. ...Hayareen’in asıl amacının Türk müteahhitlerini ülkesindeki projelere davet etmek olduğu belirtiliyor. Türk müteahhitlerin davet edildiği projelerin ise 7 milyar doları bulan yol yapım işi olduğu vurgulanıyor.”³⁷⁶ Kasım ayında ise Katar Dışişleri Bakanı Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiş özellikle Türkiye’de ki yatırım alanlarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Bakan Şeyh Hamid o yıllarda Büyük Orta Doğu Projesi ile ilgili soruya da şu yanıtı vermiştir, “‘İhtiyaç duyduğumuz şeyler olduğu gibi daha fazla araştırmamız gereken şeyler de var. Dolayısıyla bizden ne, neden isteniyor, bunu da bilmemiz gerekir’... ..‘Önemli olan, bizim bölgede başkalarını memnun etmek için değil, yapmamız gerektiğine inandığımız için yapmak istediğimizi ve bölge halklarının ikna olduğu şeyleri yapmaya ikna olmamızdır. Bu yüzden ben genel olarak bu projeden yanayım. Özellikle de bazı yönlerini destekliyorum. Ama bazı yönleri konusunda da kafamızda soru işaretleri var’... ”³⁷⁷ ifadesini kullanmıştır.

2006 yılında ise Türkiye’den Maliye, İçişleri, Dış Ticaret Bakanı Bakanları ziyarette bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Ali Babacan yıl içerisinde 6.Doha Forumuna katılmıştır. 2006 yılı genel hatlarıyla ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine dair konular gündeme gelmiş ve iki ülke arasında işbirliği alanlarının artmasının gereği vurgulanmıştır. İşbirliği amacına yönelik bir adım ise “2006 yılında Türk-Katar İş Konseyi’nin kurulması ve 2007 yılında Türkiye’nin Doha Büyükelçiliği’nde ticaret ataşeliğinin faaliyete geçmesi, ikili iktisadi ilişkilerdeki önemli dönüm noktalarından biri”³⁷⁸ olmuştur. Ardından ilişkilerde ki gelişmeyi 2007 yılında ki karşılıklı ziyaretler izlemiştir. Mart ayında Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad Bin Jassim Bin Jabr Al Thani Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Aynı yılın Mayıs ayında Türkiye’yi ziyaret eden Katar Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Hamad Bin Ali Al-Attayah ziyareti esnasında iki ülke arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Katar Devleti Hükümeti

³⁷⁶ Sabah.com.tr, *Arap parası Türkiye’ye ısınıyor*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/15/eko117.html>, (06.06.2016)

³⁷⁷ T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, DIŞİŞLERİ BAKANI ŞEYH HAMİD: KATAR TÜRKİYE İLE DAHA SIKI İLİŞKİLER İSTİYOR, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/diler-bakani-eyh-hamd-katar-trkiye-le-daha-siki-likler-styor/22602>, (06.06.2016)

³⁷⁸ Eyüp Ersoy, İŞBİRLİĞİNİN DİNAMİKLERİ: KATAR TÜRKİYE İLİŞKİLERİ, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2014/09/isbirliginin-dinamikleri-katar-turkiye-iliskileri>, (06.06.2016)

Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ile iki ülke arasında askeri işbirliğine dair bir adım atılmıştır. Konuyla ilgili olarak “*Orgeneral Büyükanıt, ...Katar delegasyonu ile birlikte olmaktan duyduğu memnuniyeti ifade ederek, iki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel ilişkilere dikkati çekti. ...bu anlaşmanın askeri alandaki ikili ilişkileri ve iş birliğini daha da ileri götüreceğini söyledi.*”³⁷⁹

2008 yılından itibaren ise iki ülke arasında ki ilişkiler sürekli ve işbirlikleri artarak ilerlemeye başlamıştır. Şubat ayında üst düzey bir ziyaret gerçekleşmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Katar’a ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında ekonomik ve ticari ilişkilere dair anlaşmalar imzalanmıştır.³⁸⁰ Gündeme gelen doğalgaz konusunda ise “*...Türk yetkililer, Katar’dan, sıvılaştırılmış doğalgaz almayı planlamaktadır. Bu bağlamda, görüşmeler sırasında iki ülke yetkilileri Katar’ın Türkiye’ye doğalgaz satması ve bu gazında Türkiye tarafından Avrupa pazarına ihracı konusunda ortak bir anlayışa ulaştılar.*”³⁸¹ Nisan ayında ise bir ziyaret Başbakan Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Ziyaret esnasında 8. Doha Demokrasi, Kalkınma ve Serbest Ticaret Forumu’nda bir konuşma yapmıştır. Erdoğan konuşma esnasında demokrasi ve Türkiye’nin demokrasi tecrübesinden bahsetmiştir. Bu ziyarette ekonomik alanda işbirliği, terör konusunda alınabilecek önlemler ve bölgesel gelişmeler ele alınmıştır. “*...2008 yılının başında üretilen Türk savunma sanayii ürünlerinin ihracatının artırılması ve muhtemel ikili işbirliği imkanlarının geliştirilmesi amacıyla Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül başkanlığında bir heyet, Katar’a resmi bir ziyaret yapmış, savunma sanayii alanında muhtemel işbirliği konuları ele alınmıştır.*”³⁸² Yıl içerisinde iki ülkeden çeşitli düzeylerde ziyaretler gerçekleşmiştir.

³⁷⁹ Milliyet.com.tr, *Suikast şüphesi*, <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/23/son/sontur05.asp>, (06.06.2016)

³⁸⁰ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma” ile “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması, Akbank.com.tr, KATAR ÜLKE BÜLTENİ AĞUSTOS 2009, <http://www.akbank.com/doc/deik/katar-2009.pdf>, (06.06.2016), s.15

³⁸¹ Ertan Efeğil, “Katar 2008”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, *Ortadoğu Yılı 2008*, 1. Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s.365-366.

³⁸² A. Nur Çetinoğlu, “11 Eylül 2001 Sonrası Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) İlişkileri”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 2009, s.167-168.

2009 yılında ise Katar Emiri Şeyh Hamad Bin Halife Al Thani Ağustos ayında Türkiye'ye gelmiş ve bu ziyarette iki ülke arasında önemli bir gelişmeler yaşanmıştır. Emir Türkiye-Katar Ekonomik İşbirliği Konseyi toplantısına katılmıştır. Erdoğan ziyaret esnasında “*Türkiye’nin transit enerji geçişinde önemli bir pozisyona sahip olduğunu vurgulayarak, ... Katar’ın Ceyhan’da enerji depolama çalışmaları bağlamında arazi satın almasını istedi.*”³⁸³ Türkiye böylelikle bu ülke ile ilişkilerini güvene dayalı gelişmesini somutlaştırma hem de enerji nakil hatları ile ilgili olarak pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Katarlı yatırımcıların enerji ve diğer konularda Türkiye'ye yatırım yapması Türk ekonomisi içinde önem arz etmektedir. Verimli geçen bu ziyaret esnasında medya, vizelerin kaldırılması, ekonomik ve ticari ilişkilere dair antlaşma ve protokoller imzalanmıştır. “*Enerji alanındaki ilişkilerin somut projelere dönüştürülmesine yönelik bir Enerji Çalışma Grubu kurulması kararlaştırılarak bu çerçevede, Türkiye’nin Katar’dan LNG ithali ve uzun vadede iki ülke arasında bir doğal gaz boru hattı kurulması konuları söz konusu çalışma grubunda ele alınmıştır.*”³⁸⁴ Özellikle enerji alanının öne çıktığı bu ziyaret Türkiye’nin bu dönem Orta Doğu’da izlemiş olduğu bölge politikasının da bir sonucu olarak görülebilir. Arap Dünyası tarafından özellikle bu yıl yaşanan Davos Krizi’nden sonra Türkiye’nin artan popülerliği, yıllardır üzerine koyularak ilerlenen Türkiye-Katar ilişkilerinin geniş ve perspektifli bir şekilde enerji anlaşmaları ile gelişmesine katkı sunmuştur. Nabucco’nun da gündemde olduğu süreçte enerji alanında Türkiye-Katar yakınlaşması da dikkate değerdir. Vizelerle ilgili olarak ise “*29 Eylülde Bakanlar Kurulu kararı ile Katar ve Türkiye arasında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması kararı alınmış, bu karar 19 Ekimde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.*”³⁸⁵

2010 yılına gelindiğinde ise Şubat ayında Başbakan Erdoğan Katar’a giderek Türk-Katar İş Forumunda bir konuşma yapmıştır. Erdoğan konuşmasında, “*Türkiye ve Katar’ın her alanda işbirliğini daha da daha ileri boyutlara taşıyarak, hem kendi*

³⁸³ Ertan Efegil, *Ortadoğu Yıllığı 2009...* , s.349.

³⁸⁴ Leyla Melike Koçgündüz, “Basra Körfezi’nin Parlayan İncisi: Katar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3,Sayı 36,Ankara 2011, s.78.

³⁸⁵ Muhittin Ataman, Nuh Uçgan, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009...* , s.207.

halklarına hem de bölgeye çok büyük katkılar sağlayabileceğine inanıyorum”³⁸⁶ ifadesini kullanmıştır. İki ülke arasında ki tarihi ve kültürel bağlara vurgu yapan Erdoğan, ticari ve siyasi ilişkilerde işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Katar Dışişleri Bakanı ise Erdoğan ve Türkiye’nin ülkelerinin dış politikalarında üst sırada yer aldığını ifade etmiştir. Mayıs ayında ise Suriye Cumhurbaşkanı ve Katar Emir’inin katıldığı Türkiye-Suriye-Katar Toplantısı yapılmıştır.³⁸⁷ Yıl içerisinde ise Katar sermayeli önemli ve yüksek seviyede yatırımlar gerçekleşmiş, çeşitli gıda, konaklama ve sanayi alanlarına yatırım yapılmıştır.

Türkiye bu yıl Katar ile beraber diğer Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeyi amaçlarken, serbest ticaret antlaşması yapmayı hedeflemiştir. Türkiye-Katar arasında 2010 yılı dâhil olmak üzere daha önce yapılan anlaşmalar ve işbirlikleri bu yıl sonrasında ortaya çıkacak bölgesel gelişmelerde iki ülkenin ortak siyasi ve ekonomik ilişkileri için bir temel oluşturacaktır. İki ülkenin bu yakınlaşmasında bölgede izlemiş oldukları dış politikada etkili olmuştur. Hem Katar³⁸⁸ hem de Türkiye çeşitli arabuluculuk³⁸⁹ faaliyetlerinde bulunmuş ve bu anlayış iki ülkeyi ortak bir zeminde buluşturmuştur. Kültürel açıdan bakıldığında ise 2010 yılında Doha Kitap Fuarı’nda Türkiye Onur Konuğu olarak kabul edilmiştir. Yine iki ülke arasında uçak seferlerinin arttırılmasına dair mutabakata varılmıştır.

2011 yılında Arap Baharı³⁹⁰ hem Türkiye’nin hem de Katar’ın bölgesel politikalarını etkileyecek ve ilerleyen süreçte bu iki ülke Arap Baharı etkisi ile yaşanan değişimlerde aynı pozisyonlarda yer alacaktır. Katar yönetimi her ne kadar monarşi ile yönetiliyor olsa da Arap Baharı sürecinde Türkiye gibi muhalif hareketleri

³⁸⁶ İha.com.tr, *Katar’la da vizeler kaldırılacak*, <http://www.ih.com.tr/haber-katarla-da-vizeler-kaldirilacak-108932/>, (07.06.2016)

³⁸⁷ Detaylar için bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye, Suriye ve Katar Üçlü Toplantısı Hakkında Basın Açıklaması*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye-ve-katar-uclu-toplantisi-hakkinda-basin-aciklamasi_9-mayis-2010_.tr.mfa, (07.06.2016)

³⁸⁸ Yemen, Lübnan, Sudan gibi çeşitli ülkelerde faaliyeteler de bulunmuştur.

³⁸⁹ Katar’ın dış politikasında öne çıkan arabuluculuk anlayışı bu ülkenin Anayasası’nın 7.maddesinde, “barış yoluyla dış politikada uluslararası barışı ve güvenliği güçlendirmek için uyuşmazlıkların çözümü” olarak kendisine yer bulmuştur. Kanchi Gupta, “The Qatari Conundrum The Changing Face of West Asia’s Political Landscape”, Observer Research Foundation, 2013, s.12. , <http://www.orfonline.org/research/the-qatari-conundrum-the-changing-face-of-west-asias-political-landscape/>, (09.09.2013)

³⁹⁰ Çalışmanın bu kısmından itibaren iki ülkenin daha çok Arap Baharı’nda ki uyumlu bölgesel politikaları üzerinden ilişkilerin seyri ifade edilmesi amaçlanmıştır.

desteklemiştir. Libya, Suriye, Mısır ve Yemen’de yaşanan gelişmelerde muhalif gruplara desteklediğini ifade etmiştir.

İki ülke Ocak ayında Lübnan’da ki hükümet krizi ile ilgili olarak bu ülkede arabuluculuk yapmışlardır. Ülkede ki siyasiler ve çeşitli gruplarla yapılan görüşmeler sonrasında herhangi bir sonuç alınamayacağı için arabuluculuk girişimi dondurulmuştur. Suriye Krizi’nde ise iki ülke de Esad rejiminin görevi bırakmasına dair bir politika izlemiştir. “*Katar krizin ilk başlarında –Türkiye-Suriye ilişkilerine benzer bir şekilde– Esed yönetimine reform çağrılarında bulunulmuş ve hatta El Cezire’de Esed’e yönelik eleştiriler dahi yayımlanmamıştır.*”³⁹¹ Türkiye’nin de Esad rejimine yapmış olduğu reform çağrıları yanıtızsız kalınca, Türkiye muhalif gruplara destek vermeye karar vermiştir.

Libya’da da iki ülke benzer pozisyonlarda bulunmuş Kaddafi yönetiminin gitmesini desteklerken, muhalif gruplara desteklediklerini belirtmişlerdir. Katar yönetimi Libya’ya yönelik operasyona katılırken, Türkiye ise savaş gemisi göndermiştir. Libya’da geçiş döneminde ise Libya Ulusal Geçiş Konseyi’nin iki ülkede desteklemiştir. Mısır’da ise Mübarek sonrası dönem için Müslüman Kardeşler ve Mursi desteklerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Bu destek ileriye yönelik Türkiye-Katar-Mısır ortaklığının da bir habercisi olabilirdi. Ancak “*Sünni yönetim olan Suudi Arabistan’ın Katar’ı, Müslüman Kardeşler merkezli tutumundan dolayı eleştirmesi ve Müslüman Kardeşler’in bölgede artan etkisinden rahatsızlık duyması, bölgeye yönelik mezhep temelli yaklaşımların sınırlılığını göstermektedir.*”³⁹² Mursi’ye verilen bu destek İsrail, ABD gibi ülkeleri de rahatsız etmiş, darbe sonrası dönemde ise bu iki ülke üstü kapalıda olsa darbeden memnun olmuşlardır. Filistin sorununda ise iki ülkenin Filistin Devleti’nin tanınması ve İsrail’in Gazze operasyonlarına karşı duruşları ise örtüşmektedir.

İkili ziyaretlere bakıldığında ise Ocak ayında Erdoğan Katar’ı ziyaret etmiştir. Doha’da yapılan görüşmelerde iki ülke Lübnan ve Filistin olmak üzere bölgesel gelişmeleri ele almıştır. Yıl içerisinde yapılan ziyaretlerde ortak savunma sistemlerinin

³⁹¹ Gülşah Neslihan Akkaya-Mahmud Elrantisi, Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası Ve Körfez Siyaseti, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151104154305_arap-bahari-sonrasi-katar-dis-politikasi-ve-korfez-siyaseti-pdf.pdf, (07.06.2016), s.19.

³⁹² Mustafa Yetim, “Katar Ve Arap Baharı Süreci: Dönüşen Bölgesel İlişkiler Derinleşen Kaygılar”... , s.74.

üretilmesi ve Katar doğalgazının Avrupa pazarına taşınması konusu gündeme gelmiştir. Özellikle Mısır devrimlerinde tutumu ve yapmış olduğu haberler ile yıl içerisinde El-Cezire kanalı fenomeni ortaya çıkmıştır. Yapmış olduğu haberler ve İngilizce kanalıyla bölgede ki yaşanan gelişmeleri etkili bir şekilde aktartmayı başaran yayın kurumu Arap Baharı sürecinde dikkatleri üzerine toplamıştır. Mısır'da ise eylemler esnasında “30 Ocak 2011’de o dönemki Enformasyon Bakanı Enes el-Fiki, Al Jazeera’nın Mısır’daki bürolarının kapatılması ve kanal için çalışan gazetecilerin izinlerinin iptal edilmesi emrini vermiştir. Protestoların zirveye çıktığı dönemde Mısır, şirketle olan kontratını sonlandırarak Al Jazeera’nın sinyalini kesmiştir.”³⁹³ Ancak bu yaşananlara rağmen bir şekilde yayınlara devam eden kanal Arap Baharı’nda sosyal medya organlarının rolü ile kitle iletişim araçlarının rolünü bir kez daha ortaya koymuştur.

2012 yılının Nisan ayında BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı’na katılmak üzere Erdoğan Katar’a bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sürecinde Erdoğan, “geçmişte Katar’da doğalgaz bulunduğunda ülke yetkililerin Türkiye’ye geldiklerini, gazı çıkarmak için mali destek istediklerini ama karşılık bulamadıklarını anlattı. Başbakan Erdoğan, bu nedenle Fransızlara ve diğer Batılı ülkelere gittiklerinde gerekli mali desteği alarak öncelikle Total firmasının doğalgazı çıkarttığını, bu nedenle Katar’ın Fransızlara ve diğer Batılı ülkelere ilgi duyduğunu belirtti.”³⁹⁴ Bu nedenle Erdoğan ikili ticari, ekonomik ve enerji ilişkilerin gelişmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Yıl içerisinde “Katar’da, 2022 FIFA Dünya Kupası’nın da yapılacak olmasının etkisiyle, inşa edilecek yeni metro, yeraltı istasyonu, demiryolu, stadyum, AVM fırsatlarına Türk müteahhitlerin ilgisinin artması, bazı Türk firmalarının Katar’daki büyük yatırımların ihalelerini almak için yeterlilik belgesi almaları”³⁹⁵ iki ülke ticaret hacminin artmasını sağlamıştır. Bölgesel krizlere bakıldığında Mısır’da ki yönetime destek olmaya devam eden iki ülke, Suriye

³⁹³ Leyla Melike Koçgündüz, “Ortadoğu’daki Ayaklanmalarda Bir Katalizör Olarak Al Jazeera ve Mısır Örneği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, Ankara 2011, s.90.

³⁹⁴ Süleyman Yaşar, *Başbakan: Katar’la ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz*, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/yasar/2012/04/21/basbakan-katarla-ekonomik-iliskilerimizi-gelistirmek-istiyoruz>, (07.06.2016)

³⁹⁵ SETA, *2012’de Türkiye*, Derleyen: Taha Özhan-Hatem Efe, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121224124203_setanaliz-2012de-turkiye-final-web.pdf, s.118-119. , (01.03.2016)

Krizi’nde de Esad rejimine karşı duruşunu sürdürmüşlerdir. Yıl içerisinde Cenevre’de BM Güvenlik Konseyi üyeleri, Türkiye, Irak, Kuveyt ve Katar dışişleri bakanları bir araya gelmiştir. Suriye ile ilgili yapılan bu toplantıda geçiş hükümeti kurulmasının da olduğu bir sonuç bildirisi yayınlanmıştır. Katar bu ülkeye asker gönderilmesinin gerektiğini açıklayarak Suriye’de ki gelişmelere farklı bir açı kazandırmıştır. “*Esed, Türkiye’nin Katar’ın politikalarının etkisinde kalmasının ortadoğu dengeleri açısından sıkıntı yaratacağına dikkat çekerek, “Türkiye dost bir ülke Katar’ın peşine takılmasın” ifadelerini kullandı.*”³⁹⁶

Mısır ile ilgili olarak Katar bu ülkenin desteklenmesi adına bir yardım yapacağını açıklamıştır. Türkiye’nin de çeşitli anlaşmalar ve yardımlarla Mısır’a destek vermesi yeni yönetimin kendisini sağlamlaştırması adına katkı sunmuştur. Bu üç ülke arasında işbirliği Suriye konusuna da yansımıştır. Eylül ayında, “*Mursi’nin siyasi danışmanı... Mısır hükümetinin, Suriye krizine son vermek için Arap ülkelerinin askeri müdahalede bulunması yönünde Katar’ın gündeme getirdiği öneri üzerinde çalıştığını, Katar ve Türkiye ile konuyla ilgili görüşmelerinin devam edeceğini açıkladı.*”³⁹⁷ Bölgede Türkiye-Katar-Mısır işbirliğinin çıkması Suriye’de yaşanan krizin çözümü için bölge açısından önemli bir adım olabilecektir. Ancak BM’de Rusya, bölgede İran ve Hizbullah’ın gösterdiği etkiyi bu üç ülkenin ne kadar gösterdiği tartışmalıdır.

Irak’la ilgili olarak iki ülkenin ortak yönü ise Tarık El Haşimi ile ilgilidir. Katar’ın Haşimi’yi ülkeye kabul edip ağırlanması Şii Maliki yönetiminin bu ülkeyi eleştirmesine neden olmuştur. Türkiye’de Haşimi ile ilgili olarak Irak hükümetinden eleştiriler almıştır. Bu yıl içerisinde Katar’dan Gazze’ye gerçekleşen ziyaret ve arabuluculuk faaliyetlerine bakıldığında Türkiye’nin bölgede geçirmiş olduğu benzer bir süreci geçirdiği görülecektir. İki ülkenin benzer süreçlerden geçmesi Arap Baharı’nda da aynı tarafta olmalarına etki etmiştir. Türkiye-Katar ilişkileri tartışılan Şii Hilali etkisine karşı bir çıkış yolu olarak bu dönem etkili olması amaçlanmıştır. Mısır’ın da eklenmesiyle Şii Hilali’ne karşı Sünni Blok³⁹⁸ oluşturulmaya çalışılmıştır.

³⁹⁶ Çetiner Çetin, “Şam’dan ‘Acem’ Oyunu: Ak Parti Hükümeti Dışarıdan Değil İçeriden Durdurulmak İsteniyor”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 38, Ankara 2012, s.34.

³⁹⁷ Seval Kök, “Ortadoğu Güncesi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Ankara 2012, s.131.

³⁹⁸ Türkiye’ye en çok destek veren ülkelerin başında Katar ve Suudi Arabistan’ın gelmesi ise olaya bambaşka bir özellik katmaktadır. Bu ülkeler Türkiye’nin yalnızlığını paylaşırken Suriye’deki Esed

Bu da özellikle Suriye’de ve bölgede elinin güçlenmesi amaçlanmıştır. İki ülke arasında bu yıl askeri eğitim ve savunma sanayi alanında işbirliği mutabakat muhtırası imzalanmıştır.

2013 yılında Suriye’de Katar ve Türkiye’nin pozisyonu aynı kalmış önemli bir değişiklik ise Mısır’da gerçekleşmiştir. Mısır’da yaşanan askeri darbe sonrası Mursi’nin yönetimden uzaklaştırılması ve darbe yönetiminin başa gelmesi Türkiye ve Katar’ın bu ülkeye politikasını etkilemiştir. Türkiye yeni yönetimi tanımadığını ifade ederken Katar farklı bir siyaset izlemiştir. Bölgede Katar’ın izlemiş olduğu politikalar, *“Arap dünyasında İhvanvari akım ve partilerin lehine müdahil olması statükocu Selefiler’in, otoriterleşip teokratik kabulleri öncülleyen yeni yönetimlere muhalefet eden liberal sekülerlerin ve Şii hükümetlerin olumsuz tepkilerine sebebiyet vermiştir.”*³⁹⁹ Bu tepkiler ve ülke içerisinde yeni Emir’in yönetime gelmesi ülkenin Mısır politikasını etkilemiştir. Darbe yönetimine karşı pozisyon almayan Katar, yeni yönetimle olumlu ilişkiler kurmaya çalışmasına rağmen başarısız olmuştur. Özellikle Müslüman Kardeşlerin önde gelen isimlerinden Yusuf el-Kardavi’nin bu Katar’da bulunması ilişkilerin etkilenmesine neden olmuştur. Katar’ın bu adımı Türkiye’nin bölgede veya Mısır konusunda yalnız kaldığının iddia edilmesine neden olabilir. Çünkü darbe sonrası Sisi yönetimine Körfez ülkelerinde önemli destekler gelirken Türkiye’nin darbe karşıtı ve demokrasi yanlısı tutumu bölgede karşılık bulmamıştır. *“Arap ülkelerindeki değişim sürecinde İran’ın Şii Hilali projesine karşı Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan, Katar ve Ürdün’den oluşan Sünni Hilali’nin rotasının Mısır’daki darbenin ardından değiştiği ifade edilebilir. Bu gelişme İran’ın bölgedeki yayılmacı politikalarını artırabilir.”*⁴⁰⁰ Bu ihtimal ise Sünni Blok olarak ifade edildiği varsayılan bu ülkeleri rahatsız edecek bir gelişme olarak ortaya çıkacaktır.

yönetimine ses çıkaran İslam ülkelerinin de ortak bir paydada buluşmalarına sebep olmaktadır. Ortak paydanın adı ise bölgede hizipçiliği tetikleyebilme potansiyeline sahip olan Sünniliktir. Böyle algılandığı içindir ki İsrail sessizce izlemekte, İran ise Türkiye’ye karşı tavırlarını ve açıklamalarını sertleştirmektedir. Suriye’yi, İran’ı ve Suriye meselesiyle birlikte Haşimi olayından dolayı Şii Irak’ı da karşısına alan Türkiye sınır komşuları açısından bir anda dostsuz kalmış gibi görünmektedir. Abdulgani Bozkurt, “Sıfır Sorun’dan Sıfır Çözüm’e: Türkiye,Suriye Politikasından Dolayı Bölgede Dostsuz mu Kalıyor?”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4,Sayı 42,Ankara 2012, s.43.

³⁹⁹ İsmail Ermağan-Burak Gümüş, “Katar Dış Politikası ve Arab Baharı ”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12,Sayı 2, 2014, s.314, <http://jobaf.gazi.edu.tr/cbayarsos/article/view/5000056554/5000053765>

⁴⁰⁰ Ali Semin, Mısır’da Askeri Darbe ve Orta Doğu’ya Etkileri, <http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir-da-askeri-darbe-ve-orta-dogu-ya-etkileri/#.V1dBVvNrPIU>, (08.06.2016)

Suriye konusunda ise Türkiye ve Katar'ın çabalarından herhangi bir sonuç alınamamıştır. Mısır'ın darbe ile bölgeden bu iki ülkenin yanından uzaklaşması, Suudi Arabistan'ın Türkiye-Katar destek vermesine rağmen sonuç alınamamış aksine bölgede ki Esad yanlısı aktörlerin işbirliği daha da artmıştır. “İlişkileri zaten iyi olan Rusya ve İran, bu sorun nedeniyle daha yakın işbirliğine yönelmişlerdir. İran'la yakın olan Irak da bu konuda Moskova'yla iletişimini güçlendirmiştir.”⁴⁰¹ Bölgede artan oyuncu sayısı artık Türkiye'nin de yanında olan bölge ülkelerinin Suriye politikasının güçsüzleşmesine veya kendi politik öngörülerine uygun bir gelişme olmasına izin verilmeyeceğini ortaya koymuştur. Yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu politikasının zor bir sürece girmesine neden olurken, elinde ki oyuncuların bir şekilde gelişmelere bağlı olarak siyasi adımlarını değiştirebileceğini görmesine neden olmuştur. Mısır konusunda Batı ve Washington yönetiminden istediği desteği görmeyen Türkiye, Suriye konusunda da aynı sorunu yaşamaya devam etmiştir. Bölgede Suriye ile ilgili görüşlerini ifade etmesi ve bir şekilde etki yaratması açısından Katar önemini korumaktadır. Bölgesel krizler dışında ise ticari ve enerji konularında iki ülke arasında adımlar atılmıştır. Orta Doğu ve Türkiye-Rusya arasında ki bölge kaynaklı siyasi gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin Katar doğalgazına ilgisi daha da artmıştır.

2014 yılına gelindiğinde ise Katar özellikle bölgede izlemiş olduğu politika nedeniyle zorluklar yaşamaya başlamıştır. Suriye ve Mısır'da Türkiye ile beraber yürütülen politikalar istenilen sonuçları vermemesi dış politikada iki ülkenin sorun yaşamasına neden olmuştur. “Türkiye Katar, İran Umman üzerinden Basra Körfezi'nde nüfuzunu artırırken Suudi Arabistan bu iki bloğu dengelemek için Mısır ile ittifak ilişkisi kurmuştur. ...Suudi Arabistan tarafından Körfez'de yalnızlaştırılması karşısında Katar, Türkiye ile yakınlaşarak yalnızlıktan kurtulmaya ...çalışmıştır.”⁴⁰² Mısır'da yaşanan yönetim değişikliği Katar ve Türkiye'yi etkilemiş ve iki ülke yıl içerisinde de bu ülke ile herhangi politik ilerleme sağlayamamıştır. Mısır yönetimi Katar'a Mursi döneminde yapmış olduğu yardımları iade ederken, Türkiye ile de gergin ilişkileri bu seviyede devam ettirmiştir. Müslüman Kardeşler üyelerinin

⁴⁰¹ Barış Doster, “Ortadoğu'daki Kamplaşma: Bölgesel Görünümlü Küresel Saflaşma”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 53, Ankara 2013, s.82.

⁴⁰² SETA, 2014'te Türkiye, s.207.

Katar'da olması Mısır ile ilişkilerinin etkilenmesine neden olmuştur. Müslüman Kardeşler üyelerinin Türkiye'ye gelmesinin de bir sorun olarak görülmemesi Türkiye-Mısır ilişkilerini de etkilemiş, bu durum Türkiye-Katar yakınlaşmasını artırmıştır. Suudi yönetiminin de Katar'a yönelik baskısı yakınlaşmaya katkı sunmuştur.

Suriye konusunda ise iki ülke rejim karşıtı ılımlı muhalefete desteklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak Suriye konusunda da yine Suud yönetiminin etkisi bir kez ortaya çıkmıştır. Katar ve Suudi Arabistan “*arasındaki rekabet Suriye’de Beşar Esad rejimine karşı savaşıyan grupların liderliğini yürüten Suriye Ulusal Koalisyonu Başbakanlık seçiminde görülmüştür. Söz konusu seçim yarışı Suudi Arabistan destekli Velid ez-Zubi ve Katar’a ile Suriye, Müslüman Kardeşler hareketine yakın olan Ahmed Toma arasında geçmiştir.*”⁴⁰³ Suud yönetimin desteklediği aday kazansa da Ekim ayına yapılan seçim sonrasında İstanbul’da ki seçimlerde Katar’ın desteklediği aday seçimi kazanmıştır. Bu aynı zaman da Türkiye’nin de desteklediği bir sonuçtur. Suriye muhalefetine temsil eden liderin Suud yönetiminden çok Katar yönetimi ve dolayısıyla Türkiye’nin desteklediği bir adayın olması Suriye’de bu iki ülkenin söz sahibi olmasına katkı sunacaktır.

Filistin sorununda ise iki ülkenin fikir birliği devam etmiştir. “*Hamas Arap Baharı sürecinde kendini İran ve Suriye’den uzaklaştırdı, Türkiye ve Katar ile yakın ilişkilerini korudu. Suudi Arabistan, Hamas’a Müslüman Kardeşler komplosunun bir parçası olarak yaklaşıyor.*”⁴⁰⁴ İki ülkenin ortak bakış açısını ortaya koyması bakımından Filistin’de ki ateşkes ile ilgili Temmuz ayında ortak bir açıklama⁴⁰⁵ yapmaları iyi bir örnektir. Her ne kadar bir Sünni bloktan bahsediliyor olsa da Mısır’da yaşanan yönetim değişimi ve Suud yönetimin Katar etkinliğinden rahatsızlığı son aşamada bir bölgede bir Sünni birliktelik olduğu fikrinin sarsılmasına neden oluyor.

Erdoğan Eylül ayında bu ülkeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret esnasında Erdoğan, “*Ticari noktadaki adımlarımız, müşterek yapacağımız*

⁴⁰³ Mustafa Yetim, *Ortadoğu Yıllığı 2014...*, s.301.

⁴⁰⁴ Bülent Aras, “Arap Baharı’nın Jeopolitiği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 64, Ankara 2014, s.41

⁴⁰⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Katar Dışişleri Bakanlarının Gazze’de İnsani bir Ateşkes Yönelik Yeni Girişime İlişkin Ortak Açıklaması, 01 Ağustos 2014, [http://www.mfa.gov.tr/t%C3%BCrkiye-ve-katar-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakanlar%C4%B1n%C4%B1n-gazze_de-%C4%B0nsani-bir-ate%C5%9Fkese-y%C3%B6nelik-yeni-giri%C5%9Fime-%C4%B0li%C5%9Fkin-ortak-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1_-01-a%C4%9Fustos-2014.tr.mfa,\(08.06.2016\)](http://www.mfa.gov.tr/t%C3%BCrkiye-ve-katar-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakanlar%C4%B1n%C4%B1n-gazze_de-%C4%B0nsani-bir-ate%C5%9Fkese-y%C3%B6nelik-yeni-giri%C5%9Fime-%C4%B0li%C5%9Fkin-ortak-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1_-01-a%C4%9Fustos-2014.tr.mfa,(08.06.2016))

yatırımlarımız bundan sonraki süreçte çok daha farklı gelişecek. Ama hepsinden öte bugün attığımız en önemli adım; O da Türkiye ve Katar arasında Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey oluşturulmasına yönelik adımdır”⁴⁰⁶ ifadesini kullanmıştır. İki ülkenin ilişkilerinin bu yıldan itibaren daha da güçlenerek artacağını işaretleri verilmişti. YDSK kurulması iki ülkenin bölgesel politikalarda üst seviyede ortaklık kurduğunu ortaya koymuştur. Ziyaret esnasında iki ülke arasında 1,2 milyar m³ bir doğalgaz anlaşması da imzalanmıştır. Bu adım Rusya’ya bağımlılığın azaltılması hedefi açısından önemli bir adım olmuştur. Aralık ayında ise Katar Emiri Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette “*Türk ordusunun tarihi ve deneyimi, Katar ordusunun olanak ve yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olacaktır. Katar her ne kadar savunma alanında oldukça yol kat etse de bu konuda Türkiye’den destek beklemekteyiz*”⁴⁰⁷ ifadesini kullanarak her alanda olduğu gibi askeri alanda da iki ülkenin işbirliği yapmasını gerektiğini ifade etmiştir. Yıl içerisinde de görüldüğü üzere ilişkilerde olumsuzluk olmasa da her iki ülkenin bölge politikasının sonuç almakta zorlandığı ve bölgesinde ki ülkelerle sorunlar yaşadığı görülmüştür. Bir anlamda iki ülke birbirlerinin bölgede de yalnızlığa itilmesine karşı birbirlerine destek olmuşlardır.

2015 yılında Türkiye-Katar arasında öne çıkan askeri anlaşma yapılmış ve bölgede ki ülkelerinde dikkatini çekmesine neden olmuştur. Mart ayında imzalanan Türkiye-Katar Askeri İşbirliği Anlaşması ile Türkiye, Katar toprakları üzerinde askeri üs kurulmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma Türkiye’nin kendi toprakları dışında bir askeri üs kuracak olması açısından önemlidir. Bölgede son yıllarda yaşadığı sorunlar hem de yaşanan askeri güvenlik gelişmeleri Türkiye ile Katar’ı bu işbirliğine yönlendirmiş olabilir. Bir bakış açısından ise, “*Katar’ın Türkiye’nin ülkelerinde üs kurmasına bu kadar istekli olması, bölgenin büyük abisi konumundaki Suudi Arabistan’ın en azından buna rıza göstermesi veya muhalefet etmemesi, İran ile girilen mevcut bölgesel rekabetin bir sonucu.*”⁴⁰⁸ Türkiye’nin bu adımı Körfez’de ki etki alanını arttırması açısından önemli bir hamledir.

⁴⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye ve Katar Arasındaki Ekonomik İlişkiler Zirve Adım Mahiyetinde Olacak”, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1349/turkiye-ve-katar-arasindaki-ekonomik-iliskiler-zirve-adim-mahiyetinde-olacak.html>, (08.06.2016)

⁴⁰⁷ Aljazeera.com.tr, Katar ve Türkiye’den askeri işbirliği, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/katar-ve-turkiyeden-askeri-isbirligi>, (08.06.2016)

⁴⁰⁸ Galip Dalay, Türkiye neden Katar’da askeri üs kuruyor?, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-neden-katarda-askeri-us-kuruyor>, (08.06.2016)

Ancak bölgesel gelişmelere bakıldığında ve özellikle Suriye’de ki oyuncular açısından Türkiye’nin bu adımı iyi bir şekilde karşılanmayabilir. Suriye’de Türkiye ve Katar’ın uzayan savaş ve karışıklık ortamında ve bir de IŞİD’in eklenmesiyle beraber amaçladıkları sonuca ulaşmaları zorlaşmıştır. Bu bağlamda iki ülke kendi aralarında ilişkilerini derinleştirerek geleceğe yönelik adımlar atmaya devam etmektedir. Mısır’da Müslüman Kardeşleri desteklemeyi devam eden bu iki ülke 2015 yılında Suriye ve Mısır’da istedikleri sonuçları elde etme konusunda ne kadar başarılı olacakları tartışmalar bir yana, başarısızlıkla sonuçlanacağı görüşlerini öne çıkmasına neden olmaktadır. Her ne kadar insanı yardımlarla ilgili Türkiye’nin adımları takdir edilse de, Suriye içerisinde bu herhangi bir alan hâkimiyeti veya politik bir etkiye neden olamamaktadır.

3.7.1. İlişkilerin Jeopolitik Değerlendirilmesi

AK Parti dış politikasının Orta Doğu bölgesinde ciddi bir şekilde başarı sağladığı ülke olan Katar ile 2002 yılından itibaren ilişkiler istikrarlı bir şekilde ilerlemiştir. *Komşularla sıfır sorun* bağlamında uygulanan dış politika bu ülke ile ilişkilerde olumlu hava yakalanmasına katkı sağlamıştır.

Kara hâkimiyeti teorisi bağlamında *dış hilalde* yer alan Katar ile Türkiye ilişkileri sadece bu hilal ile sınırlı kalmamış *iç hilal* ülkeleri ile ilgili siyaset ve politika yapımına etki etmiştir. Türkiye bu ülke ile ilişkilerin geliştirilmesi için çabalar harcamış ve her geçen yıl ekonomi, ticari, askeri ve enerji konularında neticeleri almıştır. Arap Baharı öncesi ve sonrasında bu ülke ile aynı politikanın paylaşılması Türkiye’nin Katar bağlamında bir merkez ülke olabildiğini göstermiştir. Her ne kadar Mısır-Katar ilişkilerinde bu ülkenin Türkiye’den farklı bir siyaset izlediği görülse de nihai aşamada aynı tarafta olunduğu görülmüştür. *Komşularla sıfır sorun* politikasının en başarılı olduğu Orta Doğu ülkesi Katar ile izlenen aktif diplomasi ve işbirliğine yönelik adımlar atılması ilişkilerin gelişmesine katkı sunmuştur. Türkiye bu ülke üzerinden KİK ülkeleri veya *dış hilal* ile ilişkilerini geliştirmeyi amaçlarken, finansal açıdan da bu ülkenin zenginliklerini *kalpgah* sınırları içerisinde getirmeyi amaçlamıştır. Bu iş birliği diğer *dış hilal* ülkeleri Mısır ve Suudi Arabistan tarafından

ise rahatsızlık duyulmasına neden olmuştur. Küçük bir ülke olmasına rağmen finansal ve enerji bağlamında önemli olan Katar'da Türkiye etkin olabilmeyi başarmış ve Katar-Türkiye ilişkileri bağlamında merkez ülke olabilmeyi sağlamıştır.

Kenar kuşak ülkelerinden olmamasına rağmen Suriye ve Filistin ile ilgili aktif bir rol oynayan Katar, *kalpgah* olan Türkiye'nin bölgede aktif rol oynamasına katkı sunacak şekilde işbirliğinde bulunmuştur. İki ülkede Suriye konusunda muhalefetin yanında olmuş ve Suriye üzerinden *kalpgah* sınırlarında tutulmaya çalışılan Türkiye'nin bu siyaseti engellemek adına Suriye'de aktif olması için her türlü desteği sağlamıştır. Filistin konusunda Türkiye ile benzer politikaları izlemesi İsrail ile ilişkilerde Türkiye'nin bölgede yalnız kalmasını bir şekilde engellemiştir. *Komşularla sıfır sorun* politikasının sonuç alınması etkisi ile Katar, Türkiye'nin *kalpgah* sınırlarını korumak ve *kenar kuşak* ülkesi olan Suriye'de etkisini arttırması adına destekte bulunmuştur. Enerji konusunda işbirliği sağlanması Türkiye'nin bölgede izlemiş olduğu diplomasi ve yumuşak gücün kazanımı olarak değerlendirilebilir. Ancak Suud yönetimi başta olmak üzere Mısır ve Esad rejimi Türkiye-Katar işbirliğinden rahatsızlıklarını bir şekilde açıklamalar ve bölge de yaşanan gelişmelerinde göstermektedir.

Türkiye'nin 2015 yılında bu ülkede askeri üs kurma hakkını elde etmesi uzun vade de Türkiye'nin *dış hilal* bölgesinde askeri anlamda etkin olmayı amaçladığı ve bölgede ki varlığını güçlendirmek istediği sonuca varılmasını sağlayabilir. Aynı zamanda İran'ın dengelenecek olması Körfez ülkelerinin Türkiye'yi desteklemesine ve ilerleyen süreçte *dış hilalde* etkin ve bölgede merkez ülke olunmasının kapısını açabilir. Bunun için öncelikle Katar ile izlenen politikanın benzeri bölge ülkeleri ile uygulanmalıdır. Bu politikaya en iyi örnek ise Arap Baharı sürecidir. Türkiye, Libya ve Mısır yönetimlerini diktatör olarak ifade etmiş ve demokrasi vurgusu yapmıştır. Ancak Katar ile ilgili olarak demokrasi, seçimler gibi süreçler vurgulanmamıştır. Kısaca Türkiye burada ki yönetimin kaynağını sorgulamamış ve ülke ile etkin ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Aynı politikanın diğer Orta Doğu ülkelerinde uygulanması Türkiye'nin sonuç almasına belki de katkı sunabilir.

SONUÇ

Orta Doğu bölgesi tarihten bu yana jeopolitik açıdan önemi korumaya devam etmiştir ve görüldüğü üzere bu durumunu da sürdürmeye devam edecektir. Türkiye ve İran dışında bölge dışı güçler tarafından oluşturulmuş devletlerin hem iç hem de bölgesel dış ilişkileri bugün sorunludur. Bu durumun Türkiye açısından tahlil edilmesi adına kara hâkimiyeti teorisi, kenar kuşak teorisi ve komşularla sıfır sorun teorisi çalışmada tercih edilerek Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bölge ile ilişkileri açıklanmaya çalışıldı.

Tarihsel olarak bölge ile ilişkilere genel olarak bir bakıldığında Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği döneme kadar merkez ülke olduğu ve Orta Doğu topraklarına egemen olduğu görülmüştür. Türkiye'nin kurulması ile farklılaşan bölge politikası tek parti döneminde korunabilen sınırlar politikası üzerinden mevcut dönemin şartları sonucunda daha çok diplomasi üzerinden ilişkilerin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bunun bir sonucu olarak Sadabad Paktı gibi bir yapı ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel siyasette yaşanan gelişmeler sonucu Türkiye Batı/Atlantik yönlü bir tercihte bulunmuştur. Bu siyaset sonucu NATO'ya üye olan Türkiye aynı zamanda kendi sınırlarının da güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bölge ile ilişkilerinde ise Batı /Atlantik politikalarına uygun hareket etmiştir. Ancak bu tercih Kıbrıs sorunu etkisi ile ortaya çıkan Johnson Mektubu ile sarsılmaya başlayacaktır. Bu etki ile Türkiye ABD politikalarını koşulsuz destekleme politikasından vazgeçerek Orta Doğu bölgesi ile ilişkilerini geliştirmeye yönelecektir. Bu dönemde Arap dünyası ile ilişkileri normalleştirme ve geliştirme sürecine başlayan Türkiye, 1980 darbesi sonrasında Cumhurbaşkanı olan Evren ve iktidara gelen Turgut Özal döneminde Orta Doğu bölgesi ile ilişkileri geliştirmeye başlayacaktır. Bu süreçte Körfez ülkeleri ve Türkiye arasında ekonomik ilişkiler artmaya başlamıştır. SSCB yıkılması ile değişen küresel ve bölgesel politikalar Türkiye'nin çok yönlü dış politika izlemesine neden olmuştur. AB ile ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan Türkiye Lüksemburg Zirvesi sonucunda ise sadece AB ile değil Orta Doğu ülkeleri ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini görerek bölgeye ilgisini yeniden arttırmıştır. AK Parti

hükümetleri hem teoride hem de pratikte bölgeyi Türkiye dış politikasında en merkezi sütunlardan biri haline getirmiştir.

Dünya’da ki çift kutuplu sistem, Türkiye’nin çeşitli dış politik tercihleri ve bölgede ki diğer devletler Türkiye’nin merkez ülke olabilmesini önünü tıkamıştır. Her ne kadar sıfır sorun teorisinde tarihi ve kültürel bağlardan bahsedilse de tarihsel süreçte Türkiye bunun karşılığını bölgede alamamıştır. Kalpgah bölgesinde sınırlı kalan Türkiye bazı süreçlerde iç ve dış hilal ülkelerinde etkin olmayı denemiş ancak bunu kısa başarılar dışında sağlayamamıştır. İran’la petrol sorunu, Irak’ta yaşanan darbe, Mısır’ın İsrail ile savaşlardaki rolü ve Türkiye’nin ABD’ye bölgede verdiği destek Türkiye’nin kalpgahda kalıp iç ve dış hilalde etkin olamamasının nedenleri arasındadır.

1960’larda başlayan ve 1980’li yıllardan sonra hızlanan bölgesel ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi başarıya ulaşmış süreç ise Arap Baharı ile beraber sarsılmıştır. Ekonomik entegrasyon süreçleri 2015 yılında da iç ve dış hilalde bir tıkanmışlık durumu yaşamaktadır. İzlenen aktif diplomasi bölgesel sorunların çözümünde kimi zaman sonuç vermeye yaklaşmış ve sıfır sorun politikasının gücü ve etkinliği bu anlamda görülmüştür. Hamas-El Fetih, Lübnan-Hizbullah, İsrail-Suriye görüşmelerinde arabuluculuk amacı iç ve dış hilalde etkin, model ve merkez ülke Türkiye profilinin oluşmasına neden olmuştur. İlerleyen süreçte ise bugün iç hilalde Suriye ve İsrail, dış hilalde ise Mısır ile ilişkiler alt seviyelere düşmüş, iç hilal ülkeleri İran ve Irak, dış hilalde ise Suudi Arabistan ile sorunlu ancak bir şekilde süren ilişkiler aşamasına gelinmiştir.

Bölgesel sorunların bölge ülkeleri tarafından çözülmesini öngören sıfır sorun politikası iç ve dış hilalde yaşanan gelişmelerin çözümünde kalpgah olarak zayıf kalmıştır. Bugün Suriye sorunu, Filistin sorunu ve Irak’taki mezhepsel ayrımı sona erdirmeye çabası bir sonuca ulaşamamıştır. Bu durum ise AB, Fransa, ABD, Rusya gibi ülkelerin iç ve dış hilalde etkin olarak sorunların çözümü kendi çıkarları çerçevesinde sağlamasına neden olmuştur. Her ne kadar bu ülkeler İsrail, İran, Suud Arabistan gibi ülkelerle işbirlikleri yaparak politikalarını sürdürse de Türkiye bugün bu güçler ile de bir işbirliği kuramamış ve iç ve dış hilal kaynaklı kalpgah sınırlarının tehlikeye düştüğü bir sürece girmiştir. Türkiye gelinen noktada kara hakimiyeti teorisi

bağlamında önemli ve ciddi bir potansiyeli olması rağmen bölgesel gelişmeler, küresel güçlerin etkisi ve izlenen Türk dış politikası nedeniyle merkez ülke olamamıştır.

Kenar kuşak teorisi bağlamında kenar kuşak ülkeleri ile komşularla sıfır sorun teorisi bağlamında ilişkileri tarihsel süreçten günümüze kadar istikrarsız bir şekilde devam etmiştir. 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan ve başta Türkiye olmak üzere diğer kenar kuşak ülkeleri topraklarında bir devlet kurmayı amaçlayan PKK’ya bu ülkeler destek vererek kalpgah sınırlarına yönelik politikalar izlemiştir. Türkiye istisnasız kenar kuşak ülkesi Suriye ile sorunlu ilişkilere sahip olmuş ve bu ülkede etkin olmayı başaramamıştır. Terörün olmadığı süreçte Suriye yönetimi diğer bölgesel güçleri Mısır ve Suudi Arabistan’ı yanına alarak Türkiye’nin kenar kuşakta ve bölgede etkin olmasını sınırlamayı amaçlamıştır. PKK’nın ortaya çıkışı ile de bu ülke kalpgah sınırlarına karşı faaliyetlere destek vererek Türkiye’nin çeşitli konularda kendi isteklerine boyun eğmesini amaçlamıştır. Sıfır sorun teorisinin ön gördüğü komşuluk ilişkileri bu dönemde sağlanamamış iki ülke savaşın eşiğine dahi gelmiştir. Bir diğer kenar kuşak ülkesi Irak ile Türkiye her şeye rağmen tarihsel süreçten bugüne uyumlu bir siyaset izlemiştir. Irak yönetimi Kuzey Irak’tan kaynaklı terör konusunda Suriye’ye göre daha alan açıcı bir siyaset izlese de bu ülkenin kendi içerisindeki Kürtlere karşı attığı adımlar kalpgah sınırlarından geçişkenlik ortaya çıkarırken, terör sorunun artmasına neden olmuştur. İşgal sonrası ise Kürt ve Şii devlet adamları Türkiye’nin başta Irak olmak üzere kenar kuşakta etkin olmasına karşı çıkmışlar ve buna göre politika geliştirmişlerdir. Bunda İran’ın rolü de olsa işgal sonrası süreçte Sünni, Türkmen, Arap grupların dışarda kalması etkindir. Sıfır sorun bağlamında tarihsel geçmişe ve dayalı aktif bir diplomasi izlenerek işbirliğine yönelik adımlar atılsa da etkin bir sonuç alınamamıştır. Dahası Türkiye kırmızı çizgisi olan Kürdistan kurulması politikasından Bağdat’ı karşısına aldığı ve Erbil yönetimi ile ilişkilerinin geliştiği bir süreç ile karşı karşıya kalmıştır. Bugün Türkiye’nin kenar kuşak ülkesi Irak’ta etkin olabileceği tek yer Kuzey Irak olarak kalmıştır. Burada da terör örgütüne rağmen ve bir gün IKBY ile PKK amaçlarının kesişme ihtimaline karşın Türkiye-İKBY işbirliği ne kadar doğrudur tartışmalıdır. Sıfır sorun bağlamında Türkiye ekonomik entegrasyon işbirliği ile barış havzası oluşturma amacı aynı zamanda IKBY kendini kabul ettirme süreci olarak gelişmektedir. İran ile ilişkiler devrim sonrası çeşitli dönemlerde gerilse de sıfır sorun bağlamında ve özellikle enerji, ticari ve ekonomik

alandaki önemli işbirlikleri sağlamıştır. İran'ın nükleer faaliyetleri sürecinde Türkiye İran'ın yanında durarak hem bu ülke üzerinde hem de küresel alanda etkin olmayı amaçlamış ve Batı Dünyasını karşısına almıştır. Ancak Türkiye'nin komşularla uyumlu olma politikası Suriye ile beraber İran'ı karşısında bulması ile sona ermiştir. İran yönetimi kendisiyle uyumlu siyaset izleyen Türkiye'nin çıkarlarına karşı hareket ederek kenar kuşakta etkinliğini sınırlamak istemiştir. Türkiye ise İran için riske ettiği ABD ilişkileri sonucunda ABD'yi Suriye sorununda müttefik olarak yanında bulamamış ve kalpgah bölgesine sıkışmak zorunda kalmıştır.

Kara hâkimiyeti teorisinde olduğu gibi kenar kuşak teorisinde de Türkiye 2002-2011 arası kenar kuşak ülkelerinde etkin ve sıfır sorun politikasının sonuçlarını alabilen bir merkez ülke olabilme sinyallerini yansıtmıştır. 2011 sonrasında ise kenar kuşak ülkeleri, terör örgütleri ve Rusya, ABD, AB gibi küresel güçleri karşısında bulan ve kenar kuşaktan kalpgaha doğru çekilmiş ve gerçekleşme ihtimali olan merkez ülke sıfatını kaybetmiştir. Dahası bu güçler kalpgah sınırları aleyhinde PKK ve PYD'ye destek vererek kalpgahın iç huzurunu da hedef almışlardır. Bu süreçten sonra da Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası işleyemez hale gelmiştir.

Tarihten günümüze kadar Türkiye-Orta Doğu ilişkileri büyük ölçüde Türkiye'nin çıkarları aleyhine işleyen bir süreç olarak gelişmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine yönelik bölgesel ve küresel işbirliği, Arap ve İslam Dünyası ile yan yana durma amacı bölgede büyük oranda karşılıksız kalmıştır. Türkiye, Mısır'da yaşanan bir darbe için tüm dünyayı karşısına alırken, bugün Mısır Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı oluşum peşindedir. Batı Dünyasına karşı İran'ın yanında durulurken bugün İran yönetimi Türkiye'yi hedef alan Esad rejimin yanındadır. Türkiye'de karşılık bulan Filistin sorununda Devlet Başkanı Mahmud Abbas dönem dönem Türkiye'nin bölge politikasını eleştirmekten geri durmamıştır. Buna karşılık, Arap medyasında çıkan Türkiye haberlerinden Türkiye'ye gelen Arap turistlerin sayısına, izlenen Türk filmlerinden ülkeden satın alınan ev sayısına, Türkiye Orta Doğu ülkeleri/insanları ile etkin bir ilişki ağı da örmüştür.

Genel olarak ifade edilebilir ki, AK Parti'nin Orta Doğu yaklaşımlarında Türkiye 2002-2010 kesitinde “bölgenin parlayan yıldızı” olarak belirmiştir. Fakat hükümetin karar vericileri hem küresel aktörlerin ve bölge ülkelerinin politikalarını etraflıca değerlendiremeyen hem de Türk dış politikasındaki “eski çizgiyi”/sürekliliği

basite indirgeyen-fazlaca özgüven içeren bir çizgiden kendini kurtaramamıştır. Sonuç olarak özellikle Arap Baharı döneminde “değerli yalnızlık” ilkesine gelinmiştir. Geline nokta bu durum yeni başbakan Binali Yıldırım ile “düşmanların sayısını azaltmak, dostları sayısını çoğaltmak” prensibi ile revize edilmeye çalışılmaktadır. Bitirirken iddia edilebilir ki, Orta Doğu ile kazan-kazan düsturu çerçevesinde ekonomik-siyasi-kültürel-sanatsal-bilimsel ve sosyal ilişkiler derinleştirilirse, “Yeni-Osmanlıcı” ya da “abi” yaklaşımlarına yüz verilmeyip rasyonalize edilmiş/ilişki aktörleri çeşitlendirilmiş bir siyaset üretilebilirse, Türkiye bölgede “merkezi ülkelerden biri” olabilme ihtimalini yükseltebilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akdevelioğlu, Atay-Kürkçüoğlu, Ömer, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Akgün, Birol, ”12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Derleyen: Adem Çaylak-Cihat Göktepe vd. , Savaş Yayınevi, Ankara 2009.

Aksoy, Metin, “İran’ın Batıya Yönelik Dış Politikası”, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Aktaş, Hayati- Güntay, Vahit, “Mavi Marmara Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2012*, Derleyen: Haydar Çakmak, Kripto Yayın, Ankara 2012.

Arı, Tayyar, “20.Yüzyılda Orta Doğu: Sömürgecilikten Bağımsızlığa”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Arı, Tayyar, “Orta Doğu’da Barış Süreci”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Ataman, Muhittin-Akdoğan, İsmail , “Suudi Arabistan 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Ataman, Muhittin-Akdoğan, İsmail , “Suudi Arabistan 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Ataman, Muhittin, “Mısır 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, , Ankara 2006.

Ataman, Muhittin, “Suudi Arabistan 2006”, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.

Ataman, Muhittin, “Suudi Arabistan 2007”, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Ataman, Muhittin, “Suudi Arabistan 2008”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Ataman, Muhittin, “Suudi Arabistan 2009”, *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Ataman, Muhittin, - Demir, Gülşah Neslihan, “Suudi Arabistan 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2011.

Ataman, Muhittin, “Arap Baharı ve Suudi Arabistan”, *Orta Doğu-Türkiye İlişkileri Ve Bölgesel İşbirliği İmkânları*, Derleyen: Ahmet Uysal, 1.Basım, Design and Press, Ankara 2014.

Aydın, Mithat, “Birinci Dünya Savaşında Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleri”, *100.Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Derleyen: Ümit Özdağ, Kripto Yayım, Ankara 2014.

Aydın, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye,1939-1945” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Bozarslan, Hamit, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Bozkurt, Giray Saynur, “11 Eylül Sonrası ABD’nin Yeni Güvenlik Politikasında Ortadoğu”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

Caner, Mustafa , ‘‘İran 2014’’, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul, 2015.

Çakmak, Cenap, ‘‘İran 2011’’, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.

Çelikkol, Oğuz, *İçimizdeki Komşu Suriye*, 1.Baskı, BİLGESAM Yayınları, İstanbul 2015.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 48.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

Defay, Alexandre, *Jeopolitik*, (Çev.) İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Dursun, Davut, ‘‘Orta Doğu Neresi? Orta Doğu’nun Demografik, Ekonomik ve Siyasi Yapısı’’, *Orta Doğuda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Eskişehir 2013.

Dural, A. Baran, *Atatürk’ün Liderlik Sırları*, 3.Baskı, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul 2008.

Efegil, Ertan, ‘‘Katar 2008’’, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Efegil, Ertan, ‘‘Katar 2009’’, *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Erdoğan. , M.Murat, ‘‘1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası’’, *Türk Dış Politikası-I*, Derleyen: Hüseyin Bağcı, Kemal Yakut, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Erdoğan, M. Murat-Kocaay, Mustafa , ‘‘1997’den Lüksemburg Zirvesi’ne Türk Dış Politikası’’, *Türk Dış Politikası-II*, Kemal Yakut, Derleyen: M. Murat Erdoğan, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Erdoğan, M. Murat, ‘‘1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası’’, *Türk Dış Politikası-II*, Kemal Yakut, Derleyen: M. Murat Erdoğan, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Eрмаğan, İsmail, ‘‘Uluslararası İlişkilerde Çatışma ve İşbirliği Olgularına İlişkin Teoriler’’ *Siyaset Bilimi’nde Kuram-Yöntem-Güncel Tartışmalar*, 2.Baskı, Derleyen: A. Baran Dural, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013.

Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “Sevres Barış Antlaşması” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 2, 14.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Fuller, Graham E. , *Yeni Türkiye Cumhuriyeti Yükselen Bölgesel Aktör*, (Çev.) Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Gönlübol, Mehmet-Ülman, Haluk, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Günel, Erdoğan, *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*, 1.Baskı, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.

İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

İnat, Kemal, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

İnat, Kemal, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

İnat, Kemal, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

İnat, Kemal , “Türkiye’nin İran Politikası 2008”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

İnat, Kemal , “Türkiye’nin İran Politikası 2009”, *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Kalaycı, Rıdvan , “Irak 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Kalaycı, Rıdvan - Gürler, Recep Tayyip, “İrak 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Kalaycı, Rıdvan - Gürler, Recep Tayyip, “İrak 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Kalaycı, Rıdvan - Gürler, Recep Tayyip, “İrak 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Kemal (Atatürk), Gazi Mustafa, *Nutuk-Söylev Vesikalar-Belgeler*, Cilt 3, 3.Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Kenar, Nesrin, “İsrail 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

Kurt, Veysel, “İsrail 2010”, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, *Ortadoğu Yıllığı 2010*, 1.Basım, İstanbul, Açılım Kitap, 2012.

Kürkçüoğlu, Ömer- Koraş, Fatih, “2000 Yılı Sonrası Türkiye’nin Orta Doğu Siyaseti”, *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, Yelda Demirağ, Derleyen: Özlen Çelebi, Palme Yayınları, Ankara 2011.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, (Çev.) Selen Y. Kölay, 9.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.

Mackinder, Halford, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, (Çev.) Kadir Yılmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.

Mansfield, Peter, *Ortadoğu Tarihi*, (Çev.) 1.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2012.

Miş, Nebi, “Suriye 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Derleyen: Kemal İnat, Ali Balcı, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

Miş, Nebi, “Suriye 2006”, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.

Miş, Nebi, “Suriye 2007”, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Miş, Nebi, “Suriye 2008”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Miş, Nebi, “Suriye 2009”, *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Miş, Nebi, “Suriye 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2011.

Miş, Nebi, “Suriye 2012”, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Miş, Nebi - Özdemir, Ömer Behram, “Suriye 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Miş, Nebi - Özdemir, Ömer Behram, “Suriye 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Oran, Baskın, “Sevres Barış Antlaşması” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Oran, Baskın, “Dönemin Bilançosu” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 3, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Özcan, Mesut, “Irak 2006, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.

Özcan, Mesut, “Irak 2007, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Özcan, Mesut, “Irak 2008”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Özcan, Mesut, “Irak 2010”, *Ortadoğu Yıllığı 2010*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Pirinççi, Ferhat, “Soğuk Savaş Döneminde Orta Doğu”, *Orta Doğuda Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun-Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 18.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, 18.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009.

Şenel, Muzaffer, “İsrail 2006”, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008.

Telci, İsmail Numan, “Mısır 2008”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Telci, İsmail Numan, “Mısır 2009”, *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Telci, İsmail Numan, “Mısır 2010”, *Ortadoğu Yıllığı 2010*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Telci, İsmail Numan, “Mısır 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2011.

Telci, İsmail Numan, “Mısır 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Tellal, Erel, “Soğuk Savaş’ta Tırmanma (1950-1962)”, *Siyasi Tarih-II*, İlber Ortaylı (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Turan, Yıldırım, “İsrail 2008”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Turan, Yıldırım, “İsrail 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2011.

Turan, Yıldırım, “İsrail 2013”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Türk, Fahri, “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye ve Körfez Ülkeleri (Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt) Arasındaki İlişkiler 2002-2013)”, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu 1991-2013*, Derleyen: Fahri Türk, 1.Basım, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994.

Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

Uzgel, İlhan-Kürkçüoğlu, Ömer, “İngiltere’yle İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 1, 16.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 3, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 2, 14.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Üngör, Ahmet Serhat , “Türkiye’nin Yeni Güvenlik Politikasında İran, Irak ve Suriye ile İlişkiler” , *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları Türkiye’nin Güncel Güvenlik Sorunları Ülkeler, Bölgeler, Örgütler*, Derleyen: Mehmet Seyfettin Erol, 1.Baskı, Barış Kitap, Ankara 2011.

Weber, Max, Ekonomi ve Toplum, (Çev.) Latif Boyacı, Cilt 1, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.

Yalçın, Hasan Basri, “Mısır 2007” , *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Yakut, Kemal, “Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)” , *Siyasi Tarih-I*, Derleyen: Çağrı Erhan-Esra Yakut, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2012.

Yeşiltaş, Murat , “İran 2009” , *Ortadoğu Yıllığı 2009*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, 1.Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Yeşilyurt, Nuri, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Derleyen: Baskın Oran, Cilt 3, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Yetim, Mustafa, “Suriye 2010” , *Ortadoğu Yıllığı 2010*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Yetim, Mustafa, “Katar 2014” , *Ortadoğu Yıllığı 2014*, Derleyen: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 1.Basım, Açılım Kitap, İstanbul 2015.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev.) Yasemin Soner, 23.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

DERGİLER

Alshammrî, Abdullah, “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasında Yeni Rota: Fırsatlar ve Zorluklar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 61, Ankara 2014, s.72-75.

Aras, Bülent, “Arap Baharı’nın Jeopolitiği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 64, Ankara 2014, s.40-42.

Ataman, Muhittin, “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Ankara 2009, s. 72-81.

Ayhan, Veysel, “Başbakan Erdoğan’ın Mısır Ziyareti ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Olası Etkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 33, Ankara 2011, s.8-21.

Ayhan, Veysel, “Türkiye-Kuveyt İlişkileri: Irak İşgali Sonrası Çatışan Çıkarlar ve Yeni İşbirliği Olanakları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ankara 2009, s. 23-38.

Baykal, Zana “Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Arayışı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 69, Ankara 2015, s. 32-35.

Bozkurt, Abdulgani, “Sıfır Sorun’dan Sıfır Çözüm’e: Türkiye,Suriye Politikasından Dolayı Bölgede Dostsuz mu Kalıyor?”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Ankara 2012, s.35-45.

Çetin, Çetiner, “Şam’dan ‘Acem’ Oyunu: Ak Parti Hükümeti Dışarıdan Değil İçeriden Durdurulmak İsteniyor”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 38, Ankara 2012, s.32-38.

Çetinoğlu, A. Nur , “11 Eylül 2001 Sonrası Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) İlişkileri”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 2009, s.143-171.

Danış, Didem, “Irak’tan Uzağa:1991 Sonrası Dışarı Göç”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ankara 2009, s. 15-22.

Doster, Barış, “Ortadoğu’daki Kamplaşma: Bölgesel Görünümlü Küresel Saflaşma”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 53, Ankara 2013, s.79-86.

Duman, Bilgay, “İŞİD’in Irak’ta Bir yılı: Siyaset ve Güvenlik Algısının Dönüşümü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 69, Ankara 2015, s. 56-59.

Duman, Bilgay, “Başbakan Erdoğan’ın Son Irak Ziyareti Işığında Türkiye’nin 2003 Sonrasında Irak Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 28, Ankara 2011, s. 19-25.

İnat, Kemal, “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 10, Ankara 2010, s. 7-16.

İnan, Aybüke, “Kerkük Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 56, Ankara 2013, s. 71-72.

Kıbaroğlu, Mustafa, “NATO’nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 34, 2012, s.183-204

Koçgündüz, Leyla Melike, “Basra Körfezi’nin Parlayan İncisi: Katar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 36, Ankara 2011, s.71-81.

Koçgündüz, Leyla Melike, “Ortadoğu’daki Ayaklanmalarda Bir Katalizör Olarak Al Jazeera ve Mısır Örneği”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, Ankara 2011, s.83-92.

Kök, Seval, “Ortadoğu Güncesi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 47, Ankara 2012, s.129-136.

Oğuzlu, H. Tarık, “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 4, Ankara 2009, s. 14-21.

Özcan, Gencer, “Mavi Marmara Bunalımında Sonun Başlangıcına Doğru”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 21, Ankara 2010 s. 29-38.

Rad, Emir Sadık Asadollahi, “Basra Körfezi’ndeki Arap Baharı”, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı 36, Ankara 2011, s.26-34.

Semin, Ali, “İŞİD Sonrası Irak’ta Türkmenlerin Durumu”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 7, Sayı 69, Ankara 2015, s. 48-51.

Semin, Ali, “Türkiye’nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı”, *Bilge Strateji*, Sayı 3, Sayı 5, 2011, s. 179-205.

Sinkaya, Bayram, “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül’ün Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 27, Ankara 2011, s. 21-29.

Tavukcu, Sinan, “Suriye Kürtleri ve Rojava’daki Gelişmeler” *Stratejik Düşünce Dergisi*, Sayı 47, Ankara 2013, s.36-42.

Tüysüzöğlu, Göktürk, “Milenyum Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri’nin Değişen Görünümü”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, s.139-160.

Yılmaz, Cem, “Mısır’da İktidar Değişiminin Ortadoğu Politikası ve Mısır-Türkiye İlişkilerine Etkisi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 23, Ankara 2010, s.85-90.

Yılmaz, Sait, “Suriye Üzerine Oyunlar, Türkiye ve AKP”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 31, Ankara 2011, s.29-36.

Yetim, Mustafa, “Katar Ve Arap Baharı Süreci: Dönüşen Bölgesel İlişkiler Derinleşen Kaygılar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 8, Sayı 74, Ankara 2016, s.72-75

GAZETELER

“Türk Silahlı Kuvvetlerinin Millete Tebliğleri”, *Hürriyet Gazetesi*, No:4340, 27 Mayıs 1960.

“Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, *Milliyet Gazetesi*, No:11807, 12 Eylül 1980.

“Sinagog Katliamı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, No:22281, 7 Eylül 1986.

İNTERNET KAYNAKLARI

Akbank, *KATAR ÜLKE BÜLTENİ AĞUSTOS 2009*, <http://www.akbank.com/doc/deik/katar-2009.pdf>, (06.06.2016)

AK Parti, *2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2002-beyanname.pdf>, (19.11.2015)

AK Parti, *2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2007-beyanname.pdf>, (19.11.2015)

AK Parti, *2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2011-beyanname.pdf>, (19.11.2015)

AK Parti, *7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2015-secim-beyannamesi-20nisan.pdf>, (19.11.2015)

Ak Parti, *Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/acilim220110.pdf>, (28.02.2016)

AK Parti, *Suriye meselesi bizim iç meselemizdir*, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-meselesi-bizim-ic-meselemizdir/11521#1>, (28.12.2015)

Akkaya, Gülşah Neslihan-Elrantisi, Mahmud, Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası Ve Körfez Siyaseti, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151104154305_arap-bahari-sonrasi-katar-dis-politikasi-ve-korfez-siyaseti-pdf.pdf, (07.06.2016), s.19

Aktifhaber, *Gözü 80 Milyar Dolarlık Projelerde*, <http://www.aktifhaber.com/gozu-80-milyar-dolarlik-projelerde-53260h.htm>, (06.06.2016)

Aljazeera Türk, *Katar ve Türkiye'den askeri işbirliği*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/katar-ve-turkiyeden-askeri-isbirligi>, (08.06.2016)

Aljazeera Türk, *Türkiye İsrail'le köprüleri attı*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-israile-kopruleri-atti>, (05.05.2016)

Al Jazeera Türk, *Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>, (07.07.2016)

Al Jazeera Türk, *IŞİD'in haritası*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isidin-haritasi>, (10.07.2016)

Altay, Fazıl Esad, “Teknik Analiz: Malatya Kürecek’te Bulunan Radarın Görevi Nedir?”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2014/08/04/7727/teknik-analiz-malatya-kurecikte-bulunan-radarin-gorevi-nedir>, (06.07.2016)

Altunışık, Meliha Benli, “The Middle East In Turkey-USA Relations: Managing The Alliance”, *Cilt 15, Sayı 2, 2013, s.157-173*, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19448953.2013.775036>, (09.04.2014)

Altunışık, Meliha Benli, “Turkey’s Iran Policy: The War And Beyond”, *Journal Of Contemporary European Studies, Cilt 14, Sayı 2, 2006, s.183-196.* , <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782800600892242>, (22.08.2014)

America Pink, *Arab Gas Pipeline: Description*, http://america.pink/arab-gas-pipeline_442028.html, (07.07.2016)

Aras, Bülent, “Turkey’s Rise In The Greater Middle East: Peace-Building In The Periphery”, *Journal Of Balkan And Near Eastern Studies, Cilt 11, Sayı 1, 2009,*

s.29-41.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19448950902724380#.V3g1XPNrPIU>,
(22.08.2014)

As, Efdal, “XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 46, Ankara 2010, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1564/16983.pdf>, (08.04.2015)

Ataman, Muhittin-Uçgan, Nuh, “Türkiye’nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikası 2009”, Türk Dış Politikası Yıllığı 2009, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman (ed.), <http://setav.org/tr/turk-dis-politikasi-yilligi-2009/kitap/942>, (02.06.2016)

Ataman, Muhittin-Uçgan, Nuh, “Türkiye’nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Ürdün, Mısır ve Lübnan Politikası 2010”, Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, Derleyen: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan, arsiv.setav.org/public/indir.aspx?yol...pdf&baslik=Türk+Dış+Politikası+2010+yıllığı, (26.05.2016)

Atlıoğlu, Yasin, “İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Türkiye”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/129/islam_konferansi_orgutu_iko_ve_turkiye,
(13.08.2015)

Australian Strategic Policy Institute, *Near or far? The choices of a top 20 defence nation*, <http://www.aspistrategist.org.au/near-or-far-the-choices-of-a-top-20-defence-nation/>, (12.07.2015)

Baç, Meltem Müftüler - Başkan, Deniz, “The Future Of Energy Security for Europe: Turkey’s Role as an Energy Corridor”, Middle Eastern Studies, Cilt 47, Sayı 2, 2011, s.361-378, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00263206.2010.481176>, (22.08.2014)

Bal, İhsan, “TÜRK MODELİ’NİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ”, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/07/turk-modeli-nin-yukselisi-ve-dususu>,
(28.05.2016)

Balcı, Ali, “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”, http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/56701/30346/4._hafta_se%C3%A7imlik_makale-

t%C3%BCrkiye%E2%80%99nin_%C4%B1rak_politikas%C4%B1_2012-
iki%C4%B1rak_hik%C3%A2yesi-_ali_balc%C4%B1.pdf, (01.03.2016)

Baş, Arda, “1957 Suriye Krizi ve Türkiye”, History Studies, Cilt 4, Sayı 1, 2012, <http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2//History/Dergi/426.pdf>, (08.04.2015)

Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf, (07.08.2015)

BBCTurkish, *Ehud Olmert Türkiye'den ayrıldı*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081223_olmertturkey.shtml, (04.05.2016)

Bilge, Özgür, “PDK (KDP) İLE TÜRK DEVLETİNİN BIRAFİROŞ-BIRAKUJİLİ İTTİFAKI”, <http://www.lekolin.net/haber-3837-PDK-KDP-ILE-TURK-DEVLETININ-BIRAFIROS-BIRAKUJILI-ITTIFAKI.html>, (15.08.2015)

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, *IRAK BÜLTENİ* (22 Temmuz 2008), http://dispolitikaforumu.com/wp-content/uploads/2013/05/Yuksektuzeyli_Turkiye_Irak_Str.pdf, (27.02.2016)

Bostancı, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, 2014, <http://gazi.edu.tr/posts/download?id=115391>, (08.04.2015)

Bulut, Semih, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/ata%C2%ADturk-do%C2%ADne%C2%ADmi-tur%C2%ADki%C2%ADye-mi%C2%ADsir-ilis%C2%ADki%C2%ADle%C2%ADri-1926-1938>, (08.08.2015)

Bozkurt, Ceyhan, “Suriye Kürtleri ve PKK”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2013/07/29/7123/suriye-kurtleri-ve-pkk>, (17.08.2015)

CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi 2002 Seçim Bildirgesi*, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/200304232%20CHP%20SEÇİM%20BİLDİRGESİ%202002/200304232%20CHP%20SEÇİM%20BİLDİRGESİ%202002.pdf>, (19.11.2015)

CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi Pusula* '07, <http://chpizmir.org.tr/index.php/anasayfa-2/chp-secim-bildirgeleri/chp-2007-secim-bildirgesi>, (19.11.2015)

CHP, *2011 Seçim Beyannamesi*, http://chpizmir.org.tr/kurumsal/secim_bildirgesi-web.pdf, (19.11.2015)

CHP, *1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi*, <https://www.chp.org.tr/Public%5C1%5CFolder/%5C52608.pdf>, (19.11.2015)

CNNTürk, *İsrail’le ‘Ayrılık’ krizi*, <http://www.hurriyet.com.tr/israil-le-ayrilik-krizi-12702210>, (04.05.2016)

CNNTürk, *Türkiye ile Suriye arasında vize kalktı*, <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/09/16/turkiye.ile.suriye.arasinda.vize.kalkti/543804.0/>, (19.03.2016)

Cook, Stevan A. , “The USA,Turkey,and the Middle East:Continuities,Challenges, and Opportunities”, *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, 2011, s.717-726. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.622510#.V3zutPNrPIU> , (22.08.2014)

Çakırözer, Utku, “Türkiye-İsrail arasında kırmızı telefon hattı”, <http://www.milliyet.com.tr/2005/05/02/siyaset/axsiy01.html>, (03.05.2016)

Çakmak, Haydar, *Araplarla Yeniden: Erdoğan’ın Suudi Arabistan Ziyareti*, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2015/03/05/8112/araplarla-yeniden-erdoganin-suudi-arabistan-ziyareti>, (05.06.2016)

Dalay, Galip , *Türkiye neden Katar’da askeri üs kuruyor?*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-neden-katarda-askeri-us-kuruyor>, (08.06.2016)

Demirel, Demokkan, “Max Weber’in Sosyoloji Kuramı”, *Turkish Studies*, Sayı 8, 2013, http://turkishstudies.net/Makaleler/987658737_25demirel%20demokan%20sos-361-369.pdf, (26.07.2016)

Demirtaş, Serkan, *Türkiye-İran ilişkilerinde yeni dönem*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140609_iran_demirtas, (03.03.2016)

Duran, Hasan, “Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri” , http://ormer.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2014/11/OY2012_501_518.pdf, (17.08.2015),

Duran, Hasan-Karaca, Ahmet, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1,2013, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/195082111980dnemindetrkiyeortadoulilikile ri.pdf>, (06.07.2015)

East Med Energy, *The Subsea East Med Pipeline Dream-To The Surface... Again*, <http://eastmedenergy.me/2016/03/02/east-med-pipeline-dream/>, (08.07.2016)

Ehteshami, Anoushiravan - Elik, Süleyman, “Turkey’s Growing Relations With Iran And Arab Middle East”, Turkish Studies, Sayı 12, Cilt 4, 2011, s.643-662. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.624322>, (22.08.2014)

Ekinci, Arzu Celalifer, “İRAN TÜRKİYE ENERJİ İŞBİRLİĞİ”, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerji%C5%9F.pdf>, (22.12.2015), s.4

Ekinci, Arzu Celalifer, “İran Nükleer Krizinde Artan Tansiyon ve Türkiye”, http://www.usak.org.tr/kose_yazilari_det.php?id=1163&cat=448#.VnreH_M5nIU, (24.12.2015)

Elik, Süleyman, “Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri”, <http://www.ilem.org.tr/pdf/ipn01.pdf>, (28.12.2015)

Enerji Enstitüsü, *Doğu Akdeniz’de Enerji Düğümü*, <http://enerjiinstitutusu.com/2013/04/01/dogu-akdenizde-enerji-dugumu/>, (07.07.2016)

En Son Haber, *Maliki'den Türkiye'ye tehdit*, <http://www.ensonhaber.com/malikiden-turkiyeye-tehdit-2012-01-15.html>, (01.03.2016)

Erdal, İbrahim, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı” , Karadeniz Araştırmaları, Sayı 34, 2012, s.84, http://www.karam.org.tr/Makaleler/271663839_007erdal.pdf, (06.07.2015)

Erdurmaz, Serdar, “Orta Doğu’ nun Yeni Bölgesel Lideri Mısır mı Oluyor?”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/235-orta-dogu-nun-yeni-bolgesel-lideri-misir-mi-oluyor>, (28.05.2016)

Erdurmaz, Serdar, “Mavi Marmara (Palmer Raporu) Hakkında Değerlendirmeler”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/293-mavi-marmara-palmer-raporu-hakkinda-degerlendirmeler>, (05.05.2016)

Erim, Nihat, “Sevr Metni”, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/sevr/sevr23-44.pdf>, (29.07.2015)

Erkmen, Serhat, “1945-1989 Yılları Arasında ABD’nin Kuzey Irak Politikası”, Akademik Ortadoğu, Cilt 3, Sayı 1, 2008, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu5%20makale/serhat_erkmen.pdf, (12.08.2015)

Ermağan, İsmail - Gümüş, Burak, “Katar Dış Politikası ve Arab Baharı ”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2014, s.300-320, <http://jobaf.gazi.edu.tr/cbayarsos/article/view/5000056554/5000053765>

Ersoy, Eyüp, İŞBİRLİĞİNİN DİNAMİKLERİ: KATAR TÜRKİYE İLİŞKİLERİ, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2014/09/isbirliginin-dinamikleri-katar-turkiye-iliskileri>, (06.06.2016)

Euronews.com, *Erdoğan ve Sisi’nin S.Arabistan ziyaretlerinin ardından*, <http://tr.euronews.com/2015/03/04/erdogan-ve-sisinin-s-arabistan-ziyaretlerinin-ardindan/>, (05.06.2016)

Ferhavı, Fuad, İDAM KARARLARINA RAĞMEN MISIR’DA BARIŞ UFKU GÖRÜNÜYOR, AMA?, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2015/07/idam-kararlarina-ragmen-misir-da-baris-ufku-gorunuyor-ama>, (28.05.2016)

Ferhavı, Fuad, TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ VE ORTAK STRATEJİK DERİNLİK, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2012/03/turkiye-suudi-arabistan-iliskileri-ve-ortak-stratejik-derinlik>, (04.06.2016)

Ferhavı, Fuad, “Türkiye-Mısır:İkili İlişkilerden Bölgeselliğe”, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2012/11/turkiye-misir-ikili-iliskilerden-bolgesellige>, (28.05.2016)

Furkanhaber, *Sykes Picot Haritası*, <http://www.furkanhaber.com/wp-content/uploads/sykes-picot-haritas%C4%B1.jpg>, (08.07.2016)

Lindenstrauss, Gallia -Eran, Oded, “The Kurdish Awakening And The Implications For Israel”, *Strategic Assessment*, Cilt 17, Sayı 1, 2014, s.83-93. ,

http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/Lindenstrauss%20and%20Eran_akan17_1ENG4.pdf, (22.08.2014)

Gupta, Kanchi, ‘‘The Qatari Conundrum The Changing Face of West Asia’s Political Landscape’’, Observer Research Foundation, 2013, <http://www.orfonline.org/research/the-qatari-conundrum-the-changing-face-of-west-asias-political-landscape/>, (09.09.2013)

Haber7, *Abdullah Gül'den Sisi'ye kutlama mesajı*, <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1167971-abdullah-gulden-sisiye-kutlama-mesaji>, (28.05.2016)

Haberler, *Orgeneral Büyükanıt'ın Mısır Ziyareti*, <http://www.haberler.com/orgeneral-buyukanit-in-misir-ziyareti-haberi/>, (25.05.2016)

Hasanov, Eldar, ‘‘Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri’’, <http://ormer.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2014/11/Eldar-Hasanov-Perspektif.pdf>, (06.05.2016)

Haberler, *Türkiye, Suriye ile Doğalgaz ve Elektrik Anlaşması İmzaladı*, <http://www.haberler.com/turkiye-suriye-ile-dogalgaz-ve-elektrik-anlasmasi-haberi/>, (19.03.2016)

Haberler, *Süleyman Şah Türbesi İmha Edildi*, <http://www.haberler.com/suleyman-sah-turbesi-imha-edildi-6993902-haberi/>, (07.07.2016)

Habertürk, *'Güvenli Bölge' sınırda oluştu bile!*, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1000952-guvenli-bolge-sinirda-olustu-bile>, (24.03.2016)

Habertürk, *Türkiye, IŞİD bildirisine imza atmadı*, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/989331-turkiye-isid-bildirisine-imza-atmadi>, (05.06.2016)

Han, Ahmet K. , ‘‘Turkey’s Energy Strategy And The Middle East: Between a Rock And A Hard Place’’, Turkish Studies, Cilt 12, Sayı 4, 2011, s.603-617. , <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2011.622511>, (22.08.2014)

Hürriyet, *Davutoğlu: Tarihin akışını kimse geri çeviremez*, <http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-tarihin-akisini-kimse-geri-ceviremez-17009481>, (27.05.2016)

Hürriyet, *Özök: Mısır ile işbirliğini ilerletmeye çalışıyoruz*, <http://www.hurriyet.com.tr/ozkok-misir-ile-isbirligini-ilerletmeye-calisiyoruz-298848>, (22.05.2016)

Hürriyet, *Gül: Ortak çalışmamız kalıcı ateşkes için*, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/475199.asp#storyContinues>, (26.05.2016)

Hürriyet, *Başbakan Erdoğan: Kaddafi'yi aradım ve dedim ki*, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-kaddafiyi-aradim-ve-dedim-ki-17322262>, (04.06.2016)

Hürriyet, *Mısır, Türkiye'ye ihracatını yüzde 103 artırdı*, <http://www.hurriyet.com.tr/misir-turkiyeye-ihracatini-yuzde-103-artirdi-7805333>, (24.05.2016)

Hürriyet, *Türkiye Mısır'dan doğalgaz alacak*, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-misirdan-dogalgaz-alacak-3943903>, (23.05.2016)

Hürriyet, *İsrail'e Mavi Marmara'dan tazminat cezası*, <http://www.hurriyet.com.tr/israile-mavi-marmaradan-tazminat-cezasi-28957625>, (07.05.2016)

Hürriyet, *El Şara: Esad'ın mesajını getirdim*, <http://www.hurriyet.com.tr/el-sara-esadin-mesajini-getirdim-121478>, (10.03.2016)

Hüveydi, Fehmi, “Mısır liderliği kaybediyor”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/misir-liderligi-kaybediyor-971322/>, (26.05.2016)

İmir, Burçin, “Türkiye - İsrail ilişkileri geriliyor”, <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-israil-ili%C5%9Fkileri-geriliyor/a-2526457>, (02.05.2016)

İha, *Katar'la da vizeler kaldırılacak*, <http://www.iha.com.tr/haber-katarla-da-vizeler-kaldirilacak-108932/>, (07.06.2016)

İran Kültür Evi, *Kandil'e İran askeri operasyonu*, <http://haber.irankulturevi.com/Kandile-Iran-askeri-operasyonu-459i.cgi>, (24.12.2015)

Jacoby, Tami Amanda, “Israel's Relations With Egypt And Turkey During The Spring: Weathering The Storm”, Israel Journal Of Foreign Affaairs, Cilt 7, Sayı 2, 2013, s.29-42. , <http://www.israelcfr.com/documents/7-2/7-2-4-TamiAmandaJacoby.pdf>, (21.05.2016)

Kadder, Mohamed Abdel, “Türkiye, Mısır’ı Müslüman Kardeşler’e İndirgememeli”, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2012/07/turkiye-misir-i-musulman-kardesler-e-indirgememeli>, (28.05.2016)

Kalkan, Sarp, “Türk Özel Sektörünün Irak Kürdistanı’ndaki Dönüştürücü Gücü Harekete Geçirilmelidir”, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1301467889-6.Turk_Ozel_Sektorunun_Irak_Kurdistan_i__ndaki_Donusturucu_Gucu_Harekete_Gecirilmelidir.pdf, (29.02.2016)

Karahan, Hatice, “İran’la Hassas Dengeler”, <http://setav.org/tr/iranla-hassas-dengeler/yorum/18620>, (26.10.2015)

Karakılçık, Yusuf, “Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği” ,Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 4,Sayı 16, http://www.usak.org.tr/_files/1432016104020-QSUO5YQO2B.pdf, (15.08.2015)

Kaya, Erdem, Suriye-İsrail Barışını Yeniden Düşünmek: Çözüm Ankara □yla Mümkün mü?, <http://www.bilgesam.org/incele/1343/-suriye-israil-barisini-yeniden-dusunmek--cozum-ankara%E2%80%99yla-mumkun-mu-/#.VynXcvNrPIU>, (04.05.2016)

Kılıç, Sezen, “Musul Sorunu ve Lozan”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-71/musul-sorunu-ve-lozan>, (02.08.2015)

Kılınç, Taha, “ “Mısır’a laik bir anayasa tavsiye ediyorum” ”, http://www.usasabah.com/Yazarlar/taha_kilinc/2011/09/15/misira-laik-bir-anayasa-tavsiye-ediyorum, (27.05.2016)

Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 24,1999-2003, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf>, (07.07.2015)

Kireççi, M. Akif, “Relating Turkey To The Middle East And North Africa: Arab Spring And The Turkish Experience”, Bilig Dergisi, Sayı 63, 2012, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873014.pdf>, (17.02.2015), s.111-134.

Kuru, Nezih Onur, “Rusya Neden Suriye’ye Dahil Oldu? (I)”, <http://www.ankarastrateji.org/yorum/rusya-neden-suriyeye-dahil-oldu-i/>, (08.07.2016)

Küçükvatan, Mahir, “Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri Ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 23,2011,

http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi_23_en_son/04_.pdf, (08.04.2015)

Köylü, Hilal, “Tahran’la yeni bir sayfa mümkün mü?”, <http://www.dw.com/tr/tahranla-yeni-bir-sayfa-m%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC/a-18366418>, (04.03.2016)

Lebanon and Israel War, *The Israel and Lebanon War*, <http://israelandlebanonjdss.yolasite.com/>, (07.07.2016)

Maden, Tuğba Evrim, “Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun Irak Ziyaretinde, Irak tarafından Su Sorunu Tekrar Gündeme Getirildi”, http://www.orsam.org.tr/tr/yazilar_Yazdir.aspx?ID=4872, (09.08.2015)

MHP, 2002 Seçim Beyannamesi, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/200300790%20MHP%20SECİM%20BEYANNAME%202002/200300790%20MHP%20SECİM%20BEYANNAME%202002%200000_0124.pdf, (19.11.2015)

MHP, 2011 Seçim Beyannamesi, https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBeyannamesi.pdf, (19.11.2015)

MHP, 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi, https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecimleri/beyanname_1kasim2015.pdf, (19.11.2015)

Milliyet, Davutoğlu: İsrail ile hiç bir ortak faaliyet içinde olmamız söz konusu değil, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-israil-ile-hic-bir-ortak-faaliyet-icinde-olmamiz-sozkonusu-degil/siyaset/siyasetdetay/23.04.2012/1531779/default.htm>, (06.05.2016)

Milliyet, İsrail’le ‘alçak koltuk’ krizi, <http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID>

=1185364&Date=13.01.2010&b=İsraille+alcak+koltuk+krizi&KategoriID=24,
(05.05.2016)

Milliyet, *Suikast şüphesi*,
<http://www.milliyet.com.tr/2007/05/23/son/sontur05.asp>, (06.06.2016)

Milliyet, *İstanbul ile Riyad'ın kaderi ayrı olur mu?*,
<http://www.milliyet.com.tr/istanbul-ile-riyad-in-kaderi-ayri-olur-mu-/siyaset/haberdetay/20.01.2010/1188248/default.htm>, (04.06.2016)

Milliyet, *İsrail-Türkiye ilişkilerinde büyük kriz...*,
<http://www.milliyet.com.tr/2004/05/20/son/sonsiy21.html>, (02.05.2016)

Milliyet, *VE KANDİL VURULDU*,
<http://www.milliyet.com.tr/2007/12/17/siyaset/asiy.html>, (26.02.2016)

Milliyet, *İran PKK'ya füze rampası gönderdi*,
<http://www.milliyet.com.tr/iran-pkk-ya-fuze-ramapasi-gonderdi/dunya/detay/2204001/default.htm>, (04.03.2016)

Minasian, Sergey, “The Israeli-Kurdish Relations”, 21-st Century, Sayı 1, 2007, s.15-32. , <http://cyberleninka.ru/article/n/the-israeli-kurdish-relations>, (15.04.2015)

NTV, *Davos'taki kavga dünya basınında*,
http://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basininda,6GIX587WEWcLbx_rYbQUw?_ref=infinite, (04.05.2016)

NTV, *Davutoğlu ve İbadi'den 'teröre karşı ortak tavır' vurgusu*,
http://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-ve-ibadiden-terore-karsi-ortak-tavir-vurgusu,E4qkje_IiEaUCcA8JZmWNA, (02.03.2016)

NTV, *Suriye'nin vurduğu jetin son 56 dakikası*,
http://www.ntv.com.tr/turkiye/suriyenin-vurdugu-jetin-son-56-dakikasi,ltkIW2_rrUq7T7vzW70liQ, (07.07.2016)

Özgiray, Ahmet, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasî İlişkileri (1920-1938)” , <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-33/ingiliz-belgeleri-isiginda-turk-iran-siyasi-iliskileri-1920-1938>, (04.08.2015)

Öğür, Berkan- Baykal, Zana- Balcı, Ali, “Kuzey Irak - Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği, Ekonomik ve Siyasi Boyutları” ,

<http://ormer.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2014/08/rapor-film-net-1.pdf>,
(15.08.2015)

Özhan, Taha, “ ‘Erdoğan Momenti’ ve Kürt Sorunu” , Sabah Gazetesi-
Perspektif, 16 Kasım 2013,
<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/ozhan/2013/11/16/erdogan-momenti-ve-kurt-sorunu>, (29.10.2013)

Özpek, Burak Bilgehan - Demirağ, Yelda, “‘Turkish Foreign Policy After The
‘Arab Spring’: From Agenda-Setter State To Agenda-Entrepreneur State’”, Israel
Affairs, Sayı 20,Cilt 3, 2014, s.337. ,
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13537121.2014.922806>, (06.08.2014)

Pirim, Oktay, “Mısır Devlet Başkanı Mübarek Ankara'da’’,
<http://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1r-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-m%C3%BCbarek-ankarada/a-2527060>, (22.05.2016)

Radikal, *Suudilerle işbirliği bildirisine imza*,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=238427>, (02.06.2016)

Resmigazete, *MİLLETLERARASI ANDLAŞMA*,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070831-5.htm>, (24.05.2016)

Resmi Gazete, *MİLLETLERARASI ANDLAŞMA*,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071215-1.htm>, (22.12.2015)

Sabah, *Arap parası Türkiye'ye ısınıyor*,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/15/eko117.html>, (06.06.2016)

Sabah, *İslam Ortak Pazarı Olmaz*,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2004/01/19/eko101.html>, (30.05.2016)

Sabah, *Erdoğan ile Ahmedinejad görüştü*,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/05/05/siy97.html>, (22.12.2015)

Sandıklı, Atilla, “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar’’,
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201404088jeopolitikveturkiye.pdf>, (17.11.2015)

Sandıklı, Atilla, “İran, Şii Hilali ve Arap Baharı’’,
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-175-2014040840iransiihilali.pdf>,
s.5. , (01.07.2016)

Sarı, Aydın, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2005, s.125, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sduibfd/article/viewFile/5000122748/5000113053>, (12.08.2015)

Sakin, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915) ”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2010, <http://www.gaziakademikbakis.com/index.php/gab/article/view/104>, (07.04.2015)

Sayın, Yusuf, “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Stratejik Derinliği”, http://www.yusufsayin.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=131:turkiye-suriye-iliskilerinin-stratejik-derinligi&catid=11&Itemid=103, (14.03.2016)

Semin, Ali, Mısır’da Askeri Darbe ve Orta Doğu’ya Etkileri, <http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir-da-askeri-darbe-ve-orta-dogu-ya-etkileri/#.V1dBVvNrPIU>, (08.06.2016)

Serxwebun, *PKK 1. Konferansı Yapıldı*, <http://www.serxwebun.org/arsiv/01/files/assets/common/downloads/page0001.pdf>, (15.08.2015)

Serxwebun, *PKK IV Ulusal Kongre Kararları –IV-*, <http://www.serxwebun.org/arsiv/113/files/assets/downloads/page0022.pdf>, (16.08.2015)

SETA, *2012’de Türkiye*, Derleyen: Taha Özhan-Hatem Efe, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121224124203_seta-analiz-2012de-turkiye-final-web.pdf, (01.03.2016)

SETA, “*2013’te Dış Politika*”, Ufuk Ulutaş-Can Acun-Gülşah Neslihan Akkaya vd. , http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311135555_2013te-dis-politika-pdf.pdf, (28.05.2016)

SETA, “*2013’te Türkiye*”, Yılmaz Ensaroğlu- Hatem Efe-Bekir S. Gül-Erdal Tanas Karagöl- Ufuk Ulutaş (ed.), <http://setav.org/tr/2013te-turkiye/analiz/14300>, (06.05.2016)

SETA, *2014'te Türkiye*, Derleyen: Nebi Miş- Yılmaz Ensaroğlu- Ufuk Ulutaş- Sadık Ünay- Zafer Çelik- İsmail Çağlar, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150226163935_2014te-turkiye-pdf.pdf, (08.06.2016)

SETA, *2015'te Türkiye*, Derleyen: Nebi Miş- Ufuk Ulutaş- Murat Yeşiltaş- Cem Duran Uzun- Sadık Ünay- Zafer Çelik- İsmail Çağlar, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160107162718_2015te-turkiye.pdf, (03.03.2015)

Sheira, Omar, “Turkey-Egypt Relations: Incentives To Normalize”, GPOT Policy Brief, Sayı 40, 2014, s.1-15. , http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/183839/ipublicationdocument_single_document/714114ae-71c8-4464-ad13-d51047bb740d/en/PB40_2014_Sheira.pdf, (21.05.2016)

Stratejik Düşünce Enstitüsü, *Türkiye-İsrail İlişkileri*, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf>, (09.08.2015)

Soy, H. Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar” , Bilig Dergisi, Sayı 30, 2004, http://www.academia.edu/14456235/Arap_Milliyet%C3%A7ili%C4%9Fi_Ortaya_%C3%87%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndan_1918_e_kadar, (07.04.2015)

Tarih Portalı, *Sevr Antlaşması Haritası*, <http://www.tarihportalı.org/xx-yuzyilda-osmanli-haritalari/188-sevr-antlasmasi-haritasi.html>, (29.07.2015)

Tbmm.gov.tr, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Hükümeti arasında imzalanan Modüs vivendi ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının onanması hakkında Kanun*

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305707.pdf , (09.08.2015)

TBMM, *Süresi Geçtikten Sonra Gelen Cevap – TBMM*, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-35655sgc.pdf>, (06.06.2016)

TBMM Meclis Görüşmesi, *Birleşim:133, Oturum:1, 12.07.1967*, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c020/b138/mm__020201380651.pdf, (13.08.2015)

T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *DIŞİŞLERİ BAKANİ ŞEYH HAMİD: KATAR TÜRKİYE İLE DAHA SIKI İLİŞKİLER*

İSTİYOR, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/diler-bakani-eyh-hamd-katar-trkiye-le-daha-siki-lkler-styor/22602>, (06.06.2016)

T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *ERDOĞAN, KRAL FAYSAL 'İSLAM'A HİZMET' ÖDÜLÜNÜ ALDI*, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/erdoan-kral-faysal-slama-hzmet-dln-aldi/9314>, (04.06.2016)

T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *STRATEJİK OPERATÖR*, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/stratejk-operatr/7752>, (04.06.2016)

T.C. Başbakanlık Basın Yayın Ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *MISIR OLAYLARINA TEPKİ GÖSTEREN ERDOĞAN, BATI'YI İKİ YÜZLÜLÜKLE SUÇLADI*, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/misir-olaylarina-tepk-gsteren-erdoan-batiyi-k-yzllkle-suladi/4764>, (28.05.2016)

T.C. Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, *KALE, ORTADOĞU'DA GERGİNLİĞE SEBEP OLDU*, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/kale-ortadouda-gergnle-sebep-olduiv/46316>, (29.05.2016)

T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, *Türkiye-İsrail ilişkilerine ilişkin bilgi notu*, <http://kdk.gov.tr/haber/turkiye-israil-iliskilerine-iliskin-bilgi-notu/468>, (03.05.2016)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Orta Doğu ve Kuzey Afrika*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ff1be5b3-51d9-4c0a-99f5-291c33c39414>, (23.11.2015)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye ve Katar Dışişleri Bakanlarının Gazze'de İnsani bir Ateşkese Yönelik Yeni Girişime İlişkin Ortak Açıklaması, 01 Ağustos 2014*, http://www.mfa.gov.tr/t%C3%BCrkiye-ve-katar-d%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-bakanlar%C4%B1n%C4%B1n-gazze_de-%C4%B0nsani-bir-ate%C5%9Fkese-y%C3%B6nelik-yeni-giri%C5%9Fime-%C4%B0li%C5%9Fkin-ortak-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1_-01-a%C4%9Fustos-2014.tr.mfa, (08.06.2016)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye, Suriye ve Katar Üçlü Toplantısı Hakkında Basın Açıklaması*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye-ve-katar-uclu-toplantisi-hakkinda-basin-aciklamasi-_9-mayis-2010_.tr.mfa, (07.06.2016)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, *İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesinde Suriye'nin üyeliği askıya alındı.*, <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati-olaganustu-zirvesinde-suriyenin-uyeligi-askiya-alindi.tr.mfa>, (04.06.2016)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, *Mart*, <http://www.mfa.gov.tr/mart.tr.mfa>, (28.02.2016)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, *BN:9 -;4 Mart 2004, "Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Su Alımına İlişkin Anlaşma" Hk.*; , http://www.mfa.gov.tr/bn_9--_4-mart-2004_-_turkiye-cumhuriyeti-ve-israil-devleti-arasinda-su-alimina-iliskin-anlasma_-hk_.tr.mfa, (02.05.2016)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, *17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışışleri Bakanları Ortak Deklarasyonu*, http://www.mfa.gov.tr/mayis_.tr.mfa , (27.12.2015)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, No: 70, 22 Şubat 2015, *Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolunun Geçici Nakli Hk.*, http://www.mfa.gov.tr/no_-70_-22-subat-2015_-suleyman-sah-turbesi-ve-saygi-karakolunun-gecici-nakli-hk_.tr.mfa, (16.06.2016)

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Petrol Boru Hatları ve Projeleri*, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (09.07.2016)

Tomambay, Mehmet, “Fırat ve Dicle'nin Sularında Oynanan Satranç”, http://ekonomiyaklasim.org/pdfs2/EYD_V07_N20_A06.pdf, (17.08.2015)

Trthaber, Başbakan Erdoğan'dan Gazze açıklaması, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-erdogandan-gazze-aciklamasi-136824.html>, (07.05.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *“Türkiye ve Katar Arasındaki Ekonomik İlişkiler Zirve Adım Mahiyetinde Olacak”*, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1349/turkiye-ve-katar-arasindaki-ekonomik-iliskiler-zirve-adim-mahiyetinde-olacak.html>, (08.06.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Riyad Büyükelçiliği, *Bilgi Notları*, <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>, (29.05.2016)

Türkiye Gazetesi, *Barzani'den PKK'ya rest*, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/turkiye/11107.aspx>, (01.03.2016)

Türk Tarih Kurumu, *Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Andlaşması*, <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=250>, (02.08.2015)

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri 1950 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları*, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950, (22.10.2015)

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Hükümeti arasında imzalanan Modüs vivendi ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının onanması hakkında Kanun*, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305707.pdf, (09.08.2015)

Umar, Ömer Osman, “Milli Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, 2010, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt20/sayi1/443-470.pdf>, (06.07.2015)

University of Texas Libraries, *Mapping the Middle East*, http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/n_africa_mid_east_pol_95.jpg, (05.07.2016)

Waxman, Dov, “Turkey And Israel: A New Balance Of Power İn The Middle East”, The Washington Quarterly, Cilt 22, Sayı 1, 1999, s.23-32. , http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01636609909550365#.V3kfA_NrPIU, (22.08.2014)

Yıldırım, Zafer, “1972-1975 Dönemi Irak’ın ‘Ulus Devlet’ Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi”, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2007, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu2%20makale/zafer_yildirim.pdf, (11.08.2015)

Yaşar, Süleyman, Başbakan: Katar’la ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/yasar/2012/04/21/basbakan-katarla-ekonomik-iliskilerimizi-gelistirmek-istiyoruz>, (07.06.2016)

Yeniçağ, *IŞİD makyajı'yla Kürdistan hamlesi!*,
<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/isid-makyajiyla-kurdistan-hamlesi-115642h.htm>,
 (07.07.2016)

Yeniçeri, Özcan, Ortadoğu'da Savaş Kapıda,
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2009/07/22/2931/ortadoguda-savas-kapida>, (03.06.2016)

Yılmaz, Abdurrahman, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”,
http://www.johschool.com/Makaleler/1543165557_4.%20Abdurrahman%20YILMAZ.pdf, (02.08.2015), s.107-129

Yılmaz, Abdurrahman, “XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite İle İlişkileri”,
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1046305259_14Y%c4%b1lmazAbdurrahman-trh-225-242.pdf, (02.08.2015), s.225-242

Yılmaz, Sait, “Jeopolitik ve Jeostrateji”,
https://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji, (10.06.2016)

Youtube, Recep Tayyip Erdogan Davos oturumunu terketti,
https://www.youtube.com/watch?v=_ZXBegPOZXY, (04.05.2016)

Youtube, Başbakan Erdoğan. 26 Mart 2013 TBMM Grup Toplantısı Konuşması.,
<https://www.youtube.com/watch?v=9UslcVpLt0g>, (06.05.2016)

Yula, Özlem, “Hassas Denge: 2001 Sonrası Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=561>, (27.10.2015)

EKLER

Northern Africa and the Middle East

EK-1: Kuzey Afrika ve Ortadoğu Haritası⁴⁰⁹

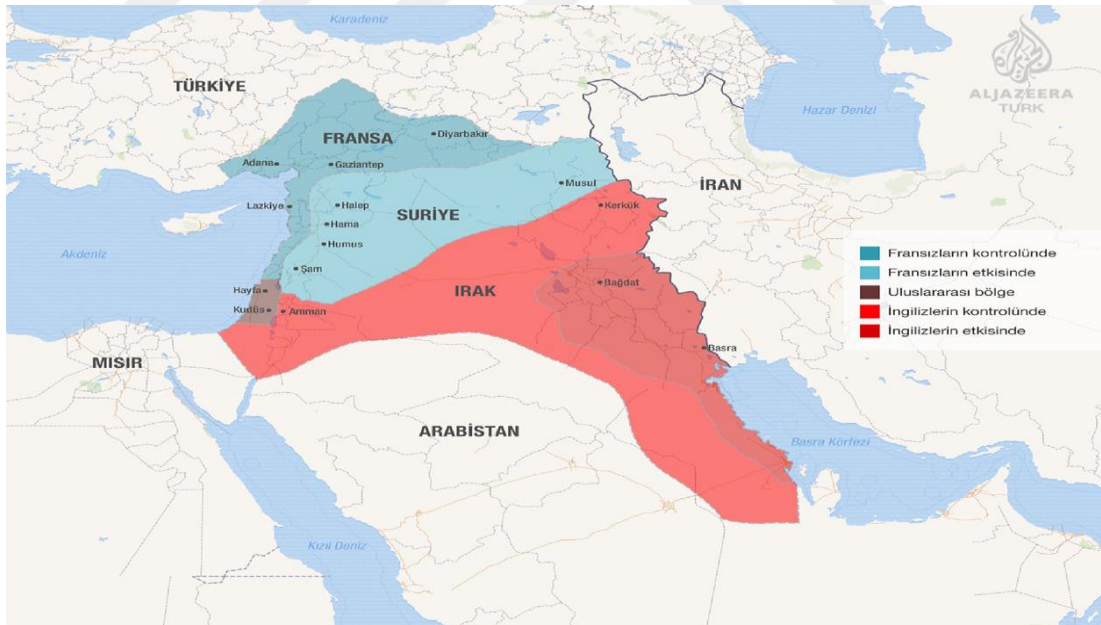
EK-2: Malatya Kürecik, Katar ve İsrail (Negev Çölü)'de yer alan AN/TPY-2 radarlarının Forward Based Modda kapsama alanları ve Şahab-3 Füzesinin Atılabileceği Bölgenin Gösterimi⁴¹⁰

⁴⁰⁹ University of Texas Libraries, *Mapping the Middle East*, http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/n_africa_mid_east_pol_95.jpg, (05.07.2016)

⁴¹⁰ Fazıl Esad Altay, "Teknik Analiz: Malatya Kürecik'te Bulunan Radarın Görevi Nedir?", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari->

EK-3: Şii Hilali⁴¹¹

EK-4: Sykes-Picot Antlaşması⁴¹²

merkezi/2014/08/04/7727/teknik-analiz-malatya-kurecikte-bulunan-radarin-gorevi-nedir, (06.07.2016)

⁴¹¹ Atilla Sandıklı, “İran, Şii Hilali ve Arap Baharı”, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-175-2014040840iransiihilali.pdf>, s.5. , (01.07.2016)

⁴¹² Furkanhaber, Sykes Picot Haritası, <http://www.furkanhaber.com/wp-content/uploads/sykes-picot-haritas%C4%B1.jpg>, (08.07.2016)

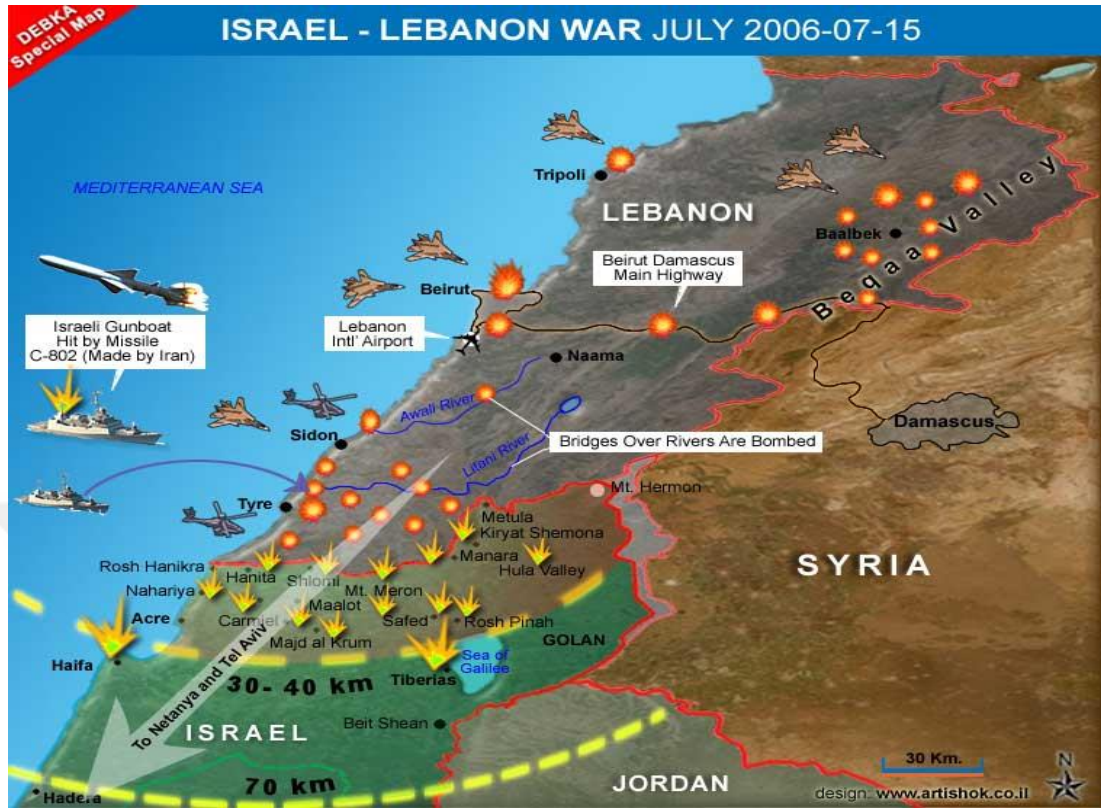
EK-5: Suriye tarafından vurulan TSK ait F4 keşif uçağının vurulduğu ve düştüğü rotalar⁴¹³

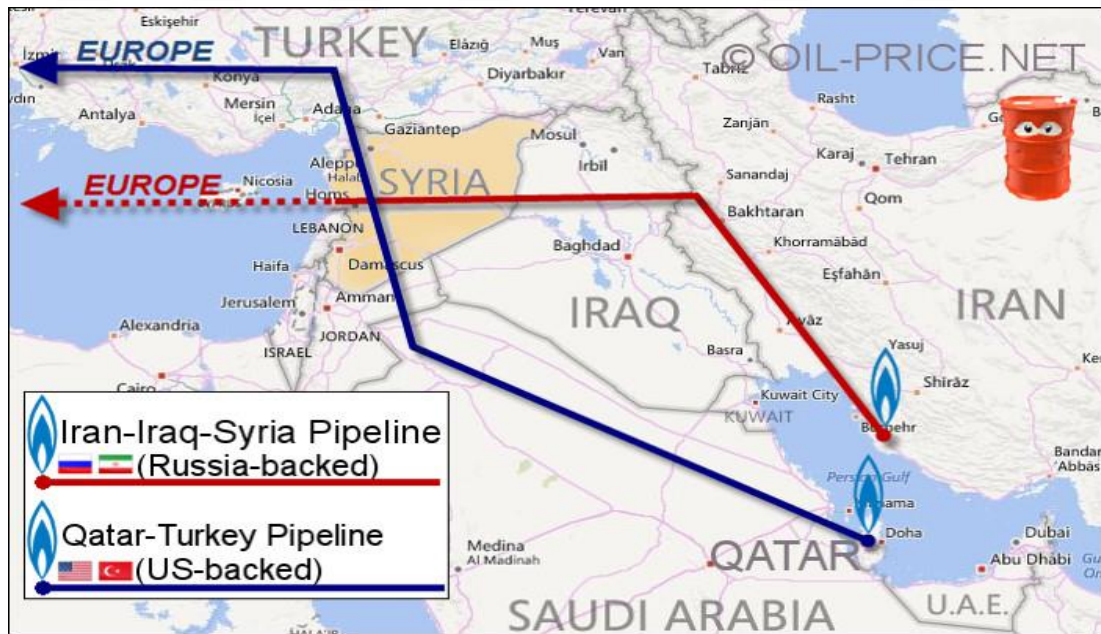
EK-6: Süleyman Şah Türbesi'nin taşınması⁴¹⁴

⁴¹³ NTV, *Suriye'nin vurduğu jetin son 56 dakikası*, http://www.ntv.com.tr/turkiye/suriyenin-vurdugu-jetin-son-56-dakikasi,ltkIW2_rrUq7T7vzW70liQ, (07.07.2016)

⁴¹⁴ Haberler, *Süleyman Şah Türbesi İmha Edildi*, <http://www.haberler.com/suleyman-sah-turbesi-imha-edildi-6993902-haberi/>, (07.07.2016)

EK-7: 2006 İsrail-Lübnan Savaşı⁴¹⁵

EK-8: İran ve Katar Doğalgazının Avrupa Pazarına Ulaştırılması Haritası⁴¹⁶

⁴¹⁵ Lebanon and Israel War, *The Israel and Lebanon War*, <http://israelandlebanonjds.yolasite.com/>, (07.07.2016)

⁴¹⁶ Nezih Onur Kuru, “Rusya Neden Suriye’ye Dahil Oldu? (I)”, <http://www.ankarastrateji.org/yorum/rusya-neden-suriyeye-dahil-oldu-i/>, (08.07.2016)

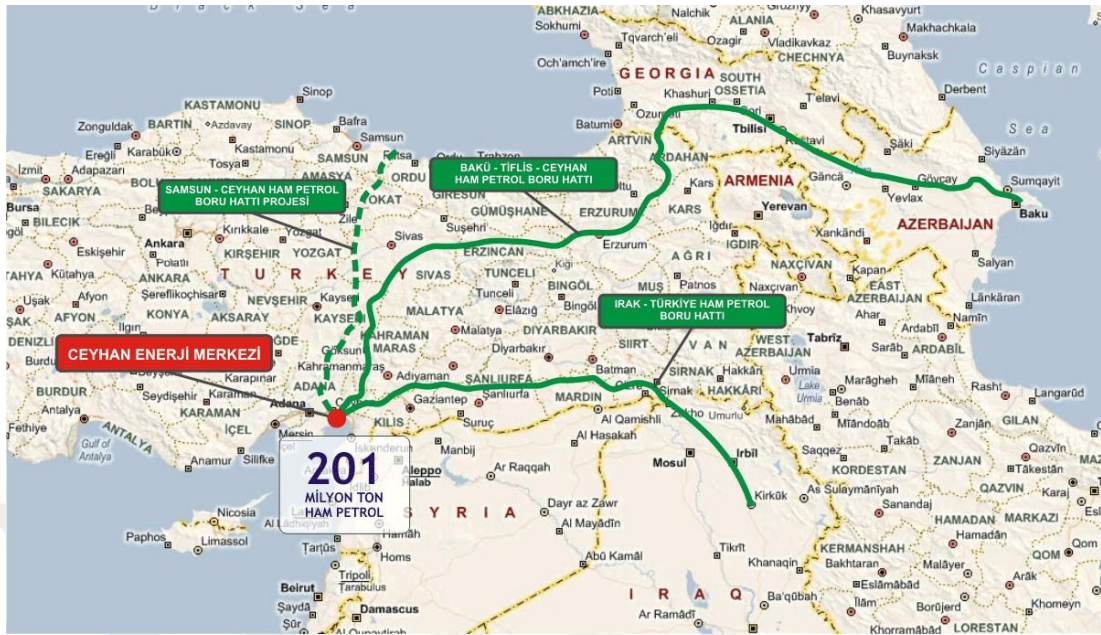
EK-9: Irak Merkezi Hükümeti ile IKBY arasında anlaşmazlık bulunan bölgeler⁴¹⁷

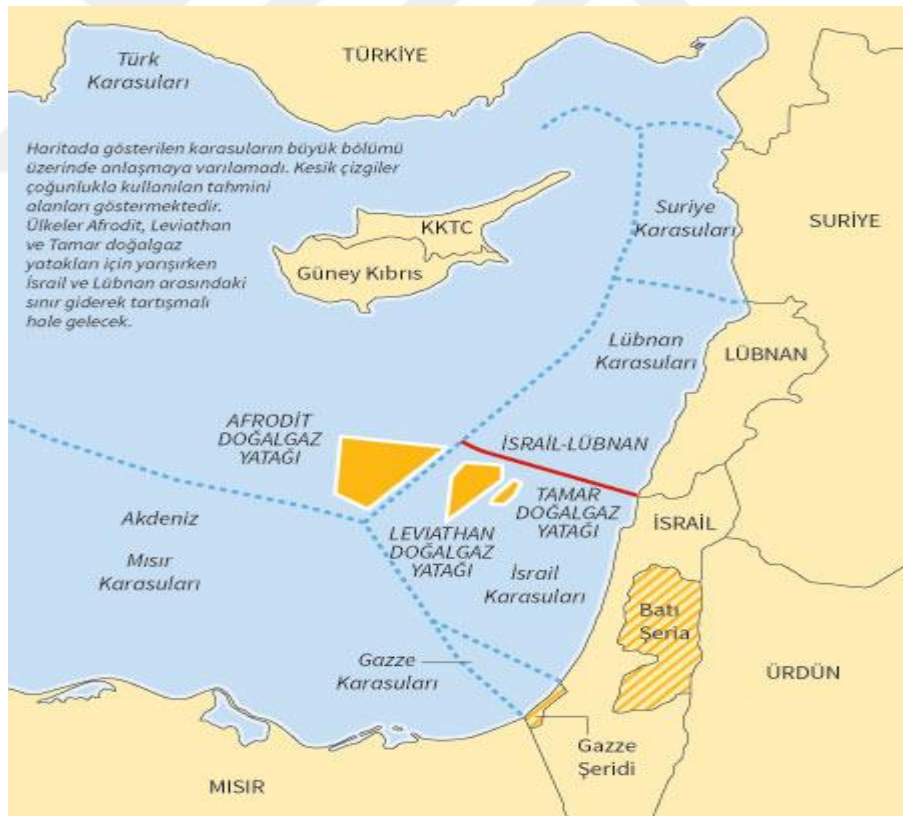
EK-10: Doğu Akdeniz Doğalgazının Yunanistan üzerinden taşınmasına yönelik harita⁴¹⁸

⁴¹⁷ Al Jazeera Türk, *Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>, (07.07.2016)

⁴¹⁸ East Med Energy, *The Subsea East Med Pipeline Dream-To The Surface... Again*, <http://eastmedenergy.me/2016/03/02/east-med-pipeline-dream/>, (08.07.2016)

EK-11: Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ve diğer enerji hatları⁴¹⁹

EK-12: Doğu Akdeniz’de Doğalgaz kaynakları ve paylaşım sorunu⁴²⁰

⁴¹⁹ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Petrol Boru Hatları ve Projeleri*, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (09.07.2016)

⁴²⁰ Enerji Enstitüsü, *Doğu Akdeniz’de Enerji Düğümü*, <http://enerjiensitusu.com/2013/04/01/dogu-akdenizde-enerji-dugumu/>, (07.07.2016)

EK-13: Arap Doğalgaz Boru Hattı Projesi⁴²¹

EK-14: 2014 Haziran itibariyle IŞİD'in Irak ve Suriye'de etkisi⁴²²

⁴²¹ America Pink, *Arab Gas Pipeline: Description*, http://america.pink/arab-gas-pipeline_442028.html, (07.07.2016)

⁴²² Al Jazeera Türk, *IŞİD'in haritası*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isidin-haritasi>, (10.07.2016)

EK-15: Haziran 2015 PYD Kanton ilan ettiği bölgeler⁴²³

EK-16: Sevr Barış Antlaşmasına Göre Nüfuz Alanları⁴²⁴

⁴²³ Yeniçağ, *İŞİD makyajı* "yla Kürdistan hamlesi!", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/isid-makyajiyyla-kurdistan-hamlesi-115642h.htm>, (07.07.2016)

⁴²⁴ Tarih Portalı, *Sevr Antlaşması Haritası*, <http://www.tarihportalı.org/xx-yuzyilda-osmanli-haritalari/188-sevr-antlasmasi-haritasi.html>, (29.07.2015)